BANATUL DIN MEMORIE

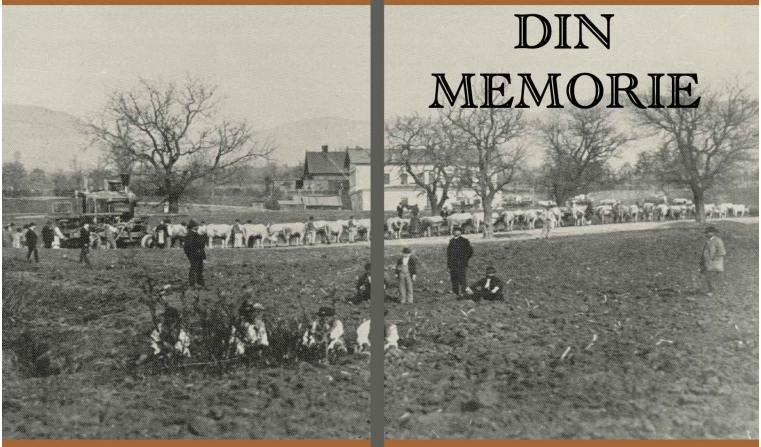

coordonator:
smaranda vultur

marincasa

Carte finanţată din fondurile Ministerului Educaţiei şi Cercetării prin Grant CNCSIS tip A, cod 545 - "Practici memoriale în context intercultural. Studiu de caz: Banatul" (director de proiect - conf.dr. Smaranda Vultur).

Acest volum apare sub egida Centrului Interdisciplinar de Studii Regionale din Universitatea de Vest din Timişoara

Coperta:

11 aprilie 1873:
transportul locomotivei forestiere (linie îngustă) de la Reşița la Oravița, pentru a fi expediată la Expoziția Mondială de la Viena
(*colecția Iulius Galfi*)

© Smaranda Vultur

ISBN 978-973-631-471-1

Centrul Interdisciplinar de Studii Regionale
Universitatea de Vest din Timişoara

volum coordonat de

Smaranda VULTUR

Banatul din memorie

– Studii de caz –

Editura Marineasa
Timişoara, 2008

cuprins

7 / Smaranda Vultur
Argument

I. MEMORIE ŞI IMAGINAR

15 / Adriana Babeţi
Literatura - o interfaţă a culturii urbane a memoriei.
Studiu de caz: Timişoara
însoţit de
Corpusul textelor literare care tematizează Timişoara
(realizat împreună cu un colectiv)

54 / Daciana Branea
Arheologia memoriei urbane şi "modelul" timişorean al diversităţii
(Patru autori din deceniul nouă și perioada post-decembristă:
Radu Ciobanu, Livius Ciocârlie, Viorel Marineasa, Daniel Vighi)

71 / Maria Chiş
Livius Ciocârlie - Reţetele centralităţii

97 / Dana Percec
În joacă, despre o istorie trăită a Banatului
(Daniel Vighi şi Viorel Marineasa)

115 / Cornel Ungureanu
Jurnalul, ca o perdea de protecţie

129 / Gabriela Glăvan
Banat, 1920. Jurnal epistolar (Cora Irineu)

II. PLURALITATEA DISCURSURILOR MEMORIEI

153 / Simona Adam
Socializare interculturală şi construcţie identitară în discursul autobiografic bănăţean (istorie orală)

174 / Smaranda Vultur
Orăşele cu tradiţie interculturală din Banat: Oraviţa

206 / Otilia Hedeşan
Ruga Bănăţeană şi / vs Sărbătoarea Saltimbancilor. Resurse simbolice şi re-inventarea unei mitologii timişorene

223 / Bianca Botea
"Valoare colectivă" şi discurs performativ asupra interculturalităţii: o abordare a noilor procese de dezvoltare la Jimbolia

III. ÎNTRE MEMORIE ŞI ISTORIE

246 / Simina Melwisch Birăescu
Banatul din *Speis* (secolul al XIX- lea)

258 / Pia Brînzeu
Micro-istoria reconsiderată. Nicolae Brînzeu

279 / Valeriu Leu
Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial şi la Unirea din 1918

318 / Vasile Docea
Monografia ca exerciţiu de memorie colectivă. Cazul istoriilor germane ale Banatului

Argument

Smaranda Vultur

Practici memoriale – Banat – interculturalitate

Acestea sunt cele trei cuvinte cheie ale volumului pe care îl prefaţez aici. El este rezultatul unui proiect de cercetare interdisciplinar derulat pe o perioadă de trei ani (din 2006 în 2008), pe care l-am coordonat şi la care am lucrat alături de colegii mei, profesori de la Universitatea de Vest din Timişoara – prof.dr. Adriana Babeţi, prof.dr. Pia Brînzeu, prof.dr. Otilia Hedeşan, prof.dr. Cornel Ungureanu, conf.dr Vasile Docea, lect. dr. Simona Adam, lect.dr. Gabriela Glăvan, lect.dr. Dana Percec.

Dintre cei amintiţi, Simona Adam, Gabriela Glăvan şi Dana Percec şi-au finalizat lucrările de doctorat în perioada de desfăşurare a programului de cercetare, iar alte trei coautoare ale volumului, drd. Daciana Branea, drd. Maria Chiş şi dr. Simona Melwisch-Birăescu, au urmat programe masterale sau studii doctorale în cadrul Facultăţii de Litere, Istorie şi Teologie la care predau majoritatea profesorilor implicaţi în proiect. Tezele lor de doctorat în curs de elaborare (Maria Chiş – cond. şt. prof. dr. Adriana Babeţi, Daciana Branea – cond.şt.prof.dr. Cornel Ungureanu) sau deja susţinute (Simina Melwisch-Birăescu, cond.şt.dr. Adriana Babeţi) sunt direct legate de tema de cercetare a proiectului şi de aceea am considerat oportună includerea unor fragmente sau capitole din lucrările respective în acest volum.

S-au alăturat celor deja amintiţi prof.dr. Valeriu Leu – care ne-a consiliat în multe chestiuni de ordin bibliografic şi metodologic, fiind un reputat specialist în istoria şi memoria Banatului – şi conf. dr. Bianca Botea, de la Universitatea Lumière Lyon 2 (Franţa), care în 2007 şi 2008, în cadrul unui

program post-doctoral, a colaborat cu echipa noastră şi a făcut teren la Jimbolia şi Timişoara.

Mai multe date despre autorii volumului şi alte studii ale lor, inclusiv privitoare la Banat şi la imaginarul memoriei pe care acesta l-a generat, puteţi afla de pe www.memoriabanatului.ro, un sit la a cărui realizare ei au contribuit prin crearea unor baze de date şi inventarierea surselor după criterii tematice şi topografice ce devin criterii de căutare şi corelare a diverselor practici memoriale avute în vedere[1].

Fiecare autor, în funcţie de specializarea sa (critic sau istoric literar, istoric, sociolog, antropolog), şi-a decupat propriul teren de cercetare şi analiză şi a optat pentru un anume gen de discurs analitic, potrivit tematicii explorate şi cazurilor pe care le-a focalizat. Am lăsat în această privinţă deplină libertate de exprimare autorilor, astfel încât unele contribuţii se apropie mai mult de sfera eseului sau a criticii literare, de formula unui dicţionar de autori, altele, dimpotrivă, se pliază pe modelul studiului de tip universitar. În funcţie de cazul focalizat, autorii au subliniat diverse aspecte: dinamica şi competiţia dintre

[1] Acest sit, elaborat în anul al doilea al proiectului nostru cu sprijinul unei echipe de designeri, a fost conceput ca un centru virtual de documentare şi informare pentru cei interesaţi de sursele memoriale disponibile pentru Banat. El e în curs de completare, intenţia noastră fiind aceea de a face cunoscute unui public mai larg Arhiva de istorie orală de la Fundaţia A treia Europă şi arhiva fotografică ce o însoţeşte, realizate de Grupul de istorie orală şi antropologie culturală (coord. Smaranda Vultur), Arhiva de Folclor de la Universitatea de Vest (coordonator Otilia Hedeşan) şi resursele bibliografice de tip literar sau istoriografic care au stat la baza unor documentări anterioare legate de memoria Banatului, pe care autorii volumului le-au valorificat prin publicarea unor sinteze cum sunt cele ale lui Cornel Ungureanu, *Geografia literaturii române, azi,* vol. IV – Banatul, Piteşti, Paralela 45, 2005, Valeriu Leu, *Memorie, memorabil, istorie în Banat*, Editura Marineasa, Timişoara, 2006 sau *Le Banat – un paradis aux confins*, *în* Cultures d'Europe Centrale, hors série, no. 4, 2007, CIRCE, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), volum conceput şi coordonat de Adriana Babeţi.

memorii concurente, rescrieri ale trecutului şi reinventarea unor practici culturale (O. Hedeşan), transmiterea culturală (Simona Adam), relaţiile dintre memorie şi imaginar (Daciana Branea, Dana Percec, Maria Chiş) sau dintre memorie şi identitate (Vasile Docea), dintre documentul istoric şi cel de tip memorial (Valeriu Leu), dintre memoria familială şi cea istoriografică (Pia Brînzeu).

În timp ce unii preferă să pornească de la un caz singular pentru a evidenţia producerea unui imaginar topografic (Gabriela Glăvan) sau specificitatea unui tip de practică memorială (Vasile Docea, Dana Percec, Simona Adam), alţii preferă o perspectivă comparativă, care să sublinieze diversitatea lingvistică a surselor şi felul în care ele modelează toposul Timişoarei sau al Banatului intercultural, al lumii central europene (A. Babeţi, Daciana Branea, Maria Chiş, Simina Melwisch-Birăescu). Memoria e privită alteori ca resursă pentru performarea de tip intercultural, generatoare de valori colective, revelând tensiuni între asumarea ei la modul individual şi administrarea la nivel instituţional (Bianca Botea) sau ca producere a unei imagini variabile a aceluiaşi «loc», la confluenţa dintre diverse tipuri de discursuri memoriale care o articulează, în funcţie de anumite pattern-uri istorice şi culturale sau cadre discursive (S. Vultur).

Mai multe studii (A. Babeţi, S. Vultur, O. Hedeşan) sunt consacrate memoriei urbane (Timişoara, Oraviţa), abordate din diverse unghiuri, de la statistici şi recensăminte, la jurnale sau însemnări de călătorie, de la corpusuri de texte literare *care pun în circulaţie o anume „imagine a oraşului”* (A. Babeţi), la practicile festive cu caracter identitar (O. Hedeşan). O importanţă aparte este acordată în mai multe studii din volum aspectelor de istorie socială şi culturală (C. Ungureanu, M. Chiş, A Babeţi, S. Vultur) sau configurării frontierelor interetnice, caracterului polemic al discursurilor memoriale (D. Branea, V. Leu) sau felului în care memoria devine un suport al producerii unei expresivităţi de tip literar (D. Percec). În sfârşit,

V. Leu aduce în discuţie şi documentează o situaţie extremă: rolul pe care îl capătă sursele de tip memorial pentru istoric în situaţia când istoriografia unui eveniment e lacunară, parţială (el exemplifică prin cazul Unirii de la 1918).

Perioada de timp acoperită de practicile memoriale luate în discuţie de autorii volumului se întinde de la sfârşitul secolului al XVIII-lea până în contemporaneitate, punând un accent deosebit pe sesizarea dinamicilor memoriei în contexte precis determinate, ţinând cont de diversitatea etnică, lingvistică, religioasă a regiunii studiate, adică a Banatului[2], dar şi de felul în care aceasta e reprezentată în diverse tipuri de surse, nu doar sub aspect cantitativ, ci şi calitativ. Urmarea firească este focalizarea mai multor studii asupra modului de a privi sau instrumenta relaţia cu Celălalt, de la ignorarea acestuia, până la transformarea lui în reper al autoscopiei identitare, de la „exotizarea" sa, până la învăţarea bunei coabitări, de la plasarea acestuia la distanţă până la valorizarea legăturii cu el ca un exerciţiu îmbogăţitor, care priveşte diversitatea ca o resursă reală şi simbolică importantă. Acest tip de investire, oscilând între un pragmatism care destinde şi normalizează relaţiile – le *de-dramatizează,* cum spune A. Babeţi – şi un orizont de aşteptare ideal, contribuie la configurarea unui Banat pe care memoria ni-l dezvăluie plural, contradictoriu, un spaţiu produs la interferenţa între puterea discursurilor memoriei de a da realitate şi puterea uitării de a armoniza, favorizând un soi de narcisism întremător.

---

[2] În studiul ei din prezentul volum, A. Babeţi consemnează: „Datele statistice confirmă faptul că, în configuraţii variabile de la o epocă la alta, în acest teritoriu coabitează peste 20 de etnii şi grupuri etnice (români, sârbi, germani, maghiari, evrei, ţigani, slovaci, croaţi, bulgari, ucrainieni, polonezi, italieni, turci, tătari, cehi, greci, armeni, francezi, ruşi, arabi), care se manifestă religios în 8 confesiuni (ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, luteran-evanghelică, reformat-calvinistă, iudaică, neo-protestantă, islamică) şi se exprimă în peste 20 de limbi. "

Derivat dintr-un proiect de cercetare universitar, ce avea din capul locului în vedere şi o dimensiune formativă, volumul are şi o destinaţie didactică, urmărind să ofere studenţilor repere legate de felul în care se poate valorifica o experienţă de teren sau de studiu din perspectiva unei abordări interdisciplinare a discursurilor memoriei şi ale istoriei, a relaţiilor dintre o memorie locală, regională şi naţională, dintre memorie şi imaginar, dintre memorie şi generarea fenomenelor şi practicilor de tip intercultural.

Banatul din această carte e făcut din o mulţime de lumi. Ele prind contur şi identitate prin paginile unor scriitori (Livius Ciocârlie, Radu Ciobanu, Daniel Vighi, Viorel Marineasa, Cora Irineu, Petre Sfetca şi alţii), dar şi prin mărturiile unor călători sau autori de jurnale şi memorii, prin istorisirile autobiografice orale, prin recuperări de tip monografic sau literar şi nu în ultimul rând prin paginile pe care autorii acestei cărţi le-au scris, pentru a capta ceva din timpul care trece şi transformă omul şi societatea. Imaginea rezultată e desigur incompletă, dar să sperăm suficient de sugestivă, pentru a încuraja şi pe alţii în continuarea acestei explorări.

i.
Memorie şi imaginar

Adriana Babeţi

Literatura – o interfaţă a culturii urbane a memoriei Studiu de caz: Timişoara

I. Preliminarii. Etapele cercetării

Considerăm oportun ca, în preambulul studiului nostru, să prezentăm succint etapele şi implicit concluziile care au condus la identificarea şi selectarea surselor literare abordate ca practică memorială în contextul multi- şi interculturalităţii Timişoarei. Precizăm că, datorită diversităţii şi anvergurii materialului-sursă redactat majoritar în patru limbi – română, germană, maghiară şi sârbă – însumând **197 volume** (deci aproximativ 40.000 de pagini), la care se adaugă cele **13 arhive**, cu peste 800 de pagini, cercetarea noastră a avut, pe unele din segmentele sale, un caracter de echipă. Au participat astfel la identificarea textelor, după cum urmează: pentru textele redactate în limba română: prof. dr. **Adriana Babeţi,** prof. dr. **Cornel Ungureanu,** lect. dr. **Gabriela Glăvan,** drd. **Daciana Branea, Alina Radu**; pentru textele scrise în germană: drd. **Simina Birăescu-Melwisch,** drd. **Patricia Dumescu;** pentru textele maghiare: lect. dr. **Imre Balázs**, **János Szekernyés, Aranka Bugyi**; pentru textele autorilor sârbi: **Ioan Peianov.**

Au fost în prealabil identificate următoarele patru categorii de probleme, tot atâtea linii paralele de cercetare pregătitoare:

A. precizări conceptuale şi metodologice;
B. configurarea identităţii urbane a Timişoarei în evoluţia sa istorică; reconstituirea principalelor etape ale dezvoltării sale, cu precădere în secolul XX;
C. delimitarea specificităţii multi- şi interculturale a Timişoarei în cele patru etape istorice cuprinse între 1900-2007, cu o insistenţă aparte asupra culturii scrise

de tip literar şi a instituţiilor care susţin acest tip de practică memorială;

D. identificarea, descrierea succintă şi sistematizarea textelor literare cu funcţie de recuperare memorială a Timişoarei.

A. În această primă etapă, conceptele fundamentale ale cercetării (memorie, practică memorială, cultură urbană, identitate culturală, multi- şi interculturalitate, literatură confesivă etc.) au subîntins o arie problematică şi o bibliografie nu doar vaste în sine, ci şi plasate într-un amplu câmp interdisciplinar (antropologie culturală, istorie, sociologie, psiho-sociologie, teorie literară, istoriografie literară). Am avut în vedere şi o bibliografie suplimentară, solicitată de specificul cercetării noastre asupra textelor de factură literară care conservă memoria citadină. (Assunto, R. 1988, Bhabha, H. 1990, De Certeau, M., Giard L., Mayol P., 1990, Eco, U. 1997, Hammon, P.1981, Simay P. (ed.) 2005, Ricoeur, P. 1991, Stierle, K. 2001, Wirth-Nesher, H. 1996, Westwood S., Williams J. (ed.) 1997).

Aceste din urmă repere bibliografice au făcut obiectul unor dezbateri teoretice în cadrul micro-colectivului nostru, referitoare la specificul discursiv al textelor în proză pe care urma să le identificăm, cu precizarea câtorva probleme de fond: memorie veritativă/imaginar al memoriei în cazul textelor literare, text memorial asumat ca atare (confesivitate)/ text memorial „oblic”, frontierele şi specificităţile literaturii subiective selectate pentru proiect (jurnale, memorii, romane/ nuvele/ povestiri/ schiţe autobiografice, corespondenţă, reportaje literare), strategiile discursive ale autoficţiunii, relaţia roman/spirit citadin, „figurile” oraşului într-un text literar: toposuri, ţesut social, imaginar cultural etc., modalităţi narative, descriptive, analitice de tematizare a citadinului (de la tradiţia realistă la inovativitatea postmodernă) etc.

B.-C. Etapele B. şi C. au presupus parcurgerea selectivă a unui vast material bibliografic de factură istorică, destinat să fixeze reperele traseului Timişoarei şi Banatului pe o durată de aproape un mileniu. Am selectat astfel cele mai reprezentative monografii cu caracter general, insistând asupra capitolelor de istorie culturală consacrate secolului XX. Selectarea textelor literare în vederea studiului din etapele ulterioare ale proiectului nu ar fi avut coerenţă şi sens în absenţa unui asemenea demers de tip istoric, deoarece diferitele etape sau momente din istoria oraşului sunt tematizate, în forme discursive specifice, în întreg corpusul de proze avut în vedere. După cum, doar un asemenea tip de documentare interdisciplinară prealabilă a putut garanta o inserţie optimă a interpretării textelor literare în ansamblul proiectului comun de cercetare consacrat practicilor memoriale, corelându-se studiilor de antropologie, istorie orală, istoriografie etc. Numai astfel au putut fi detectate temele comune, deschise unui comparatism eficient.

Credem de aceea că este oportună formularea sintetică a câtorva concluzii care ne-au condus spre cea de-a patra etapă a cercetării noastre.

II. Timişoara – un oraş margino-centric. Argumente istorice

Datorită amplasamentului său geografic, ultimii peste 250 de ani de istorie i-au conferit Timişoarei un statut distinct: acela de **nod** într-un sistem reticular de dimensiuni relativ ample, situat în sud-estul Europei Centrale (fie că este vorba despre un sistem politic, fie de unul socio-economic şi administrativ, fie de unul cultural). Timişoara s-ar plasa astfel în seria oraşelor **margino-centrice** de dimensiuni medii din Europa Centrală şi de Sud-Est, izomorfă cu Trieste, Cracovia, Lvov, Kosice, Cernăuţi sau cu Novi Sad, Plovdiv, Szeged. Spaţii multi-etnice, multi-confesionale şi multi-lingvistice, autentice răscruci culturale, în care chestiunea identităţii individuale/colective, precum şi a

discursului memorial aferent se joacă în parametri de o redutabilă dinamică.

În ipostaza sa de centru al unei provincii – Banatul –, Timişoara distilează mărcile specifice zonei, oferind un extract citadin concentrat al acestora (Babeţi 2007, 2008). Capitală zonală, Timişoara imprimă regiunii un profil distinct deoarece are, cel puţin în anumite perioade, o relativă capacitate normativă sau de influenţare, cu precădere în zona educaţional-culturală.

Fără să intrăm în detaliile istoriei acestei regiuni, să rememorăm doar că, după o atestată perioadă de provincie romană, după un Ev Mediu tensionat – când Timişoara, îşi câştigă, de pildă, la începutul secolului al XIV-lea, nu doar statutul de oraş (*civitas*), ci şi pe acela de capitală a Imperiului Angevin (1315-1323), iar mai apoi de avanpost al luptei anti-otomane, centru al luptei cruciate – în 1552 este cucerită de turci. Timp de 164 de ani Banatul se află sub ocupaţie turcă, un paşalâc la marginea Imperiului otoman, iar Timişoara devine centrul unui întins *vilayet.* Pentru ca, la începutul secolului al XVIII-lea, mai exact în 1716, să fie cucerit de armata imperială austriacă, sub conducerea prinţului Eugen de Savoia.

Din acel moment, dar mai ales după pacea de la Passarowitz (1718), Banatul şi, implicit Timişoara, încep o nouă istorie. Banatul devine o provincie cu statut special, aflată din nou la periferie, dar de această dată una a Imperiului Habsburgic, domeniu temporar al Coroanei şi Camerei Imperiale, apoi al autorităţii maghiare, pentru ca din 1919 să treacă (spre a rămâne până azi) sub guvernarea statului român. După o perioadă de fertilă stabilitate politică, socială, economică şi culturală (1919-1939), Timişoara e marcată, la începutul anilor ’40, de manifestarea extremismelor de dreapta, care intensifică naţionalismele, dar în forme incomparabil mai surdinizate decât în celelalte zone ale României.

Sfârşitul celui de-al doilea război mondial duce şi în Banat, şi în capitala acestuia, Timişoara, la instaurarea totalitarismului de stânga. În cei 45 de ani de comunism (de orientare

stalinistă: 1948-1964 şi apoi naţional-comunistă – epoca Ceauşescu: 1965-1989), Timişoara a mai păstrat ceva din poziţia sa privilegiată (economic, social, cultural) în context românesc. Pe de-o parte, această poziţie era datorată unui specific al locului, menţinut prin tradiţie; pe de altă parte, ea era susţinută de existenţa aparte a relaţiilor cu cele două state vecine (Ungaria şi Iugoslavia), unde regimurile comuniste aveau un sistem restricţionar mult mai atenuat decât cel românesc, cărora li s-a adăugat şi comunicarea relativ intensă cu spaţiul occidental pe diverse filiere (economice, mediatice, turistice etc.). Cu toate acestea, oraşul nu s-a putut sustrage unui regim opresiv care şi-a exercitat forţa hegemonică şi asupra libertăţilor de exprimare (individuale sau colective), strict limitate şi controlate, fapt care s-a repercutat nefast asupra tuturor formelor de creativitate culturală individuală sau de grup şi implicit asupra patrimoniului urban memorial, asupra instrumentalizării acestuia. Presiunea şi constrângerile ideologice, dirijismul oficial de partid, instituţia cenzurii şi autocenzura au contribuit la blocarea, deturnarea, manipularea oficială a memoriei culturale a oraşului. Tensiunea socială acumulată timp de decenii a făcut ca, deloc întâmplător, evenimentele din 1989 care au dus la prăbuşirea sistemului dictatorial din România să se declanşeze la Timişoara. (Neumann 2001).

După 1989, Timişoara se înscrie în avanpostul militantismului civic românesc pentru punerea în operă a unei democraţii autentice, revendicându-şi deopotrivă un statut de oraş dinamic, eficient pregătit din punct de vedere economic, administrativ, social şi cultural pentru integrarea europeană. Sintagma „modelul Timişoara” funcţionează încă şi azi, valorizată pozitiv, în discursul public.

Nu e mai puţin adevărat că această poziţionare a Timişoarei ca un centru zonal (al provinciei Banat) este simultan asociată, într-un context geo-politic extins, ideii de margine, opusă unui alt centru (real sau simbolic). Sau, mai exact, unor alţi centri care s-au deplasat dramatic într-o istorie convulsivă,

analogă ţărilor din arealul central- şi sud-est european. În ultimele trei secole de istorie Timişoara se înscrie într-un tip de dialog aparte cu aceşti centri fluctuanţi (Constantinopol, Viena, Budapesta, Bucureşti, ultimul dintre ele, Bucureştiul, intrând periodic, la rândul său, într-o relaţie de relativă dependenţă cu, de pildă, Berlinul nazist, apoi cu Moscova comunistă, pentru ca azi această relaţie să fie rescrisă de proiectul european integrator de la Bruxelles). Începând din primele decenii ale secolului al XVIII-lea până astăzi Timişoara îşi configurează o serie de strategii de poziţionare în raport cu aceşti centri succesivi, toate cu sensibile repercusiuni în planul configurării unei culturi memoriale. Aceste strategii pot fi de tip centripet sau centrifug, de la replicarea (uneori mimetic-aservită, diminuată/intensificată) a centrului, până la refuzul sau chiar anularea acestuia (Ungureanu 2003).

III. Modeul Timişoara – O diversitate armonică: de la multi- la interculturalitate

Datele statistice confirmă faptul că, în configuraţii variabile de la o epocă la alta, în acest teritoriu coabitează peste 20 de etnii şi grupuri etnice (români, sârbi, germani, maghiari, evrei, ţigani, slovaci, croaţi, bulgari, ucrainieni, polonezi, italieni, turci, tătari, cehi, greci, armeni, francezi, ruşi, arabi), care se manifestă religios în 8 confesiuni (ortodoxă, romano-catolică, greco-catolică, luteran-evanghelică, reformat-calvinistă, iudaică, neo-protestantă, islamică) şi se exprimă în peste 20 de limbi. Acest model al unei impresionante diversităţi este replicat în structura demografică a Timişoarei, cu un tip de repartizare distinct.

Iată, de pildă, o statistică a evoluţiei structurii etnice a populaţiei din Timişoara în intervalul 1851-1992 (Munteanu *et al.* 2002, p.150).

Dinamica acestei statistici se încarcă de sens, iar proporţiile ponderii diferitelor etnii sunt elocvente. Consecinţele nu doar în plan economic, social, ci şi cultural, ale echilibrului demografic considerat din acest punct de vedere (al repartiţiei etnice) în perioada interbelică sunt, aşa cum se va vedea, măsurabile. Ca, de altfel, şi cele marcate de reconfigurarea hărţii etnice a Timişoarei după 1945 sau după 1990.

Refăcând traseul istoric al Timişoarei, de la începutul secolului al XVIII-lea până azi, exceptate fiind foarte puţinele evenimente marcate de tensiuni manifeste, s-ar putea spune, fără să idealizăm, că, pentru un spaţiu cu o diversitate etnică, confesională, culturală, socială atât de mare, Timişoara şi regiunea al cărei centru ea este, au dezvoltat un tip de echilibru şi de stabilitate relativ greu de întâlnit în Europa Centrală şi de Sud-Est. Chiar dacă au existat, tensiunile apărute în competiţia pentru o poziţionare centrală (reală sau simbolică) în plan cultural a diferitelor etnii au rămas de cele mai multe ori latente sau au cunoscut o manifestare la nivel discursiv, elaborat de elitele intelectuale (Chelcea 1997). Cu precizarea nu lipsită de semnificaţie că acest discurs s-a extins uneori, cu maximă vizibilitate, în spaţiul urban, concretizându-se în seturi de inscripţionări stradale, în amplasări de clădiri sau monumente simbolice.

Centru al unei zone tranzitorii, aflate permanent în proximitatea graniţei/graniţelor, Timişoara preia şi metabolizează atributele şi funcţiile unui areal poros. În spaţiile plurale (etnic, rasial, confesional, lingvistic, cultural) există, în principiu, două posibilităţi de poziţionare identitară colectivă. În cazul în care întâlnirea cu Celălalt e valorizată negativ, generând un imaginar social specific, animat de rezervă, teamă, de blocarea dialogului şi elaborarea de stereotipuri depreciative, de discriminare, marginalizare, stigmatizare, excludere, izolare, ghetoizare, persecutare şi, la limită, de exterminare etc., frontierele identităţilor de grup se rigidizează, declanşând diferite forme de criză – de la nesiguranţă, blocaj, izolare, separare, contradicţie, tensiune, până la escaladarea violentă a confruntării (Mucchielli 1986, Moscovici 1994).

Timişoara a cunoscut temporar doar cele mai puţin intense dintre aceste forme crizice. Topos hibrid, cu bariere permeabile, unde identităţile se construiesc şi reconstruiesc prin negocieri succesive, oraşul a oferit constant un alt tip de întâlnire cu diferitul (etnic, rasial, religios, lingvistic, cultural): o întâlnire de-dramatizată. Toate etniile amintite care au configurat harta etnică a Banatului, respectiv, a Timişoarei, şi-au organizat forme de expresie culturală instituţionalizate sau nu, populare sau culte, în spaţiul citadin şi rural, în mod continuu sau intermitent. Cel mai important lucru însă este că aceste forme nu au funcţionat preponderent monadic, într-o simplă coabitare caracterizată prin diverse grade de acceptanţă, ci au interferat periodic. Prezent în imaginarul colectiv sau individual, mitul Timişoarei şi al Banatului ca paradisuri interetnice este întreţinut consecvent nu numai de o bogată literatură, ci şi de o suită de practici culturale care îl perpetuează.

Aceste comunităţi care, de aproape 300 de ani, *au învăţat* să trăiască alături şi, cel mai adesea, împreună, însuşindu-şi principiile acceptării diferitului, ale deschiderii şi respectului pentru diversitate, ale unui neîncetat dialog, însoţit de o suită de forme de transfer cultural, de coabitare armonică durabilă, de solidarizare, dau nota specifică unei zone de multi- şi inter-culturalitate inconfundabilă în spaţiul central-european. Am risca să afirmăm, idealizând poate, că ne aflăm în faţa unui unicat. I s-a spus deseori acestei provincii (în zecile de istorii consacrate ei, scrise de germani, români, maghiari, sârbi, evrei sau italieni, din secolul al XVIII-lea până astăzi, dar şi în miile de pagini ale notelor de călătorie, în memorii, corespondenţe, jurnale, romane, poeme) *Terra Nova, Mundus Novus, Pământul făgăduinţei, „Eldorado din pustă”, „Edenul târziu”, „Minunata grădină”, „Grădina dulce”, Arcadia, Tărâmul Fericiţilor, Raiul pe pământ*, sintagme transferate benefic şi capitalei sale, Timişoara.

Care să fie cauzele acestui „destin fericit” al oraşului şi regiunii sale, al căror potenţial conflictual pe baze etnice, religioase sau culturale a fost evaluat de studiile de polemologie

aproape de cota zero chiar în perioadele când mişcările de emancipare şi afirmare naţională se intensifică (1848/1849 sau 1918/1919) ori când extremismul de dreapta se manifestă cu intensităţi variabile de la un an la altul şi la Timişoara (1939-1944)? Un răspuns cât mai aproape de adevăr trebuie căutat, din nou, în istoria politică, socială, economică şi culturală (în sens extins) a zonei, respectiv oraşului, începând cu secolul al XVIII-lea. Studiul culturii memoriei scrise de tip literar pusă în operă la Timişoara timp de peste două secole nu are cum să nu ţină cont de aceste realităţi.

Această „Lume nouă" de la marginea Europei Centrale, provincia şi capitala sa transformate pas cu pas dintr-o *Terra incognita* sălbatică într-o autentică „Grădină a Edenului", s-a născut, în cel mai pur spirit al Luminilor, dintr-un amestec de pragmatism politic, raţionalitate, emancipare, efort modernizator, susţinut de următoarele elemente: dinamica şi sistemul colonizărilor, cadrul legislativ stimulând ascensiunea meritocratică, şi nu cea întemeiată pe privilegii, etosul specific lumii central-europene, un etos al instruirii (Nemoianu 1997), dublat de cel al muncii, stabilitatea economică şi socială, bunăstarea, liberalismul încurajând respectul pentru individ şi proprietate, curba ascendentă a căsătoriilor mixte, progresul tehnologic. Toate acestea au contribuit la o distribuire relativ echilibrată, nefrustrantă, a resurselor economice, sociale şi simbolice, fapt care a neutralizat din start posibilitatea declanşării unor conflicte majore pe criterii etnico-religioase sau culturale.

La rândul său, acest climat a generat o preocupare constantă pentru ceea ce s-ar putea numi ordine substanţială a lumii, pentru stabilitate, securizare protectoare. Valori precum civilitatea, politeţea, interesul, curiozitatea respectuoasă pentru cultura celuilalt, cosmopolitismul au conferit Timişoarei un status urban inconfundabil în spaţiul citadin românesc şi au perpetuat un model comportamental distinct. Dacă îi adăugăm acestuia un set corelativ de valori împărtăşite colectiv şi transmise prin formele specifice ale culturii memoriale – calmul, măsura, decenţa,

normalitatea, tihna, prosperitatea, bunul simţ, punctualitatea, previzibilitatea, confortul – avem conturate câteva din reperele "standard" ale spiritului burghez. Ele au funcţionat în forme adaptate contextului chiar în epoca totalitarismului comunist. Timişoara nu şi-a dezminţit decât rareori (cu precădere după 1971 şi până în decembrie 1989, ca reacţie de fond politică, dar în forme culturale) caracterul de oraş animat în primul rând de pragmatism, mercantilism, utilitarism, trăsături recuperate parţial în profilul său din ultimii 10 ani. Ceea ce, în timp, i-a adus constant beneficii deloc neglijabile din punct de vedere civilizaţional, aparent în detrimentul unei culturi literar-artistice de anvergură.

Acest revers al medaliei necesită însă o interpretare nuanţată. La o primă vedere, un asemenea profil plasează cultura urbană pe care o studiem într-un registru al minoratului şi mediocrităţii. S-a afirmat de-a lungul timpului că nici Banatul, nici Timişoara nu au fost soluri fertile pentru creativităţile excepţionale. E drept, acest spaţiu a marcat rădăcinile sau ataşamentele afective ale unor creatori de notorietate internaţională (Nikolaus Lenau, Bolyai János, Georg Trakl, Adam Müller Guttenbrunn, Rainer Maria Rilke, Robert Musil, Károly Kerényi, Arthur Schnitzler, Bartok Béla, Milos Crnjanski, Ady Endre, Arnold Hauser, Márai Sándor, Kosztolányi Dezső, Danilo Kiš, Andrzej Kuśniewicz, Herta Müller, de pildă) sau clasicizaţi în spaţiul cultural românesc (Ion Slavici, Nicolae Iorga, Lucian Blaga, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, George Călinescu). Dar deşi au consemnat în diferite modalităţi (corespondenţă, memorii, jurnale, romane, eseuri), în doar câteva rânduri sau în pagini ceva mai consistente urmele trecerii lor prin aceste locuri, aproape nici unul nu poate fi revendicat orgolios de Timişoara sau Banat, din simplul motiv că majoritatea covârşitoare nu şi-a creat marea operă aici.

În opinia noastră, această stare de fapt trebuie abordată cu o altă unitate de măsură decât cea a unei judecăţi strict estetice (în cazul scriitorilor şi artiştilor) sau de natură să valorizeze doar marea performanţă individuală în domeniul cultural. Timişoara

nu e comparabilă, din acest punct de vedere, cu oraşe din arealul central-european precum Trieste sau Cernăuţi. Şi nici – în perimetrul strict al României – cu Iaşiul sau Clujul. Ea are însă un alt specific cultural, cu o importanţă la fel de mare, în opinia noastră, asigurată tocmai de dublul său model: unul deschis nu doar culturii elitare, ci emancipator, de larg acces, cu o bază socială remarcabilă şi, în al doilea rând, un model multi- şi inter-cultural. Ambele modele sunt marcate de o propensiune spre deschidere şi dialog, de un efort civilizaţional de tip european modern. În interdependenţa şi complementaritatea lor, ele au funcţionat şi continuă să funcţioneze stimulate de câteva elemente: plurilingvismul, tipul de educaţie, instituţionalizarea culturii (Neumann 1997). Toate, cu importante repercusiuni asupra culturii scrise, deci şi asupra literaturii. Să le luăm pe rând:

Bi-, tri- sau chiar cvadrilingvismul elitelor intelectuale, dar şi al majorităţii locuitorilor Timişoarei până în anii de după al doilea război mondial (când configuraţia etnică a regiunii se modifică sensibil prin plecarea germanilor şi a evreilor şi prin noile colonizări cu populaţie românească sau maghiară din celelalte regiuni ale ţării) a funcţionat ca un factor de comunicare şi apropiere decisiv. Posibilitatea comunităţilor etnice din Timişoara de a intra în contact cu patrimoniile memoriale scrise ale fiecăreia dintre ele, un contact direct sau mijlocit de traduceri, a fost o şansă excepţională. Ea a fost întreţinută de activitatea intensă a acelor scriitori şi ziarişti-punte, care s-au manifestat în două-trei limbi sau care au tradus dintr-o literatură în alta. Reţine atenţia o întreagă pleiadă de autori importanţi pentru rolul lor de liant între culturi, pentru implicarea într-un proiect cultural comun: Franyó Zoltán, Franz Liebhard, Ioan Stoia Udrea, Petru Sfetca, Endre Károly, Wilhelm Stepper Tristis, René Fülop Miller, Andreas Lillin, Méliusz Jozsef, Petre Stoica, Anavi Adám, Ioan Peianov, Szekernyés János, Annemarie Podlipny-Hehn, Ildikó Gabós-Foarţă, Duşan Baiski, Slavomir Gvozdenovici, Marlene

Heckmann Negrescu, Maria Pongrácz-Popescu, Rodica Binder, Ildiko Achimescu, Bodó Barna, Simina Birăescu-Melwisch ş.a..

Dar aceste schimburi culturale nu ar fi fost posibile în afara unui standard de acces la textul scris. Alfabetizarea, gradul mediu şi înalt de şcolarizare nu doar al populaţiei urbane, ci şi al celei din spaţiul rural al Banatului au imprimat un specific inconfundabil zonei. Studiul patrimoniului memorial al Timişoarei nu are cum să nu ţină cont de acest aspect al istoriei culturale locale, de natură să amplifice, să diversifice şi să găsească soluţii de instituţionalizare pentru formele scrise ale memoriei (edituri, biblioteci, reviste, arhive publice, curriculă şcolară şi academică, însoţită de manuale, suporturi de curs etc.) (Bocşan 1996).

Caracterul timpuriu pentru zona Banatului al apariţiei învăţământului primar la Timişoara (1717, în limba germană) şi al celui gimnazial (1726, în limba germană, 1758, în limbile română şi sârbă – la început cu un caracter exclusiv confesional) au un efect de stimul asupra dezvoltării instituţiilor de învăţământ din perimetrul urban (Bocşan 1986, Ţârcovnicu 1978). La mijlocul secolului al XIX-lea Timişoara este înzestrată cu o reţea şcolară laică şi confesională de nivel preşcolar, şcolar primar şi gimnazial diversificată, cu limbă de predare germană, maghiară, română, sârbă, greacă şi ebraică. Statisticile de resort concluzionează că în această perioadă la aproximativ 1200 de locuitori ai Timişoarei revenea o şcoală. Fapt de natură să situeze Timişoara printre oraşele din Europa Centrală cu un standard ridicat de instrucţie.

Evoluţia nivelului de şcolarizare elementară indică un procent tot mai scăzut al analfabetismului la Timişoara: de la 34,12% în 1870 la 16,28 % în 1910, ceea ce plasează Timişoara anului 1900, de pildă, printre primele oraşe ale Ungariei în ce priveşte gradul de instruire al locuitorilor săi (80,71% alfabetizaţi), depăşită fiind doar de Budapesta (87,6%) şi Debreţin (81,4%). Pentru a avea o reprezentare a structurii şi distribuţiei reţelei şcolare timişorene, să reţinem pentru anul şcolar 1910/1911 un număr total de 80 de unităţi de învăţământ, între care 8 grădiniţe, 41 de şcoli primare, 5 gimnazii şi licee, 25 de

şcoli speciale de meserii şi o şcoală superioară, care angrenau 471 de cadre didactice şi un total de 14.253 de cursanţi, dintre care 6473 învăţau în limba germană, 5885 în limba maghiară, 1166 în limba română, 632 în limba sârbă şi 97 în alte limbi (Borovszky, S., p.203), (cu precizarea că în acest caz apartenenţa etnică a şcolarizaţilor nu se suprapune limbii utilizate în procesul de instrucţie, ţinându-se cont şi de legislaţia în vigoare, care stipula maghiarizarea dominantă a învăţământului).

Cu toate că ponderea locuitorilor cu instrucţie modestă rămâne semnificativă, Timişoara înregistrează în aceeaşi perioadă o creştere numerică a cetăţenilor cu pregătire medie şi superioară. Faptul că tot mai mulţi tineri timişoreni îşi continuă studiile în marile universităţi din Budapesta, Viena, Graz sau Berlin (peste 850 în anul 1910), asigură formarea unei păturii intelectuale semnificative. Dacă adăugăm acesteia, în acelaşi an, existenţa a 3298 de persoane care au absolvit 8 clase de liceu şi 1339 de persoane absolvente a 6 clase de gimnaziu, avem tabloul unui potenţial public receptor de literatură, dar şi al unei creativităţi literare, stimulată **şi** astfel să se manifeste.

Dinamica formelor şi instituţiilor de învăţământ din perioada inter- şi postbelică la Timişoara este de natură să confirme această propensiune spre cultura scrisă a populaţiei urbane, dar şi rurale din regiune, în dublă ipostază de receptor/ creator, fapt care se va repercuta benefic asupra producţiei literare. Nivelul de instruire şcolară în anul 1930, de pildă, situează Timişoara drept unul din primele trei oraşe ca grad de alfabetizare din România (91,1%), al treilea după Braşov şi Sibiu şi devansând capitala sau alte prestigioase centre tradiţionale de cultură (Iaşi, Cernăuţi, Cluj etc.). Cât priveşte numărul locuitorilor cu pregătire medie, el depăşeşte cifra de 25.000, iar a celor cu pregătire universitară se ridică la 3079 (Munteanu *et al.* 2002, p. 377).

Trebuie însă menţionat faptul că perfecţionarea educaţională la nivel academic se realizează prioritar tot în afara Timişoarei (la Budapesta, Viena, Graz, dar şi la Bucureşti, Cluj, Paris). Cererile repetate ale autorităţilor (de această dată româneşti)

de înfiinţare a unor instituţii de învăţământ superior laic la Timişoara au o îndelungată tradiţie; ele sunt însă fie respinse, fie tergiversate în hăţişuri birocratice de centrul autorităţii politice (în 1930, Bucureştiul, iar înainte de 1918/1919 – Viena şi Budapesta). Abia în anul 1944 se dă un răspuns concret numeroaselor memorii făcute de elita intelectualităţii timişorene: este semnat de către Regele României decretul-lege de înfiinţare a Universităţii de Vest din Timişoara, care ar fi trebuit să cuprindă în structura ei şi câteva facultăţi cu profil umanistic. Dar până la organizarea şi punerea în funcţiune a acestora mai trebuie să treacă aproape 10 ani. Pentru a aduce în contemporaneitate bilanţul educaţional timişorean, să menţionăm că în anul 2000 în Timişoara funcţionează 47 de şcoli primare şi gimnaziale şi 34 de licee (între care liceul german "Nikolaus Lenau", liceul maghiar "Bartók Béla", liceul sârb "Dositei Obradovici", liceul francez "Jean Louis Calderon", liceul englez "William Shakespeare", precum şi licee cu linii de predare în spaniolă şi italiană). Li se adaugă un important centru universitar, cu patru universităţi de stat, care în anul 2000 însumau 30 de facultăţi, cu peste 150 de specializări. Numărul studenţilor din reţeaua academică de stat depăşeşte cifra de 30.000, iar numărul cadrelor didactice se apropie de 3000.

Un studiu asupra evoluţiei învăţământului superior umanist din Timişoara are o relevanţă deosebită pentru formarea unui segment semnificativ al autorilor pe care cercetarea noastră îi vizează (peste 50), pentru profesionalizarea acestora, dar şi a publicului. Prin apariţia în 1956 a Facultăţii de Filologie în cadrul Institutului Pedagogic de 5 ani (devenit în 1962 Universitatea din Timişoara) a fost creat nucleul învăţământului umanist academic din Timişoara, care – prin dinamica sa ulterioară (înfiinţarea secţiilor de limba şi literatura română, a secţiilor de limbi străine şi, după 1989, a facultăţilor/secţiilor de filozofie, istorie, artă dramatică, teologie) a consolidat învăţământul filologic şi a creat cadrul de înfiinţare a învăţământului filosofic, artistic, teologic. Astfel a putut fi

stimulată şi susţinută efervescenţa creatoare a unor scriitori, a unor publicaţii, edituri, biblioteci, tipografii, reuniuni de lectură, cenacluri, cafenele literar-artistice, fundaţii culturale etc.

În cuprinsul studiului istoric întreprins în această etapă preliminară a cercetării noastre devin extrem de relevante (prin cantitate şi diversitate) tocmai formele de cultură menţionate mai sus. Apariţia timpurie a unor publicaţii periodice (încă la finele secolului al XVIII-lea) face ca Timişoara să deţină nu doar pionieratul unor realizări tehnologice în actualul spaţiu al României, ci şi priorităţi culturale de primă importanţă pentru tema noastră. *Temeswarer Nachrichten* este, la 18 aprilie 1771, primul organ de presă care apare pe teritoriul actual al României, iar tipografia care îl scoate pe piaţă deţine aceeaşi prioritate. Numărul periodicelor în limbile germană, maghiară, română şi sârbă creşte exponenţial în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca şi cel al tipografiilor (32), pentru ca în perioada interbelică să funcţioneze la Timişoara 29 de tipografii şi să apară 125 de periodice în limba română, 65 în limba germană, 104 în limba maghiară, 1 în limba sârbă (Ilieşiu 1943).

Două aspecte merită să fie reţinute pentru etapele ulterioare ale studiului. Întâi, extraordinara emulaţie a scrisului în această zonă. Chiar dacă majoritatea publicaţiilor au profiluri economice, politice, comerciale, sociale, foarte multe consacră în mod constant culturii (literaturii şi artelor) rubrici sau chiar pagini întregi. Ziarele devin astfel şi un spaţiu de manifestare a creativităţii literare, ele constituindu-se într-o inestimabilă sursă documentară pentru radiografierea culturii memoriale a Timişoarei. Cu totul special este cazul publicaţiilor care apar în mediul rural (cu precădere în limba română şi mai ales în perioada interbelică). Chiar dacă semnatarii sunt diletanţi (majoritatea ţărani sau recrutaţi din rândul micii burghezii rurale – învăţători, preoţi, notari etc.), modul în care ei îşi reprezintă oraşul-capitală (Timişoara) are o relevanţă aparte pentru studiul nostru.

În perioada comunistă (1948-1989), numărul şi diversitatea publicaţiilor apărute la Timişoara se restrâng dramatic:

patru cotidiene (în limbile română, maghiară, germană şi sârbă), trei reviste cultural-literare ale Uniunii Scriitorilor (în limba română, germană şi sârbă), precum şi o revistă studenţească de cultură. Pentru ca după 1989 efervescenţa scrisului public la Timişoara să îşi reia tradiţia, apărând în numai patru luni (ianuarie-mai 1990) peste 20 de periodice! Interesându-ne cu precădere publicaţiile cu caracter cultural sau pe cele care consacră consecvent pagini (rubrici) culturii, estimăm numărul periodicelor timişorene din anul 2004 care participă la forjarea unei culturi memoriale urbane la 40, între care şase cu profil literar asumat (3 în limba română şi câte una în germană, maghiară, respectiv sârbă). Nu vom uita să precizăm că începând din 1990 apare (e drept, doar în trei ediţii) singura publicaţie dedicată culturii rromilor din istoria presei timişorene.

În al doilea rând, impresionează numărul total de publicaţii bi- sau trilingve apărute între 1870 şi 1942 – 100!, la care se adaugă şi un periodic în esperanto din perioada interbelică. Profil cultural distinct au 28 de periodice, dar pagini dedicate culturii – peste 50. Cunoaşterea reciprocă, accesul rapid la informaţiile comunităţilor culturale vecine generează forme specifice de dialog şi transfer. Ele sunt potenţate de o suită de iniţiative ale ziariştilor, cu precădere în perioada interbelică şi în cea de după 1989, de a crea spaţii concrete ale întâlnirii culturilor – cluburile, cafenelele, reuniunile comune de lectură, cenaclurile, fundaţiile de profil, care contribuie suplimentar la stimularea unui anume tip de coeziune. Lor li se adaugă în ultimii ani activitatea de excepţie a centrelor culturale străine cu sediul la Timişoara (francez, german, britanic, italian, ceh şi slovac).

Revistele literare, editurile (destul de numeroase după 1990 pentru un oraş de mărimea Timişoarei – 19), bibliotecile publice (21), cele patru teatre de stat (între care unul german şi unul maghiar), uniunile profesioniste de creaţie (4), între care numai filiala din Timişoara a Uniunii Scriitorilor numără peste 170 de membri, eforturile unor colective de cercetare de a elabora dicţionare sau sinteze istorice comune ale literaturii de

diferite expresii produsă în Banat şi Timişoara, cenaclurile în patru limbi, zecile de fundaţii culturale – toate acestea au devenit în ultimii 19 ani spaţii ale dialogului cultural liber, care, după cum s-a văzut, a avut la Timişoara precedente notabile. Să menţionăm doar cât de oportune şi eficiente au fost eforturile unor colective de cercetare de a elabora dicţionare sau sinteze ale literaturii produse în Banat în toate cele cinci limbi de redactare (română, germană, sârbă, maghiară, slovacă). Pot fi enumerate în acest sens antologiile şi lucrările cu caracter enciclopedic realizate în cadrul Centrului de Studii Central-şi Sud-Est Europene "A Treia Europă", precum şi *Dicţionarul scriitorilor din Banat* (coordonare generală Alexandru Ruja, coordonare secvenţială Horst Fassel, János Szekernyés, Jiva Milin, Maria Dagmar Anoca, realizat în cadrul Catedrei de Literatură română şi comparată, Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie, Universitatea de Vest din Timişoara, Editura UVT, 2005). Au fost atenuate în acest fel efectele ideologiilor naţionaliste instrumentate politic în diferite etape de aproape toate comunităţile etnice. În consecinţă, enclavizarea dură pe criterii etno-lingvistice nu s-a produs, iar la Timişoara a fost creat un climat propice nu doar manifestării unui multiculturalism aşa cum îl defineşte lumea modernă, ci şi depăşirii limitelor acestuia printr-o interculturalitate fertilă.

IV. Corpusul textelor literare care tematizează Timişoara. Sistematizare

Ca fază preliminară a identificării corpusului de texte literare care pun în circulaţie „imaginea oraşului", incursiunea în istoria generală şi mai apoi în istoria culturală a Timişoarei a avut în primul rând o funcţie de documentare, pentru ca, într-o a doua etapă a studiului, ea să ofere în mod logic un set de explicaţii unor probleme pe care însăşi selecţia propriu-zisă le ridica.

Prima şi cea mai delicată a fost problema stabilirii unei limite cantitative a corpusului respectiv. Dată fiind amploarea culturii scrisului în Banat, respectiv Timişoara, în toate cele patru limbi (din motive deja explicitate), am fost nevoiţi să facem o selecţie drastică şi să operăm o reducere la cel puţin jumătate a volumelor destinate studiului. Estimăm că cifra reală a volumelor de proză care tematizează în proporţii diferite Timişoara poate ajunge uşor la 400, iar numărul de pagini la aproximativ 80.000. Majoritatea autorilor, fie că scriu în română, germană, maghiară sau sârbă sunt prolifici. Dar întâi de toate, despre ce categorii de autori este vorba? O abordare din perspectivă sociologică ne poate da un set de problematizări nu lipsite de interes.

Iniţial am optat doar pentru profesioniştii scrisului, deci autori validaţi de instituţiile literare (manuale, istorii, dicţionare, presă, cenacluri etc.) sau cel puţin cu studii superioare de factură umanistă, deşi stabilirea unor criterii de acest tip este de multe ori vulnerabilă. Numărul licenţiaţilor în Litere (filosofie, istorie), deci absolvenţi ai unei forme de învăţământ academic din domeniul ştiinţelor umaniste este relativ mic (56) în raport cu numărul total al autorilor avuţi în vedere (144 – cifră care include şi cinci scriitori-ţărani prezenţi în repertoarul nostru doar în grup – v. antologiile respective Ţepelea 1975). Este drept, într-o proporţie însemnată, autorii vizaţi au studii superioare, dar ele sunt de tip juridic (Gozsdu Elek, Herczeg Ferenc, T. L. Birăescu, Markovits Rodion), medical (Bárányi Ferenc, Pius Brânzeu, Lucian Petrescu), comercial (Adam Müller Guttenbrunn, Ormós Iván, Endre Károly), teologic (Méliusz József, Nicolae Brînzeu), tehnico-ştiinţific (Costel Baboş, Mandics György, Titus Suciu, Nicolae Strâmbeanu), militar (Franyó Zoltán, Franz Xaver Kappus), artistic (Ioan Holender, Ion Vlasiu).

Unii dintre ei sunt validaţi ca profesionişti ai scrisului, fiind consemnaţi generos în dicţionare şi istorii literare, chiar dacă procesul de de-canonizare ce are loc în perimetrul istoriografiei literare româneşti contemporane, de pildă, îi repoziţionează şi le conferă un amplasament modest. Ei participă însă constant la

formele de viaţă comunitară literară, publică periodic, depun deci un efort permanent pentru a-şi asuma un statut de profesionişti ai scrisului.

Dintre autorii validaţi de canoanele literaturilor naţionale în perimetrul cărora ei funcţionează pot fi menţionaţi: Ioan Slavici, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Camil Petrescu, George Călinescu, Sorin Titel, Mircea Nedelciu, Virgil Nemoianu, Livius Ciocârlie, Petre Stoica, Mariana Şora (pentru literatura de limbă română), Adam Müller Guttenbrunn, Franz Xaver Kappus, Franz Liebhard, Herta Müller, Richard Wagner (pentru literatura de limbă germană), Gozsdu Elek, Ady Endre, Franyó Zoltán, Reiter Robert/Franz Liebhard, Méliusz József (pentru literatura de limbă maghiară), Ivo Andrić, Miloš Crnjanski (pentru literatura de expresie sârbă), Claudio Magris (ca autor italian). Sunt scriitori importanţi (unul dintre ei chiar laureat al Premiului Nobel – Ivo Andrić), într-o proporţie covârşitoare defuncţi. Li se datorează mii de pagini memorabile despre Timişoara.

Alţii, însă (majoritatea) aspiră la consolidarea unui asemenea statut. Este vorba despre prozatori care îşi construiesc încă opera, semnatari ai unor volume bine primite de critică şi public. Paginile lor despre Timişoara sunt cele mai consistente cantitativ şi au o remarcabilă expresivitate estetică. Îi amintim pe scriitorii de limbă română Costel Baboş, Duşan Baiski, Paul Eugen Banciu, Radu Ciobanu, Alexandru Deal, Aurora Dumitrescu, Radu Pavel Gheo, Marie-Jeanne Jutea, Marlen Heckmann Negrescu, Viorel Marineasa, Dan Negrescu, Mircea Pora, Ioan Radin, Gheorghe Schwartz, Gheorghe Secheşan, Nicolae Strâmbeanu, Cornel Ungureanu, Daniel Vighi şi pe mai tinerii Tudor Creţu, Gheorghe Miron, Alexandru Potcoavă, Daniela Raţiu; între scriitorii de expresie germană ale căror proze surprind aspecte ale vieţii urbane se cuvin menţionaţi Cătălin Dorian Florescu, Johann Lippet, Irene Mokka, Hans Mokka. Dintre autorii de limbă maghiară pe care proiectul nostru i-a avut în vedere şi care se înscriu în această categorie

se numără Böszörményi Zoltán, Mandics György, Szász János, iar dintre cei de limbă sârbă – Neboiša Čosić.

Un alt segment (destul de întins) este reprezentat de autorii profesionişti de mai mică anvergură estetică. Am selecţionat textele lor pentru valoarea de document necesar temei noastre de studiu. Modul în care ei tematizează Timişoara în diferite epoci nu este lipsit de semnificaţie, date fiind biografiile lor speciale, profilul lor socio-profesional şi ideologic.

Nu mai puţin interesanţi sunt autorii (de talent şi succes) care scriu însă literatură ocazional, şi de cele mai multe ori pentru uz personal (jurnale, corespondenţă, memorii, schiţe autobiografie). Este cazul unor nume de notorietate în spaţiul literaturii maghiare (Károly Kerényi, Gozsdu Elek), sârbe (Božidar Nikolajević), române (Virgil Nemoianu, Mariana Şora) sau al culturii austriece (Ioan Holender, directorul Operei de Stat din Viena).

Un amplasament special le este rezervat diletanţilor. Autori minori (în registru strict estetic), cu ocupaţii dintre cele mai diverse (învăţători, medici, comercianţi, funcţionari, gospodine), între care – cu o menţiune aparte – scriitorii români ţărani, cu texte în dialect. Tipul lor de confesiune, care restituie diferite ipostaze ale Timişoarei cu o sensibilitate ingenuă, marcată prea puţin de convenţiile literare şi de clişeele memoriei, are o valoare documentară aparte.

Am avut, de asemenea în vedere şi un alt criteriu sistematizator al autorilor (şi, implicit, al textelor) din repertoriul selectat. El vizează tot un aspect sociologic, de această dată legat de traseul biografiei respectivilor scriitori. Ne va interesa zona lor de provenienţă (originari sau nu din Timişoara, din Banat, din regiuni aflate în proximitate sau chiar din zone mai îndepărtate), dar şi timpul biografic şi istoric al descoperirii oraşului. O observaţie empirică (simpla parcurgere a primelor repere dintr-un dicţionar) ne indică faptul că foarte puţini autori s-au născut la Timişoara (nici măcar o pătrime din cei 144), dar că suficient de mulţi (aproximativ jumătate) provin din Banatul

istoric. Contactul lor cu Timişoara s-a consumat de obicei la vârste tinere sau foarte tinere.

În schimb autorii proveniţi din Transilvania, Moldova, Muntenia, Basarabia şi stabiliţi sau nu în Timişoara au descoperit cel mai ades oraşul la prima sau a doua maturitate, fie că aceasta s-a întâmplat în perioada de după 1919, fie după 1945. La fel de semnificativ este şi modul în care rememorează Timişoara autorii plecaţi în exil voluntar sau impus (majoritatea germani, evrei sau români). Şi aceste aspecte sunt de natură să interese studiul nostru, deoarece ele modelează imaginarul individual, îl confruntă cu cel colectiv şi construiesc un anume tip de discurs memorial pe tema oraşului.

Extrem de importantă ni se pare, în consecuţia acestor linii de studiu, o abordare a autorilor şi textelor din perspectiva apartenenţei lor la o etnie sau alta, majoritară sau nu în structura etnică a Timişoarei din perioada redactării respectivelor texte. Ne va interesa şi poziţionarea lor în cadrul respectivei comunităţi (purtători de mesaj colectiv, autori pledant-mesianici sau dimpotrivă retraşi, individualităţi solitare, neangajate sau participând la dialogul etno-culturilor zonale sau poziţionându-se direct în context occidental din perspectiva unui umanism cosmopolit sau lăsându-se asimilaţi de comunităţile aflate în poziţii de putere).

După cum, la fel de importantă ni se pare a fi opţiunea pentru o limbă sau alta a redactării. Chestiunea se pune în cazul autorilor cu identităţi etnice multiple, rezultaţi din căsătorii mixte, dar şi a autorilor evrei, bi- sau chiar tri-lingvi. Un inventar sumar ne indică următoarea situaţie: 76 de autori scriu în limba română, 28 în germană, 20 în maghiară, 18 în sârbă, 1 în italiană, 1 în franceză. Din aceştia 5 scriu proză în două sau chiar trei limbi (Franz Liebhard, Károly Kerényi, Andreas Lillin, Wilhelm Stepper-Tristis, Hans Mokka). Structura pe limbi de redactare a textelor repertoriate (datorită faptului că unul şi acelaşi autor a fost selecţionat cu mai mult decât un volum) este următoarea: 92 de volume în limba română, 45 în germană, 28 în maghiară, 32 în sârbă, 2 în franceză şi unul în italiană. Această repartiţie se

datorează unei stări de fapt generată de un întreg context istoric şi cultural.

Nu poate fi de asemeni omisă o analiză a modurilor în care se repercutează asupra mecanismului memoriei orientarea ideologică a autorilor selectaţi, opţiunea lor pentru seturi de convingeri şi atitudini politice, militantismul asumat – de stânga, de dreapta, de extremă stângă, de extremă dreaptă (dacă este cazul) sau plasarea în zona de centru a liberalismului umanist sau tensiunea tradiţie/modernitate, naţionalism/ cosmopolitism, rural/ urban etc. pe care textele respective le metabolizează.

De o relevanţă aparte s-ar dovedi un studiu consacrat modului în care s-a exercitat sistemul cenzurii şi autocenzurii în perioada totalitarismului comunist chiar asupra prozelor despre Timişoara. Majoritatea volumelor avute în vedere sunt redactate în intervalul 1947-1989 şi au apărut prevalent după 1965. Un set de interviuri cu prozatori dispuşi să relateze acest gen de experienţă a compromisului, dar şi cu persoane care au funcţionat în sistemul editorial, publicistic şi în aparatul de cenzură şi care şi-ar da acceptul de principiu pentru a fi intervievaţi, ar oferi o perspectivă utilă unei asemena cercetări.

Interesant este şi următorul aspect legat de cenzurarea unor traduceri. În acelaşi interval (1948-1989) sunt traduse în limba română la edituri din Timişoara, dar mai ales la editura Kriterion din Bucureşti numeroase romane ale unor autori germani, maghiari şi sârbi, unele selectate pentru cercetarea de faţă. Lectura volumelor lui Adam Müller Guttenbrunn, Méliusz József, Franyó Zoltán ne-a confirmat supoziţia că variantele româneşti au fost cenzurate. Ample pasaje din capitolele consacrate Timişoarei au fost amputate şi marcate prin croşete. O confruntare cu originalele ar fi de natură să elucideze ce anume din trecutul oraşului a trebuit expurgat din texte pentru a nu deranja noile autorităţi.

Dacă până în acest moment am trasat criterii sistematizatoare pornind dinspre autori spre texte, să formulăm succint în cele ce urmează câteva din reperele care pot ordona textele

propriu-zise. Ce gen de texte am selectat? În proporţie de 90% – texte publicate în volume. În cazul a 10 autori am apelat la textele rămase în arhivele familiilor acestora sau în fondurile unor instituţii publice (Franz Liebhard şi Károly Kerényi figurează de două ori, deoarece există o dublă arhivă, una în limba germană şi alta în maghiară). Textele confesive dedicate Timişoarei de către Wilhelm Stepper-Tristis se află (redactate în germană şi maghiară) în fondul de publicaţii al Bibliotecii judeţene Timiş, nefiind reunite până acum în volum.

Majoritatea scrierilor avute în vedere sunt „egografii", texte ale memoriei individuale, confesiuni, autoficţiuni. Aşadar, proze redactate la persoana I, cu un program al subiectivităţii asumat: jurnale, memorii, scrisori, schiţe şi eseuri autobiografice, romane confesive. Există însă în inventarul nostru şi suficiente romane „obiective", ficţiuni care asumă transparent sau difuz toposul Timişoara, cu tot ce acesta implică în plan prozastic. În toate este recognoscibilă „figura" oraşului, cu specificul enunţat în primele capitole ale raportului. Cu toate acestea, doar 37 de volume (între care 30 de romane) transformă Timişoara în protagonist autentic.

Din păcate, Timişoara nu a avut şi nu are încă un „mare roman" al său, aşa cum au avut şansa de a fi celebrate oraşe precum Dublin, Paris, New York, Berlin, Londra, Viena, Petersburg, Praga, Budapesta, Trieste, Lvov, Cracovia, Vilnius, Cernăuţi sau Bucureşti. E drept că nici autorii care au consemnat-o în paginile lor nu au anvergura unui Joyce, Proust, Kafka, Döblin, Musil, Zweig, Roth, Schnitzler, Belîi, Miłosz, Canetti, Márai, Krleža, Hrabal, Svevo, Kosztolányi. Şi totuşi. Un studiu comparat al acestui gen de literatură într-un areal delimitat geo-istoric (proza Europei Centrale şi de Sud-Est din secolul XX) ne-a permis formularea câtorva ipoteze care vor fi avansate pe parcursul cercetării. Am elaborat şi editat o masivă antologie (peste 1000 de pagini manuscrise) consacrată discursului memorial în beletristica acestui spaţiu (Babeţi *et al.* 1998) am operat selecţia şi parţial redactarea *Dicţionarului romanului*

central-european din secolul XX, însumând 221 de intrări (titluri), romane semnate de 165 autori. Expertiza dobândită de grupul nostru prin acest tip de analiză comparativă ne îndreptăţeşte să credem că generosul corpus de texte literare care tematizează Timişoara permite dezvoltarea unor linii de cercetare extrem de ofertante pentru ansamblul proiectului dedicat practicilor memoriale în context intercultural. Timişoara propune, şi din acest punct de vedere, ceea ce se cheamă în toate accepţiile cuvântului, un studiu de caz.

Bibliografie

”La ville”*,* în *Corps ecrit*, nr. 29, mars, 1989

Assunto R. 1988, *Scrieri despre artă. Oraşul lui Amfion şi oraşul lui Prometeu,* Bucureşti, Editura Meridiane

Babeţi A., Ungureanu C. 1998, *Europa Centrală – memorie, paradis, apocalipsă*, Iaşi, Ed.Polirom

Babeţi, A. 2007, ”Le Banat – un paradis aux confins”, în *Cultures d'Europe Centrale*, hors série, no. 4, CIRCE, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV)

Babeţi, A. 2008,”Banatul - un Eldorado între frontiere”*,* în *Identităţile de frontieră în Europa lărgită. Perspective comparate,* Iaşi, Polirom

Bhabha H. 1990 (ed.), *Nation and Narration*, London, Routlege

Bocşan, N. 1996, ”Istoriografia bănăţeană între multiculturalism şi identitate naţională” în *Banatica,* XIV, 2, Reşiţa

Bocşan, N. 1986, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, Editura Facla

Borovszky, S., *Temesvár*, Budapesta, s.a.

Chelcea, L. 1997, ”Naţionalism şi regionalism în Banat în perioada interbelică: competiţie pentru resurse, elite şi

discursuri culturale", în *Revista de cercetări sociale*, IV, nr.2.
De Certeau, M., Giard L., Mayol P. 1990, *L'invention du quotidien*, Paris, Gallimard;
Eco U. 1997, *Şase plimbări prin pădurea narativă,* Constanţa, Pontica;
Hammon P. 1981, *Introduction à l'analyse du descriptif*, Paris, Hachette
Ilieşiu, N. 1943, *Timişoara.Monografie istorică,* Timişoara
Mucchielli, A. 1986, *l' Identité*, Paris, PUF
Moscovici, S. 1994, *Psychologie sociale des relations à autrui*, Paris, Nathan
Munteanu, I., Munteanu, R. 2002, *Timişoara – monografie*, Timişoara, Editura Mirton;
Nemoianu, V. 1997, "Etosul central-european", în *Europa Centrală – nevroze, dileme, utopii*, Iaşi, Ed. Polirom
Neumann,V. 1997, *Identităţi multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Timişoara, Ed. Hestia
Neumann, V. 2001, *Ideologie şi fantasmagorie*, Iaşi, Editura Polirom;
Ricoeur, P. 1991,*Temps et récit (I,II,III)*, Paris, Seuil;
Simay, P.(ed.) 2005, *Capitales de la modernité. Walter Benjamin et la ville,* Paris-Tel Aviv, Editions de l'éclat;
Stierle, K. 2001, *La capitale des signes. Paris et son discours*, Paris, Editions de la Maison des science de l'homme;
Ţârcovnicu, V. 1978, *Istoria învăţământului din Banat până la anul 1800*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică
Ţepelea, G. 1975, , *Scriitori ţărani din Banat*, Editura Facla, Timişoara
Ungureanu, C. 2002, *Mitteleuropa periferiilor*, Iaşi, Editura Polirom;
Ungureanu, C. 2003, *Geografia literaturii române, azi. Banatul*, Piteşti, Editura Paralela 45;
Westwood S., Williams J. (ed.) 1997, *Imagining Cities:Scripts, Signs, Memory*, London, Routlege;

Wirth-Nesher, H. 1996, *Reading the Modern Urban Novel*, Cambridge University Press;

CORPUSUL TEXTELOR LITERARE CARE TEMATIZEAZĂ TIMIŞOARA

(volume editate sau aflate în manuscris: romane/nuvele/povestiri/schiţe autobiografice, jurnale, memorii, corespondenţă, reportaje, redactate între 1900-2007)

I. În limba română

Achimescu, Ildico-Clara, *Un om cu numele meu*, Timişoara, Ed. Facla, 1983
Almăjan, Ion Marin,*Tornada,* Bucureşti, Ed. Eminescu, 1980;
Arcan, Sofia, *Vara sentimentelor* , Timişoara, Ed. Facla, 1980;
Ardeleanu, Aurel Gheorghe, *Ploaia de nisip*, Timişoara, Ed. Facla, 1982;
Arieşanu, Ion, *Cei buni mor cei dintâi*, Timişoara, Ed. Amarcord, 1998;
Atanasiu, Gheorghe, *Moara roşie*, Bucureşti, Ed. Cugetarea, 1938;
Baboş, Costel, *Aş crede în Dumnezeu,* Bucureşti, Cartea Românească, 2005
Baiski, Duşan, *Luna şi tramvaiul 5*, Timişoara, Ed. Marineasa, 1994;
Banciu, Paul Eugen, *Demonul discret,* Timişoara, Ed. Excelsior, 1996;
Banciu, Paul Eugen, *Remora*, Timişoara, Ed. Augusta, 1998;
Birăescu, Traian Liviu, *Echinox de toamnă*, Timişoara, Ed. Facla, 1981;
Birăescu, Traian liviu, *Calea amintirilor*, Timişoara, Ed. Facla, 1986;
Birăescu, Traian Liviu, *Jurnal apocrif*, Timişoara, Ed. Marineasa, 1999;

Birou, Virgil, *Drumuri şi popasuri bănăţene*, Bucureşti, EPL, 1962;
Birou, Virgil, *Scrisori,* Timişoara, Ed. Marineasa, 2003;
Blaga, Lucian, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1990;
Blaga, Lucian, *Ceasornicul de nisip*, Cluj, Ed. Dacia, 1982;
Brînzeu, Nicolae, *Memoriile unui preot bătrân 1880-1960* (text manuscris, arhiva fam. Pia Brînzeu);
Brînzeu, Pius, *Regăsirile lui Asclepios,* Timişoara, Ed. Facla, 1978;
Boldureanu, Ioan Viorel, *Povestiri de la marginea câmpiei*, Timişoara, Ed. Facla, 1984;
Buteanu, Aurel, *Dincoace şi dincolo de tăcere. Corespondenţă*, vol.I, Timişoara, Ed. Marineasa, 2004;
Buteanu, Aurel, *Corespondenţă* vol. II-VI, (text manuscris, arhiva fam. Dan Buteanu);
Călinescu, George, *Opinii fugare asupra spiritului bănăţean*, în *Opere vol.5*, Ed. Minerva, 1984
Cerneţ, Laurenţiu, *Cartierul sonor*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1989;
Ciobanu, Radu, *Crepuscul*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1971;
Ciobanu, Radu, *Arhipelagul,* Timişoara, Ed. Facla, 1987;
Ciobanu, Radu, *Scara interioară. Jurnal*, Timişoara, Ed. Amarcord, 1999;
Ciobanu, Radu, *Ţărmul târziu*. *Jurnal,* Deva, Ed. EMIA, 2004;
Ciobanu, Radu şi Freund, Peter, *Dialog peste Atlantic,* Deva, Ed. Emia, 2007;
Ciocârlie, Livius, *Un Burghteater provincial*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1984;
Ciocârlie, Livius*, Clopotul scufundat*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1988;
Ciocârlie, Livius, *Viaţa în paranteză*, Timişoara, Ed. Amarcord, 1995
Ciocârlie, Livius, *Cap şi pajură*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1997;
Ciocârlie, Livius, *Trei într-o galeră*, Cluj, Ed. Echinox, 1998;

Covaci, Nicu, *Phoenix...însă eu,* Bucureşti, Editura Nemira, 1994;
Condeieri plugari din Banat (antologie realizată de Gabriel Ţepelea), Bucureşti, 1943;
Cosma, Aurel jr., *Prin Timişoara de altădată*, Timişoara, Ed. Facla, 1977;
Cosma, Aurel, *Memorii, corespondenţă* (text manuscris, arhiva fam. A. Cosma)
Creţu, Tudor, *Omul negru,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 2007;
Deal, Alexandru, *Nisip,* Bucureşti, EPL, 1971;
Deal, Alexandru, *Laşii*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1981;
Radu, Pavel Gheo, *Cartea roz a comunismului,* Iaşi, Ed. Versus, 2004;
Gheorghiu, Dana, Die Fabrukler, Ed. Marineasa, 2006,
Heckmann Negrescu, Marlen, *Grădina turnului de apă*, Timişoara, Ed. Marineasa, 1999;
Indrieş, Alexandra, *Două trei minute,* Ed. Minerva, 1994;
Indrieş, Alexandra, *Cutia de chibrituri*, Bucureşti, Cartea Românească, 1987;
Iorga, Nicolae, *Pagini alese din însemnările de călătorie prin Ardeal şi Banat*, Bucureşti, Ed. Minerva, 1977;
Irineu, Cora, *Scrisori bănăţene*, Timişoara, Ed. Facla, 1975;
Ivan, Nicolae, *Memorii, corespondenţă* (text manuscris, arhiva fam. Silvia Ivan);
Jutea, Marie Jeanne, *Saltimbancii*, Timişoara, Ed. hestia, 1998;
Laszlo, Eugenia, *Timişoara, atunci*, Timişoara, Ed. Marineasa, 1997;
Marineasa, Viorel, *În pasaj,* Bucureşti, Ed. Militară, 1990;
Marineasa, Viorel, *Unelte, arme, instrumente,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1992;
Marineasa, Viorel, *O cedare în anii 20*, Piteşti, Editura Paralela 45, 1998;
Marineasa, Viorel, *Dicasterial*, Tg. Mureş, Ed. Arhipelag, 1995;

Mărgeanu, Nicolae, *Cercul magic,* Bucureşti, Ed. Militară, 1980;
Nedelciu, Mircea, Babeţi, Adriana, Mihăieş, Mircea, *Femeia în roşu,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1990;
Negrescu, Dan, *Oameni, locuri, cai şi îngeri. O mitologie timişoreană: Mehala*, Timişoara, Ed. Marineasa, 1999;
Nemoianu, Virgil, *Arhipelag interior (eseuri memorialistice)*, Timişoara, Ed. Amarcord, 1994;
Nemoianu, Virgil, *Traversarea cortinei,* Timişoara, Editura de Vest, 1994;
Odeanu, Anişoara, *Acele lucruri mari*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1973;
Petrescu, Camil, *Trei primăveri*, Timişoara, Ed. Facla, 1975;
Petrescu Lucian, *Antijurnal,* Bucureşti, Ed. Eminescu, 1999;
Pora, Mircea, *Indiile galante* , Timişoara, Ed. Sedona, 1996;
Radin, Ioan, *Aventurile tânărului Serafim,* Cluj, Ed. Dacia, 1976;
Radin, Ioan, *Schiţă de portret,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1988;
Rebreanu, Liviu, *Jurnal,* Bucureşti, Editura Minerva, 1984;
Răzvan Paul, *Nostalgii timişorene*, Timişoara, Editura „Almanahul Banatului", 2005;
Schwartz, Gheorghe, *Spitalul,* Bucureşti, Ed. Eminescu, 1981;
Scriitori ţărani din Banat (antologie realizată de Gabriel Ţepelea), Timişoara, Ed. Facla, 1975;
Simon, Stela, *Album de familie*, Timişoara, Ed. Marineasa, 2004;
Slavici, Ioan, *Lumea prin care am trecut. Amintiri.*, Opere, vol 9, Ed. Minerva, 1973;
Stoia-Udrea, Ioan, *Memorii, corespondenţă* (text manuscris, arhiva Muzeului Banatului Montan, Reşiţa);
Stoica, Petre, *Caligrafii şi culori,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1984;
Stoica, Petre, *Însemnările cultivatorului de mărar*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1998;
Suciu, Titus, *Reportaj cu sufletul la gură*, Timişoara, Ed. Facla, 1990;

Strâmbeanu, Nicolae, *Turnul de apă,* Bucureşti, Ed. Humanitas, 2008;
Şerban, George, *Somnul*, Timişoara, Ed. Facla, 1983;
Şerbănescu, Mircea, *Timişoara, memorie literară. Istorie literară şi amintiri (I-II),* Timişoara, Ed. Augusta, 2002, 2004;
Şora, Mariana, *Viaţa în bucăţi*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1998;
Şora, Mariana, *Jurnal* (text manuscris, arhiva Fundaţiei „A Treia Europă”);
Teodorescu, I.D., *O săptămână de bunătate*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1980;
Timişoara. 16-22 decembrie 1989 (volum colectiv de proză memorialistică), Timişoara, Ed. Facla, 1990;
Titel, Sorin, *Femeie, iată fiul tău,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1983;
Titel, Sorin, *Ţara îndepărtată*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1974;
Titel, Sorin, *Clipa cea repede,* Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1979;
Ungureanu, Cornel, *Imediata noastră apropiere*, Timişoara, Editura Facla, 1980;
Ungureanu, Cornel, *Introducere în viaţa şi opera lui Petru E. Oancea (tata Oancea*), Reşiţa, Editura Modus P.H., 1999;
Ungureanu, Cornel, *A muri în Tibet. Jurnal*, Iaşi, Ed. Polirom, 1998;
Urmenyi, Francisc, *Mătuşa mea, profesoara,* Timişoara, Ed. Marineasa, 2003;
Vighi, Daniel, *Însemnare despre anii din urmă*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1989;
Vighi, Daniel, *Decembrie, ora 10,* Bucureşti, Albatros, 1998;
Vighi, Daniel, *Insula de vară*, Iaşi, Ed. Polirom, 1999;
Vighi, Daniel, *Apocalipsa 9 (retroproze)*, Piteşti, Editura Paralela 45, 1999;
Vighi, Daniel, *Misterele Castelului Solitude,* Iaşi, Ed. Polirom, 2004;
Vlasiu, Ion, *Am plecat din sat,* Bucureşti, Ed. Albatros, 1980;

Zona (volum colectiv de proză a generaţiei 80-90), Timişoara, Ed. Marineasa, 1997.

II. În limba germană

Alscher, Else, *Floreas Erwachen und andere Erzählungen*, Temesvar, 1915;
Alscher, Otto, *Der Kämpfer*, Temeswar, 1919/1920;
Alscher, Otto, *Wie wir leben und lebten*, Temeswar, 1905;
Alscher, Otto, *Zigeuner*, München, 1914;
Berwanger, Nikolaus, *Brücke über die Zeit*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1972;
Delle Grazie, Marie Eugenie, *Donaukind*, 1918;
Fassel (Mokka), Irene, *Corespondenţă, note zilnice* (text manuscris, arhiva Fundaţiei „A Treia Europă”);
Feld, Franz, *Joggle Liebessorgen. E. Erzählung a. d. Banate*, Temesvar, 1913;
Florescu, Cătălin Dorian, *Wunderzeit*, Zürich, Pendo, 2001;
Guip-Cobilanschi, Edith, *Temeswar vor einem halben Jahrhundert un heute,* Timişoara, Ed. Eurobit, 2002;
Hauser, Otto, *Ethnographische Novellen*, 1901;
Holender, Ioan, *Von Temesvar nach Wien. Der Lebensweg des Wiener Staatsoperndirektors*, Wien, Böhlau Verlag, 2001;
Jung, Peter, *Das Land, wo meine Wiege stand*, Timişoara, Ed. Facla, 1980;
Just, Hans Matthias, *Temeswarer Gefluster*, Timişoara, Ed. Mirton, 1999;
Just, Hans Matthias, *Tandelmarkt der Illusionen* (ediţie quadrilingvă), Timişoara, Ed. Mirton, 2004;
Kappus, Franz Xaver, *Der rote Reiter,* Berlin, 1922;
Kappus, Franz Xaver, *Brautfahrt um Lena,* Berlin, 1935;
Kerényi, Karl, *Corespondenţă inedită* (texte manuscrise, arhiva fam. Szentpétéri Miklós şi Petru Sălăgean, Arad);
Liebhard, Franz, *Schwäbische Chronik*, Bucureşti, EPL, 1952;

Liebhard, Franz, *Der Türkenschatz. Erzählungen*, Bucureşti, EPL, 1958;
Liebhard, Franz, *Banater Mosaik,* Bucureşti, Ed. Kriterion, 1976;
Liebhard, Franz, *Temeswarer Abendgespräch. Historien, Bilder u.a. Prosa*, Timişoara, Ed. Facla, 1978;
Liebhard, Franz, *Corespondenţă, note* (text manuscris, arhiva Bibliotecii Centrale Universitare „Eugen Todoran", Universitatea de Vest, Timişoara);
Lillin, Andreas, *Jetzt, da das Korn gemahlen*, Bucureşti, EPL, 1957;
Lillin, Andreas, *Die zehente Muse*, Bucureşti, EPL,1962;
Lillin, Andreas, *Unsere teuren Anverwändten*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1983;
Lippet, Johann, *Protokoll eines Abschieds und einer Einreise oder die Angst vor dem Schwinden der Einzelheiten,* Heidelberg, Das Wunderhorn, 1990;
Lippet, Johann, *Mahljahre*, Reşiţa, Ed. InterGraf, 2004;
von Möller, Karl, *Grenzen wandern: Ein Banater Roman*, Zürich-Leipzig-Wien, 1937;
von Möller, Karl, *Der Savoyer,* München, 1939;
Müller-Guttenbrunn, Adam, *Der große Schwabenzug*, Leipzig, 1913;
Müller-Guttenbrunn, Adam, *Der kleine Schwab. Abenteuer eines Knaben*, Leipzig, 1910;
Müller-Guttenbrunn, Adam, *Kriegstagebuch eines Daheimgebliebenen. Eindrücke und Stimmungen aus Österreich-Ungarn*, Graz, 1916;
Müller-Guttenbrunn, Adam, *Meister Jakob und seine Kinder*, Leipzig, 1918;
Müller-Guttenbrunn, Adam, *Sein Vaterhaus. Ein Lenau-Roman*, Leipzig, 1919;
Müller, Herta, *Der Fuchs war damals schon der Jager*, Hamburg, Rowohlt, 1992;
Müller, Herta, *Hertztier*, Hamburg, Rowohlt, 1994;

Müller, Herta, *Der Königverneigt sich und totet,* München, Hanser, 2004;
Probst, Eugen, *Ein Schwabenstreich*, Temesvar, 1920;
Probst, Eugen, *Sonntagskinder*, Temesvar, 1920;
Probst, Johann Eugen, *Das verlorene Paradies*, Temeswar, 1936;
Puvak, Franz, *Die Flucht*, Timişoara, Ed. Facla, 1976;
Scharf, Erika, *Strandgut,* Timişoara, Editura Excelsior, 2002;
Schiff, Robert, *Feldpost. Chronik eines ungebauten Hauses*, München, 1994;
Schwarz, Ludwig, *De Kaule-Baschtl*, Timişoara, Ed. Facla, 1977;
Stein, Jakob Konrad, *Die Bauernkomteß*, 1925;
Stein, Jakob Konrad, *Joggls Liebessorgen*, 1913;
Stepper-Tristis, Wilhelm, *Poveşti despre Timişoara* (arhiva Bibliotecii judeţene Timiş);
Wagner, Richard, *Die Muren von Wien*, Frankfurt am Mein, Luchterhand, 1990.

III. În limba maghiară

Bodó, Barna, *Feleúton-Utfélen,* Bucureşti, Ed. Kriterion, 1980;
Bodor, Pál, *A lány, aki nincs,* Bucureşti, Ed. Kriterion, 1975;
Bodor, Pál, *Haldoklás anyanyelven,* Budapest, 1986;
Boér, Jenö, *Temesvári Képek,* Timişoara, Ed. Helicon, 1993;
Boér, Jenö, *NegyedszázadTemesváron,* Timişoara, Ed. Helicon, 1995;
Dimény, István, *Köznapi élmény,* Bcureşti, ESPLA, 1963;
Endre, Károly, *Örök megújhodás,* Bucureşti, Ed. Kriterion, 1988;
Franyó, Zoltán, *A pokol tornácán. Cikkek és krónikák. 1912-1968*, Bucureşti, EPL, 1968;
Franyó, Zoltán, corespondenţă, note zilnice (texte manuscrise, arhiva Asociaţiei Scriitorilor din România);
Gozdu, Elek, *Anna-levelek*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1969;
Herczeg, Ferenc, *Emlekeze…(Amintirile*), Vrsac,1915;

Kerényi, Karl, *Corespondenţă inedită* (texte manuscrise, arhiva fam. Szentpétéri Miklós şi Petru Sălăgean, Arad);
Kubán,Endre, *Hősök...kortársak*, Timişoara, Ed. Facla, 1983;
Majtényi, Erik, *Hajóharang a Hold utcában*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1976;
Mandics, György, *Temesvári Golgota* (Vol. 1-3), Budapest, 1991;
Markovits, Rodion, *Páholyból*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1970;
Markovits, Rodion, *Szibériai garnizon*, Cluj, 1928;
Méliusz, József, *Sors és jelkép avagy egy erdélyi utazás regénye ezerkilencszáznegyvenháromban tizenkét fejezetben elbeszélve,* Cluj, 1946;
Méliusz, József, *Város a ködben,* Bucureşti, EPL, 1969;
Mokka, Hans, *Temesvári kadenciák,* Timişoara, Ed. Excelsior, 1994;
Mokka Hans, *Temesvári tanu,* Timişoara, Ed. Excelsior, 1992
Niamessnyné, Manaszy Margit, *Villámlik messziről...,* Budapest, 1932;
Ormos, Iván, *Lola*, Temesvár, 1929;
Ormos, Iván, *Állj! Ki vagy?*, Temesvár, 1937;
Pongrácz, Mária, *Viragok alkony*, Timişoara, Ed. Excelsior, 2002;
Raiter, Robert (Liebhard, Franz), corespondenţă, note zilnice (texte manuscrise, arhiva Bibliotecii Centrale Universitare "Eugen Todoran", Universitatea de Vest, Timişoara);
Szekernyés, János, *Temesvár kövei. Kretarjzok a Josevárosból,* Timişoara, Ed. Mirton, 1998 ;
Stepper-Tristis, Wilhelm, *Poveşti despre Timişoara* (arhiva Bibliotecii judeţene Timiş);
Szász, János, *Elsők és utolsók*, Bucureşti, ESPLA, 1962;
Szász, János, *Május*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1988;
Szász, János, *November*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1991.

IV. În limba sârbă

Andrić, Ivo, *Pripovetke,* Beograd, 1924;
Bugarski, Stevan, *Ono što se pamti*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1983;
Colaković, Jovan, *Strah od rukopisa*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1988;
Čonca-Clisurac, Čedomir, *Banatske slike*, Bucureşti, ESPLA, 1963;
Čosić, Neboisa, *Tuđe nebo*, Beograd, 1991;
Crnjanski, Miloš, *Lirika Itake i komentari*, Beograd, 1919;
Crnjanski, Miloš, *Seobe*, Beograd, 1929;
Krstić, Cvetko, *Kafa sa kajmakom (Cafeaua cu frişcă*, Temişvar, 2004;
Milenović, Čedomir, *Zemak bez krova*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1977;
Milenović, Čedomir, *Na ivici neba*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1980;
Milenović, Čedomir, *Kako slušati vetar*, Temişvar, 1995;
Mišković, Srboljub, *Baš smo čudmi, mi, ljudi*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1989;
Munćan, Ivo, *Klepsidra*, Timişoara, Ed. Facla, 1973;
Munćan, Ivo, *Besana noć*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1977;
Munćan, Ivo, *Vidokrug,* Bucureşti, Ed. Kriterion, 1984;
Nikolajević, Božidar S., *Iz minulih dana*, Beograd, 1938;
Petrov, Jelkica, *Igre za odrasle*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1979;
Petrović, Jiva, *Zabran sna*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1983;
Petrović, Jiva, *Kad procvetaju lipe*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1986;
Popović, Nebojša, *Kraj leta, prvi dan...*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1972;
Popović, Nebojša, *Pripovetke*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1979;
Popović, Nebojša, *Na pragu*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1980;
Popović, Nebojša, *Obala sve dalje,* Timişoara, Ed. Uniunii Sârbilor din România, 1999;
Rajkov, Svetomir, *Ne teče reka kud je tekla,* Bucureşti, Ed. Kriterion, 1972;
Rajkov, Svetomir, *Crveni sneg*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1989;
Todorov, Miodrag, *Pripovetke*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1985;
Todorov, Miodrag, *Snoviđenje*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1990;
Todorov, Miomir, *Postajanje*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1988;

Vesnić, Slavko, *Pripovetke (Povestiri)*, Bucureşti, 1967;
Vesnić, Slavko, *Zamaglenje obale (Maluri înceţoşate),* Bucureşti, 1976;
Župunski, Đoka, *Glasovi Rastenja*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1987;
Župunski, Đoka, *Medenjaci*, Timişoara, Ed. USR, 2000.

V. În alte limbi

Le Rider, Jacques, *Le journal d'un voyage en Roumanie (Jurnalul unei călătorii în România)*, Iaşi, Ed. Polirom, 2001 (în vol. *Europa Centrală sau paradoxul fragilităţii*)
Magris, Claudio, *Danubius*, Milano, Garzanti ed., 1986;
Stepper-Tristis, Wilhelm, *Mon espace vital*, Paris, Ed. Stock, 1939.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Instrumente de lucru (dicţionare, enciclopedii, istorii, studii de sinteză, cataloage, antologii) consacrate literaturii care tematizează Timişoara/Banatul

Babeţi, Adriana; Ungureanu, Cornel, *Europa Centrală - memorie, paradis, apocalipsă*, Iaşi, Editura Polirom, 1998;
Banciu, Paul Eugen; Birăescu, Aquilina, *Timişoara literară. Dicţionar biobliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor – Filiala Timişoara*, Timişoara, Ed. Marineasa, 2007;
Balotă, Nicolae, *Scriitori maghiari din România*, Bucureşti, Editura Albatros, 1981;
Berca, Olimpia, *Dicţionar al scriitorilor bănăţeni*, Timişoara, Editura Amarcord, 1996;

Birăescu, Aquilina; Zărie, Diana, *Scriitori şi lingvişti timişoreni (1945-1999). Dicţionar bibliografic*, Timişoara, 2000;
Castle, Eduard, *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn*, Wien, 1937;
Catalogul presei interbelice din Banat şi Timişoara, Biblioteca judeţeană Timiş, 1994;
Catalogul publicaţiilor periodice apărute în regiunea Banat existente la fondul documentar al Bibliotecii judeţene Timiş, Timişoara, 1962;
Cosma, Aurel, *Istoria presei române din Banat,* Timişoara, 1932;
Deutsche Literatur Ostmittel- und Südosteuropas von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis heute, München, 1992;
Dicţionar al scriitorilor din Banat, coord. Alexandru Ruja, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005;
Dicţionarul scriitorilor români (4 vol), Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române şi Albatros, 1997-2000;
Engel, Walter, *Deutsche Literatur im Banat 1840-1939. Der Beitrag der Kulturzeitschriften zum banatschwäbischen Geistesleben*, Heidelberg, 1982;
Fassel, Horst (Hg.), *An Donau und Theiß: Banater Lesebuch*. Emmendingen, 1986;
Fassel, Horst (Hg.), *Deutsche Regionalliteratur im Banat und in Siebenbürgen im Vielvölkerraum,* Cluj-Napoca, 2002;
Jakabffy, Elemér¸Pall, György, *Bansági magyarság husz éve Romániában,* Budapesta, 1939;
Jugoslovenski književni lexikon (Lexiconul literar iugoslav), Beograd, 1984;
Kántor, Lajós; Lang, Gustav, *Romániai magyar irodalom 1944-1970*, Bucureşti, 1973;
Kessler, Dieter, *Die deutschen Literaturen Siebenbürgens, des Banates und des Buchenlandes. Von der Revolution bis zum Ende des Ersten Weltkriegs (1848-1918),* Köln, 1997;

Leksikon pisaca Jugoslavije (I-IV) (Lexiconul scriitorilor din Iugoslavia), Beograd, 1972-1977;
Markel, Michael / Motzan, Peter, *Deutsche Literatur in Rumänien und das "Dritte Reich": Vereinnahmung - Verstrickung – Ausgrenzung*, München, 2003;
Milin, Živko, *Leksikon poratnih srba poslenika pisane reči u Rumuniji (Lexiconul autorilor sârbi din România postbelică),* Temişvar, 2004;
Motzan, Peter / Sienerth, Stefan, *Die deutschen Regionalliteraturen in Rumänien (1918-1944). Positionsbestimmungen, Forschungswege, Fallstudien*, München, 1997;
Petri, Anton Peter, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Mühldorf/Inn, 1992;
Romániai magyar irodalmi Lexikon (4 vol), Bucureşti, 1981-2002;
Sasu, Aurel*, Dicţionarul biografic al literaturii române*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2006;
Schneider, Eduard (Hg.), *Literatur in der "Temeswarer Zeitung" (1918-1949). Einführung, Texte, Bibliographie*, München, 2003;
Stein, Jacobus Conrad, *Fünfundzwanzig Jahre deutschen Schrifttums im Banate. Ein Beitrag zur deutschbanater Geistesgeschichte der Jahre 1890-1915,* Temesvar, 1915;
Stojanović, Vojislava, *Trajanje (Trăinicie) Antologia literature sârbe postbelice din România,* Beograd, 1986;
Timişoara, între paradigmă şi parabolă (antologie literară), Timişoara, Editura Excelsior, 2002;
Ţepelea, Gabriel, *Literatura în grai bănăţean*, Bucureşti, EPL, 1970;
Ungureanu, Cornel, *Geografia literaturii române, azi, IV. Banatul,* Piteşti, Ed. Paralela 45, 2003;

Daciana Branea

Arheologia memoriei urbane şi "modelul" timişorean al diversităţii

Patru autori din deceniul nouă și perioada post-decembristă: Radu Ciobanu, Livius Ciocârlie, Viorel Marineasa, Daniel Vighi

Din numărul impresionant de volume în repertoriul tematic al cărora apare Timişoara (spre 400), abia 37, între care 30 de romane, transformă oraşul în protagonist. Sunt rezultatele unei cercetări de anvergură întreprinse de un grup de cercetători conduşi de Adriana Babeţi şi sintetizate într-un corpus bibliografic de texte literare care tematizează Timişoara (Babeţi intra, p. 41 ş.u.). În comentariul ei la acest corpus, Adriana Babeţi a scos în evidenţă diferitele categorii de autori ale căror opere tematizează, într-o măsură mai mică sau mai mare, Timişoara (profesionişti ai scrisului, validaţi de critică şi participanţi activ la viaţa literară, aspiranţi la canonizare, de asemenea activi în interiorul comunităţii scriitoriceşti, sau simpli diletanţi), apartenenţa lor prin naştere nu doar la spaţiul cultural bănăţean ori la vecinătăţi, ci şi la zone mai îndepărtate, la o etnie sau alta, limbile în care aceştia se exprimă (română, germană, maghiară, sârbă), diversitatea orientărilor ideologice. Majoritatea volumelor incluse în corpusul de texte despre Timişoara s-au dovedit a fi opere ale memoriei individuale: jurnale, memorii propriu-zise, autobiografii, romane şi povestiri cu caracter autobiografic.

Toţi cei patru scriitori de care mă ocup în studiul de faţă sunt autori contemporani de limba română, scriitori profesionişti, deja admi şi de canonul literaturii române (Livius Ciocârlie) ori în curs de a-şi consolida respectivul statut (Radu Ciobanu, Viorel Marineasa, Daniel Vighi) şi purtători de mesaj colectiv după revoluţia din decembrie 1989, ca semnatari de articole şi rubrici

temporare în cotidiene ori reviste literare din Timişoara şi din ţară.

Cărţile luate în discuţie aici au apărut în deceniul nouă, perioada cea mai opresivă a naţional-comunismului românesc (Radu Ciobanu, *Arhipelagul*, Editura Facla, 1987; Livius Ciocârlie, *Un Burgtheater provincial*, Editura Cartea Românească, 1984; *Clopotul scufundat*, Editura Cartea Românească, 1988) şi după prăbuşirea regimului comunist (Viorel Marineasa, *Dicasterial*, Editura Arhipelag, 1995; *O cedare în anii '20*, Editura Paralela 45, 1998; Daniel Vighi, *Însemnare despre anii din urmă*, Editura Cartea Românească, 1989; *Misterele Castelului Solitude*, Editura Polirom, 2004). Volumele publicate înainte de 1989 dezvoltă o atitudine polemică faţă de ideologia oficială, documentând ideea unui "model" timişorean al diversităţii sociale, etnice, lingvistice şi religioase, configurat în timp şi rezistent la adversităţile istoriei.

După cum se ştie, anii '80 au reprezentat perioada cea mai dură a dictaturii lui Nicolae Ceauşescu, caracterizată printr-o combinaţie a extremismului de stânga cu cel de dreapta, anti-occidentalism şi cultul personalităţii. Sunt anii în care, în România, se producea *"o reciclare a ideii naţionale"*, cu accente xenofobe, antisemite, şovine etc., avea loc o campanie de întărire a sentimentului naţional, *"transformat într-o reacţie primară şi agresivă"*, redus „*la un criteriu biologic şi la o unitate iluzorie"*, o campanie dublată de *"refuzul diversităţii"* şi *"suspiciunea faţă de alteritate"* (Martin 2002).

Contextul apariţiei primelor romane din serie este aşadar acela al *"omogenizării naţiunii"*, prin încurajarea plecării definitive din ţară a evreilor şi germanilor, prin restrângerea drepturilor minorităţilor etnice şi religioase, prin izolarea lor, la care se adăuga interdicţia contactelor cu străinătatea. În faţa acestor realităţi, scriitorii au avut o reacţie de cele mai multe ori rezervată, de repliere şi de apărare a relativei autonomii pe care le-o oferea literatura.

Deşi departe de a exprima o situare politică, răspunsul prozatorilor discutaţi aici îl constituie o atitudine polemică, prezentă indirect în propunerea, ca alternativă la ideologia de stat, a "modelului" timişorean. La baza afirmării acestui model se află respingerea naţionalismului cu care era infuzat discursul oficial şi al celui prezent în discursul scriitorilor înregimentaţi şi înlocuirea lui cu sublinierea apartenenţei la spaţiul cultural-geografic central-european, a legăturilor istorice cu lumea occidentală, a unei tradiţii a bunei convieţuiri interetnice şi a toleranţei religioase, a respectului faţă de alteritate, precum şi a vocaţiei creatoare a diversităţii. Deşi realitatea pe care se întemeia "modelul", a fost supusă unor modificări progresive după instaurarea regimului comunist, continuând să se degradeze şi după anul 1989, prin alterarea principalelor sale componente (interetnicitatea, multiconfesionalitatea, interculturalitatea), el rămâne prezent, cel puţin ca proiecţie nostalgică, atât în operele scriitorilor, cât şi în discursul public.

Radu Ciobanu. Explorator prin "arhipelagul" memoriei

Arhipelagul (1987) lui Radu Ciobanu – titlu preluat mai târziu, cu adăugirea "interior", de un autor ocazional de memorii bănăţene, profesorul Virgil Nemoianu – este un volum hibrid, alcătuit dintr-un jurnal de creaţie, referitor la scrierea unui roman istoric despre epoca lui Ştefan cel Mare, şi o carte de amintiri în care Timişoara evoluează ca personaj principal, sub denumirea Oraşul.

Proză realistă încărcată de sentimentalism, cartea se deschide cu evocarea nostalgică a Oraşului, exaltând vechimea acestei *"întemeieri cu trecut"*, puterea ei de a supravieţui atacurilor, asediilor, cuceririlor străine, epidemiilor, timpului, precum şi extraordinara tenacitate cu care a învins mlaştinile şi *"a cucerit câmpia"* (Ciobanu 1987, p. 5). În componenţa "modelului" timişorean aşa cum apare acesta la Radu Ciobanu

intră stabilitatea, forţa tradiţiei şi capacitatea de a rezista unei istorii nu lipsită de evenimente tragice, convieţuirea paşnică a etniilor, confesiunilor, culturilor, spiritul burghez, bunăstarea şi, nu în ultimul rând, patriotismul local al timişorenilor.

Ca la atâţia alţi autori central-europeni, obiectele familiare sau imaginile fotografice ale acestora se dovedesc a fi la Radu Ciobanu recipiente ale memoriei deosebit de cuprinzătoare. Arheologia afectivă a unei vârste (copilăria) şi a fundalului pe care se proiectează aceasta începe prin răscolirea sertarelor cu fotografii de familie şi cărţi poştale ilustrate. Se reconstituie astfel povestea unei vechi familii bănăţene, a cărei existenţă tihnită dintre cele două războaie mondiale este organic legată de viaţa Oraşului.

Semnăturile fotografilor (Naschitz, Kossak, Pittony), adresele şi numele "studiourilor" sunt ele însele mărturii ale bunei convieţuiri între mai multe etnii. Mulţimea de magazine, restaurante, cafenele şi cofetării, frizeria domnului Abediere (prescurtare infantilă a lui "Ich habe die Ehre"), băncile, liceele renumite, librăriile, cinematografele "Capitol" şi "Apollo", apoi Primăria, Cercul Militar, Cetatea, pieţele Traian, Coronini, Maria, Libertăţii şi Unirii, fostă Domplatz, Piaţa de Fân, parcurile, Abatorul, Fabrica de Bere, cartierul Fabric, unde s-au înfiinţat primele fabrici – toate aceste locuri cu denumiri în câteva limbi, unele cu rezonanţă istorică, recompun "figura" unui oraş în care se trăieşte calm, îndestulat şi vesel, având orgoliul întâietăţii în multe chestiuni ce ţin de civilizaţie sau emancipare (cel dintâi oraş din Europa cu străzile iluminate electric, oraşul care l-a dat pe Johnny Weissmüller, primul interpret al lui Tarzan la Hollywood ş.a.m.d.).

Pe lângă mamă, universul copilului mai este dominat de o prezenţă feminină: Tana, tânăra profesoară de germană. Calităţilor ei pedagogice indiscutabile li se adaugă o mare disponibilitate pentru joc şi o fantezie neobosită. Acestui personaj i se datorează accesul în spaţiul magic al Pădurii Verzi, de la marginea Oraşului, unde locuieşte fratele Tanei, pădurarul Klaus.

Imaginaţia fetei şi cea a harnicului învăţăcel îl transformă curând într-un peter-pan-esc Tărâm Nicăierea.

În această lume feerică, războiul intră cu brutalitate, asemenea soldaţilor în Pădurea Verde. Odată cu evacuarea şi plecarea familiei Tanei, odată cu moartea tatălui pe front, echilibrul lumii se strică, iar copilăria se apropie de sfârşit. Oraşul este devastat de lupte. Sub ameninţarea bombardamentelor, copilul şi mama sunt nevoiţi să se refugieze la ţară, supuşi experienţei distrugerii şi a morţii la fiecare pas. La întoarcerea acasă, găsesc Oraşul plin de ruine, dar cu simbolurile intacte.

Faptul că lucrează la cartea de amintiri în paralel cu un roman istoric despre Evul Mediu românesc al "zugravilor" de mănăstiri – tentativă de evadare din prezentul corupt într-un trecut mitizat –, mai mult, că cele două texte sunt alăturate, deloc întâmplător, între aceleaşi coperte, ne îndreptăţeşte să vedem în această jumătate a *Arhipelagului* o retro-utopie compensatorie, iar în Timişoara descrisă de Radu Ciobanu – un loc fericit, dăinuind în amintire, deci în afara timpului, ca una dintre cele mai bune lumi care au fost cu putinţă.

Livius Ciocârlie. În căutarea trecutului "inexistent"

Autorul cel mai important în ce priveşte anvergura, dar şi pregnanţa configurării literare a "modelului" timişorean, este Livius Ciocârlie. Las la o parte şirul de cărţi publicate ulterior de acesta în care Timişoara constituie fie obiectul unor referinţe tangenţiale, fie pretextul unor meditaţii mai largi (*Viaţa în paranteză*, 1995; *Cap şi pajură*, 1997; *Trei într-o galeră*, 1998; *Paradisul derizoriu*, 1993 ş.a.m.d.). Cele două romane pe care am ales să le discut, *Un Burgtheater provincial* (1984) şi *Clopotul scufundat* (1988), inaugurează printr-un diptic romanesc complex preocuparea scriitorului pentru tema Timişoarei, la baza căreia se găseşte, potrivit criticului Cornel Ungureanu, problema dublei naturi a topografiei, ce *"ţine de pierdere, de*

de-teritorializare, dar şi – prin povestire, prin patos – de re-teritorializare" (Ungureanu 2003, p.139-141).

Proză postmodernă, *Un Burgtheater provincial* amestecă rescrierea unor cronici bănăţene, turceşti, germane sau româneşti (precum binecunoscuta *Cronica Banatului* a lui Nicolae Stoica de Haţeg, care a catalizat de-a lungul ultimelor decenii inspiraţia mai multor scriitori, de la Viorel Marineasa, la Daniel Vighi sau la mai tânărul Alexandru Potcoavă), cu documente administrative, articole din gazete de epocă, fragmente de monografii, memorii, jurnale şi pagini de corespondenţă.

Sunt prezentate astfel, printr-un decupaj de texte urmat de o colaţionare atentă în vederea obţinerii efectului maxim, mai multe momente decisive ale istoriei oraşului: cucerirea fortăreţei Demeşkar de către turci, la 1552, intrarea austriecilor în cetate, la 1716, apoi asedierea ei de către maghiari, în timpul Revoluţiei de la 1848. În cele câteva sute de ani de la anexarea otomană până la unirea Banatului cu România, petrecută în 1918, oraşul – numit, pe rând sau în acelaşi timp, în funcţie de stăpânire şi de componenţa etnică a populaţiei, Demeşkar, Temesvar, Temeszwar, Timişoara – cunoaşte prefaceri spectaculoase. Devenit *vilayet*, îşi vede bisericile transformate în geamii. Sub administraţia austriacă, începe şi continuă timp îndelungat construirea Cetăţii, a unor fortificaţii puternice, menite să reziste oricăror atacuri. Oraşul este sistematizat, iar în locul vechilor case de lemn turceşti sunt ridicate clădiri noi.

"Figura" Timişoarei imperiale – ţesutul etnic şi social, mobilitatea populaţiei, modul de funcţionare al justiţiei etc. – este recompusă de Livius Ciocârlie, cu minuţiozitate de arhivar, prin înregistrarea, nu lipsită de savoare, a faptului mărunt, prin reconstituirea unor "cazuri" (cum ar fi adulterul dublat de crimă al unui oarecare Giura Mutavcia) sau a istoriei unor case, urmărită pe mai multe generaţii de locatari (vezi povestea "Casei din colţ", devenită "La coroana de aur", apoi hotelul "La trei coroane", *"cea mai scumpă din toate clădirile construite în veacul 18"*). În romanul lui Livius Ciocârlie, "modelul" timişorean se îmbogăşeşte

cu eforturile de civilizare, dar şi cu dublul negativ al acestora, rezistenţa la progres.

Răsfoirea unei colecţii de presă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ne procură informaţii despre viaţa de zi cu zi a timişorenilor: despre cafenele şi magazine, pieţe, bordeluri, incidente la patinaj, excursii şi inspecţii şcolare, campanii împotriva fumatului sau remedii pentru dependenţii de alcool, starea vremii, concerte, decese, căsătorii. Tot din ziare mai aflăm despre gesturile civilizatorii, pe de o parte, şi despre inerţia sau lipsa de interes cu care e privit progresul, pe de alta. Se critică faptul că la Timişoara *"nu se stropeşte cumsecade"*, că *"o convorbire telefonică este un adevărat canon"*, dar, surpriză, domnul *"Şef al Circulaţiei"* este tras la răspundere pentru trecerile de pietoni cu care au fost marcate drumurile, având în vedere că în oraş numărul automobilelor e mic, iar pietonii oricum *"nu vor trece pe unde vreţi Dvs."*.

Venind mai aproape de prezent, profilul Timişoarei este conturat prin intermediul evocărilor melancolice din scrisorile unui adolescent. Ca în *Arhipelagul* lui Radu Ciobanu, rememorarea unor întâmplări şi a unor locuri, suprapusă amintirii "vârstei de aur" a copilăriei, pudrează cu nostalgie "figura" oraşului: înotul în Timiş sau în *"Beghei"*, cinematograful (*"mozi"*) din Cetate, biserica catolică din cartierul Elisabetin, primele iubiri înfiripate la balul mascat, Colegiul Loga, meciurile de fotbal, emulaţia idolilor de la Politehnica Timişoara, parcurile, Opera, "Corso", plimbările pe jos sau cu *"biţicli"*, până şi bombardamentele din timpul războiului, prilej de distracţie pentru micii inconştienţi.

Clopotul scufundat (1988), al doilea roman al dipticului timişorean al lui Livius Ciocârlie, este, asemeni majorităţii volumelor sale, o carte cu mai multe nivele. Autorul combină memoriile cu jurnalul şi revine apoi asupra amândurora, la distanţă de ani, revăzând textul sau doar făcând adăugiri şi comentarii în marginea celor scrise. Rezultă o proză confesivă de mare profunzime şi, deopotrivă, întindere, deşi realizată cu

economie de mijloace, într-un stil sever, lapidar, lipsit de podoabe.

Exerciţiul căznit al rememorării, susţinut de răceala notaţiei jurnaliere, dezvăluie straturile succesive, "fâşiile de viaţă" din care se alcătuieşte imaginea oraşului: *"Umblu pe străzi… şi văd oraşul ca un palimpsest"* (Ciocârlie 1988, p. 209). Aceste suprapuneri, interferenţe şi transformări contribuie la apariţia unui sentiment al apartenenţei incerte, *"făcute aproape din nimic", acompaniat de "nostalgia unor locuri imaginare"* (Ciocârlie 1988, pp. 40-41), aparţinând totuşi unei geografii imperiale recognoscibile.

În fapt, inconsistenţa identitară are la bază şi această incapacitate esenţială a memoriei: neputinţa de a se opune uitării. Urmărind nu să scrie o carte de amintiri, ci să traseze cu cerneala memoriei liniile unui autoportret, Ciocârlie reconstituie trecutul – chiar pe cel personal – fragmentar, deformat şi aleatoriu. Să fie însă aceasta singura explicaţie a identităţii incerte la care se referă autorul?

Aducerea în prim-planul romanului a unei familii din aşa-zisa "lume bună" timişoreană are drept rezultat radiografia unui mediu social urban cristalizat după cel dintâi război mondial: mediul mic-burghez al funcţionărimii recente, recrutată din rândurile ţăranilor şcoliţi. Pentru aceşti orăşeni la prima generaţie, care constituie noua protipendadă a oraşului, intrat de curând sub administraţie românească, se construiesc străzi acolo unde înainte nu fusese decât câmpia. Această dezvoltare a oraşului are, dincolo de aparenţa triumfală, consecinţe mai puţin fericite: dezrădăcinarea însoţită de inadaptare, presimţirea vidului existenţial: *"Aparţin unui mediu lipsit de grosime. … Sunt deci dintr-o apă subţire şi transparentă prelinsă dinspre sat. (…) O apă subţire întinsă la suprafaţa unui sol în care nu se infiltrează"* (Ciocârlie 1988, p.286).

În absenţa unei elite intelectual-culturale indigene, modul de viaţă al acestei păturI funcţionăreşti lipsite de repere se instituie degrabă ca normă a civilizaţiei. Rezultatul este un

melanj de conformism, prost gust şi eficienţă, trăsături ale unui Biedermeier întârziat. Bărbaţii muncesc pentru întreţinerea familiei, iar femeile se ocupă de gospodărie, ajutate de servitori. Se citeşte cu moderaţie şi fără simţ critic, se frecventează Opera ca program monden. Artiştii sunt taxaţi drept *"descreieraţi"*, singurii profesori priviţi cu admiraţie sunt universitarii de la Politehnică. Străinii, fie ei evrei, unguri sau nemţi, sunt ţinuţi preventiv la distanţă, dar în educaţia copiilor intră cu necesitate, pe lângă lecţiile de pian, şi cele de limba germană. "Modelul" timişorean al diversităţii începe să decadă, se perverteşte prin modificarea componenţei etnice şi sociale a oraşului, prin accentuarea impulsului xenofob.

La fel ca în *Burgtheaterul provincial*, nu o memorie prodigioasă se află la baza edificiului romanesc, ci efortul înverşunat de a reconstitui un trecut *"inexistent"* (prăbuşit în uitare, deci în nefiinţă). Reconstituirea se face, din nou, cu meticulozitate, folosind metode diferite, de la transcrierea istoriei unor case sau a unor străzi, la reproducerea de trasee urbane ori inventarierea reţetelor de prăjituri ale mamei. La capătul acestor demersuri, se conturează ideea *"inconştientului imperial"* ca imaginar personal, dar şi colectiv, alcătuit din nume de oameni şi locuri, din imagini persistente ale acestora, din lecturi, *"toate formând încet o stare de necesitate ca o frustrare tenace. Un loc totodată vienez şi silvestru, inconsistent când încerc să mi-l reprezint, o ţară evanescentă, uneori fugar întrevăzută, stradă din Liubliana către parc"* (Ciocârlie 1988, p.182).

Viorel Marineasa. Timişoara alternativă

Două sunt cărţile lui Viorel Marineasa, ambele apărute în perioada post-comunistă, care au ca temă Timişoara: *Dicasterial* (1995) şi *O cedare în anii '20* (1998). Majoritatea povestirilor din aceste volume rezumă destine şi schiţează memorabile portrete de oameni obişnuiţi, într-o lungă tradiţie a prozei central-europene

ce îi include, printre alţii, pe Danilo Kiš, Bohumil Hrabal şi Esterházy Péter. Cartograf al unui *”Macondo bănăţean”* al cărui centru iradiant este, desigur, Timişoara, pe Marineasa *”îl interesează marginalii, abandonaţii, ne-terminaţii”*, adică *”«lumea de jos» care refuză integrarea într-o societate a dialogului cu Puterea”* (Ungureanu 2003, pp. 155-157).

Mai multe dintre textele studiate se referă la momentul întemeietor al istoriei timişorene recente: revoluţia din decembrie 1989. Dintre acestea, “figura” oraşului iese cel mai bine în evidenţă în “Crima reprezentativă” (*Dicasterial*), inventar al morţilor revoluţiei, *“oameni care au locuit la bloc, în cartierele «proaste» ale oraşului”*. Istoria recentă e scrisă de inşi oarecare, unii – orăşeni nu demult veniţi de la ţară, alţii – vag intelectuali, deopotrivă români, unguri şi nemţi, de vârste diferite. Toţi aceştia se revoltă sau, pur şi simplu, trăiesc împreună, execută gesturile rutinei zilnice în acelaşi fel. Nici moartea nu discriminează într-un oraş în care, după puţine ore, *“toate traiectele duceau spre Spitalul Judeţean”*. Ironic, însă, trimiterea nu se face la vreun ”model” intercultural, ci la *“criteriul proporţionalităţii în viaţa social-politică”* de care fusese atât de ataşat fostul dictator (Marineasa 1995, pp. 91-93).

Arheologia memoriei, pornită de la stratul cel mai uşor accesibil al trecutul apropiat, coboară sonde adânci în trecutul imperial al Cetăţii. Sunt evocate medii diverse, insistându-se asupra periferiei sociale şi a subteranei ca alternative existenţiale la înregimentarea comunistă. Pe de o parte, *“subsolul magic”*, spaţiu al libertăţii şi al descătuşării energiilor (*Dicasterial*, “Retro”), pe de alta, boema literară din cafeneaua Agenţiei TAROM (*O cedare în anii ’20*, “Taromiştii”). În raport cu acestea, însăşi nostalgia Timişoarei imperiale apare ca o formă de escapism.

În povestirea “În căutarea lui József Attila” (*Dicasterial*), pornind pe urmele surorii vitrege a poetului revoluţionar maghiar Jozsef Attila, despre care se spune că ar locui într-un sat din suburbiile Timişoarei, drumul îl poartă pe narator pe lângă un ştrand dezafectat şi terenuri agricole lucrate de oameni *“în haine*

de oraş”, pentru a ajunge în cele din urmă în satul ţigănesc devenit cartier mărginaş în care descoperă nebănuite *“minuni”* ale mizeriei *“doar la o aruncătură de băţ de centrul simandicos”*. După întâlnirea cu o bătrână oarbă care bolboroseşte lucruri de neînţeles amestecând maghiara şi româna, căderea într-o falie temporală îl proiectează în tipografia “Poporul român”, unde stau şi discută la un păhărel de ţuică *“şapte-opt ţărani şi vreo doi domni ardeleni din Parlamentul de la Budapesta”*. Aventura se încheie în *“birtul din Plopi”*, cu o conversaţie în două limbi (Marineasa 1995, pp. 111-116).

Aceeaşi epocă din istoria Timişoarei este reînviată de imaginaţia scriitorului şi în povestirea “Dicasterial”, intitulată astfel după numele palatului de justiţie din perioada habsburgică, însă doar pentru a extrage anumite sugestii kafkiene ale locului şi a le transporta în prezent. Un tânăr pretendent la titlul de licenţiat este lăsat de unchiul său, *“funcţionar la cooperaţie”*, să-şi bată la maşină lucrarea de diplomă într-una dintre încăperile palatului. Urmează o serie de întâmplări absurde, o crimă, o acuzaţie fără sens, pentru ca personajul, altminteri inocent, să sfârşească *“pe banca dură, în costumul vărgat”*. *“Locul tău e acolo”*, strigă un *“păstrător al ordinii”*, făcând astfel din Dicasterial un simbol al universului totalitar, în care oricine, oricând, poate ajunge pe banca acuzaţilor pentru vinovăţii inexistente (Marineasa 1995, pp. 117-122). La Viorel Marineasa, până şi trecutul habsburgic al oraşului este furnizorul unor posibile metafore ale lumii totalitare de care societatea românească se îndepărtează cu greu.

Personajul din “Se răceşte friptura” (*O cedare în anii ’20*), dând dovadă de aceleaşi *“apucături”* ca multe alte personaje ale lui Viorel Marineasa, şi anume *“să colinde zone ale oraşului pe care nu le mai văzuse de mulţi ani”* şi care pot isca nostalgia declanşând procesul rememorării, alege un traseu semnificativ pentru ideea dispariţiei unei anumite Timişoare, cu case *“domneşti”* în care stăteau persoane respectabile pe nume Noemi, Robert, Ingrid, Sara sau Gerula, înlocuite azi de clădiri pe jumătate

prăbuşite, cu ferestrele oarbe, ale căror locatari nu sunt decât nişte biete *"vietăţi aducând a oameni"*, şi de palatele monstruoase ale unor *"mexicani (citeşte: ţigani,* n.m.*) lătăreţi"* (Marineasa 1998, p. 15). "Modelul" prosperităţii burgheze şi al toleranţei interetnice au căpătat în proza lui Marineasa aerul trist al coabitării ruinelor cu opulenţa prostului-gust al parveniţilor de ultimă oră.

Acelaşi topos, cartierul Fabric, cu centrul său, Piaţa Traian, îl regăsim în "Fabric – c'est moi" (*O cedare...*). Dacă la Radu Ciobanu călătoria nostalgică prin Timişoara de dinainte de război corespundea cu evocarea unui moment auroral, la Marineasa sentimentul decăderii oraşului este potenţat de resimţirea acută a vârstei naratorului. Un întreg univers de *"lumpeni tineri şi bătrâni"* care chefuiau pe melodii româneşti şi ungureşti, lăutari mizeri, ţigăncuşe perverse, băieţi de cartier care trăgeau memorabile *"cafturi"* cu studenţii, chelneri, salahori şi miliţieni, un spaţiu infernal, ce purta însă încărcătura afectivă a tinereţii şi suflul libertăţii de spirit, a dispărut fără urmă, înghiţit de prefacerile lumii comuniste, precum casa demolată a evreului Hild, din care n-a rămas decât, imagine a absenţei, un *"interval între două blocuri"* (Marineasa 1998, pp. 87-89).

Daniel Vighi. Misterele Timişoarei

Al patrulea autor luat în considerare, în cărţile căruia tema Timişoarei e prezentă şi altfel decât pasager sau accidental, este Daniel Vighi. Chiar dacă plăcerea evocărilor se îndreaptă, în cazul lui Vighi, în primul rând către zona Lipovei natale, spaţiu de interferenţă aflat la graniţa Banatului cu Crişana sudică, Timişoara şi Banatul, "patriile" adoptive ale scriitorului, fac în egală măsură obiectul investigaţiilor sale.

În romanul din 1989, intitulat *Însemnare despre anii din urmă*, un student la Litere, pasionat nu atât de filologie, cât de istorie, le inventează genealogii sau/şi biografii fanteziste, plasate în trecutul imperial al regiunii, prietenului său (Iuliu) şi unor inşi

ciudaţi, întâlniţi într-o cafenea. Delirul imaginaţiei are ca suport literatura, iar ca pretext, aspectul unor persoane, fie straniu, ca din alte vremi sau din altă lume (precum cel al *"stâlpilor"* de cafenea), fie inexplicabil familiar (precum cel al Rozei Massong, mama lui Iuliu), dar şi anumite peisaje urbane, clădiri sau încăperi (precum podul în care *"studentul"* pătrunde prin efracţie, însoţit de amicul său halucinat).

În oraşul, nicicând numit, prin care peregrinează tânărul protagonist poate fi uşor recunoscută Timişoara perioadei comuniste, asemănătoare tuturor oraşelor din România acelei epoci (cu aceleaşi sirene de fabrici, pieţe mizere, tramvaie, magazine "Electrocasnica" şi "Alimentara"), şi totuşi, puternic individualizată prin mulţimea turlelor de biserici, şirurile de tei plantaţi de-a lungul drumurilor, terenurile de tenis, vechile case Jugendstil ori *"casele nemţeşti"* părăsite de proprietarii emigraţi în Germania, până şi prin cafeneaua cu bolţi de cărămidă ce predispune, ca toate celelalte, la reverii nostalgice. Febrilitatea imaginaţiei *"studentului"*, presupusă maladie a adolescenţei încă neconsumate până la capăt, pătrunde dincolo de obiecte, trece dincolo de contururile realităţii prezente. În parte reconstituind, în parte inventând trecutul, *"studentul"* recompune "figura" unui oraş semi-imaginar, cu o memorie stratificată, asemenea celei din romanele lui Livius Ciocârlie. Un pasaj precum *"Parcul se îndepărtează în vuietul stins al maşinilor şi în ţipetele răzleţe ale copiilor. În locul trecătorilor şi al vitrinelor cu fruntaşi în producţie răsar doamne cu pălării şi umbreluţe de mătase. Copii în costume de marinar. Un chioşc cu o fanfară militară dirijată de un domn cu părul rar în creştetul capului umple cu străluciri cazone după-amiaza de duminică"* (Vighi 1989, p. 34) aminteşte de *"Umblu prin oraş şi văd în locul lui alt oraş, cine are şaptezeci de ani vede încă unul"* (Ciocârlie 1988, p. 10). Această forţă de transfigurare nu îi aparţine însă numai *"studentului"*, ci şi oraşului însuşi, ce pare a avea în sine neobişnuita capacitate de a deveni transparent sub ochii celor care ştiu să-l privească.

Interesant este faptul că, în *Însemnare despre anii din urmă*, imaginaţia scriitorului funcţionează nu doar pentru a reconstrui trecutul, ci şi proiectiv, oferind viziunea unui viitor în care oraşul, căzut în ruină, ajunge – şi astfel cercul se închide – obiect de studiu pentru arheologi. Din cauza perspectivei deformate de trecerea vremii, până şi jalnicele vestigii comuniste capătă aura măreţiei: sediile de întreprinderi, "Avicola", "Igiena", "Dinamo", şcoala de şoferi devin repere preţioase, comparabile cu *"parohia evanghelică, ortodoxă, reformată, romano-catolică"* sau *"sediul comunităţii mozaice cu pietrele de temelie aşezate la câţiva metri adâncime sub pământ"* (Vighi 1989, p. 168). Titlul cărţii poate fi citit în două moduri: *"anii din urmă"* sunt "anii de dinainte" sau "din trecut", dar şi "cei de pe urmă" ori "ultimii ani", variantă în care viziunea apocaliptică de la final dobândeşte, cu puţin timp înainte de căderea regimului comunist din România, valoarea unei premoniţii.

Proză autobiografică într-o mai mare măsură decât *Însemnare despre anii din urmă*, cartea din 2004 a lui Daniel Vighi, *Misterele Castelului Solitude sau despre singurătate la vreme de iarnă*, face uz de acelaşi mecanism narativ şi mizează pe efecte de stil similare. De această dată, cadrul rememorării este unul nefamiliar, Castelul Solitude şi împrejurimile sale, unde autorul-narator descinde ca beneficiar al unei burse literare. În impecabilul decor german, sub apăsarea singurătăţii, imaginaţia scriitorului o ia razna, iar memoria răscolită de sentimentul dureros al izolării scoate la iveală un flux continuu de amintiri dezordonate. Acestea au, din nou, în centru Lipova şi satele din jur, însă apar şi amintiri bănăţene şi, nu în ultimul rând, amintiri despre/cu Timişoara.

În romanul lui Vighi îşi găsesc locul excursuri docte, dar nu mai puţin ironice, în istoria încărcată de glorie a oraşului (cucerit mai întâi de turci, apoi de austrieci) şi, deopotrivă, evocări înduioşat-amuzate (Babeţi 2004) ale vechilor cartiere Freidorf şi Elisabetin, cu faţadele caselor măcinate de trecerea timpului, a noului cartier Steaua, cu haine fluturând întinse la uscat prin balcoanele blocurilor muncitoreşti, a mahalalei maghiaro-sârbeşti Kuncztelep, a bătrânei

Fratelii, cu porţile inscripţionate în mai multe limbi. În acelaşi registru este propusă, ca pretext al meditaţiei pe tema *ubi sunt*, şi imaginea bulevardului Brâncoveanu, pe numele său neoficial "Fâşia Gaza", zonă a invaziei arabo-ţigăneasco-italiano-moldoveneşti de bazaruri, prostituţie şi manele. Încă o dată, memoria plină de resurse a lui Daniel Vighi antrenează *"mândrii de topograf"*, în încercarea nu doar de a se fixa într-o geografie, ci şi de a o ficţionaliza cu succes (Ungureanu 2003, pp. 157-160).

Lumea lui Vighi este, ca şi cea a lui Marineasa, o lume populată cu oameni obişnuiţi, de diferite etnii şi provenienţe sociale, trataţi de autor într-un mod cât se poate de democratic. Preferinţa sa evidentă merge către inşii marginali, chiar proscrişi, trăind la periferia societăţii ori refuzaţi de ea, la care descoperă, asemenea lui Bohumil Hrabal, neaşteptate "perle în adâncuri". De scriitorul ceh îl apropie, de altfel, şi enorma plăcere a povestitului, uşurinţa cu care altoieşte pe trunchiul naraţiunii principale un număr impresionant de întâmplări scoase haotic la suprafaţă de exerciţiul neobosit al rememorării.

Atrăgeam atenţia, de la început, asupra "modelului" timişorean pe care îl descriu cărţile studiate – trei dintre ele acordând oraşului rolul de protagonist (romanul lui Radu Ciobanu şi dipticul romanesc al lui Livius Ciocârlie), celelalte incluzând Timişoara printre temele principale. După cum s-a putut vedea, în alcătuirea modelului intră mai multe toposuri recurente (Opera, Cetatea, "Corso", pieţele Unirii, Libertăţii, Maria, Traian, cartierele Fabric, Freidorf şi Elisabetin ş.a.m.d.), amestecul etnic, buna convieţuire, plurilingvismul, diversitatea culturală, cosmopolitismul, deschiderea europeană. În timp, modelul se alterează prin adăugarea unor trăsături noi, precum dezechilibrul social provocat de urbanizarea populaţiei de extracţie rurală sau migraţia unor largi mase de populaţie pauperă din alte zone ale ţării către Eldorado-ul bănăţean, dar şi prin estomparea sau chiar pierderea anumitor componente, mai cu seamă cea referitoare la mozaicul etniilor.

La crearea "figurii" literare a Timişoarei contribuie, în egală măsură, şi sentimentalismul evocării oraşului de către Radu

Ciobanu, şi meticulozitatea arhivării faptelor mărunte şi, deopotrivă, a marilor întâmplări ale istoriei de către Livius Ciocârlie, şi precizia decupajelor lui Viorel Marineasa, şi narativitatea nostalgic-ludică a lui Daniel Vighi. În cazul tuturor acestor autori, se poate constata preferinţa pentru proza confesivă (însemnări memorialistice ori jurnaliere, corespondenţă, autobiografie, roman sau povestiri autobiografice), cea mai potrivită formulă de sondare nu doar a memoriei individuale, ci şi a memoriei locului.

Bibliografie

Babeţi, A. 2004, ”Trecutul care nu trece”, prefaţă la Vighi, D. 2004, *Misterele Castelului Solitude*, Editura Polirom, Iaşi

Babeţi, A. 2008 Corpul textelor literare care tematizează Timişoara (intra, p. 41-53)

Ciocârlie, L. 1984, *Un Burgtheater provincial*, Editura Cartea Românească, Bucureşti

Ciocârlie, L. 1988, *Clopotul scufundat*, Editura Cartea Românească, Bucureşti

Ciobanu, R. 1987, *Arhipelagul*, Editura Facla, Timişoara

Marineasa, V. 1995, *Dicasterial*, Editura Arhipelag, Târgu Mureş

Marineasa, V. 1998, *O cedare în anii ’20*, Editura Paralela 45, Piteşti

Martin, M. 2002, ”Cultura română între comunism şi naţionalism”, în *22*, nr. 44-45

Ungureanu, C. 2003, *Geografia literaturii române azi*, vol. 4, *Banatul*, Editura Paralela 45, Piteşti

Vighi, D. 1989, *Însemnare despre anii din urmă*, Editura Cartea Românească, Bucureşti

Vighi, D. 2004, *Misterele Castelului Solitude*, Editura Polirom, Iaşi

Maria Chiş

Livius Ciocârlie - *Reţetele centralităţii*

Există părerea că Europa Centrală – continent al toleranţei, al libertăţii şi al pluralismului cultural – ar fi doar o iluzie şi un mit necesar. Se mai spune că cei ce propun un astfel de „scenariu" ar vrea să facă uitate suferinţele etnice, intoleranţa religioasă, neînţelegerile profunde şi războaiele sângeroase.

Cartea lui Livius Ciocârlie ne demonstrează, cu minuţie, altceva. Şi anume că – oricât de mult imaginar şi oricâtă utopie s-ar investi într-un asemenea proiect – reprezentarea unui centru al continentului n-ar avea cum să fie doar rezultatul unei obsesii narcisice. Trăitor în această parte de lume, chiar din postura unui „periferic" – şi poate tocmai de aceea – scriitorului îi va rămâne să re-construiască totul, adăugând nuanţele propriei sensibilităţi şi uneori chiar să exacerbeze virtuţile centrului. Un centru geo-politic? Un centru-*pattern*? Un centru simbolic? În orice caz, un loc al memoriei şi nu doar o idee care să înglobeze un potenţial generos. Ovidiu Pecican atrăgea atenţia că întotdeauna, când doreşti să proiectezi un astfel de loc (al memoriei), „nu poţi să renunţi la centralitatea faptului istoric, pentru că el este selectat prin centralitate, el ajunge să fie central în memoria colectivă şi de asta îl selectezi" (Pecican 2007, p. 277). Pe de altă parte, după cum spunea Adriana Babeţi, în Banat – ca poate nicăieri altundeva – a fost „pusă prioritar în circulaţie şi perpetuată în diferite forme o mitologie solară, pacifică, stenică, paradisiacă, rezultată ***şi ea*** din întâlnirea cu diferitul (etnic, rasial, religios, lingvistic, cultural), o întâlnire, însă, de-dramatizată. Prezent în imaginarul colectiv sau individual, mitul Banatului ca paradis interetnic este dublat până astăzi de o suită de practici culturale ritualizate, care îl perpetuează" (Babeţi 2007). Este totuşi „un paradis relativ şi provizoriu care îşi conţine, încă din clipa naşterii, germenele viitoarei dezagregări" (Babeţi *et al.* 1998, p. 9).

Voalul concav

Livius Ciocârlie preia tema musiliană a „Kakaniei scufundate” întorcând fasciculul de lumină al cercetării spre frământările şi „mai puţin ca perfectul” sinelui. Adâncit – poate chiar într-un dulce abandon în voia apelor primordiale, născut şi renăscut ca dintr-un botez întru ne-uitare, scriitorul creşte tocmai înlăuntrul şi pe măsura acelui habitaclu rotund, clopotul care va continua, în ciuda forţării propriilor limite, să-şi propage undele sonore. Şi totuşi, după cum remarca Paul Cernat, Livius Ciocârlie cu *Clopotul scufundat* şi cu celelalte cărţi ale sale „a rămas mefient faţă de orice orgoliu regionalist. Pe toate le-a asumat cu un soi de politeţe distantă, destinsă şi precaută, conştient, după caz, de sterilitatea utopismului scientist, de contradicţiile şi riscurile marilor proiecte legitimatoare” (Cernat 2007). Instanţa auctorială se identifică mai degrabă cu o vietate filigranată care îşi ţese clopotul din fire de o subţirime extremă. Rezultă o construcţie de o simetrie radiară, ceva asemănător unei lentile numai bună pentru a scruta cu ea, din adâncuri, lumea. Mai seamănă cu o perlă de mătase plină numai cu spaima vidului. Şi totuşi nu este, pentru că referentul bogat, aerul tare luat de la suprafaţă o face să pulseze. Căci, înainte de a fi un clopot, lumea lui Livius Ciocârlie s-a întâmplat să-şi exileze personajul într-o amforă (un clopot întors) din Parcul Rozelor. Este vorba desigur despre o reprezentare a nostalgiei unui spaţiu rotund şi fundamental nehibrid, un loc din care provizoriul să fi fost abolit. O pasăre amară îi stă pe umăr, utopiile par să se fi năruit pe rând, suntem aproape de a înţelege tardiv că un asemenea *loc* nu a existat şi nu va exista niciodată şi că, deci, nici un timp al întoarcerii nu mai e cu putinţă.

„Între timp, după ce terenurile de tenis dispăruseră şi fuseseră numai trandafiri, iar noi, ieşind de la şcoală ne băgam în nişte vase adânci din care cei rămaşi afară abia ne scoteau […]. În ce mă priveşte, am rămas acolo în fundul vazei de ciment. Din joacă, n-am mai vrut să ies. Băieţii s-au dus acasă,

s-au făcut ingineri. Eu stau pe fund. Deasupra capului, prin gura îngustă, văd cerul.”

Rămâne atunci doar acest receptacul imaginar, unde un personaj foarte asemănător autorului găseşte „leacul” împotriva spaimei. Metamorfozelor halucinante acesta le opune „Lâncezeala din mine, dar şi sentimentul că toate continuă să fie neschimbate, câtă vreme mi le amintesc.” Poate de aceea încearcă să atragă spre sine şi să aglutineze lucrurile, mai ales în ceea ce înseamnă partea lor nevăzută. Uneori memoria îl duce înapoi pe străzi – care alunecă şi ele din oraşul real în cel imaginar şi subiectiv – pentru a regăsi portrete schiţate, spaime şi parcă şoaptele unor guri ascunse prin ganguri: “domnul Holzner, şchiop din şold şi om de cuvânt. […] Mai încolo, la colţ, domnul Martin de la Orşova, măcelar. Alb, cu plăci de faianţă, jumătăţi de porc, sânge picurând.” Pe cîte o tablă atârnată, încă mai poţi citi: “Doamnelor! electricitatea Vă ajută în ocupaţiunile Dvs. obositoare” sau “Laptele pasteurizat de prima calitate adus la domiciliu costă 8 lei litra, iar în cane 7 lei.”

În oraşul de câmpie unde, după cum spunea Méliusz József, „nu ai unde să te ascunzi”, personajul, dispus oricând să facă un pas înapoi printre amintiri, îşi afirmă vulnerabilitatea în faţa unei lumi a violenţei, o lume în care a fost aruncat fără voia sa.

“El se gândeşte la cursul nou luat de viaţa lui. În perspectiva timpului se va dovedi ridicol, sau de un anumit eroism. Pentru el, acum, răspunsul nu există. Intră cu bună ştiinţă, îngrijorat şi fierbinte, într-un lung tunel.”

Întîmplarea de a fi pe lume, vorbele goale de sens, dar reinvestite cu semnificaţii de insul fragil şi întrebător – în copilărie i se spunea uneori “netrăbuitule!” – îi dictează şi îi justifică acestui Diogene modern o soluţie univocă, similară unui *regressus ad uterum*. Cu virtuţile unei zeităţi, mama devine personificarea centralităţii. Ea ar putea însemna vatra casei, dar şi altarul sau centrul cetăţii, centrul unei lumi. Acolo arde focul protector al miezului lucrurilor, al naturii intime a oricărei fiinţe. Mama rămasă acasă garantează continuitatea

locuirii în această esenţă, ea reprezintă acel sediment de care orice fiinţă are nevoie. În acelaşi timp, după cum observa Cornel Ungureanu, personajul este el însuşi „o marcă a locului, pentru că trage după el, la cel mai expresiv mod cu putinţă, documente, imagini neobişnuite. Corpusul bănăţean din genealogiile lui Livius Ciocârlie (în *Burgtheater* sau în *Clopotul scufundat*) e un strat recuperator" (Babeţi, Ungureanu. 2006) Acest „strat recuperator" se developează treptat ca o dimensiune matricială. Amestecul ingredientelor va rezona şi va reproduce la scară mai mică amestecul multicultural al Banatului. Adriana Babeţi arăta că „una din cele mai expresive forme care perpetuează mitul paradisului interetnic din Banat este sărbătorescul (laic sau religios), al cărui principal mesaj unificator şi pacificator este transmis prin codul culinar"(Babeţi 2007). Literaturii i se dă astfel şansa să se nască din întâmplările mici, din înscrisuri uitate sau din paginile unui caiet de reţete. Şi asta pentru că menirea, subînţeleasă, a scrisului – şi deci a vieţii – nu este aceea de a cristaliza efemerul, ci de a lăsa centrul fluid al fiinţei să se risipească în voie interferând lumi şi aşezând memoria în cadrele ei care se conturează şi se revelează treptat. Istoricul Valeriu Leu, în studiile sale despre memorie şi memorabil, susţine că prestigiul scrisului e dublat în această zonă, a Banatului, de un anumit tip de orgoliu al imortalizării, al păstrării în durată, pe care numai litera scrisă îl poate susţine (Leu 2006).

Caietul cu poveşti

Dar ce circumscriu, de fapt, ce acoperă şi ce dezvelesc pânzele – voit lăsate aspre – ale documentului? Ce gătea mama într-un timp imperfect, acolo unde autorul se retrage, adică înăuntru clopotului-vatră protectoare?

„Ce gătea mama? Pâine cu mac, gogoşi presaţi, domino, alcazar, tort de fasole, cornuri de Paris, covrigi mânăstireşti, rusişe elegant, bezele spumoase, pastă de gogoşari, marmorschnitte,

ghiveci călugăresc, felii Marioara, Mignon punch, tortă Malacov, paştetă de brânză, găluşte romane, gogoşi pirogi, tortă Torontaler[1], Vargabeles, pogăcele piperate, şarlotă de mere, paştetă[2] de găină, Pischinger torta[3], felii Mimoza, minciuni, vin de Tokai din măcieşe, milenium torta, cornuleţe cu chimion, salată pentru iarnă, prăjitură Diplomat, curcubeu, flaiş pita, şniţel umplut, pastă de cocus, aluat cu untură de la foale, bombe á la Mussolini, spinare de iepure, ciuperci cu beşamel, pătlăgele umplute, şatou de cafea, Rigo Iancsi, batoane a la Tom, frunză de vie, englişe biscuit, prăjitură Nero, Doboş torta, ouă regale, compot de prune cu oţet de vin, vaniliaş puszerli, pişcotă Rotschild, dovleac pentru iarnă, castraveţi în apă rece, rulouri cu spumă, mikado

---

[1] Iată mărturia unui alt scriitor timişorean, Radu Ciobanu, despre aceste prăjituri: „*Torta Torontal* e neaoş bănăţeană, spre deosebire de celelalte, comune întregii Împărăţii kakaneze: tortele *Pischinger, Sacher, Doboş* şi câte altele, în frunte cu *Margittorta* cea crocantă, presărată cu nucă prăjită. Prăjiturile apoi, *damenkapriţul, şamrolnele* (rulouri cu frişcă), *vargabeleşul, puserlele* (bezelele). Sursa: *„Între cuină şi şpais”*, revista *Reflex,* Reşiţa, mai, 2007.

[2] Tot Radu Ciobanu scrie: „cuvântul *paştetă* a devenit pe scara gastronomiei bănăţene un fel de superlativ generalizant: când strâmbam din nas la vreo *zupă de chimin*, primeam prompt şi invariabil replica: nu poţi mânca toată ziua *paşteturi*!”

[3] *Pischinger Torte* este şi azi desertul cel mai popular în cafenelele vieneze. Conform reţetei, el ar conţine: o cană de alune de pădure (noisettes), trei sferturi cană de smîntînă călduţă (cea din care se face frişcă), 454 gr de ciocolată cu lapte (de calitate), 6 foi de napolitană (reţeta cere foi de napolitană cu ciocolată). Se prăjesc alunele o jumătate de oră la 300F (150C). Se lasă la răcit şi se macină fin. Se topeşte ciocolata la *bain marie* şi se pune deoparte o jumătate de cană (care se păstrează caldă) pentru pus deasupra. Se mixează smântâna pentru frişcă, alunele măcinate şi ciocolata topită. Se pun câte 3 linguri din amestec pe 5 din cele 6 foi, care se aşază una peste alta, şi ultima se lasă neacoperită. Se pune la frigider pentru 1 oră. Se toarnă ciocolata deasupra peste tarta rece şi cu ajutorul unei palete se nivelează şi se îmbracă de jur împrejur. Se lasă să se întărească ciocolata la temperatura camerei ca să devină lucioasă. Se serveşte a doua zi.

torta, karamelşnit, beţigaşe cu sare, scrisori de dragoste, scufiţa roşie, mere învelite, franzele cu şuncă, alte franzele cu şuncă, felii de Orleans, marmeladă de pepeni, turtă dulce, buboş torta, damen capriţ, rossbuf, găluşte de aur, dulceaţă de pătlăgele roşii, salată de beof, mere zbârlite, bişofs brot, Pressburg chifli, Ghizela Torta, Habor Palacsinta, budincă de şpenat, bezele de curmale, tort Egalitate, dulceaţă de gogonele, spanişe Wind, kakaoş, sutemeny, bombele dracului, pocher, gura moşului, cremeş, pătrăţele cu anison".

Caietul, acest reper şi probă a memoriei, este cântărit acum cu privirea modificată, căci ceea ce contează este doar textul din interior, un text ale cărui semnificaţii erup neaşteptat şi proliferează. Nu ştim dacă mama chiar gătea aceste lucruri – şi de fapt nu asta interesează acum. Nimic despre caiet. Să fi fost el îngălbenit? Pătat? Lipicios? Să fi avut foile răsucite, brodate cu un scris mărunt sau, dimpotrivă, cu litere ameţitoare? Să fi existat zone ilizibile, apăsate sau şterse? Aproape că e un caiet virtual, un fel de ceas cu arcul întins în care rotiţele se înverşunează să ţină treaz complicatul mecanism. Atâta ştim: caietul conţinea alăturate câte două nume: al preparatului şi al celei care "a colportat" textul semnificant. Opera şi autorul, într-un fel. Aproape nimic din ceea ce ar fi însemnat mirosuri, gusturi, texturi, orori sau atracţii. De altfel, autorul consideră alimentaţia doar „o temă cărturărească" în stare să structureze, după cum ne va demonstra de fapt, întregul roman. „Macaroanele au farmecul incert al literaturii. Te poartă din rai în iad, rumene sau măcar lungi, puţin gumilastice, cu brânză de oaie rasă deasupra sau nimic altceva decât un terci". Inserarea documentelor este punctată rareori de „adevărate amintiri": „Te-aş chema la mine, zicea astă vară, [...] dar mama şi-a programat pentru mâine găluşte cu prune, nu ţi-or fi plăcând." O formulă menită „să restrângă artificiul literaturii, adică să rămână în zona de interferenţă dintre literatură şi document", după cum îşi propunea chiar autorul *Clopotului scufundat*, o formulă aptă să reflecte fragmentarismul existenţei umane şi valenţele proteice ale eului

auctorial. Înţelegem teza lui Husserl că percepţia nu este instantanee, că retenţia nu e o formă de imaginaţie, ci constă într-o modificare a percepţiei. Că percepţia e ceva care durează. (Ricoeur 2001, p.50). Toate cele pe care memoria (rememorarea) le face să defileze prin faţa ochilor noştri fascinaţi au „caracter reprezentativ pentru o lume restrânsă". Dar o lume, fie ea şi restrânsă, este totuşi o lume, adică un sistem. Documentul dă seama despre un oraş organic, coerent, viu. Coeziunea este dată de normativele de vieţuire, dar şi de presupusa energie care ţinteşte transgresarea limitelor, dând uneori derizoriului chiar accente tragice. Cu cât personajele se abat mai puţin de la şablon, cu atât pare să crească maliţiozitatea rândurilor scrise.

„[...] după ce se întorceau în sat, pe tinerele absolvente începeau să le «curteze» tineri cu pantaloni strâmţi şi cu bastoane subţiri. [Descriam] cum, ţinute din scurt seara, când îşi terminau treburile gospodăreşti, tânjeau la geam."

Autorul nu mai descrie însă acum nimic. Doar citeşte aparent surprins şi oarecum vesel cele notate mai demult. Pune sub lentilă, nu atât lumea, cît oglinda ei cu ape înşelătoare. Pe acolo trec, nu pur şi simplu funcţionari blazaţi, cu mânecuţe tocite, ci mai ales o lume surprinsă în pasul ei avântat şi, de aceea nesigur, al celor „recent veniţi de la sat" şi "cu perspective în instituţiile orăşeneşti". Este o lume care, după expresia lui J. Fontana, se priveşte pe sine într-o oglindă „progresistă", o oglindă întoarsă spre ce va fi (Fontana 2003, p. 122).

Fragmentul poate fi considerat în sine un poem. De aceea aproape că ne este greu să credem într-o transcriere *ad litteram*. Autorul însuşi ne permite să simţim anterioritatea unei munci serioase: „Apoi, ca să continui comentariul, am cerut eu însumi caietele cu reţete, le-am citit atent şi, aşa cum îmi scriam eseurile în care am dovedit atâta spirit fin, mi-am notat faptele şi le-am grupat pe categorii." Să credem că au existat întâi acele „categorii" amintite şi că apoi ele au fost amestecate încât *să sune* poematic? Pentru că găsim, într-adevăr, seria cu jocul vocalelor i-o: gogoşi, covrigi, pirogi, scrisori, pişcote, bişofs. Apoi vine răsfăţul celor cu

e: bezele, găluşte, bombe, pogăcele, gogonele, franzele. Urmează tă-cutele: salată, paştetă, şarlotă, hai şi o tortă. Şoapte dulci şi, în culoarea lor locală, ne sunt servite: beşamelul, şatoul, şpenatul, cremeşul. Care pot fi englişe, spanişe sau rusişe. Nu se poate fără puszerli, chifli, flaiş-pita, kakaoş, doboş sau sutemeny. Cremşnit, marmorsnitte, karamelşnit, şniţeln. Ca să-ţi cadă bine cele două-trei castele şi fortăreţe (alcazarul sau chateau-ul, adică şatoul) trebuie să te dedai mai întâi la puţină geometrie, începând cu abc-ul pătrăţelelor, beţigaşelor, cornuleţelor, batoanelor. Totul condimentat şi prelucrat, căci preparatele urmează să fie piperate, presărate, învelite, umplute, zbârlite, rumenite, rulate, făcute spume.

Personajele

Să ne gândim cât de puţină rezonanţă ar fi avut şi ce-ar fi fost: pâinea, gogoşile, chiar tortul, covrigii, bezelele, pasta, sau marmelada... dacă nu li s-ar fi adăugat atributele acelea devastatoare, capabile să amestece geografii unde piciorul nu va călca vreodată sau război, politică şi societate. Găsim aici sincronismul cu orice preţ, zbaterea, angajarea şi războiul gata câştigat, poate chiar o palmă ofticată şi feministă pentru obrazul unei lumi unde doar bărbaţii fac politică.

„El, soţul, slujbaş – cum ziceam – la CFR, la bancă sau la administraţia financiară, făcea politică duminică după amiaza când familiile se vizitau. Pînă ce el îi dădea dracului pe liberali, nevestele, după ce se plângeau de preţuri, discutau reţete. Rămînea stabilit să se întâlnească numai ele peste săptămână pentru a-şi transmite ultimele achiziţii. Gazda scotea caietul din dulapul de lîngă cântar, iar vizitatoarea primea hârtie şi creion.”

Este un „balet al umilului şi derizoriului în straie de gală”, este o răzbunare dulce. Sunt obsesii coapte îndelung în spatele cârlionţilor unor gospodine virtuoase pentru care mobilitatea se rezumă la circuitul închis al colportării de bârfe şi reţete. Pentru autor, nu gustul madlenei contează aici, ci savoarea

textului care se naşte din simpla alăturare şi convieţuire pe paginile unui caiet a "feliilor de Orleans" cu "Habor palacsinta", a lui Pischinger şi Rotschild. Mussolini însuşi, încălecând pe spinarea unui iepure, ajunge să se învecineze cu Nero. În timpul acesta „Ghizela" şi „Mărioara" gătite în „malacoave", învaţă ce e acela un „diplomat". Hrănindu-se numai şi numai cu „ouă regale" sau cu „găluşte romane", ele mai plonjează, tocmai de aceea, la desert, în ograda Împăratului Japoniei pentru „mikado torta". Dar, cu toate visele lor (culinare) despre regi şi împăraţi, dacă-ar fi ca cineva să le-ntrebe, vor fi în stare să jure că n-au gustat la viaţa lor decît fiecare cîte o feliuţă de „tort Egalitate". Asta pentru că ele sunt „mignone" şi „mimoze". În fond, după ce înghiţi vreo două „bombe a la Musolini" e ca şi cum ai fi mîncat „un curcubeu". Un „spanişe Wind" te poartă întâi până prin apropiatul „Pressburg" şi mai apoi chiar spre un „corn"- colţ de Paris. De acolo poţi să trimiţi „scrisori de dragoste" către cei de acasă, ca să-i consolezi pentru „bombele dracului" şi pentru „gura moşului". O altă naraţiune ar fi superfluă, ea există în fiecare cuvînt *ab ovo* şi fiecare cititor o poate dezvolta cum pofteşte.

Să observăm: nucleul în jurul căruia se dispune radiar textul (inclusiv ca sonoritate) nu este altceva decît „untura de la foale" – marcă şi status social al bănăţeanului, produs fără de care multe altele nu ar sta cu folos în acestă antologie a plăcerilor. Foalele de azi şi grija foalelor de mâine. Dacă macaroanele italieneşti vor rămîne un *analogon* al peninsulei, pentru Banat şi pentru memoria sa untura de la foale – reală sau metaforică – va continua să fie un *analogon* mai mult sau mai puţin recunoscut făţiş. Un articol (vezi fotocopia alăturată) din ziarul „Ţara" (director Camil Petrescu) ne arată cum în anul 1920, la piaţă, preţul grăsimii era dublu faţă de cel al cărnii.

ile maghiare culturale şi poli-
ice. Pentru a ajunge la politică
e înţelegere, trebue să fie şi în
ândul conducătorilor români,
ameni cari să ajute evoluţia
ceasta pacinică. Jaszi crede că
i privinţa aceasta nu vor fi
reutăţi. D. Octavian Goga a
scutat cu dânsul, cu o mare
ţelegere, bunăvoinţă şi delica-
ţă chestiunea aceasta. Tot aşa
găsit un spirit uman la con-
cătorii opoziţiei naţionale,
ga, Madgearu şi Mihalache. E
rte natural, scrie Jaszi, că
Lupu şi partizanii lui ar
ta cu cea mai mare bună-
nţă o politică de înţelegere
de împăcare. Jaszi are o mare
redere şi în inteligenţa şi co-
titudinea lui Iuliu Maniu.

Piaţa de alimente.

Vânatul: Iepure 17 lei bucata de $4^1/_2$ kg. A fost astăzi în cantitate foarte mare.

Legume. Fasolea: 3 lei kg. Cartofii 75 lei suta de kg. Ceapă este foarte puţină pe piaţă, de multe ori lipseşte cu totul: 2—5 lei kg. Morcovii 2 lei kg. Sfecle 1—1.50 bucata. Merele la caruţe se vând cu 1·50 kg. Nucile 4—5 lei kg. Brânzeturi şi lapte: lapte 2 lei litrul. Brânza de vacă (urda) bine facută şi suficient de grasă 4—5 lei kg. Untul 36 lei kg. Cărnuri: Carne de porc 10, 11, 12 lei kg. Carnea de vacă 8, 9, 10 lei kg. Untura şi osânza 20 lei kg. Cu ziua de mâine carnea de vacă şi Untura se va scumpi cu 1 leu la kilogram.

Scrierea lui Ciocârlie pare ca o filă dintr-un jurnal hedonist colectiv. Este un discurs, dar şi un bun al tuturor pe care cineva îl creează şi, pe de altă parte, cineva îl întreţine. După lungi deliberări, gospodina generică *dixit*: Dacă haioş, şutemeny sau cremeş nu e, nimic nu e. Poţi să te mulţumeşti cu amăgitorul tort de fasole asociat castraveţilor în apă rece? Nu prea. Şi damele, şi ele, nu trebuie, din când în când, cu un „domino” sau cu un „poker”, să-şi mai permită satisfacerea câte un „capriţ”? Ba da. După care vremea remuşcărilor va să vină şi iarăşi se vor întoarce şi vor lua-o de la capăt fără a se plânge, ajungându-le pe-atunci mânăstireştile mâncăruri sau bucatele călugăreşti.

Memoria – poate cea fonetică – înşiră denumiri sonore ale unor preparate, efemere de altfel. Căci ce rămîne dintr-o mâncare, fie ea şi dintre cele mai măiestrit puse în operă, după ce se încheie „spectacolul” mesei? Poate gustul? Poate plăcerea

Articol fotocopiat din Ziarul „Ţara” (1921), director Camil Petrescu

sau tensiunile convivialităţii? Sau nimic din toate decât un nume mustind de sunete precum Vargabeles?

E greu să ne imaginăm că cel ce scrie nu are în faţă colecţia de reţete scrise cândva de mâna mamei. Altfel, cum să păstrezi cu atîta minuţie, nu doar nume, ci şi ortografii stângace, asocieri neaşteptate şi, mai ales,..."**personajele**". Teri, „coafeza cu firmă care ne venea acasă şi mă întreb dacă n-o făcea cu gândul la impozitul anual", asociată pentru eternitate plăcintei cu mere, doamna Taranek, lenjereasa, care „contribuia şi ea cu o tocătură pentru *faşirt*", alte „doamne şi mătuşi", colportoare de reţete, cele pe care "cu o "frumoasă umilinţă recunoscătoare" mama le notase în dreptul fiecărei "creaţii". Este o desfăşurare carnavalescă în care, în spatele măştilor (reţetele dictate – scrise), se ascund chipuri de o cu totul altă înfăţişare.

„Domino (Nuţi), 6 gălbenuşuri cu 21 deca de zahăr etc. Deci unele îi veneau de la tuşa Nuţi, minte iscoditoare, cu felurite înzestrări. Mai contribuia tuşa Olimpia, lucru de mirare întrucît ea a trăit totdeauna cu capul în nori, n-a interesat-o ce se petrecea la bucătărie. [...] Nu lipseşte nici Miţi, colportoarea lui rusische elegant, pe seama căreia a fluturat la un moment dat vestea fascinantă şi abia înţeleasă, din vorbe în doi peri, a unei aventuri galante. [...] Apare în caiet şi numele doamnei Beitz, bătrîna căruntă şi afectuoasă. Era mama doamnei Mausi şi gătea cu competenţă un Wiener şpenat. [...] Lili, tuşa Lili, în ciuda numelui ei frivol, transmitea cu sobrietate o Prăjitură."

Iată, altfel spus: a colporta o reţetă este doar un rol într-o piesă trecătoare: „[...] cînd să respire în sfârşit, i-a crescut un cancer în piept [...]". Efemeritatea mâncărurilor este parte a efemerităţii trupului. Autorul îşi recunoaşte în cele consemnate apetenţa pentru un mod de a vedea lumea: „Scriu metonimic, nu paradigmatic." Că opţiunea este pentru „a scrie nefiind", putem înţelege. Asta pentru că „nefiind-ul" este tocmai reflexul unei lumi care s-a stins sau care, prin întâmplările ei mărunte, era deja stinsă pe când încă exista:

„Au plecat de mult. Cînd ne ducem la cimitir văd în marginea unei alei obeliscul mic, negru, pe care scrie Irma Beitz, geboren Marghetich.”

„Ea era fata mătuşii Ileana, dispărută înainte de naşterea mea şi a unui personaj blamabil care, legîndu-se de mătuşa Chita, în tren dinspre Mehadia spre Severin, s-a pomenit cu umbrela peste nas şi fugărit din vagon în vagon, încît a trebuit să sară din tren din mers în dreptul magaziei de mărfuri, la Topleţ.”

Legătura fiind de rudenie între Lili – tuşa Lili care „a avut inundaţie prin perete de la o ţeavă spartă la proprietar” – Lili cea cu nume frivol, „Prăjitura” – inconfundabilă, deci cu P mare – şi personajul fugărit prin trenuri, legătura fiind, aşadar, de rudenie, toată genealogia capătă accente absurde. Este un rol social dus la capăt şi preluat mereu şi mereu de alţi şi alţi actori. În acelaşi timp este proiectată ideea multiplelor identităţi ale unei singure fiinţe. *Persona* acoperă persoana.. Una este „ce se spune despre”, alta identitatea dată de nume (care la un moment dat poate deveni ambiguu prin atribuirea mai multor persoane), alta sunt dramele, alta „portretizarea” chiar prin reţetele transcrise: „După aceea Mausi, imaginea zîmbitoare şi blondă, originară, ca şi mama, de la Mehadia, a înţelepciunii femeieşti, ştia să prepare budinci, murături, bombe à la Mussolini şi un „checs”. Şi totuşi îndreptarea unui fascicul de lumină spre aceste identităţi alternative, ficţionalizate, nu face decât să vorbească despre sine, despre „eu sunt mai mulţi” ceea ce, în ultimă instanţă, îndeplineşte, după cum observă Ştefan Borbely funcţia catharctică de a relativiza tensiunea insuportabilă a existenţei: „Autoreflectîndu-se, el fuge continuu, dar nu de viaţă, ci în viaţă, trăind evenimentele în chip plural, detensionant” (Borbely 2007). Putem urmări în carte desfăşurarea unor adevărate genealogii: mame şi fiice preiau şi continuă, nu numai fizionomii, ci mai ales apucături, felul de a se raporta la necazuri, mai bogata sau mai săraca pricepere într-ale gospodăriei. Orgoliul autorului nu este aici însă de a se transforma în istoric, nici măcar într-un istoric al mentalităţilor. De altfel, după cum se ştie, chiar şi un istoric poate fi pândit de ficţionalizare, de glisări,

de alunecări, de „operaţiuni ilicite”, pe care le poate face fără a fi conştient. Ciocârlie îşi propune din capul locului o mărturie subiectivă. Aproape putem reconstitui imaginea copilului tăcut, camuflat printre lucrurile bucătăriei, rămas uimit şi imprimându-se de toate acele mici întâmplări-sentinţe devenite capitale: cutare s-a dat cu roşu pe unghii, cutare bea cafele şi vorbeşte gros, mi se pare că şi fumează... De altfel, observaţiile care redau **invazia publicului în sfera privată** abundă, dând savoare tocmai prin implicarea uşor părtinitoare a celui care citeşte, mizând pe o anumită inflexibilitate în privinţa unor abateri de la normă ce nu puteau fi trecute cu vederea.

„Adulterul stigmatiza. Fiind trecut sub tăcere, nu ducea la excluderea persoanei, dar o punea în stare de inferioritate. Cădea chiar mai jos decât soţiile care, nerespectînd codul, fumau, îşi dădeau cu roşu şi beau cafea. Faţă de acestea dispreţul era agresiv, în timp ce pentru adulterine se îndulcea cu compătimire. Abia dacă se găseau mai sus decît cele bolnave de plămâni.”

Explicaţia faptului că o molimă putea să stigmatizeze poate fi dedusă şi din încărcătura de valori ale excluderii pe care boala le presupunea. Adesea se considera că ea vine să pedepsească pentru cîte o încălcare mai mare sau mai mică a consemnelor de tot felul. Surprinderea sistemului de norme care trebuie asimilate odată cu trecerea de la sat la oraş este utilă pentru a contura un tablou al ambiţiei de civilizare.

Expresia „ce cadrează” este foarte semnificativă pentru această reprezentare dinamică. Deţul, paharul cu gâtul alungit şi buza răsfrântă, folosit ca atare la Mehadia, nu mai are ce căuta la Timişoara. El rămâne oarecum o amintire a unor timpuri pe care ai reuşit să le depăşeşti şi o unitate de măsură. Este de-acum un recipient exlusiv imaginar, cu care poţi să apreciezi mental cantităţile (de lichide). Dar, dincolo de asta, absenţa sa va putea să-ţi dea oricând măsura distanţei, a depărtării faţă de celălalt cadru, acela în care un astfel de obiect îşi avea locul ca o marcă a rămânerii în urmă. Un rol asemănător îl are „fata în

casă”, tot o achiziţie a urbanităţii. Reminiscenţă a bucătarului din familiile aristocratice, bonă şi servitoare, aceasta este venită adeseori de prin sate din împrejurimi sau din Moldova. Strâmtorată de greutăţile de acasă, unde nu are de ce să se întoarcă prea curând, ea se va vedea adeseori complet nepregătită pentru vreunul din aceste roluri, fiind nevoită să preia din mers un adevărat repertoriu de convenţii. Aşa stând lucrurile, fata („proastă” în general) va fi numai bună. Funcţia sa se va dovedi utilă în altă direcţie: abia o astfel de prezenţă oferă status, chiar dacă uneori distanţarea se realizează mai degrabă prin în-josirea fetei, şi nu prin înălţarea celei care „la piaţă, dacă n-o trimitea numai pe servitoare, mergea la doi paşi în urma ei.” În această lume destul de polarizată, orice servitoare învăţa repede să pregătească tortul Egalitate. Putea apoi să şi mănînce din el, dacă mai rămînea cumva vreo felie. Tiţa, fata în casă a familiei, nu face nici ea excepţie:

„Niciodată nu s-au cunoscut exact atribuţiile Tiţei şi deşi partea noastră scotea cu totul din calcul eventuala oboseală după cele opt ore de cărat şi vândut zarzavaturi în taraba din Piaţa Unirii expusă zăpuşelii şi frigului, faptele o contrariau. [...] De ambele părţi se acumulează animozitate lentă. Pentru noi Tiţa era, pe zi ce trece o lepădătură, «una de-alea» – iar pentru ea «domnul» e îmbrobodit, iar noi copiii nici nu contăm şi nici nu suntem în stare să ne punem în locul ei. Cu puţine şi neglijabile răbufniri, va închide în sine cît va trăi în casă, deci până va muri, tot ce va fi gândit despre noi.”

Camil Petrescu, în publicaţia sa timişoreană „Ţara”, prevestea pe la 1920 momente apocaliptice, când servitoarele se vor întoarce obligându-le pe fostele stăpâne nici mai mult, nici mai puţin decât să le pregătească mâncăruri: „Durerea gospodinelor vieneze nu este însă datorită lipsei crescânde de bucătărese, ci mai ales transformării fostelor lor bucătărese în cucoane din lumea mare. Da, în timp ce gospodăriile vieneze se ruinează din cauza valutei, iar gospodinele se ofilesc din cauza lipsei de alimente, bucătăresele expatriate cari trăiesc din exploatarea talentelor lor

culinare, în aerul pur al Elveţiei se întorc în patrie, după o absenţă relativ scurtă, bine dispuse, roze la înfăţişare şi cu cantităţi enorme de coroane. Multe din aceste...îmbogăţite de război au chiar câte odată cruzimea de a oferi un loc de bucătăreasă în luxoasele lor gospodării, fostelor lor patroane. De aceea presa social-creştină a întreprins o campanie de propagandă în rândurile bucătăreselor valutare: «nu vă duceţi în Elveţia. Stăpânele de acolo încuie sertarele şi ascund cheile, iar slujile n'au dreptul să mănânce din aceleaşi oale cu patronii»..."[4]

Comentînd excesivele "dă-m la cuptor" sau "c'am de două degete", autorul preferă să facă generalizări amare: "băcileştilor nu le-a plăcut să înveţe". Apoi desfăşoară – inventează! – o genealogie a inapetenţei pentru studiu, pentru a se pune în fruntea listei. "Boala" aceasta fiind însă mai veche şi prezentă şi pe la alte case mari, Creangă este evocat prin împrumutarea stilului: "Urît mi-a fost în şcoală de cînd mă ştiu şi puţin am mai învăţat." Dacă ar fi vorbit despre, deja, o tradiţie a familiei, pornită cu bunicul ("taica") învăţător, continuată cu mama, absolventă de şcoală normală, şi terminată chiar cu nepotul (autorul) universitar, lucrurile ar fi arătat altfel. Preferă însă proiectarea derizoriului acestei linii ascensionale, aşa că face ţăndări ideea de glorie, credem, tocmai dintr-un orgoliu al modestiei şi, poate, pentru a-şi ascunde tulburarea produsă la descoperirea în caietul de reţete a unor adevărate comori. Utilizează stilul dubitativ al celor care vorbesc pe la spate: "În ce o priveşte pe mama, pînă a terminat şcoala normală ce a putut să citească afară de calendare, reviste ilustrate şi romane de amor? Mai nimic." Pune atent ghilimele cuvîntului "casnică" poate pentru a-l scutura de cele peiorative şi aproape ne presează să avem în vedere faptul că mama scria puţin, "numai cîteva rînduri la capătul scrisorilor lui tata". Contrariul nu este exclus pentru că,

[4] Articolul este intitulat „Exportul bucătăreselor" şi este publicat de Camil Petrescu marţi, 4 ianuarie 1921, în numărul al II-lea al ziarului „Ţara" (arhiva Bibliotecii Judeţene Timiş aflată în clădirea Liceului Piarist)

iată, lucrurile nu stau deloc aşa. Cele câteva rânduri ale mamei sintetizează o filozofie şi o cultură, o "gastrozofie". Nu e totul să mănânci, a nu se crede aşa ceva. Cu mult mai important este să cunoşti numele mâncărurilor şi ordinea în care se mănâncă, numai aşa alimentele pot fi *interiorizate, asimilate*, şi nu doar îngurgitate, înghiţite. Hrana trebuie în-corporată împreună cu toată cultura ei. Ea urmează să sature doar prin împărtăşire cu "memoria" locului de unde a fost trimisă cu sufertaşul. Mâncarea nu este numai un amestec de ingrediente, ci, în mai mare măsură, un amestec de norme, reprezentări şi practici care creează identitatea. Mama scrie puţin ("ce vă trimit şi în ce ordine să le mâncaţi"), dar este aici concentrată spaima că băieţii plecaţi îşi vor pierde bunele obiceiuri şi că, odată cu pierderea lor, vor deveni străini. Ce argument mai puternic am putea folosi pentru a demonstra că gena magnetismului identitar – atît de puternic fenotipizată la autorul retras în clopot – are, cum se vede, transmitere matroclină?

Ar mai fi de amintit strădania de a nu ceda tentaţiei sociologiei. Totuşi sunt preluate din scrierile anterioare observaţii de acest fel. Este de reţinut imaginea creată a unui val care porneşte sublim dinspre centru şi se sparge spre periferie în reprezentări schiloade.

"Reţetele proveneau, în primă instanţă, de la familii nemţeşti şi ungureşti cu stagiu orăşenesc mult mai îndelungat, cu studii în licee călugăreşti seculare şi cu frecvente sejururi vieneze şi chiar mai larg europeneşti. Pornite de la acest cerc de sus, mediate de cameriste şi purtate de furnizori, au ajuns în cartierele noi, populate după întregire cu slujbaşi români. Pe parcurs, vocabularul se estropiase, iar destinatarele ultime nu dobîndiseră în gimnazii posibilitatea de a îndrepta lucrurile."

În ciuda acestei imagini a risipirii şi contrar punerii în discuţie a unor mobiluri ale denaturării – prin care autorul vrea parcă să se scuze – reţetele beneficiază mai degrabă de un efect *al bulgărelui de zăpadă.* Nimic nu ne poate convinge că ele nu ar sedimenta de fapt acumulări – în sensul unor operări mai mici sau mai importante, adăugiri personale sau suprimări,

însoţite probabil de clătinări din cap cu subînţeles – ale tuturor celor care le-au trasmis (şi utilizat). Deşi ni se oferă un stop-cadru asupra unui fenomen, proiecţia este dinamică. Reţetele, asemenea unor romane populare, circulă. Modificarea lor continuă este preţul plătit, dar şi efectul admirabil al unei paradoxale oralităţi scrise. Autorul ştie că tocmai stîngăciile, "grafiile naive" fac documentul să fie viu şi îi dau forţa de a aduce la suprafaţă o lume în adevărul ei. Pentru că, dincolo de gramatica lor grăbită, reţetele probează existenţa unor repere, a unor valori care au structurat acea lume. Domină desigur cea căreia i se aduce un elogiu camuflat: diver-sitatea. Ce tablou! Ce usturător contrast faţă de foamea instaurată ca politică de stat în anii în care a fost scrisă cartea! Dacă monotonia culinară poate fi asimilată sărăciei şi privaţiunilor, o paletă mai largă semnifică deja, dacă nu bogăţie, măcar o oarecare bunăstare. Înseamnă "timp" mental acordat artificiului, dar şi toleranţa sporită faţă de gusturile celorlalţi. Înseamnă o lume care, chiar dacă nu a fost scutită de cutremure, cel puţin a aspirat tot timpul să se vadă aşezată. Restricţiile, în aceste condiţii, puteau fi cel mult de ordin religios, după cum povesteşte unul dintre foştii colegi ai lui Livius Ciocârlie într-un interviu: "La colţ era Babcsányi. Acolo era tot vînatul. Atîrnau iepurii, fazanii, era minunat. Era anecdota că rabinul Drechsler s-ar fi dus înăuntru şi ar fi spus: «Băiete, dă-mi puţin somon fumé!». Şi că acela ar fi spus: «Rabinule, domnule rabin, aia nu este somon fumé, este şuncă afumată.» «Să nu mă-nveţi tu pe mine ce-i asta!»" (P. Freund intervievat de Smaranda Vultur, 2007).

Foamea estetică

Chiar dacă propun desfătarea prin gust, preparatele din caietele de reţete nu sunt destinate să potolească doar foamea stomacului, o foame care pare să fie chiar bine ascunsă pentru a nu i se auzi glasul. Ele nu ţintesc îmbuibarea, ci dezvelesc altfel

de nelinişti, mai degabă culturale. Asta ne face să ne imaginăm un pîntece mai mare, un context digestiv-social-cultural enorm, cu totul şi cu totul insaţiabil. Scriitorul, a cărui amărăciune pare să crească pe măsură ce continuă să se scrie pe sine, produce uneori în text sincope, ele însele de un mare lirism:

„Au trecut de la ultima frază zile împrăştiate, lumea mi s-a îngustat, hotărîrile nu le iau singur, le ia din nou secolul pentru mine şi într-astea am încurcat foile, o parte din consideraţiile estetice, pare-se, s-au pierdut."

„Consideraţiile estetice" amintite sunt extrem de importante. Este vorba de fapt de două perspective: cea a autorului şi a „timpului" cînd au fost scrise caietele. În ceea ce-l priveşte pe autor, el porneşte într-o explorare cognitivă dublată de aprecierea lucrurilor prin prisma afecţiunii greu de ascuns. El nu face decât să atribuie „predicate", care sunt de fapt calităţi estetice. Propriile judecăţi de valoare sunt legitimate de cunoaşterea unui anumit – apus – tip de sensibilitate care presupunea deja judecăţi de valoare specifice timpului. Ne întrebăm dacă autorul recunoaşte realitatea că reţetele vorbesc uneori despre felul cum ostentaţia trece în faţa calităţii, atunci cînd observă „preocuparea pentru înfăţişarea preparatului". Înfrumuseţarea mîncărurilor, faptul că ele sunt destinate să producă desfătare atât gurii, cât şi ochilor, face din problema „gustului" un spectacol care, nu numai că este în ton cu sărbătorescul sedimentat de inconştientul imperial, dar plasează deja orice amestecare de ingrediente pe orbita şi sub exigenţele *artei* culinare. Observăm preocupare pentru a evidenţia „cuvinte apreciate ca fiind frumoase de felul lor: domino, alcazar, mignon, mimoza". Aceste cuvinte nu au doar sonoritate. Ele reconstruiesc o atmosferă, „unele au o conotaţie kakaneză", trimiţînd la etica şi estetica Biedermeier.

Şpaisul bănăţeanului (*speisekammer*) este un *status-symbol* şi o instituţie a dublei acumulări. Înăuntru, mîncărurile sunt orînduite după o geometrie gravitaţională, generată de logica atârnării. Înainte de toate, aici mîncărurile au greutate. Cămara reproduce în mic băcăniile sau bucătăriile, pieţele,

locuri ale abundenţei, unde iepurii, fazanii, gâştele, cârnaţii nu ar fi fost ceea ce erau dacă nu s-ar fi aflat în suspendare, parcă ameninţând să se prăbuşească teatral. Scenografia – creată parcă anume să autoiluzioneze! – a rafturilor arcuite sub apăsarea recipientelor pline scoate totuşi familia de sub starea de urgenţă şi îndepărtează pentru moment spectrul foamei. Pe de altă parte, a mânca tot odată, ar fi un semn de primitivitate. A putea, dimpotrivă, să gestionezi consumul familiei şi să controlezi în această privinţă chinuitoarea răzvrătire a fiziologiei reprezintă achiziţii importante. Şpeisul, prin bogaţia de preparate şi tehnicile (secretele) de conservare, prin amestecul multilingvistic al numelor, prin normele care îl întemeiază, este, fără îndoială şi depozitarul unor importante valori culturale. Aici după cum observa Adriana Babeţi, „coabitează fără prejudecăţi, cârnaţii şvăbeşti, sângeretele unguresc (*véres*), murăturile sârbilor, telemeaua românilor şi zacusca bulgărească, într-un reţetar preluat şi îmbunătăţit reciproc”(Babeţi 2007). Este, într-un fel, o cameră a accesului limitat şi de aceea putem spune că se află în relaţii de putere cu cel care „o alimentează” ca pe o fiinţă nesătulă. Este, în egală măsură un martor şi în acest sens se aseamănă unui muzeu. Deloc întâmplător, fiind angajat ca muzeograf, autorul surprinde tablourile aşezate în depozit „asemenea şuncilor în cămară”.

Putem identifica în capitolul „Ce gătea mama” un lexic al savorii, al reunirii *gustului bun* cu *bunul gust*: *elegant* (în rusişe elegant), *rafinat* (rafinatul mignon punch), *delicios*. Uneori se obţine un plus printr-o ultimă tuşă cosmopolită (o mâncare *spanische,* orice s-ar zice, e mai mult decât o simplă mâncare). Sunt preferate formele rotunde (rulade, mingi, bombe) sau mai exoticele pirogi. Recunoaştem în denumiri operaţiile în sine, participii devenite nume: aluaturile *rulate* devin *rulade. Pişcot* indică dubla coacere. Tăierea în felii se regăseşte în produse care par a se face din capul locului porţionate: felii Mărioara, felii Mimoza, marmorschnitte, cremschnit, karamelschnit. Pare o atenţionare pentru gurmanzi, un verdict economic, dar şi dietetic:

sunt feluri bune, dar din care vei mânca... o fe-li-e. Atât. Învelirea (mere învelite) şi umplerea (pătlăgele umplute) sunt operaţii care, pe lângă faptul că amintesc de fastuoasele mese regale, reprezintă o amplificare, o ridicare la pătrat a voinţei de a modifica o seamă de ingrediente naturale pentru ca ele să devină de nerecunoscut. Se creează astfel distanţa culturală necesară care să legitimeze statutul celui care le mănâncă. Autoironia îşi are locul ei dacă, în aceste condiţii, mulţi vor fi ştiut că nu mănâncă decît „minciuni" sau că li se servesc „gogoşi".

Un aspect interesant de discutat ar fi libertatea acordată de reţete celor care urmează să le prepare. Cum să interpretăm această opţiune? Ca pe o întreprindere maliţioasă? Un gest de creditare? Generozitate? Pentru cineva care nu se pricepe, o reţetă – oricât de amănunţită – va fi întotdeauna prea puţin. Pe de altă parte, o înşirare de tehnici şi ingrediente nu este chiar un dictat. Totuşi ea este *dictată*, ceea ce presupune *autoritate* combinată cu *putere* şi, de cealaltă parte, *supunere.* Libertatea acordată nu este totală, ea fiind dirijată de obicei spre zona ingredientelor. În privinţa unora nu încap negocieri şi atunci „i se adaugă rom necondiţionat". Să recunoaştem aici suspiciunea în privinţa utilizării romului în alte scopuri? „Cafea neagră mai bună care-i dă tot gustul" este o descurajare a replicilor cu surogate. Iată cum cea care dictează încearcă, anticipând tentativele de a trişa şi intuind punctele slabe, să-şi exercite controlul asupra produsului final. Alte ingrediente sunt facultative şi atunci selecţia poate ţine cont de gust („se umple cu vişine, cireşe, nuci, *ce voieşti*"). Este presupusă (fiind şi greu de ascuns) o zonă a lipsurilor şi atunci tonul devine condescendent: „se umple cu lapte îndulcit dacă nu este ou". „Merge şi 150 gr. smântână". În felul acesta reţetele se democratizează, devin chiar *populiste* pe ici, pe colo, dacă putem spune aşa. Pentru că orice libertate acordată aminteşte de mai multe constrîngeri. Cât frămânţi? Depinde de calitatea făinii. Cum „calitate" presupunem că înseamnă să fi avut destui bani pentru a cumpăra ceva mai bun, durata muncilor frământatului trebuie să pedepsească

poziţionarea mai joasă pe scara socială şi oarecumva să condamne accesul limitat la resurse. Dacă sunt incluse referinţe la alte obiecte din casă („se pune pe o scândură deasupra teracotei, la uscat”) deja lucrurile se complică: pentru reuşită, nu mai sunt suficiente ingredientele. Reţeta – aşa, puţin – dă şi lecţii. De altfel teracota cu plită reprezenta şi ea un status pentru zonele cu puternică amprentă a civilizaţiei germane şi, într-un fel, era un simbol al stabilităţii căminului. Mare, grea, fixată, clădită pentru totdeauna în bucătărie, o astfel de construcţie se suprapune perfect ideii de vatră pentru că are în ea chiar pământul ars.

Trebuie să remarcăm modalitatea de precizare a timpului necesar preparării. Câte o mâncare „se face cu două zile înainte”. În general se folosesc semnele exterioare semnificând gradul de coacere sau fierbere, fără a lăsa însă netaxată lipsa de experienţă: „Se fierb împreună până dă în clocot, totuşi nu prea mult.” Sau „trebuie bine frământat, să fie ceva mai moale”. Un atribut ca “rumenit”, chiar dacă indică o culoare, nuanţa obţinută desemnează gradul şi timpul coacerii. În plus, culoarea a fost asimilată ca marcă pentru ce înseamnă “a mânca bine”.

Chiar dacă, aşa cum încearcă să ne convingă autorul, reţetele au “încărcătura lor de snobism naiv”, nu putem trece cu vederea că ele întregesc acel tablou în care mâncarea reuşită de soţie era cheia fericirii în general şi a celei conjugale în special. Existau două realităţi – gustul (papricaşului) şi intensitatea iubirii – şi o similitudine între ele până la confuzie. Mâncarea poate ţine locul unei mai reţinute declaraţii de dragoste. Fiecare pregătire a mesei se înverşunează să fie un proiect pentru coeziunea şi viitorul familiei. Nu e puţin lucru. Dincolo de asta se întrevede o etică în continuarea „eticii Biedermeier”: ceea ce contează sunt valorile aşezării, ale bunei locuiri, ale unei vieţi cuminţi şi previzibile. Până acolo merg codificările şi hiper-semantizările încât conţinutul farfuriei devine o metaforă a bătăilor inimii. Sau merg pînă unde ratările în domeniul culinar – arderea rântaşului sau un blat prea gros al doboşului – ridicau serioase suspiciuni asupra fidelităţii sau chiar transformau în

scrum o frumoasă reunire a unui el şi o ea apucaţi pe drumul vieţii. Este o perioadă în care gastro-nomia (legile domeniului culinar) cîştigă forţă. Deşi în mare măsură sistemul de norme era pus în operă de la sine prin reglări succesive ale manifestărilor publice şi chiar intime, adeseori câte o regulă este întărită prin afişarea ei la vedere sub forma unui înduioşător slogan cusut cu migală. Un studiu de gen ar putea să evidenţieze felul subtil în care feminitatea s-a amestecat chiar acolo unde, după normele vremii, nu i-ar fi fiert neapărat oalele. Parafrazând am putea spune chiar: în spatele unui bărbat puternic a stat, negreşit, o femeie care gătea bine! Ea putea, la o adică să devină şi amfitrioană mimând aplecări aristocratice şi, mai ales, putea, în aceste condiţii, să dirijeze zvonurile în aşa fel încât să ridice sau să coboare pentru totdeauna prestigiul cuiva.

„Omul se citeşte printre rânduri, ca un roman, va spune Livius Ciocârlie. Iată cum printre rânduri se citesc oamenii, am spune noi participând împreună cu autorul la ridicarea capacului boltit al unui sipet cu bijuterii ale familiei, ale unei familii reunite din toată Europa Centrală. O familie despre care Susan Sontag spunea cu maliţiozitate la Conferinţa Internaţională a scriitorilor de la Lisabona în mai 1988 că nu este decât o „metaforă americană", în timp ce „problema e că Europa Centrală se află mereu în pericolul de a fi privită ca un produs al imaginaţiei" (Judt 2004, p. 20).

Dacă, după Jung, unele forme şi reprezentări inconştiente ajung să fie proiectate în anumite întâmplări, evenimente ale istoriei fiind astfel activate ca atare şi ulterior păstrate, iată cum lucrurile se pot petrece şi invers. Unele evenimente se întâmplă să marcheze imaginarul care, plutind peste lucruri ca un abur, se va aşeza în forme ce devin ele însele evenimente memorabile. Despre imaginarul imperial vorbeşte chiar autorul, convins că numele unor preparate are „semnificaţie kakaneză", adăugând în altă carte că „spiritul Europei Centrale e, în sine, mărunt şi posomorât, ceea ce şi explică afinitatea noastră cu Viena fin de siècle. Revărsată, această moliciune, asupra geometriei seci

apusene şi asupra dezmăţului răsăritean, viaţa ar fi mai bună de trăit“. Documentele cercetate de Adriana Babeţi vorbesc despre momentul – anterior întremării şi destrămării imperiului – în care cetatea Timişoarei a fost mîncată, cu turci cu tot, de nişte giganţi – prinţul Eugeniu De Savoya şi contele Florimond Mercy (Babeţi 2007). Plăcerea de a mînca cetăţi şi castele, trebuie că de pe atunci îşi are rădăcinile.

Ne imaginăm că circulaţia acestor reţete se va fi desfăşurat simultan cu un veritabil campionat local de prăjituri. Dar, chiar şi aşa stând lucrurile, inventarea sau colportarea unei reţete neştiute pînă atunci avea în mod sigur şi o altă funcţie precisă. Un preparat cu un nume dintre cele mai incitante ar fi putut reprezenta, să zicem, parola de intrare în această societate, altfel destul de închisă, dar cu aspiraţii dintre cele mai înalte. Caietul cu paginile pline reprezenta probabil argumentul urcării în ierarhie – o ierarhie între gospodine –, statut care trebuie că se clădea destul de greu. Mai multe pagini în caiet, mai multă putere asupra celorlalte, dar şi asupra vieţii. Îţi trebuie forţă pentru a iniţia şi susţine două genuri de experimente: unul chimic cu impact asupra papilelor celor din familie, dar şi asupra celor ale grupului, dublat de un experiment lingvistic. Trebuie să recunoştem că uneori aromele şi mirosurile pălesc, sunt puse în umbră de numele preparatelor. Descriptive („gura moşului” bănuim să fi fost vreo bucată de aluat strânsă pungă), dar şi moralizatoare (ghiveciul călugăresc), cosmopolite (englişe biscuit), dar şi neaoşe (pogăcele). Fără să se fi ambiţionat de a cocheta cu futurismul, femeile bănăţence îi ţin piept lui Marinetti (de care nu cred totuşi să fi auzit, altfel nu se explică inexistenţa vreunui preparat omonim). Căci la fel ca acesta, ele integrează bucătăria în proiectul unei trasmutări a tuturor vechilor valori. Tot la fel, bucătăria devine instrumentul unei voinţe absolute de schimbare. Dacă filozoful de la Sils, înţelege să revoluţioneze realul şi să-i dea forme noi prin alimentaţie, nu mai puţin pasionalele de pe Bega amestecă ingrediente şi bat cu nădejde albuşurile pentru a încorpora în produse aerul. „Sloganul

gastronomiei futuriste este noutatea. A decide ce este bun, nu mai ţine de resortul individului pe baza unor judecăţi subiective privind plăcerea, ceea ce este bun devine decizie naţională, care ţine seama de interesele de grup, care ia în calcul Totul" (Onfray 2000, p. 94).

Dar, cu toate experimentele subînţelese sau bănuite, înclinăm să identificăm în reţete mai degrabă o funcţie fatică decât una strict culinară. Atâta timp cât reuşesc să menţină deschise canalele de comunicare, reţetele „îşi permit" să dezvolte şi să utilizeze un cod accesibil doar în interiorul grupului. Mutilarea limbajului despre care vorbeşte Ciocârlie, se face în numele acestui deziderat. Un novice într-ale bucătăriei va fi de-a dreptul derutat, dacă va răscoli după sens acolo unde el nu mai există demult. Autorul însuşi este uimit să descopere un soi de dialog, de negociere, între preparat şi cea care îl prepară. Aflând că aluatul poate „să ceară" ingredientele în anumite proporţii sau că el poate „să cuprindă" făina are revelaţia unor metafore (uzate) sau a unor personificări. Recunoaşte reguli ale compoziţiei dramatice în felul cum „partea a doua" acoperă prima parte (primul act). Ia (sau se preface că ia) de bună „încorporarea untului", dar ocazia este cum nu se poate mai fericită pentru a proiecta metafora originară a aluatului ca un corp, dar şi a corpului-aluat ce a fost trecut prin muncile frământatului. Pe măsură ce untul este încorporat, el este şi stors pînă la ultima picătură, de data aceasta, pentru a i se putea etala sensul figurat. Unele ingrediente fac între ele, dar şi cu lumea lor înconjurătoare un soi de troc de imaginar: aluatul „se odihneşte" – şi, imediat, autorul şi-l imaginează probabil lungit pe un divan – dar imaginea odihnei amplifică, de fapt, semnificaţia muncilor creaţiei şi subliniază anterioritatea lor. Bombele (à la Mussolini) „se tăvălesc prin zahăr" spre deliciul autorului care consemnează cu rigoare ştiinţifică: „Bomba este, evident, o metaforă, ca şi echivalentul ei, mingea: «se fac mingi»." Toate acestea, dar şi untul „cît o nucă", crema groasă „ca o mămăligă" sau „boabele de dulceaţă pentru ochi" relevă un fapt: norma care asigură coeziunea sistemului este tocmai, am spune, nonşalanţa cu

care imaginile realizează salturi de la un aliment la altul. Atunci cînd se înaintează pe teritorii necunoscute – pentru că, într-un fel, semnificantul (numele preparatului) este cunoscut, în timp ce referentul abia urmează să fie creat! – se iau ca sprijin alte domenii referenţiale. În acest spaţiu unde invenţiile sunt brevetate prin simpla lor circulaţie şi uzanţă, intenţia autorului de a propune o abordare de tip semiotic nu este de neluat în seamă. Totuşi, după cum observa Paul Cernat, Livius Ciocârlie este „dezintoxicat de dogmatismul noilor metode teoretice (structuralism, textualism, semiotică etc. – practicate întotdeauna cu finețe) și de fetișurile aferente (noutatea «scientistă», autoreflexivitatea)" (Cernat 2006). Astfel, caietul de reţete şi, odată cu el, pagina „ce gătea mama" ne dau doar imaginea unui Babel exemplar, unde limbile, deşi se amestecă, nu se încâlcesc.

Bibliografie:

Babeţi, A. 2007, *Le Banat: Un Eldorado aux confins*, Editions de l'Université Paris IV-Sorbonne, Paris.

Babeţi, A. 2007, „...Din polul plus" în *Dilema Veche*, nr. 191

Babeţi, A., Ungureanu, C. 2006, „Timişoara citeşte. Cine o scrie?" în *Orizont,* nr.6

Borbely, Ş. 2007, "În faţa oglinzii" în *Observatorul cultural* nr 356

Cernat, P 2007, „Scepticul nemântuit" în *Observatorul cultural*, nr. 356

Cernat, P. 2006, „Un sceptic în faţa iluziilor (post)moderne", în suplimentul *Bucureştiul Cultural*, nr. 14

Chivu, M. 2003, „Interviu cu Livius Ciocârlie" în *Revista 22*, nr.716

Fontana, J. 2003, *Europa în faţa oglinzii*, Editura Polirom, Iaşi

Judt, T. 1998, „Redescoperirea Europei Centrale" în Adriana Babeţi, Cornel Ungureanu *Europa Centrală - Nevroze, dileme, utopii,* Editura Polirom, Iaşi

Leu, V. 2006, *Memorie, memorabil, istorie în Banat*, Editura Marineasa, Timişoara

Onfray, M. 2000, *Pântecele filozofilor-critica raţiunii gurmande*, Editura Nemira, Bucureşti

Pecican, O. 2007, „Locurile memoriei" în Corin Braga (coord.), *Concepte şi metode în cercetarea imaginarului. Dezbaterile Phantasma*, Editura Polirom, Iaşi

Ricoeur, P.2001, *Memoria, istoria, uitarea*, Editura Amarcord Timişoara

Ungureanu, C. 2005, *Geografia literaturii române azi. Banatul*, Editura Paralela 45, Piteşti.

Vultur, S. 2007, *Interviu cu Peter Freund*, arhiva Fundaţiei "A Treia Europă" Timişoara

Dana Percec

În joacă, despre o istorie trăită a Banatului. Daniel Vighi şi Viorel Marineasa

Paginile de proză memorialistică au cunoscut un reviriment notabil în ultimele două decenii, ocupând un loc de frunte în topul vânzărilor de carte. Scrierea autobiografică, de tip jurnal, confesiune sau operă de ficţiune, un tip de discurs care încriptează memoria individuală sau a comunităţii, istoria trăită sau istoria locală, îşi găseşte un ecou aparte – devenind chiar trăsătură distinctivă – în textele autorilor din regiunea Banatului, într-un efort mărturisit al acestora de recuperare a unei identităţi nu doar personale sau familiale, ci şi culturale, materiale, etnice. L. Ciocârlie (1992) vede în scrierea de tip jurnal o jurnalistică de uz propriu, el punând aproape un semn de egalitate între jurnal şi ziar (a căror sinonimie nu o consideră întâmplătoare), primul citindu-se la fel ca cel din urmă, cu un interes mai aprins şi, în acelaşi timp, mai superficial decât literatura propriu-zisă, el cuprinzând, în primul rând, informaţii pe care cititorul le găseşte doar aici, la prima mână. Cu toate acestea, tipul de scriere autobiografică ce caracterizează proza bănăţeană este, mai degrabă, un pseudo-jurnal, o pseudo-autobiografie, subiectul (naratorul-personaj) fiind mai puţin un individ (personalitatea auctorială sau altcineva) şi mai mult o entitate mai vastă, familie, comunitate, istorie locală.

În paginile celei mai influente reviste de cultură din Banat, revista *Orizont*, acest tip de proză scurtă şi-a găsit diverse tipuri de expresie de-a lungul anilor. Poate cea mai reuşită ilustrare o vedem în rubrica lunară, devenită deja o tradiţie, pe care o semnează, în tandem, Daniel Vighi şi Viorel Marineasa. Tocmai această dublare a vocii prin care se recuperează memoria unor comunităţi bănăţene tipice conferă un farmec aparte acestor pagini. În plus, ceea ce face din aceste

texte un experiment literar este şi filonul umoristic, cu uşoare accente auto-ironice, care străbate proza celor doi cunoscuţi jurnalişti, dându-i un aer aparte, bonom, de vorbă sfătoasă, plină de însufleţire şi culoare, rodul unei imaginaţii bogate şi al unui talent de a îmbina tehnici narative complicate cu un limbaj eliberat de orice formalitate, al regionalismelor şi culorii locale.

Cei doi autori pornesc, în demersul lor, de la acelaşi tipar, care se concretizează pentru prima dată într-un mod sistematic, bine argumentat teoretic şi pe deplin asumat din punct de vedere literar în paginile lui Sorin Titel. Acesta este aproape unanim recunoscut ca fiind primul care dezvăluie, prin naraţiune, o lume şi un stil de viaţă – exotic, am putea spune, în peisajul prozei româneşti. Sorin Titel se naşte pe 7 decembrie 1935 în comuna Margina, lângă Lugoj. Între 1946-1953 face liceul la Lugoj şi Caransebeş, două oraşe provinciale bănăţene care vor deveni spaţii simbolice în proza de maturitate. În 1971 se mută la Bucureşti, unde devine redactor la revista *România literară*. Aceasta este şi perioada maturităţii artistice, care denotă o schimbare a lecturilor şi preferinţelor. Distanţarea de Banat cere regăsirea spaţiului cunoscut, fie prin cărţile unor autori consacraţi ai literaturii Europei Centrale, fie prin scris. Aşa se naşte ciclul bănăţean, compus din patru romane (*Ţara îndepărtată*, 1974, *Pasărea şi umbra*, 1977, *Clipa cea repede*, 1979, şi *Femeie, iată fiul tău*, 1983) care configurează acelaşi spaţiu al Banatului patriarhal de la începutul secolului XX, până la perioada imediat postbelică, cu deschiderea specifică spre Viena imperială. Banatul este în speţă tărâmul copilăriei, pe care autorul încearcă să o recupereze prin permanenta pendulare între real, amintire şi vis pe care o operează în naraţiune. Ceea ce leagă romanele ciclului sunt locurile cunoscute (satul de pustă, orăşelul adormit), interioarele casnice, personajele (mai ales membrii apropiaţi ai familiei – mama).

Sorin Titel a avut o contribuţie covârşitoare la recunoaşterea literaturii bănăţene pe plan naţional, aducând în faţa ochilor cititorului – familiarizat sau nu cu mentalităţile şi obiceiurile

locului – un univers insolit, Banatul, un amestec bizar de rămăşiţe ale imperiului habsburgic şi civilizaţie tradiţională românească. Sorin Titel ridică descriptivul etnografic la rang de obiectiv estetic, abordând constant teme şi motive literare clasice în cheia stereotipiilor lexicale din regiunea de baştină.

Există câteva elemente constante, care ţin de tematică, tehnică narativă, stil, pe care critica literară le-a identificat în proza lui Sorin Titel (Ciocârlie 1983, Ungureanu 1985), elemente definitorii pentru o mare parte din literatura produsă în spaţiul geografic şi cultural al Banatului în ultima jumătate de secol: transferul biografic, tehnica narativă a verosimilităţii, nostalgia perifericului, acuitatea percepţiei concretului, relevarea semnificaţiilor banalului, amplitudinea frazării, enumerările, ludicul, fragmentarul, proza scurtă. De la crezul artistic al lui Sorin Titel, acela de a căuta sensurile cele mai profunde ale vieţii în aparenţele ei nesemnificative, de a folosi o formă de expresie culturală (în acest caz, literatura) pentru a depăşi banalul cotidian, îşi trage seva proza optzecistă bănăţeană, printre ai cărei apreciaţi reprezentanţi se numără Daniel Vighi şi Viorel Marineasa.

Daniel Vighi, născut în 1956, la Lipova, în judeţul Arad, absolvent al Literelor timişorene, este în prezent unul dintre cei mai cunoscuţi prozatori, eseişti şi publicişti timişoreni. A debutat în anul 1985 cu volumul de proză scurtă *Povestiri cu strada Depozitului*. A urmat un roman, *Însemnare despre anii din urmă*, în 1989. Colaborarea cu Viorel Marineasa a fost consfinţită prin publicarea unor monografii de istorie contemporană, cum ar fi *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan* (1994), *Deportarea în Bărăgan* (1996) sau *Fahrplan für die Sixties* (2003). Afilierea necondiţionată la specificul prozei bănăţene este dovedită şi de interesul cu care criticul literar Daniel Vighi se apropie de creaţia lui Sorin Titel, cu o antologie comentată, apărută în 2000, şi o monografie a lui Ioan Slavici, *Onoarea şi onorariul* (2007). Opera în proză a lui Daniel Vighi este prolifică, incluzând volume de eseuri, povestiri şi romane.

Pentru Daniel Vighi, bucuria scrisului este, în primul rând, bucuria libertăţii, a şansei de a renunţa şi de a te lăsa în voia instinctuală a plăcerii (Flueraşu, Vighi 2008). Proza profesorului şi criticului literar timişorean se caracterizează în primul rând prin firescul cu care istoria se insinuează în destinul individual al personajelor sale. Constituită în principal din proză scurtă, creaţia literară a lui Daniel Vighi trasează, uneori nostalgic, alteori ironic, contururile unui spaţiu geografic (acela al urbei bănăţene, fie ea Lipova natală sau Timişoara) şi ale unui timp istoric (cuprins între anii 50 – deceniul în care se naşte autorul – şi momentul prezent). Ceea ce îşi propune acest tip de literatură este să recupereze – nu dintr-o dată, ci treptat, cu răbdare, blândeţe şi migală – o istorie măruntă, aparent banală, prin crâmpeie de dialog, descrieri minuţioase, inventarieri onomastice sau toponimice, secvenţe epice, care devin surse ale istoriei vieţii de zi cu zi sau ale istoriei unei comunităţi la fel de credibile ca orice arhivă oficială. Realitatea imediată – în care şi autorul apare cel mai adesea ca personaj, mai rar împrumutând vocea cronicarului unor evenimente care nu au nimic ieşit din comun – este observată când atent-lucid, când în tuşe caricaturale. Dintre tehnicile distinctive amintite în paragraful de mai sus, enumerările dau o sonoritate şi o coloratură aparte sintaxei frazelor lui Daniel Vighi: străzi, case, birturi, văi, dealuri, curţi, câmpuri, depozite, cinematografe, cimitire, săli de bal, biserici, fabrici, SMA-uri, grădini, sate, cartiere, terenuri virane, oraşele, pentru a prelua selecţia făcută de Adriana Babeţi (2004) în prefaţa care însoţeşte volumul *Misterele castelului Solitude*.

Foarte asemănătoare în structurile de profunzime, proza semnată de Viorel Marineasa se apropie şi mai mult de procesul recuperator, specific nu doar literaturii autobiografice bănăţene, ci şi prozei ce circumscrie întregul spaţiu al Europei Centrale, în accepţiune istorică şi culturală. Născut în 1944, în comuna Coştei, judeţul Timiş, prozatorul şi ziaristul Viorel Marineasa şi-a petrecut copilăria şi adolescenţa în toate cele trei tipuri de spaţii care se desprind ca o constantă a operei de ficţiune de mai târziu: satul de câmpie, burgul provincial (Lipova), oraşul (Timişoara).

A debutat în 1985 cu proză scurtă: volumul *Drumul cel mare.* Au urmat romane şi alte volume de povestiri, acest din urmă gen fiind, de fapt, marca specifică a creaţiei lui Viorel Marineasa: *Unelte, arme, instrumente* (1992), *Dicasterial* (1995), *O cedare în anii '20* (1998). Proza lui se axează cu predilecţie pe spaţiul rural bănăţean interbelic, relevând caracterul aparte al comunităţilor româneşti din Banat în raport cu provinciile istorice, dar şi cu Ardealul.

Zăbovind mai mult asupra relaţiei dintre memoria individuală şi istorie sau politică, scriitorul experimentează cu diverse forme de management al memoriei, care sintetizează schimbările prin care a trecut Banatul, dar şi România în general, în ultimii şaizeci de ani. Pe lângă componenta recuperatoare propriu-zisă, a relatării obiective, există, în toate tipurile de practici memoriale discursive, şi tendinţa de a reinventa istoria, trecutul, atribuindu-le proprietăţi subiective, remodelate atât de distanţarea temporală, cât şi de exigenţele de tip estetic. Acest lucru se manifestă, cum era de aşteptat, mai pregnant în discursul memorial practicat în opera de ficţiune. La Viorel Marineasa, ecuaţia recuperare-reinventare are la bază un proces de alternare subtilă a realismului descriptiv cu divagaţia onirică sau fluxul conştiinţei. Ca şi în romanele lui Sorin Titel, în proza profesorului şi jurnalistului timişorean aspectele de viaţă sunt perpetuate în planul reveriilor şi al stărilor lăuntrice, spaţiul pe care el reuşeşte să-l reconstituie nefiind pur şi simplu satul sau oraşul bănăţean, ci, parafrazând ceea ce afirma L. Ciocârlie despre acelaşi Sorin Titel (1983, p.58), o ţară imaginară.

Textele cuprinse în revista *Orizont* pe care le semnează Daniel Vighi şi Viorel Marineasa sunt deopotrivă povestiri inedite şi fragmente din proza scurtă şi romanele pe care cei doi le-au publicat în ultimii ani, separat sau împreună. Aceste texte îşi declară în mod repetat afinitatea cu literatura lui Sorin Titel, distingându-se însă prin maniera postmodernă în care se întrepătrund ficţiunea şi realitatea. Transfigurarea ficţională a autobiografismului aduce după sine o serie de dislocări în registrul narativ, epicul

fiind intercalat cu dialogul sau discursul indirect liber, şi persoana gramaticală a personajului focalizator variind dramatic (persoana I, a II-a şi a III-a), cu schimbări radicale de perspectivă narativă. Numeroasele construcţii parantetice, meandrele descriptive şi detalierile elaborate care temporizează acţiunea sunt, pe de o parte, specifice genurilor literare postmoderne, dar, pe de altă parte, aparţin de drept şi discursului memorial, purtând marca oralităţii, a spontaneităţii, a lipsei de premeditare estetică, un discurs în multe sensuri mai dinamic, mai versatil decât cel literar, cel puţin în sensul selecţiei de registru şi sintaxă sau al tempo-ului frazării.

Proza celor doi se distinge prin capacitatea personajelor (şi, în mod indirect, a autorilor) de a comunica simplu şi natural – o componentă care dă povestirilor o prospeţime aparte, dar le şi face accesibile unui public larg, în general intimidat de textul postmodern, care sparge tiparele canonice şi refuză să îndeplinească aşteptările cititorului. Accesibilitatea aceasta este, poate, cu atât mai surprinzătoare cu cât Daniel Vighi declară în repetate rânduri că scrisul, pentru el, nu presupune neapărat o relaţie bilaterală. Scrisul de dragul scrisului, nu pentru citit, estimează el – mai în glumă, mai în serios – poate fi considerat un fenomen firesc într-o ţară în care se scrie mai mult decât se citeşte. Pe de altă parte, însăşi raţiunea de a fi a unui discurs cu caracter confesiv este aceea a autoreflexivităţii. Atunci când exerciţiul memorial se ficţionalizează, apare inevitabil o dedublare, şi, ca în proza autobiografică a lui Livius Ciocârlie, o fărâmiţare a portretului naratorului-personaj, acest fragmentarism rezultând şi din genul literar practicat: povestirile sunt traversate de aceleaşi personaje, sunt plasate în aceleaşi spaţii, şi, asamblate, pot lua forma unui mic roman.

Un catalizator al literaturii bănăţene, prin care aceasta îşi declară afilierea la imaginarul colectiv al spaţiului central-european, este tema marginalităţii ca stare de spirit, ceea ce criticii au numit, pornind de la aceeaşi proză titeliană, "provincia estetică" (Ciocârlie 1983, p. 62) sau pe care au privit-o ca pe un fenomen

hrănit din anonimitatea mic-burgheză a Banatului (Iorgulescu 1983). Aceasta se reflectă, aproape programatic în planul epic, în anonimitatea sau chiar anonimizarea personajelor, preferinţa discretă pentru microcosmosul spaţiului privat, în general pentru micul univers rustic sau provincial, pentru scenele de gen, pentru îndeletnicirile banale. Aceste motive duc la intensificarea perceperii concretului, trădând o fascinaţie fără limite pentru un anodin care, totuşi, este prelucrat în aşa fel încât să devină consistent din punct de vedere deopotrivă epic şi estetic.

Nu în ultimul rând, o constantă a scrisului bănăţean şi în special a prozei cu caracter memorial este modul aparte în care se dezvoltă tema identităţii, întotdeauna printr-o raportare mai mult sau mai puţin conştientă la Celălalt, o alteritate căreia i se atribuie valori diferite în perioade istorice diferite, dar care derivă din specificul multicultural şi plurietnic al zonei. Astfel, literatura autobiografică, ca şi povestea vieţii brută, netransfigurată ficţional, ajunge şi un instrument extrem de util în studierea modului în care s-a desfăşurat, de-a lungul timpului, după schimbări politice, sociale şi de mentalitate succesive, procesul de aculturaţie.

Revenind la textele în discuţie, se poate observa că acest *pattern* este urmat cu consecvenţă. Printre invariabile, se pot menţiona evocarea cu predilecţie a micro-universurilor casnice (odaia, cămara, ograda, poarta sau "gangul") sau a universurilor banal-utilitare (piaţa – "piaţul", uliţa prăfuită şi adormită, maidanul, birtul), denumirea personajelor mai mult prin prisma raporturilor sociale dintre acestea decât printr-o onomastică riguroasă ('pilu, Uica, mătuşoniu', Soca-neni, Kociş-baci), tehnica inventarierii (enumerări, liste, inventare lexicale), adaptarea naraţiunii la disponibilitatea afectivă a zicerii (parantezele descriptive, divagaţiile, fluiditatea ortografiei şi a semnelor de punctuaţie, trecerea de la un registru la altul, de la limbajul literar/formal la regionalisme, de la tonalităţi grave, nostalgice, la gama umoristică şi auto-ironică, de la epic la taifas). Ca variante ficţionale de poveste a vieţii, prozele semnate de Daniel Vighi şi Viorel Marineasa pot fi arhivate ca documente ce atestă existenţa

unui tip anume de relaţie cu comunitatea, cu alteritatea, cu autoritatea, dar şi preferinţa pentru anumite tipologii umane (de pildă omul instinctualităţii vitale, ceea ce, cu referire la personajul titelian, M. Iorgulescu numea tipul subintelectual). Sfătoşenia frazării relevă o naraţiune căreia îi face plăcere să se desfăşoare, un povestitor îndrăgostit de povestea sa, dar fără să cadă în păcatul manierismului; dimpotrivă, el îi oferă deplină libertate, aşternând-o pe hârtie spontan şi relaxat, cu mărcile specifice oralităţii.

Iată cum jonglează Daniel Vighi cu registrele, trecând de la naraţiune la adresare directă şi apoi încheind cu o turnură de frază retorică: *"Ar fi trebuit să mergem în parc, aşa am zis la început: mergem în parc şi stăm acolo pe o bancă, notăm ce se întâmplă strict, pas cu pas, trece cutare babuşca, gata, iute scriem, trece cutare junǎ singuratică, şi noi: hop trecem în paginile caietului, o pereche de tineri, un domn instalator trece, din ăştia asemănători lui Coarci pe care îl alintam eu cu denumirea de Koarcike, repede şi noi îl fixăm în litere, în vorbe, în sintaxă. Mărturisesc că n-am abordat în asemenea fel non-ficţionalul – a rămas pentru data viitoare să facem operaţiunea cu pricina în parc – deoarece eu a trebuit să mă prezint în Mehala, ştiţi dumneavoastră ce nebunie e acolo, la piaţa de sâmbătă şi de duminică. Nu în căutarea senzaţionalului epic şi a expresivităţilor literare l-am îndemnat pe megieşul de pagină să apucăm într-acolo, ci doar nevoia, doar ea, m-a mânat la piaţ'"* (Vighi 2006, p.19). Nota comică a acestui paragraf se datorează tocmai discrepanţei dintre banalul conţinutului (rutina duminicală a vizitării "piaţului", observarea şi notarea riguroasă a categoriilor civile care străbat un parc, care îl includ pe un "domn instalator" – prezenţa apelativului aici contrastând cu absenţa lui în evocarea celorlalţi trecători) şi elaborarea sofisticată a eşafodajului sintactic (inversiuni: *„Nu în căutarea [...] l-am îndemnat"*, repetiţii retorice: *„în litere, în vorbe, în sintaxă"* sau emfatice: *„ci doar nevoia, doar ea, m-a mânat"*). Savoarea oralităţii este redată de digresiuni, care aici au un efect anti-climactic: parantezele

explicative referitoare la aspectul şi numele instalatorului sau la orarul de funcţionare a pieţei de vechituri din Mehala.

Plăcerea, chiar pasiunea pentru graiul bănăţean şi pentru interferenţele lingvistice, justificate de caracterul plurietnic al regiunii şi, în consecinţă, de bi- sau chiar trilingvismul multora dintre locuitorii ei, răzbate cu precădere din textele lui Viorel Marineasa, care nu pierde nici o ocazie pentru a glosa pe marginea unor expresii uzuale sau chiar pentru a face ample investigaţii etnografice sau antropologice pentru a aduce clarificări legate de onomastică sau toponimie: *„omului i se zicea Mic'alu Hunţăl, un diminutiv comprimat, o poreclă, probabil, Mic' o fi venit de la Iosâmică, Pantelimonică ori de la altceva, Hunţăl – de la vreo experienţă nemţească sau de la vreun strămoş de asemenea neam"* (Marineasa 2005, p. 22); *„Uica (mătuşoniu, nu pricepi? unchiu, pră domneşte)"* (Marineasa 2006, p.24); *„Timişaţul face legătura dintre două şlaiţuri: Bega şi Timiş. (Acasă mă uit în dicţionar: germ. die Schleuse = ecluză, stăvilar. Dorin ştia tot.)"* (Marineasa 2008, p.18). Marineasa face exerciţiul de recuperare a trecutului unei comunităţi rurale specifice prin nararea sa în grai bănăţean, care devine, pentru autor, un fel de jargon prin care se identifică un întreg grup în raport cu ceilalţi, limitând de multe ori accesul din afară, închizând textul într-un cod care nu poate fi spart decât cu acordul creatorului său, deci un text exclusivist, trădând aceeaşi nostalgie a perifericului despre care vorbea L. Ciocârlie, dar şi o asumare completă, conştientă a acestuia: *„Au, suflietu meu, zice mama, să nu vină cumva 'pilu beţâc!" îi încins cu un şurţ şi numa trage din ţigare"* (Marineasa 2006, p.24); *„Baiata facut treaz?" „Uitaţi, de-abia a deschis un ochi." „Omama adus la ea salzkifl." „Ce sunt astea, doamnă?" „Na, tazo, cautaţi, ma roc frumos"* (Marineasa 2006, p.21); *„Cordeluţa o poruncit să târgui două piţi"* (Marineasa 2005, p.25); *„Peste o lună o să-l învăţ să călărească, iacă ce ocoş îi onkl Pedă. Cheretohnit, se împotriveşte tuşa Herţi, adică nu mai vorbi"* (Marineasa 2006, p.21).

O constantă stilistică a prozei bănăţene este pasiunea pentru enumerări, tehnică ce duce la o sporire a elementului descriptiv-realistic, prin plonjarea în nesemnificativ: *„Dar să revenim la şmirghel, la holţşuruburi, la sfredel, la bormaşină, la flexuri, la bomfaier, la abrazor, la vilbrochen, la şaibe şi dibluri, la menghine şi nituri, deşi mai degrabă ne-ar prii mirosul lemnului şi al cherestelei date la rindea”* (Marineasa 2000, p.14).

În acelaşi timp, însă, tot aceste inventare ludice sunt cele care le permit naratorilor să facă neaşteptate incursiuni în fantastic, trimiţând cu gândul la un timp şi spaţiu imaginar, idealizat: *„Îl vizita cu plăcere, deoarece curtea gemea de mulţimea vietăţilor aparent incompatibile, ca la domiciliul Sfintei Vineri, care-n cuşti deschise, care-n deplină libertate – găini japoneze, păuni, raţe leşeşti, iepuri şi pisici de Angora, un fel de câine din mamă lupoaică de-adevăratelea, un hipopotam pitic, o girafă, un urs panda, o echidnă, un ornitorinc, o capră neagră cocoţată pe hulubărie pentru a conversa cu veveriţele, un peşte-spadă în bazinul cu apă de ploaie, o antilopă gnu, un cangur, o zebră, un macac... şi câte şi mai câte”* (Marineasa 2005, p.22). Daniel Vighi teoretizează astfel procesul prin care datele istoriei obiective sunt prelucrate atât în exerciţiul de memorie, cât şi în demersul ficţional, devenind elemente ale unei sau mai multor memorii subiective: *„Pentru Soca-neni căldura cuptorului se traducea în basmaua legată la ceafă. Era aşa cum ar fi să purtăm azi bermude şi espadrile. Eul meu liric se uita pe vremea aceea la Soca-neni care primea vizita lui sora Sânziana de la penticostali. Istoria merge înainte şi ceea ce pe atunci era în acest fel, astăzi e în cu totul alt fel. [...] Lumea lui Sorin Titel a fost cândva lumea lui Ioan Slavici care mai întâi a fost lumea lui prota Stoica de la Haţeg. Scrisul ca ţinere în loc a istoriei. Lumea de ieri se regăseşte în lumea de alaltăieri şi toate astea trec frumuşel în prezentul care proliferează prin compact-discurile şi dividiurile şi sistemele weblog.ro în care toată lumea scrie”* (Vighi 2006, p. 20).

Până la un punct, tot de registrul ludic ţine şi promovarea formei dialogale colocviale, a adresării directe, care solicită implicarea emoţională a cititorului: *„Doamne apără ţara noastră şi poporul nostru de bulangii şi de buzăranţi. Dacă nu ştiţi ce sunt aceştia vă spun imediat”* (Vighi 2008, p.18); *„Amicul meu – ce era să facă? – a pus punct protestului, şi-a strâns sculele, a rupt gura lui Franţi şi a lăsat-o în loc pe cântăreaţa aia mare în bulane din Banat cu nume sârbesc, uite că nici nu mai ştiu cum o cheamă?!”* (Vighi 2008, p.18).

Geografia şi cronologia povestirilor se concentrează pe câteva elemente recurente. Geografia povestirilor este una concretă, atent cartografiată, a detaliilor topografice (nume de străzi, repere citadine, mijloace de transport, caracteristici arhitecturale) dar nu mai puţin personalizată, cu o bogăţie la fel de mare de detalii ale trăirilor interioare, specifice tehnicii narative a fluxului conştiinţei.

Spaţiul marginal, în care timpul s-a oprit, este un motiv recurent în literatura central-europeană: *„Rudna. Un posibil capăt al lumii. De fapt, mai încolo e Ciacova, e Timişul, cum zice băieţaşul cu dizabilităţi fizice care merge servindu-se de un cadru pe rotiţe. Pentru bunică-sa, adusă din Bucovina, dincolo de conac nu mai e nimic semnificativ. Acum e pustietate. Primăvara, aici, va fi un colţ de rai. Iar stăpânii sunt buni, sunt dumnezeieşti. Un neamţ şi nevasta lui româncă au cumpărat conacul de la scoborâtorii baronilor Nikolici. [...] Îi lăsăm, singuri, imenşi, neajutoraţi, optimişti, nepot şi bunică, în poarta castelului pe care par să-l stăpânească”* (Marineasa 2008, p.18).

Lipova, topos intim pentru ambii prozatori, este percepută filtrat, prin prisma unei traume: *„Lipova acelor ani reprezenta o anormalitate: jumătate oraş, jumătate sat; unşpe mii de locuitori sub presiunea ocupaţiei sovietice, cifrată la douăşpe mii de militari; tancuri cutremurând străzile abia dezvăţate de ropotul iuţilor cai otomani, de larma ţeremonialurilor chezarocrăieşti. Veneam, speriat, de la Birchiş, un sediu de plasă unde*

ne-a prins raionarea, cu inşi caracterizaţi printr-o vorbire ciudată: ziceau „miere” când era vorba de marmeladă, „mazăre” pentru fasole şi „cenuşă” pentru nisip. Acolo, tatăl meu a făcut o infecţie şi nu s-a putut rade mai mult timp; acolo am confecţionat avioane din nuiele, purtate de cărăbuşi de mai; acolo m-am pişat pe mine la grădiniţa de copii, pentru că nu mi-a plăcut ideea de a-mi cere voie afară; acolo am plâns pentru pruncii din Coreea, bombardaţi de generalul Macarthur; acolo am luat doi păduchi, în timp ce Mioriţa îşi tânguia avertismentele, în păru-mi bălăior, proaspăt spălat, pe post de avertisment şi de socializare” (Marineasa 2006, p. 8), sau prin prisma unei pseudo-anchete sociale; *„O uliţă care sfârşea în lutul înierbat de la poalele dealurilor Lipovei unde se istoveau definitiv ultimele căsuţe ţigăneşti, fără garduri, cu câini mulţi şi duşmănoşi, cu ferestre la care sticla era înlocuită cu nailon de la sacii de azotat, cu ziduri din acelea de cărămidă nearsă, pe care tot ei o fabricau pe marginea râului”* (Vighi 2006, p.21).

Timişoara este pentru ambii autori metropola subiectivă prin excelenţă: *„Drumurile grele au început pe zăpadă, cu o săniuţă pentru copii. Aveau două primusuri, adică două maşini de gătit cu petrol. [...] Când să-şi împrospăteze proviziile de combustibil, au plecat cu bidoanele la Prinţul turcesc. La întoarcere, au tras sania cu schimbul. Fiind pe traseu, tatăl l-a îndemnat să se suie pe sanie, lângă petrolul lampant, adică să fie ca pe vremuri, cum, în fond, nici n-au fost, pentru că el, de la zece ani, cărase bidonul acolo, la sat, de la o răspântie unde staţiona un anumit camion; [...] A doua oară (poate a treia), ducându-se la colţul străzii, a dat de băieşiţa de la Prinţul turcesc”* (Marineasa 2006, p. 20); *„Ehe, au trecut anii, ei nu stau, nu aşteaptă, îmi zic, şi în curtea de pe Memorandului ninge şi nu e nimeni, doar din când în când se aude vreo maşină ambalată mai peste poate, acolo în colţ, în parcarea de la sediul Regiei de gaz metan unde mergem noi să achităm facturile cu bileţele mici pe care scriem numărul afişat pe contorul plasat în cutia mare, vopsită galben de la stradă, [...]*

Parcul Observatorului Astronomic, ciudat parc, îmi spun, tare ciudat, plin de castani bătrâni, de stejari asemenea, de sălcii din acelea romantice [...] îmi plac sălciile plângătoare aşa cum atârnă ele peste trotuarul de lângă parcul Observatorului de-a lungul căruia trec seara târziu cu Daisy, căţeluşa lup a casei" (Vighi 2003, p.19).

Cronologia povestirilor scoate la suprafaţă trei mari date, la care autorii se raportează cu predilecţie, reconstituindu-şi, astfel, trei vârste (copilăria, adolescenţa şi prima etapă de maturitate) şi, în acelaşi timp, reflectând asupra celor trei mari etape din istoria comunismului românesc, recuperat cu memoria vârstei respective, prin prisma orizontului de aşteptare al vârstei respective (perioada stalinistă, în care copiii deveneau cele mai facile receptacule de ideologie comunistă; liberalismul anilor 60, în care adolescentul se poate bucura de plusul de imagine pe care deschiderea culturală şi economică i-o permit; cei mai întunecaţi ani de dictatură ceauşistă, în care drepturile cele mai elementare ale omului erau încălcate flagrant, dreptul la demnitate fiind cap de listă.

Anii 50 sunt evocaţi în cheie caricaturală: *„Nu-i bai, Europa-i departe, suntem la începutul anilor 50, ne pregătim să tragem oblonul la semnalul clasei muncitoare alcătuite din frizerul Ferenz şi poştaşul Zăicin. Unchiul o să meargă un pic la Canal, de unde se va întoarce cu multe istorii. Va rămâne acelaşi palavragiu"* (Marineasa 2006, p. 24), sau din perspectiva naivă a unui narator copil, care nu are capacitatea nici de a selecta informaţia, nici de a se raporta critic la faptele prezentate: *„Proletcultismul pândea în gang, între mătura femeii de serviciu, steagurile de 1 Mai, o lozincă pe o pânză roşie albită de vreme.[...] Pe urmă: tanti Mata care fu înmormântată cu camionul Molotov împodobit cu pânză roşie, şi de-a dreapta şi de-a stânga tovarăşei Mata era steagul cu secera şi ciocanul. A venit poporul de babe să vadă prohodul. Au vorbit mulţimii adunate în faţa gropii, propagandişti de la raion despre lumea nouă, despre evoluţionism, despre Miciurin, Pavlov, despre*

căţeluşa Laika – pe care am mai pomenit-o în altă povestioară şi care a ajuns în cosmos şi nu s-a împiedicat de cetele cele îngereşti, şi nici n-a dat de porţile raiului şi de oştile arhanghelilor, de nimic n-a dat căţeluşa Laika: „aşa că şi noi să credem că tovarăşa Mata nimic nu va mai fi. Glorie veşnică tovarăşei Mata!" Aşa au spus propagandiştii de la raională" (Vighi 2006, p. 8).

Deceniul al şaptelea, cu sfârşitul liberalismului şi începuturile dictaturii ceauşiste, este radiografiat simbolic prin inventarierea minuţioasă a garderobei tipice a unui adolescent din acea perioadă, gestul brutal de devastare a acesteia de către organele de ordine semnalând instalarea abuzivă a cenzurii pe toate planurile: *„Eram pe atunci în clasa a noua de liceu şi iubeam războiul cultural la care luam parte cu bucurie. Mă şi văd cărând acasă elpiul, asemenea unei pastile ecstasy, pe nume Deep Purple in the rock. Între timp miliţienii se năpusteau asupra rockerilor şi le scurtau pletele. Jeansii, raiaţii, mocasinii, saboţii, cizmuliţele de piele, fustiţele eastmancolor format minijup – care aşa de frumos dezvăluiau minune de genunchi anticomunişti – au fost arestate ideologic. Îmi mai aduc aminte că, în cinstea isprăvilor acelora, tovarăşul Ceauşescu va închina un pahar de şampanie cu tovarăşul Ştefan cel Mare în tabloul pictorului Dan Hatmanu, de loc din municipiul Iaşi"* (Vighi 2006, p.8).

Cenuşiii ani 80 se întrezăresc în versiunea apocaliptic-parodică a lui Viorel Marineasa, despre grădina de vară *Cina* din Timişoara, unul din absurd de puţinele restaurante şi spaţii de agrement puse la dispoziţia locuitorilor unuia din cele mai mari oraşe ale ţării: *„Când se deschideau porţile, mulţimea năvălea ca-n filmul lui Florin Iepan despre românii ce vânează un loc în pieţele din Serbia, undeva în inima vadului, ca să-şi vândă cum trebuie marfa. Numai că, în unele zile, porţile se dădeau în lături foarte târziu sau chiar rămâneau ferecate. Motive, pretexte? Ba că n-a venit berea, ba că se fac verificări sau reparaţii, ba că Sanepidul a dispus efectuarea unei igienizări mai profunde...*

Oamenii împietreau cu fruntea sprijinită de grilaje, copii bătrâni care au primit interdicţia să se joace" (2005, p.25).

Naratorul-personaj nu corespunde întotdeauna cu autorul, dar este aproape întotdeauna – o altă constantă central-europeană – pus în situaţii absurde, victimizat, incapabil de eroism, ceea ce îi imprimă o atitudine autocritică, auto-ironică, de anti-erou desăvârşit: *„Mi-era groază să cânt, dar şi să desenez. Mă îmbolnăveam când trebuia să scriu compuneri. Nu am fost în stare să urc în clopotniţa bisericii ortodoxe, deoarece m-a apucat ameţeala. Într-un cuvânt, nu eram bun de nimic"* (Marineasa 2006, p.8). Rezultă de aici o tendinţă de dedublare, eul obiecti-vându-se în timp ce se scrie, fiind şi nemaifiind egal cu sine. În aceeaşi povestire, începută la persoana I, cel de-al doilea paragraf comută la persoana a II-a: *„Te descurcai, chiar bleg fiind, de pe la unşpe ani. Doru îţi făcea „desemnele", imposibilele desene, sticle scârboase cu umbre ample, ciubere în poziţii stupide, gheişe uşurându-se în strachină (astea-s pocinoguri târzii!). La schimb, îi dădeai temele la matematici şi la gramatică, uneori şi pe cele la compunerea stârnitoare de crampe la maţ"* (Marineasa 2006, p.8). Apoi textul se încheie din nou la persoana I, această polifonie sugerând jonglarea cu perspectivele, un exerciţiu post-modern din care se înfiripă un eu nesigur, scindat, pendulând în permanenţă între real şi imaginar, între transparenţă şi introvertire – o tensiune care apare întotdeauna şi în discursul memorial.

În momentul în care experienţa trăită devine povestea vieţii, ea trebuie, oricât de liber ar fi contextul relatării, să se supună unor minime convenţii, deci să se obiectiveze. O dovadă în plus că această dedublare ţine de o încercare de a menţine echilibrul dintre real şi imaginar în procesul de ficţionalizare a memoriei o găsim tot la Marineasa, într-o povestire care relatează la persoana a II-a coşmarul unui copil, un vis urât din care se trezeşte într-un alt vis, care nu este, la rândul lui, nimic altceva decât o plăsmuire onirică, şi tot aşa, până la finalul fericit (trezirea în mirosul de pâine caldă): *„Ele s-au dus în*

bucătărie, unde prepară de sărbători bunătăţi de care n-ai nevoie. Sunt gureşe, desigur. Te-au uitat, te cred în siguranţă. N-au de unde şti că în casă au pătruns colindători cu capete flecite şi cu vorbă gângavă. Degeaba se bălăngăne a avertisment lampa de porţelan din tavan, prinsă în armătura-i de bronz. Ăştia şi-au slobozit tigvele rânchezând peste marginile leagănului. Or să te sufoce. Ce să strigi, te-ai mulţumi să inspiri. Cineva horcăie. Tu horcăi. Te trezeşti. E o falsă trezire. Ai spart doar primul strat al coşmarului. Mama îţi pune mâna rece, umedă pe frunte" (2006, p. 20).

Relaţia cu Celălalt, formatoare şi reformatoare de identitate personală, se constituie într-un veritabil studiu de imagologie. Clişeele etnice bănăţene, departe de a fi negative şi răuvoitoare – de unde şi potenţialul conflictual inter-etnic atât de redus în această zonă, indiferent de momentul istoric şi contextul politic –, par să aibă, în general, un caracter constructiv, stimulator. Probabil cel mai cunoscut stereotip vizează populaţia de etnie germană din Banat, privită invariabil ca un ideal social şi material, ca un promotor al unor valori familiale şi comunitare demne de urmat: neamţul este întotdeauna mai avut, mai harnic, mai alfabetizat, mai eficient, mai cinstit decât alţii, nu se căsătoreşte decât în interiorul comunităţii germane şi face mai puţini copii. Prin raportare implicită la acest şablon, povestirea în care Viorel Marineasa îşi evocă tovarăşele de joacă din copilărie, nouă surori nemţoaice nespălate şi sărace lipite, este menită să stârnească râsul (sceptic) al oricărui cititor (cât de cât) avizat: *„Să precizăm: fetele Kirschschmodl sunt nouă, unele, poate, gemene, între zece şi douăzeci de ani – Lissi, Cati, Anăli, Mari, Veti, Klari, Leni, Rezi, Magdi. Băiatul, nenăscut, ar fi trebuit să fie botezat Pedă, adică Peter, ca onkl Pedă. Tanti Herţi nu a avut pretenţii, atât a reuşit. Toate prinţesele au părul galben, greu că-i nelăut, doar Rezi se laudă că e roşcată. Cati făcu un copil din flori. Băiat! Cam brunet. [...] Kirschschmodl este singura familie de nemţi sărăcană din localitate. Aşa ceva nu s-a mai pomenit decât în poveştile fraţilor Grimm"* (2006, p.21).

Rubrica lunară pe care Daniel Vighi şi Viorel Marineasa o semnează în paginile revistei timişorene *Orizont* are un caracter aparte în peisajul jurnalismului cultural românesc actual, caracter conferit tocmai de genul de graniţă pe care îl practică cei doi. Ficţionalizarea memoriei este, aici, un proces estetic, emoţional, social şi ştiinţific în acelaşi timp. Îmbinarea fericită a practicii memoriale cu textul literar oferă publicului de toate facturile posibilitatea de a găsi în aceste pagini elemente care ţin atât de sfera antropologiei culturale, cât şi de aceea a scriiturii creative. Citindu-i pe Daniel Vighi şi pe Viorel Marineasa în revista *Orizont,* putem preleva, într-o lectură plăcută, lejeră, accesibilă, pe de o parte, date importante despre modul în care discursul memorial remodelează trecutul recent al unei regiuni sau modul în care se dezvoltă aici tema identităţii, când prin auto-ironie, când printr-o idealizare nostalgică, şi, pe de altă parte, o metaficţiune postmodernă, care parodiază însuşi demersul metaliterar, subminându-i aura de experiment complex şi de neînţeles.

În loc de încheiere, am selectat un fragment semnat de Daniel Vighi, unde cele două trasee se intersectează – o identitate recuperată pe bucăţi şi o metaficţiune în răspăr: *„Trăim într-o lume în care se scrie infinit mai mult decât se citeşte. Am nimerit cu oiştea creaţiei în gardul indiferenţei postmoderne şi postcoloniale care cu greu îşi găseşte timp de citit. În schimb, are vreme destulă ca să scrie cât mai multe. Vrute şi nevrute. Zic de aceea că e o adevărată neruşinare să vrei ca unii şi alţii să te citească. Dar dacă se cere (Adriana [Babeţi, n.n.] porunceşte telefonic!), dar dacă am ajuns să am acest privilegiu să o fac: Do it, vorba fragmentului la care tocmai lucrez dintr-un JAM SESSION CU JIMI HENDRIX în care este vorba de halva şi conserve de peşte, napolitane şi biscuiţii Eugenia, sticla de rom Jamaica”* (Vighi 2006, p.20).

Referințe bibliografice

Babeţi, A. 2004, „Trecutul care nu trece”, prefaţă la D. Vighi, *Misterele castelului Solitude*, Editura Polirom, Iaşi;

Ciocârlie, L. 1983, *Eseuri critice*, Editura Facla, Timişoara;

Ciocârlie, L. 1992, *Fragmente despre vid*, Editura Cartea Românească, Bucureşti;

Flueraşu, P. 2008, „E mişto când scrii. Restul e marketing”, interviu cu Daniel Vighi, în *Arcada*, nr.13;

Iorgulescu, M. 1983, „Feeria cotidianului”, în *România literară*, nr. 15;

Marineasa, V. 2000, „Oregoane, drujbe, husqvarne”, în *Orizont*, nr.12;

Marineasa, V. 2005, „Angela merge la câştig”, în *Orizont*, nr.3;

Marineasa, V. 2005, „La grădină la Cina”, în *Orizont*, nr.12;

Marineasa, V. 2006, „Moş Piluc: ceremonios, dar fără bani”, în *Orizont*, nr.2;

Marineasa, V. 2006, „Tulcan”, în *Orizont*, nr.3;

Marineasa, V. 2006, „Primus”, în *Orizont*, nr.4;

Marineasa, V. 2006, „Vieţuind în regimul *Salzkifl*”, în *Orizont*, nr.8;

Marineasa, V. 2006, „Veti ca resorbţie”, în *Orizont*, nr.11;

Marineasa, V. 2008, „Jurnal de călătorie valabil pentru o jumătate de zi”, în *Orizont*, nr.2;

Ungureanu, C. 1985, *Proza românească de azi*, Editura Cartea Românească, Bucureşti;

Vighi, D. 2003, „Scriu proză şi Hausaufgaben, adică teme pentru acasă”, în *Orizont*, nr.2;

Vighi, D. 2006, „Jeansii, raiaţii, mocasinii, saboţii, cizmulițele de piele, fustițele eastmancolor format minijup”, în *Orizont*, nr.3;

Vighi, D. 2006, „Lumea lui haioş-chifli”, în *Orizont*, nr.8;

Vighi, D. 2006, „Sărăcie cu ciucur – o antologie”, în *Orizont*, nr.11;

Vighi, D. 2008, „Mai multe note informative”, în *Orizont*, nr.8.

Cornel Ungureanu

Jurnalul, ca o perdea de protecţie

Am scris de mai multe ori (Ungureanu 1980) despre felul în care patru poeţi tineri din Banat, Al. Jebeleanu, Petru Vintilă, Petru Sfetca, Pavel Bellu, exprimau, în 1944, marile speranţe ale renaşterii literare bănăţene. Culegerea care lansa grupul, *Poezia nouă bănăţeană*, realizată de mentorul lor, prozatorul Virgil Birou, anunţa, în vara lui 1944, tineri rebeli pregătiţi să întâmpine ”noua lume”. În iarna anului 1944 şi în primăvara anului 1945, cei patru sunt convinşi că vor reforma, în „noua lume”, şi viaţa socială şi literatura. Scriu (publică) manifeste literare în care anunţă proiecte uriaşe şi o încredere totală în deschiderile noii societăţi româneşti. În timpul războiului fuseseră indezirabili, acum sunt oameni liberi. Iar dreptul lor de a crea e intangibil. Sunt de stânga, participă la şezători în care bătrâni lideri de stânga ţin discursuri incendiare. În felul lor, aparţin, Petru Vintilă şi Petru Sfetca, mai mult, Al. Jebeleanu şi Pavel Bellu, mai prudent, unei avangarde literare capabile a-şi face drum în „noua lume”. Anul 1948 devine pentru fiecare dintre ei un an de graniţă. Al. Jebeleanu va opta decis pentru stânga şi propaganda comunistă, luând conducerea revistei *Scrisul bănăţean* şi a Filialei Timişoara a Uniunii Scriitorilor, Petru Vintilă se va muta la Bucureşti, oscilând între o stângă comunistă (cu articole de propagandă, cu declaraţii repetate de fidelitate faţă de regim) şi o încercare de a realiza proze desprinse de directiva oficială. Petru Sfetca, şi el instalat la Bucureşti, după un timp încă fertil, va trece prin ani de închisoare; Pavel Bellu, retras la Cluj, va renunţa mulţi ani la literatură, fiindcă avea un trecut politic „suspect”. Fiecare se va întoarce, prin romane, poeme, confesiuni, dialoguri, în Banat. Fiecare va scrie, în felul lui, jurnal. Va încerca să se confeseze indirect în pagini în care efortul de a se salva devine vizibil. Din punct de vedere estetic, aceste pagini sunt şocant inegale.

1) Al. Jebeleanu, ca lider recondiţionat

Cel mai tânăr dintre cei patru este Al. Jebeleanu (n. 6 oct. 1923, Şipet – Timiş). La începutul deceniului al cincilea literatura lui se înalţă pe decor biblic, stoluri de îngeri plutesc peste fiecare poezie. Al. Jebeleanu îi citise, şi el, pe Rilke şi pe V.Voiculescu, din ale căror cete angelice împrumută câte ceva. Altfel, Al. Jebeleanu se încearcă într-o seamă de formule lirice care aparţin momentului. Tonul poeziei tinere e şi el cultivat în poeme care muzicalizează larg, în spiritul momentului. Interesantă e adoptarea tiparelor lansate de cei de la **Albatros**:

"Când reptilele sângelui ţi se vor opri lângă inimă, mamă /O să privesc cum sufletu-ţi părăseşte pupilele ca o culoare necunoscută,/ Moartea va trece pe lângă noi cu foşnet grăbit de-aramă / Să caute sub rochia largă a serii steaua căzută."

Al. Jebeleanu împrumută din toate părţile, dar propunând, uneori, metafore care-i aparţin. Interesante sunt poeziile care-i apar în anii patruzeci. Pe urmă inspiraţia secătuieşte şi, devenit oficial al locului, scriind prea multe pagini aniversare, Al. Jebeleanu va versifica în virtutea inerţiei.

Şef al revistei *Scrisul bănăţean* (din 1949) şi, din 1964 până în 1972, al lunarului *Orizont*, redactor-şef al editurii timişorene Facla (din 1972), Al. Jebeleanu a încercat să recupereze interzişii postbelici. De la Virgil Birou (demascat în 1945 ca fascist, nazist, criminal de război), Constantin-Miu Lerca (antonescian) la Sorin Titel, Al. Jebeleanu a demontat acuzaţiile evident aberante care pluteau asupra mentorilor, dar şi a prietenilor săi din Timişoara anilor `40, reintegrându-i în viaţa literară. Lider domol în deceniile al şaselea şi al şaptelea, scriitorul a putut proteja o seamă de redactori şi colaboratori mai tineri, realizând deschideri citabile ale revistei după 1964.

Jurnalul său, apărut postum (Jebeleanu 2004), e un document exemplar prin „perdelele de protecţie" pe care încearcă să le aşeze asupra devenirii sale literare. Creionările „intime" sunt absente din cele cinci sute (aproape) de pagini ale

jurnalului. Nici un tremur de conştiinţă nu inflamează pagina. Din când în când, există fraze care evocă melancolic timpurile de odinioară. Iată o notă din 8 mai 1971: *„Când te gândeşti că acum 26 de ani s-a încheiat un groaznic război! Câte nădejdi, câte iluzii dăruie această zi! Multe dintre ele fură îngropate şi demolate precum ruinele. Dar neagra domnie a hitlerismului s-a sfârşit defintiv şi ţara noastră apucă pe un făgaş nou datorită comuniştilor"* (Jebeleanu 2004, p.191). Sau, 9 mai 1971: *"Mă aflu într-o perioadă de atacuri concentrice. Cine crede că fost-am fericit, să afle de la mine că sunt un nefericit, un persecutat, un om expus răzbunărilor celor mai meschine. Un ins pe care nu l-ai publicat găseşte prilej să se răzbune pe tine, un ins pe care l-ai sprijinit găseşte prilej să se răzbune pe tine. Tuturor li se creează condiţii pentru aceasta"*. Totul e şters, aşezat în pagină cu teama de a nu fi descoperit de cei de la putere. Limbajul de lemn a triumfat. Omul suferă, dar are grijă să nu insulte puterea: e, mereu, un om care trăieşte teama puterii. Nimic nu străluceşte: totul e amorf. Autorul nu-şi iubeşte pagina şi freneticul bănăţean, apărător al „tradiţiei locale" în revista pe care o conduce, apelează la perfectul simplu pentru a evoca istoriile zilei: *„Îl revăzui pe Zaharia Stancu. Pe acest om bătrân mai mult îl pot iubi decât urî. Păcat uneori că alţii vorbesc în numele lui (....)"*.

Şi, imediat: *„Nevastă-mea e tot mai nenorocită. Ca şi mine. Nu ştiu de ce ne certăm mereu când am putea să ne înţelegem în fericirea şi nefericirea noastră"* (Jebeleanu 2004, p.197). Reducţiile la elementarul din preajmă, la *„fericirea şi nefericirea domestică"* sunt singurele care ne fac să-l înţelegem pe scriitorul care a abandonat totul, chiar ambiţiile literare. Jurnalul poate fi confiscat, poate fi citit de oficiali, de securitate; nu există nici un cuvânt contra regimului. Nici măcar identitatea literară nu mai poate fi descoperită. Poetul nu mai există, a rămas doar omul care îşi trăieşte dramele eşecului şi ale inadecvării. În *Jurnal* încearcă să se protejeze fără fermitate: nu mai are nici energia de a crede în vocaţia sa poetică.

2) Petru Vintilă

Petru Vintilă (născut la Orşova, 12 iunie 1922) este alt beneficiar şi părtaş al acţiunii lui Virgil Birou. Scriitorul va recapitula de câte ori are prilejul momentul intrării sale în literatură. E mereu între amintiri: *"Cea mai veche amintire "literară" a mea datează din copilărie, când, în gara satului unde îmi petreceam vacanţele, am stat de vorbă cu Sadoveanu. (...) pe vremea aceea eram elev de liceu la Caransebeş şi îl ajutam pe profesorul meu de geografie, Lucian Costin, care tipărea revista „Banatul literar"*, *să-i duc pachetele la poştă şi să lipesc banderolele abonaţilor şi mărcile poştale pe fiecare exemplar. Patima pentru mirosul de cerneală şi tipăritură proaspătă de-atunci mi-a rămas".* Petru Vintilă scrie mult şi vrea să scrie. Numeroasele pagini ale dosarului (fusese, licean, în Frăţiile de cruce, trebuia să se confeseze cu folos Partidului) îl învaţă ce trebuie mărturisit şi ce trebuie ascuns din viaţa personală şi cea de scriitor. Activ, hiperactiv, Petru Vintilă este un maestru al travestiului. Care îşi păstrează intactă bucuria de a scrie mereu, incontinent, de a transcrie istorii în care poate să se oglindească.

În 1942, tânărul pleacă la Bucureşti, să se înscrie la Facultatea de Litere. O menţiune la concursul anual de nuvelă al revistei *Vremea* îi asigură un statut de prozator, aşa că Rebreanu îl angajează corector la revista *Viaţa***.** E în căminul studenţesc prieten cu ilegaliştii şi simte "cât de nobil şi curat este climatul literar antifascist". Trebuie să ne întrebăm dacă necontenitele declaraţii de iubire ale scriitorului faţă de ilegaliştii în vogă în anii 60 nu sunt legate de faptul că în dosarele securităţii figurează ca purtător de cămaşă verde. Dacă nu e şantajat, e şantajabil. *"În iunie 1944 am fost luat militar. (...) Eram un soldat ciudat: prin ochelarii mei aburiţi nu vedeam încă multe lucruri clare şi aşa s-a întâmplat că în iunie 1945, redevenit civil, am tipărit la Timişoara placheta* Cinci dioptrii**.** *Am povestit în câteva rânduri despre prima mea aventură suprarealistă, şi nu revin asupra*

vitrinei timişorene în care am stat câteva ore într-o poză de frondă juvenilă. De câte ori mă vedea apoi, ani în şir, regretatul Leontin Sălăjan mă întreba zâmbind…" (Vintilă 1973, p.5-9).

Ca şi Al. Jebeleanu, Petru Vintilă scrie poezii despre *Agonie* (aşa se cheamă un text), *Sânge.* O *Dantescă* arăta cât de mult se extinde influenţa lui Silvio Guarnieri în literatura Banatului.

După 23 august, elevii lui Virgil Birou se vor încadra la *Lupta patriotică***.** Fuseseră opozanţi şi, ca şi opozanţii de la *Albatros* sau de la *Cercul literar* sibian, încearcă o desprindere de "tradiţionalişti". Între 22 de 26 de ani, cei patru sunt gata să se războiască, în anul unu al umanităţii, cu toată lumea literară, cu înaintaşii, cu contemporanii, cu cei ce nu pricep literatura, cu cei care nu vor "să păşească în rând cu ei".

Din această perioadă de entuziasme nedisimulate, câteodată pline de candoare, datează, scriam mai sus, câteva manifeste: unul aparţinând lui Petru Vintilă, cel mai harnic dintre cei patru, *Poezie paşnică sau poezie dinamică*:

"S-a ventilat în republica pletoşilor sentimentali, săraci şi flămânzi, ideea turnului de fildeş, ideea cenaclelor bloc sau grup, perfecte şi simple ca un cerc viţios, şi apoi ideea cafenelelor cu drama cotidian repetată a unui şvarţ ce nu putea fi plătit…"

Tinerii vor o literatură nouă, care să reprezinte o lume nouă. Negaţiile nu cruţă nimic: condeiele sunt înfierbântate, procesul celor ce au fost iscă mânii, pamflete, acuzaţii. Oare tradiţiile nu se cer reexaminate? Dacă Petru Vintilă va pune în discuţie poziţia scriitorului în societate, Al. Jebeleanu va contesta valoarea educativă a literaturii eminesciene *("Eminescu nu mai poate fi înfăţişat în şcoli în lumina de până astăzi, deoarece poezia lui devine una din cele mai serioase piedici în calea progresului, în calea sănătăţii morale a tineretului"*). Excesele ar putea fi explicabile fie sub presiunea stângii care vrea puterea, fie evocând clocotul utopizant al junilor, dintr-o dată mesageri ai unei noi lumi. Un

Manifest literar (*Lupta patriotică*, 23 aprilie 1945) demonstrează că ideile timpului îl preocupă acut pe tânărul poet:

"Ne întoarcem cu toţii din revelaţia marilor clipe din vecinătatea morţii. Mulţi dintre noi au murit frumos. Aşa cum trebuie, cu faţa spre inamic. Ne vroim patria pe care o voim prosperă şi pe care o dorim un imens şantier. Războiului opunem un pacifism şi un umanitarism larg. Să fim români, dar în primul rând să fim oameni. Vom deschide şi alte orizonturi pentru urmaşii noştri pe care nu-i mai vrem nevropaţi şi victime ale tuturor modelor antiumane şi antisociale. Vom lovi fără milă duşmanii omului! Morţii războaielor cer linişte! (...) Pornim la drum patru. Vom fi din ce în ce mai mulţi. Într-o zi, ne vom întâlni în jurul aceloraşi icoane: munca, pacea, progresul, nu patru, nu patru mii, nu patruzeci de mii, ci toţi oamenii."

Al. Jebeleanu şi Petru Vintilă vor deveni în deceniul următor oficiali ai literaturii, al doilea, mai harnic, păşind din succes în succes ca scriitor fruntaş realist-socialist. Ceea ce nu înseamnă că Petru Vintilă nu va încerca să descopere, pe toate culoarele libere, Banatul său. În foiletoanele pe care le publică în revistele centrale, în ziarele partidului, aduce mereu vorba de uitaţii acestui spaţiu cultural. Rememorările sale trag în faţă scriitori abandonaţi de ceilalţi:

"Pe vremea când eram copil, elev la liceul "Traian Doda" din Caransebeş, atenţia mi-a fost atrasă într-o bună zi de figura unui bătrânel înalt, deşirat, cu plete lungi ivite pe sub o enormă pălărie neagră, cu lavalieră şi cu un cioc cărunt, îmbrăcat în nişte straie de răspopit şi care îmi evoca figura tragicului Don Quichote de la Mancha."

Omul, care trăieşte încă (*"are 87 de ani",* ţine să-şi uimească Petru Vintilă cititorul) ar fi posesorul unei *"biblioteci fantastice". "El este un Cilibi Moise bănăţean. Să întâlneşti şi să cunoşti un astfel de om în veacul douăzeci, asta îţi dă*

sentimentul cuceritor că tu însuţi baţi un record de longevitate…" (Vintilă 1973*,* p. 92*)*.

Entuziasmul e în febră şi atunci când îi poate descoperi şi re-lansa pe scriitorii ţărani ai Banatului:

"Auzisem de mult de bătrânul scriitor ţăran Petru Petrica din Cârnecea, judeţul Caraş-Severin. (...) În legătură cu cărţile, Petru Petrica mi-a povestit o istorie adevărată petrecută cu alt ţăran, Dumitru Brânzei din Ciclova Română şi care a murit în anul 1969. Era şi Dumitru Brânzei scriitor, avea şi el o bibliotecă."

Numitului Brânzei, cel evocat de scriitorul ţăran Petrica i-a luat foc casa, şi *"primul lucru pe care a vrut să-l salveze au fost cărţile"* (Vintilă 1973*,* p.105).

Printre articolele pe care Vintilă le produce la solicitarea ziarului, apar şi altele care ascund documente literare "bănăţene". Printre titluri plăcute ideologilor zilei, se ascund opţiuni ce ţin de pledoaria pro-bănăţeană. Un articol care se numeşte ”Ceea ce generează sentimentul împlinirii”**.** E vorba de un *"tânăr profesor de limba şi literatura română la Liceul nr. 1 din Caransebeş"*, Nichifor Mihuţă, pe care Petru Vintilă îl prezintă în postura de folclorist. *"Nu cunosc loc mai prielnic decât acest oraş pentru visul meu de poet şi de culegător de folclor"*, spune scriitorul, citabil pentru poeziile sale scrise în dialectul bănăţean (Vintilă 1973, p.352). Altfel, uitat în anii şaizeci, ca şi în cei care vor veni.

Al treilea personaj important pe care îl descoperă autorul în Caransebeş este "*Iosif Titel, funcţionar"*, care îi declară:

"Un vechi vis al meu a fost acela de a scrie literatură şi socot că în atmosfera Casei de cultură am găsit acel climat de încurajare (...). În 1961 am scris libretul operetei ***Cântecul fusului****… Acum lucrez la un nou libret de operetă şi am în manuscris trei piese într-un act pentru teatrul de amatori”* (Vintilă 1973, p.353).

Să precizăm că articolul datează din 1968, când fiul lui Iosif Titel, Sorin Titel, se afla deja în atenţia liderilor actualităţii literare.

Trebuie să scriem că Pentru Vintilă se întoarce în Banat de câte ori are ocazia: Lugojul, Caransebeşul, dar şi Oraviţa vor fi în centrul unor nuvele, al unor romane, al unor "documentare" realizate în bibliotecă. De aici pleacă un lung şir de cărţi dedicate oamenilor de seamă ai locului. Importantul *Eminescu. Un roman cronologic* îşi are startul în mituri locale. ”Un prieten al lui Eminescu: C.Popasu”, articol din 1969, a prilejuit începutul amplei cercetări (toate "întoarcerile acasă" ale lui Petru Vintilă se întorc într-un univers al miracolelor culturale):

"În copilărie, la Caransebeş, am locuit o vreme pe strada Traian Doda, (...). La stânga se afla casa profesorului Nicolae Tomiciu, autorul unui volum de nuvele istorice inspirate din trecutul Banatului, iar la dreapta se găsea casa unui cojocar sărac, tatăl compozitorului Vasile Ijac. Peste drum, în colţul străzii, se află şi azi casa în care locuiau două figuri ilustre ale orăşelului de pe malul Timişului: protopopul Andrei Ghidiu, autorul unei monografii a oraşului şi cumnatul său, doctorul Constantin Popasu. Acesta, ca student în medicină în Viena, se numărase printre prietenii lui Eminescu. (...) El era nepotul episcopului Ioan Popasu şi văr primar cu Titu Maiorescu… În nr. 3 din 15 ianuarie 1933 al revistei "Foaia diecezană" din Caransebeş, publicistul şi istoricul Nicolae Corneanu a scris un articol-panegiric cu privire la Ioan Popasu…" (Vintilă 1973 p.59).

Nicolae Tomiciu, Vasile Ijac, Andrei Ghidiu, Constantin Popasu, Ioan Popasu, Nicolae Corneanu au scris cărţi intruvabile, au fost martorii unor evenimente culturale însemnate, aşa că gazetarul poate fi fericit. Copilăria şi adolescenţa sa s-au desfăşurat în locuri nemurite de bărbaţii de seamă ai ţinutului.

Dacă *Romanul cronologic al lui Eminescu* îi oferă cititorului doar o excursie prin Banat şi prin Imperiu, *Un soldat în căutarea unei patrii* şi *Muntele speranţei* sunt excursii vaste

care descoperă şi ilustrează fenomenul grăniceresc. Eroii ar fi Moise Groza (prezent şi în *Şoimii au trecut Dunărea*) şi Ion Dragalina. Iniţiativa numită *Un soldat în căutarea unei patrii* este o enciclopedie romanescă unde Moise Groza este reperul pentru Viena lui Eminescu, Banatul grănicerilor, Bucureştii lui Eminescu şi Slavici – loc al reîntâlnirilor. Ofiţerul chezaro-crăiesc care în armata lui Carol I va fi martor şi participant la naşterea unei naţiuni primeşte de pretutindeni semnalele avântului naţional. Topografiile sunt citabile. Iată celebra cafenea Troidl, unde se întâlneau, în Viena lui Eminescu şi Slavici, românii:

"*Cafeneaua Troidl era situată la colţul străzii Wollzeile cu o altă uliţă, Schribbogengasse, mică, boltită şi atât de îngustă, încât prin ea nu puteau trece fiacrele, faimoasele trăsuri vieneze.(...) Probabil că extrem de rar intra la Troidl vreun ofiţer, deoarece în clipa când Moise Groza îşi făcu apariţia în cadra de lemn şi de sticlă a uşii înalte, făcând să se mişte clopoţelul, agăţat deasupra ei, chelnerul Jean avu un gest de surprindere şi se ridică de pe scaun ca şi când l-ar fi împins în sus un resort invizibil de oţel."* Chelnerul, speriat de curiozitatea ofiţerului (unde sunt românii?), se grăbeşte să-l asigure că *"ei nu fac nimic interzis şi periculos statului."* Intrarea în scenă a lui Slavici arată o mai veche complicitate a lui Groza cu tânărul scriitor. A tânărului care îi lămureşte regulile localului:

"Mergând într-acolo (spre colţul localului, n.n.), *Slavici îl puse în temă: acolo e masa bătrânilor. Tinerii au alte mese, au şi o societate de băutori,"Steluţa", dar foarte rar ne amestecăm cu ei, fiindcă prea seamănă "Steluţa" lor cu societăţile studenţeşti germane în care se bea mult şi se discută prea puţin serios. Slavici îl prezintă pe bănăţean:*

"– Cinstite feţe boiereşti, îngăduiţi-mi să vă înfăţişez un oştean din părţile bănăţene, pe înălţimea sa domnul sublocotenent Moise Groza."

La Bucureşti, Moise Groza îl caută pe Eminescu la *Timpul*. Şi apoi îl vizitează acasă:

"*Avea o singură odaie, mai mult o chilie, cu fereastra zăbrelită, cu duşumea de pământ bătut, cu plafonul scund, din mijloc atârna o lampă cu petrol... Poetul – băgă de seamă Groza – era un boem din tagma celor invederaţi şi convinşi, fiindcă mica sa locuinţă arăta din plin acea totală indiferenţă pentru noianul de obiecte şi obiceiuri casnice peste care nici cel mai sărac om nu poate trece…"*

Intră în scenă Eminescu, dar şi Chibici-Râvneanu, Samoil Isopescu, Vasile Bumbac, precum şi ştiuţii comeseni ai lui Eminescu din cafeneaua vieneză. Să scriem că „întorcerea în urmă" ar substitui alte pagini ale jurnalului?

Dar prozele? Între cele importante, *Mărirea şi decăderea Păunei Varlam* ar fixa o bună legătura cu "lumea meseriaşilor" definită odinioară de nuvelele lui Popovici-Bănăţeanul. Nuvela, reluată în 1968 cu titlul *Hiena*, vine din Ioan Popovici-Bănăţeanul, redescoperind lumea meseriaşilor lugojeni cu o fidelitate exemplară; lumea lor, sau mai exact cum se continuă această lume în anii '40 ai secolului trecut. Remarcabilă este erotica de senectute a "meseriaşilor", excelent este portretul lugojeanului – "*ăl mai tare om din lume"*, cu emfaza specifică gintei. Sabina, fiica Păunei, va recita chiar *Ăl mai tare om din lume* la o serbare şcolară. Fiecare dintre cărţile care urmează sunt recuperări, regăsiri, cuceriri sau recuceriri ale unei istorii regionale: pe care doar Petru Vintilă o ştie. Ultima sa carte, care le adună pe toate, *Enciclopedia Banatului* – n-a fost – cred – încheiată. Dar oricum, cărţile sale, cu toate deraierile lor, alcătuiesc o adevărată enciclopedie a locurior bănăţene. Şi o ingenios travestită confesiune.

Pictor de duminecă reia şi fixează definiţia "naivului" Petru Vintilă.

3) Pavel Bellu

Pavel P. Bellu**,** (n. în Vrăniuţ, jud. Caraş Severin la 14 martie 1920, moare la Cluj, 10 ian. 1980).

Două plachete de poezie originală semnase, până în momentul apariţiei în antologia lui Virgil Birou: *Candelabre albastre***,** Timişoara, 1936 şi *Flori de piatră*, Timişoara, 1940. Spre deosebire de Petru Sfetca, mai decantat, atent la echilibrul cuvântului, Pavel Bellu cultivă poemul de mare întindere, nu o dată grandilocvent. Vers înzăuat, alegorism de sorginte folclorică. Din Aron Cotruş, Pavel P. Bellu a preluat frângerea versurilor, figuraţia montană, poate şi abundenţa majusculelor, toate puse să servească zeii locului:

"Bănatule, Bănatule, înger de fier, /Pe largii tăi umeri de piatră/ porţi legende, vremuri noi şi flinte de cer/ Istoriei româneşti de mâine /Cel mai aspru, cel mai dârz şi cel mai viteaz cavaler."

Sunt vizibile lecturile din Blaga (*Zamolxe*, *Paşii profetului*), aşa cum divinitate tutelară va rămâne Arghezi.

Într-o istorie a lirismului românesc, poezia tânărului Pavel P. Bellu ar fi anexată autohtonismului. Limbajul dur, cotruşian, tentaţia poeziei religioase, dar mai ales colajele folclorice fac din el un poet afiliat unei tradiţii definite de loc: de refuzul polemic, îndârjit, al nonlocurilor corupătoare. Autor al unor *Versuri pentru mâine*, Pavel P. Bellu este, de asemenea, autorul unui şir de Utopii bănăţene. Prima dintre ele, în poezie:

"Stele vor bolti peste noi/Albe dumineci/ Iar Semenicu-şi va suna până departe/ fluierul brumat al râului nins."

Când abandonează sarica şi ghioaga folclorică, Pavel Bellu poate deveni cântăreţul suav al unor spaţii transparente: idila nu-i e străină şi nici, uşor melancolizat, pastelul.

Interdicţiile şi exilul "clujean" pe care trebuie să-l suporte după 1948, îl aşază pe Pavel P. Bellu, o vreme, alături de Blaga, care îi va declara: *"Tot ce-am scris după Lugoj a fost în esenţă gândit la Lugoj"* (Bellu 1970, p.76). Nici vorbă că la mijloc era

o explicabilă solidarizare a lui Lucian Blaga (şi el pus la index de comunişti) cu prietenul său mai tânăr, dar pentru bănăţean fraza venea în întâmpinarea dorinţei de a elogia "ţara îndepărtată". Într-un stil uşor exaltat, Pavel Bellu redescoperă toate elogiile aduse Banatului de personalităţile importante ale culturii române. Mai mult, se opreşte asupra unor oameni politici pe care Unirea îi marginalizase, iar anii comunismului îi tabuizase. Primul reper este Sever Bocu, asasinat la Sighet. Scrie Bellu:

"În Ardeal, nota Sever Bocu, caracterul împotrivirii era revoluţionar, eroic, plebeian; la noi, autoritativ, aristocratic, diplomatic". În contrast cu poziţia furtunoasă a ardelenilor (comentează Bellu), *"atitudinea bănăţenilor e socotită "rezervată", "calmă", constantă – peste orice dificultăţi"* (Bellu 1970, p. 76).

Altfel, ar trebui citate mereu cărţile lui în care încearcă a fixa topografiile Banatului. Cărţi dedicate "bănăţeanului" Blaga (Bellu, 1970), lui Eftimie Murgu (Bellu, 1978) sau familiei Mocioni (Bellu, 1982). Sunt iniţiative importante pentru recuperarea geografiei şi valorilor locale. Dacă primul personaj esenţial al Banatului ar fi Eftimie Murgu, al doilea ar fi Andrei Mocioni. Pe urmele lui Sever Bocu, mentor la începutul anilor `40, Pavel Bellu desfăşoară un şir de argumente în apărarea lui.

4) Petru Sfetca

Petru Sfetca este, la 25 de ani, autorul a două plachete de versuri, *Solii către lumină*, 1940 şi *Echinox*, 1942, precum şi al unui volum de traduceri din Ungaretti. Va traduce mai târziu din Montale şi Umberto Saba, graţie lui Silvio Guarnieri, italian de stânga, fixat, la începutul anilor 40, la Timişoara. Va participa, într-o citabilă alianţă, la luptele Cercului literar de la Sibiu. El este bătăiosul redactor de la ziarul timişorean *Dacia*, care elogia modelul lovinescian. Aderase în 1943, alături de Stoia-Udrea, la

Manifestul Cercului Literar de la Sibiu. Fusese selectat, alături de A. Jebeleanu, Pavel Bellu, Petru Vintilă, în antologia din anul 1944 a lui Virgil Birou, *Poezia nouă bănăţeană*.

Ce mi se pare uimitor e că într-un interviu publicat de Petru Sfetca în *Tribuna* în 1966 (Doinaş îşi făcuse deja reintrarea triumfală în literatură), autorul *Mistreţului…* nu-şi aminteşte nimic de scriitorul timişorean. Nici de bătăliile sale pentru Cerc. Şi nici de adeziunea din 1943. Şi nici de întâlnirile succesive cu poetul, şi el traducător harnic din poezia germană şi italiană. Nu mai vrea să-şi amintească. Iată-l pe Doinaş rezumând:

"Revista Cercului Literar a fost rodul efemer (au apărut doar opt numere în 1945) al unei activităţi literare desfăşurate de un grup de tineri scriitori, studenţi ai Universităţii din Sibiu: eseiştii Victor Iancu, Ovidiu Drimba, Toma Ralet, Nicolae Balotă, criticii literari Cornel Regman şi Eugen Todoran, prozatorul I.D.Sîrbu şi Deliu Petroiu, poeţii Radu Stanca, Ioanichie Olteanu, la care mai târziu s-au adăugat tinerii Radu Enescu, Ovidiu Cotruş şi Dominic Stanca. Cenaclurile "Cercului literar" începuseră încă din 1942, cele mai multe ţinându-se în casa distinsului profesor de literatură franceză Henri Jacquier."

Nici în acolada directă vizând scrisoarea nu ni se spune nimic de Stoia-Udrea şi Petru Sfetca, de colaborările cerchiştilor la revista *Vrerea* (seria a treia):

"Deoarece luasem atitudine împotriva literaturii şovine şi belicoase a timpului, afirmându-ne ataşamentul faţă de principiile estetice ale criticii lovinesciene, faţă de teoria culturii majore a lui Lucian Blaga, respingând producţiile de serie ale unei orientări culturale care promovau un fals patriotism şi exaltau spiritul războinic, am fost numiţi "comuniştii din Sibiu", "trădătorii de neam", esteţi etc. (…) La vremea sa, manifestul s-a bucurat de aprecierea unor condeie luminoase ca T.Arghezi, Tudor Vianu, Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu ş.a.

Scriitorii Eugen Jebeleanu în Timpul *şi G. Ivaşcu în* Vremea *au salutat acţiunea noastră."* (Doinaş, în Sfetca 1985, pp. 42-43)

La începutul anilor patruzeci, Petru Sfetca era (doar?) o autoritate locală. Vrea să dispară – să se sustragă amintirilor. Este demascat, în cadrul altui interviu, de Nicolae Mărgeanu:

"De fapt, eu ar trebui să te intervievez pe tine şi nu invers, fiindcă multă vreme raporturile noastre – până ce înaintarea fatală în vârstă le-a estompat şi egalizat – au fost de la magistru la discipol, în a doua postură aflându-mă, firește, eu… Poate că îţi aminteşti de acea zi din toamna lui 1944, când luându-mi inima literalmente în dinţi, te-am căutat…" (Sfetca 1985, p. 87). După anii de închisoare, Petru Sfetca va reveni greu în literatură: îşi trăiește cu intensitate dezastrul personal. La apariţia volumului *30 de poeme noi* (1973), Ion Caraion va saluta, cu multe superlative, volumul. Se simţea legat, prin destin, de Petru Sfetca: *"Extrem de concentrate, imnice cu pondere şi invocatoare fără să proologheze descripţii, nici naraţiuni, relevând prin fraza eliptică virtuţile acordate noţiunii în sine (cuvintele sunt lăsate – ca monedele în cădere sau ca pulberele astrale – să-şi asculte rezonanţa, să-şi privească halo-ul), cele 30 de poeme nu seamănă – şi nu vrem să spunem decât atât: că nu seamănă cu ceea ce se scrie şi se publică azi la noi. Ele-s într-un fel inimitabile. Prin ce? Printr-o putere de comunica-bilitate sui generis cu modul poetic al câtorva spirite chin-tesenţiale. Racordurile sale obligă, lucrul acesta însemnând nu filiaţie şi nici influenţă, la evocarea câtorva mari alchimişti: Hoelderlin, Pound, Eliot, Stefan George, Saint John Perse."* (Caraion, 1974, p.119-120).

Bibliografie

Bellu, P. 1970, *Blaga în marea trecere,* Editura Eminescu, Bucureşti

Bellu, P. 1978, *Fericita jale a Cumbriei*, Editura Facla, Timişoara
Bellu, P. 1982, *Focul rece,* Editura Facla, Timişoara
Caraion, I. 1974, *Enigmatica nobleţe*, Editura Eminescu, Bucureşti
Jebeleanu, A. 2004, *Creionări intime. Jurnal*, Eubeea, Timişoara
Sfetca, P. 1985, *Agora*, Editura Facla, Timişoara
Ungureanu, C. 1980, *Imediata noastră apropiere*, Ed. Facla, Timişoara
Vintilă, P. 1973, *101 picături de cerneală*, Editura Cartea Românească, Bucureşti

Gabriela Glăvan

Banat, 1920. Jurnal epistolar

Între tipurile de discurs memorial ce afirmă o structură identitară sau confirmă o conexiune spirituală, corespondenţa ocupă adesea un loc liminar. Acest fapt se datorează caracterului confesiv al textului epistolar, orientat deopotrivă către interior şi exterior, supus unor norme expresive ce vizează şi implicarea destinatarului. Există şi cazuri ce marchează remarcabile excepţii. Aici, corespondenţa devine filtrul ultim al discursului interiorităţii, iar ancorarea în sens contrar, „în afară", conferă un plus de autenticitate confesiunii. Un astfel de caz îl reprezintă *Scrisorile bănăţene* ale Corei Irineu, fiind simultan o mărturie nemijlocită a unei experienţe transformatoare şi un document literar semnificativ.

Scrisorile au fost publicate în cursul anului 1922 în revista "Ideea europeană", iar în 1924 au apărut în volum, la editura "Cultura naţională". În aproape toate referinţele critice este menţionat un detaliu neobişnuit – volumul a ieşit de sub tipar în chiar ziua sinuciderii scriitoarei.

Deşi redusă ca dimensiuni, opera Corei Irineu este adesea explorată în conexiune directă cu activitatea grupului de intelectuali de la revista "Ideea europeană", unul dintre cele mai reprezentative foruri culturale româneşti din deceniul al treilea al secolului XX. Avându-l în centru pe C. Rădulescu-Motru, grupul reunea câteva nume importante în contextul momentului – Nae Ionescu, Ramiro Ortiz, Raoul Teodorescu, E. Bucuţa, D. Ioaniţescu, Virgil I. Bărbat. Deschiderea europeană a revistei, intenţia redactorilor de a realiza, prin intermediul ei, o punte permanentă între cultura română şi cea occidentală, sunt aspecte vizibile încă din articolul emblematic al primului număr, semnat de Rădulescu-Motru însuşi – "Poporul nostru nu poate trăi decît în atârnare de fiinţa Europei. "(Rădulescu-Motru 1919, apud Schifirneţ 2004, p.389).

Formarea intelectuală a Corei Irineu este profund influenţată de profesorul de filosofie Rădulescu-Motru, a cărui studentă a fost, dar şi de mediul revistei, unde stabileşte legături spirituale remarcabile. Probabil cea mai interesantă rămâne prietenia cu C. Beldie, destinatarul *Scrisorilor bănăţene*. Cum acest episod aparţine mai degrabă mitului biografic, ne rezumăm la identificarea acelor repere ce justifică statutul aparte al scrierilor Corei Irineu în contextul ce interesează cu precădere acest studiu – viziunea particulară pe care o dezvoltă, într-un discurs subiectiv şi confesiv, ”străina” Cora Irineu, călătorind prin Banatul anilor ’20, modul în care observă şi notează detalii ce vor constitui ulterior una dintre cele mai originale priviri ”din afară” asupra unui ţinut românesc multi/intercultural, având o bogată istorie a întâlnirii cu alteritatea şi o la fel de bogată experienţă a diversităţii culturale. Cum se conturează aceste aspecte, relevante atât din punct de vedere literar, cât şi antropologic, într-o suită restrânsă de texte, într-un discurs ce ar fi putut fi, la urma urmei, doar un discurs amoros?

Intenţiile studiului de faţă se limitează la suprafaţa indicată clar de contururile *Scrisorilor*. E cunoscut faptul că ele i-au asigurat scriitoarei o posteritate cel puţin interesantă – e scriitorul român care a scris despre Banat cu atâta acurateţe şi talent, cum doar cineva deopotrivă înzestrat şi om al locului o putea face. Cora Irineu a fost, în primul rând, o scriitoare talentată. Urmează să detaliem în ce măsură a fost un bun călător, un atent observator, un fin analist şi un eficient cercetător. Al oamenilor, locurilor, istoriilor suprapuse, miturilor omniprezente.

Itinerariul Corei Irineu poate fi asemănat cu o iniţiere într-o Lume Nouă sau cu o călătorie labirintică (Ungureanu 1975, p. 27). Spiritul aventurier este în permanenţă înfrânat de curiozitatea intelectuală, de observarea minuţioasă a Celuilalt. Cora Irineu descoperă în Banat Vestul îndepărtat şi inaccesibil, o parte a ţării recent încorporată unei identităţi naţionale unitare. Imaginând harta drumeţiilor scriitoarei, putem identifica reperele unui tip de cunoaştere original în cultura română. De la

Timişoara spre Banatul rural, din oraşul ce păstrează nealterate semnele unei identităţi mitteleuropene spre satele multiculturale ale câmpiei, Cora Irineu trasează conexiuni pe o hartă reală şi imaginară, deopotrivă suprafaţă revelatoare a unui mod nou de a fi în cultură.

Şederea Corei Irineu în Timişoara marchează debutul unui traseu iniţiatic ce-şi afirmă nucleele de semnificaţie pe măsură ce se desfăşoară întâlnirea cu noul şi necunoscutul. În cetatea Timişoarei Cora Irineu identifică, mai mult decât orice, amprenta unei prezenţe feminine ce a influenţat radical geopolitica europeană, Maria Tereza.

Împrumutând notele unui temperament romantic-melancolic, se adăposteşte în internatul unei şcoli şi se simte asemeni frumoasei ferecate între zidurile unei vechi cetăţi. Acolo notează: *"Tăcerea şi părăsirea asta îmi mulţumesc visul meu de sihăstrie şi de surghiun voluntar. Parcă m-aş închina pentru totdeauna de acum reculegerii şi evlaviei"* (Irineu 1975, p.21). Reveria continuă pe o tonalitate ce nuanţează starea de izolare spiritualizată, amplificând amintiri îndepărtate, recuperate din memoria infantilă: *"O bătrână adusă, cu ochelari, îmi deschide poarta grea a şcolii. Cobor prin grădinile înmărmurite în tăcere, semănate cu gânduri albe, copilăreşti, şi lumea toată a rămas dincolo de gardurile de fier. Aşa doream odată când eram copil, să fiu uitată, într-o şcoală mare, departe"* (Irineu 1975, p.22).

Oraşul începe să existe, în paginile descriptive ale *Scrisorilor*, ca spaţiu al istoriei şi al memoriei, într-o perpetuă raportare la melancolia prezentului. Străbătând Cetatea, scriitoarea se instalează într-un timp închis, o temporalitate suspendată ce îi oferă privilegiul observaţiei şi-al reveriei. Admirativ, păstrarea ca punct referenţial a figurii Mariei Tereza umanizează deopotrivă trecutul şi amprentele lui din prezent.

Unul dintre elementele caracteristice scrisului Corei Irineu este distanţarea ironică, perceptibilă adesea într-un sens autoreflexiv. De aici probabil şi "romantismul", care, recurent, îşi pierde semnificaţia iniţială, intrând într-o zonă a

sentimentalului-instantaneu, provocat, ca într-un reflex, de atmosferă sau peisaj. *”Oraşul e cu adevărat frumos; mai ales în partea Cetăţii, unde se află şcoala mea, e încântător. Sunt de partea asta numai palate şi cazărmi măreţe zidite pe vechile întărituri, încă de pe vremea Mariei Tereza. A fost straşnică aceea; pe unde mă duc dau de isprăvile ei. Să vezi ce palat e internatul în care mă aflu, deosebit de şcoală într-un corp vecin. Aseară, o noapte cu lună, bătând în ziduri şi-n grădină, şi murea sunetul goarnei în ison de greieri şi eu singură priveam de pe coridoarele lungi şi pustii. Era de un romantism de te îmbolnăvea.”* (Irineu 1975, p.21)

Există în *Scrisori* câteva momente despre care s-a scris că ar aparţine sărbătorii şi dionisiacului (Ungureanu 1975), evenimente la care Cora Irineu participa cu uimire, bucurie sau curiozitate, însă întotdeauna capturând esenţa clipei. Pentru anii 1920 ai României moderne, câteva spaţii ale socialului stabilesc un areal al neobişnuitului. În sfera citadină, în Timişoara de atunci, ştrandul oferă un astfel de peisaj în care corporalitatea devine spectacol. Vizitatoarea are, pe lângă un rafinat simţ estetic, şi un ochi ironic, exersat aici în vecinătatea grotescului. *”Am fost ieri la ştrand – o plajă artificială pe canalul Bega, unde am zăbovit toată ziua. Sunt băi mixte unde se bălăceşte tineretul de ambele sexe, dar nu se lasă mai jos nici babele şi moşnegii şi, printre nimfe brune şi blonde în costume care mai aţâţătoare, efebi bronzaţi sau albi, se amestecă bătrâni pleşuvi şi uscăţivi, cu ochelari, în costumaşe de copii, matroane de măsuri catastrofale, unele sculptate într-o coajă de burduf sau de harbuz, de nu le lipseşte decât o codiţă răsucită la spate. Stau la mese aşa, goi, de parcă ai fi în carnaval sau aiurea”* (Irineu 1975, p.21). Dintre obişnuiţii „carnavalului” se disting siluetele atletice ale noilor amazoane, prototipuri ale feminităţii moderne, proaspăt eliberate de idealul rubensian şi anunţând, prin zvelteţea lor androgină, eroinele unui nou timp.

”Cu coif de aviatoare, îmbăierat sub bărbie, măsoară în lung şi în lat plaja în urme uşoare de sandale ce stau să

zboare, pe când tovarăşa îşi ascunde pielea trandafirie sub pelerina albă, miţoasă şi vorbesc iute, iute şi iar se plimbă. Vin aşa, zilnic, frumoasele aviatoare, dar nu se scaldă niciodată. Şi nici că te prea ademenesc undele turburi ale Begăi, în care lumina trădează mâlul galben de pe albie." (Irineu 1975, p.22)

Dacă oraşul este decor şi peisaj, în firidele ascunse ale Cetăţii se regăseşte sacrul, camuflat în aceleaşi straturi suprapuse ale iluziei mundane. Intelectuala vizitatoare păstrează necesara distanţă a contemplării şi nu ezită în a formula critici savante pe marginea unor ritualuri imperfecte: *"Azi am ascultat un "Gospodi po milui" la biserica sârbească. Cea mai frumoasă slujbă şi cor pe care le-am pomenit pe aici şi chiar şi interiorul e mai simpatic decât episcopia lor din centru. Un Sf. Gheorghe dulce şi zâmbitor se luptă cu un balaur, jucându-se şi distrat, de parcă se hârjoneşte cu o javră. În schimb, la biserica românească slujba e ruşinos de proastă; nici cor, un popă fonf şi nătâng, iar lăuntrul văruit, poleit, zugrăvit, ca de Doamne ajută"* (Irineu 1975, p.22).

Ieşirea din perimetrul oraşului marchează debutul unei exploatări şi mai evidente a talentului descriptiv, devenit treptat un adevărat resort al cunoaşterii în călătoriile autoarei. Asemănate cu pagini din opera sadoveniană (Petrescu, 1924), aceste pasaje din *Scrisorile bănăţene*, adesea vaste ca întindere, sunt, de fapt, nucleul estetic al scrierilor Corei Irineu. Banatul montan, aşezările pitoreşti din preajma munţilor, ţărani de care scriitoarea se apropie pentru a descoperi mai departe sensurile autenticităţii, sunt noi repere în cartografierea unor ţinuturi tot mai intens spiritualizate. Caransebeşul este unul dintre locurile în care Cora Irineu intuieşte specificul spaţiului bănăţean, iar acest lucru poate fi argumentat prin observaţia că aici au loc primele contacte reale cu oamenii. Cunoaşte câteva dintre personajele importante ale călătoriilor sale, iar, deşi acestea rămân anonime, ele constituie catalizatorul metamorfozei autoarei înseşi în personaj.

"Stau de vorbă cu ţărani, ţigani, meseriaşi. Sunt tare deştepţi oamenii pe aici. Acuma în urmă mă întâlnesc cu

frumosul bătrân, cu o barbă albă de patriarh, om al lui D-zeu şi dat dracului, prea cuviosul F.M. – nu-l iei cu una cu două" (Irineu 1975, p.23).

Niciuna dintre scrisorile "de pe drum" ale Corei Irineu nu o arată altfel decât ca pe un erou picar, rătăcind cu bucurie într-un teritoriu prin care se pierde şi se regăseşte deopotrivă. În nenumărate rânduri sunt menţionate temporalitatea imperceptibilă, liniştea, ritmurile blânde ale naturii, căldura tainică a lumii animalelor, încredinţarea implicită că în aceste locuri existenţa şi-a concentrat întreg sensul. Priveşte îndelung şi îndeaproape detaliile complexe ale costumului popular, dezvoltând o adevărată fascinaţie faţă de alcătuirea lui complicată. Mai mult, aici descoperă neliniştita călătoare câteva dintre conotaţiile empirice ale ordinii şi simetriei, prezente în lumea vizibilă ca forţe centripete ce structurează universuri mărunte şi armonizează într-un mod desăvârşit simplitatea vieţii.

"Am poposit în hotelul "La pomul verde", în inima Caransebeşului. Între munţi, străbătut de Timiş, numai alei şi grădini cu case oblonite, cu porţi mari, nici arcuite, nici vechi ca la Braşov. Seninătate, linişte reculeasă, întreruptă de cântec de clopote. Auzi şi tălăngi, căci trec mereu vitele măreţe ale Banatului, care pasc pe sub podurile înalte, prin grădini, în vaste curţi gospodăreşti. Toată casa e o gospodărie. Nu umbli mult să dai de margini şi vezi valuri, valuri munţi şi dealuri. Oraş de meseriaşi şi de ţărani. Casele şi curţile lor, cele mai puţin înstărite, sunt minunate. Le tot privesc, ţărancele înalte şi drepte, de la ceapţa din cap, până la opincile lor ciudate. Parcă ar fi nişte ştiuleţi, în cătrinţele isprăvite cu ciucuri lungi în spate, de le zic ele "oprege", (mi-am cumpărat şi eu un rând), şi obielele înalte surii." (Irineu 1975, p.22)

Filonul istoriei este liantul temporal cel mai semnificativ al *Scrisorilor*, prin el scriitoarea poate exista simultan într-un trecut fabulos şi într-un prezent ce-l revelează perpetuu. Pasaje întinse vorbesc despre istoria Banatului într-o dinamică alertă, desfăşurând cinematografic întâmplări şi personaje: *"N-ai spune*

că oraşul acesta liniştit, legănat în cântec de clopote, pe care hojma-l străbat turme şi păcurari din munte, ciurde şi cocii cu rod şi marfă, e opidul vechi ce înălţa odată ziduri de cetate, de atâtea ori pustiit de războaie, stăruind cu cele cinci bastioane până mult încoace în istorie. Nu s-au durat palate regeşti ca în Timişoara şi magnaţii n-au desfăşurat pe aici străluciri feudale. Clădiri ce vor fi fost s-au surpat cu alte urme ale trecutului şi nu se mai văd, de la dărâmarea cetăţii, ziduri ori grohote, deşi se cunosc locurile unde au stat. Dar viaţa era înviorată în acest târg unde curgeau bogăţii în drumul Balcanilor, când regele Ladislau petrecea în cetatea Sebeşului către sfârşitul veacului al 13-lea, când din pricina războaielor cu turcii, îl aflăm aci pe Sigismund." (Irineu 1975, p.24)

Eroii şi anti-eroii îşi dispută în permanenţă rolul protagonistului în textele Corei Irineu, ceea ce dă impresia unei atente documentări (nemărturisită), tocmai pentru a transpune în litera adevărului o istorie recent descoperită.

"Cât despre magnaţii chitiţi în zale şi coifuri, pare că se îndeletniceau mai mult a gorgăni cerbii ori mistreţii în pădurile Carpaţilor, ori cu petreceri în castelele lor măreţe. De aceea vedem adesea Caransebeşul împreună cu banul Severinului luând hotărâri de politică neatârnată, îngrijindu-şi singur de armată şi, când nu mai poate face altfel, învoindu-se a plăti turcilor birul, ca să scape de pustiire. Aceasta nu i-a scutit de a ajunge mai târziu, timp de treizeci de ani, sangiac al Sultanului, şi de alte năvăliri cu ruină şi bějenie." (Irineu 1975, p.24)

Impresia permanentei sărbători revine şi în călătoriile prin locurile fabuloase din jurul Caransebeşului, impresionante nu doar prin peisaj, ci şi prin modul în care sunt explorate. Scurtele călătorii spre vârful muntelui devin incursiuni într-o dimensiune necunoscută, pe care scriitoarea o cunoaşte cu uimire, participând la o procesiune aproape magică:

"Împrejurimile Caransebeşului mi-au dăruit o bogăţie de impresii. Mare greşeală făceam dacă nu mă opream. Pretura din partea locului mi-a fost de preţios ajutor. Am întâlnit între

funcţionarii aceştia oameni minunaţi, începând cu primul pretor care adaugă la agerimea bănăţeanului însuşiri de occidental. [...] *În lipsă de auto sau de trăsură m-am slujit de trenurile industriale ale firmelor care lucrează lemnul. Am cutreierat cu ele baş până-n creierii munţilor. Am fost întâi la Borlova, nu baş aşa geparce. Mă trăgea drezina prinsă înapoia unui tren lung, pe care se urcase toată ţărănimea întoarsă de la târgul de joi şi când convoiul ăsta vesel, în catrinţe, albe şi colorate, se-nşiră la cotituri pe fondul de porumbişti, credeai că mergi la nuntă"* (Irineu 1975, p.28).

Revenind la bibliografia critică a textelor Corei Irineu, un aspect adesea remarcat (Petrescu, 1924) vizează inserarea de către autoare a unor pasaje dialectale, transcrise direct în grai, ceea ce conferă textului o savoare aparte şi o notă de surprinzătoare ancorare în context. Destinatarul, despre care ştim că e unul dintre intelectualii în vogă ai Bucureştiului anilor `20, C. Beldie, este apostrofat gentil din depărtări de către amica sa:

"Mânce-ce chiţoranii, măi Baci „de loc" ce mai grăbeşci a-mi răspunge!" (Irineu 1975, p.27)

Un alt fragment, intitulat sugestiv "Bănăţeană", transpune în grai întreaga epistolă, generând un efect sporit de autenticitate şi "naturalizare" a călătoarei în teritoriu.

"Să nu ţi să hioacă, fain te porţi, n-am şe dzişie. Eu mă gângesc şi mă răzgângesc şe să fac, că ge văzut nu mai am şe vige în oraş şi nişi ge hogină nu-mi mai arge, iar ge dus acasă socot că mi păcat aşa ge iuce" (Irineu 1975, p.35).

Deşi pot fi identificate numeroase asemănări între stilul descriptiv al *Scrisorilor* şi nesfârşitele descrieri sadoveniene, viziunea Corei Irineu este în permanenţă una integratoare, aşezând în echilibru spaţiul natural şi elementul uman. În solitudinea peisajului, călătoria îşi redobândeşte rolul iniţiatic. *"Cu firea râului de munte, Sebeşul curge gălăgios şi spumegând, şi cât ţin dealurile se înşiră prunii, merele şi pădurile de nuci. Numai când creşte înălţimea stâncii se arată fagul şi ca să dai de brad trebuie să umbli mult pe drumurile acestea fermecate. Până la*

culmile înalte ale Banatului mai e mult şi cât aud, în vara asta să nu te încumeţi să mai ajungi cleanţele unde creşte siminocul, căci s-a lăsat frig viu, mai de timpuriu ca-n alte dăţi. Cucii şi păsărelele au şi părăsit pădurile tăcute şi mai trec doar două-trei săptămâni ca să coboare şi oile cu păcurarii la vale" (Irineu 1975, p.28).

Idilei i se suprapun din timp în timp Sărbătoarea, carnavalul, dionisiacul. Călătoria este contemplare, dar este şi descoperirea unei dimensiuni intens animate de forţele bucuriei de a fi cu Celălalt. Cora Irineu descoperă, sub acelaşi semn al noului şi-al neobişnuitului, alte limite ale experienţei spaţiului bănăţean: *"Dacă m-ai fi văzut fugind la vale cu drăcia aceea de o numesc ei dric, stând să zboare peste cap la fiecare pod sau cotitură, ţi se făcea frică. O mâna nebunul de notar şi-mi sta la spate pădurarul şi o laie de ţigănuşi. Ţipau ţiganii, înjura codreanul, îi batjocorea notarul, şi eu, eu eram fericită. Toată tăcerea, tot farmecul pădurilor, toate minunile asfinţitului, erau pentru mine, doamna locurilor în clipa aceea. La cârmă, în vântul care mă biciuia, mă fericea primejdia. Era o nebunie, era frumos de moarte. Am ciocnit cu borlovenii la cârciumă şi craiul nou sta pe vârf de deal ca într-un pastel demodat"* (Irineu 1975, p.29).

Această călătorie putea fi la fel de bine a unui personaj caragialian sau a unui rătăcitor romantic prins în vârtejul halucinant al unei sărbători ad-hoc. "Realitatea mult retuşată" a spaţiului tradiţional (Ungureanu 1980, p.24) este expusă aici în lumina brută a cunoaşterii nemediate. Scriitoarea sustrage realităţii elementele fabulosului şi le plasează pe o orbită a unei noi estetici. Ceea ce altădată apărea tragic – „tragedia spaţiului mioritic" (idem, ibidem) – acum este văzut prin lentila pură a călătorului inocent, captiv într-o poveste neverosimilă. *"Senserase când am ajuns sus. Se reped câinii, lătrat, chiuit de păcurari, ştii comegea! Matriţele erau trase în strungă la muls, dar eu lapte n-am gustat. Ne-au făcut balmeş şi am băut vin şi răchie de a lor de trei ori prefriptă. Să stai să noptezi afară,*

nici chip, de frig. Ne-am tras înăuntru în stână. Se ridica para în sus pe lângă grinzi, se lăţea fumul, dar e bine lângă foc. Când se adunară păcurarii să-şi facă coleşe şi să-şi mănânce ciorba de păsulă, baci Tudor porneşte să cânte şi să ne povestească. Cântecele de haiduci mai merg; dar când o dă în snoave, trebuie să-i închizi gura de porcării mari ce spune. Credeam că numai orăşenii..." (Irineu 1975, p.30). Fascinaţia peisajului redevine temă centrală a epistolei odată ce călătoria este reluată: *"Cu smâceli şi vai, ieşim în calea Bistrei; o lăsăm pe o latură să-şi murmure cântecul într-aiurea şi tot către răsărit, pe sub peri, nuci şi pruni, mână, mână mereu! să prinzi noaptea în dealurile pleşuve cu ogaşuri vinete, când un soare de sânge moare înapoi, înecând în rănile lui câmpurile de cucuruz şi verdele cenuşiu al înserării. Un cântec venit de nu ştiu unde, umple întinderea nemişcată şi se tânguie lung şi trist, ca o dragoste fără răspuns"* (Irineu 1975, p.31).

Descrierile Corei Irineu sunt tot mai accentuat marcate de trecerea spre istorie şi fabulos, două zone perfect compatibile cu ficţiunea. Devenind tot mai evident literare, adică intenţionat conturate pe un mod al expresiei ce ţine mai degrabă de literatură decât de documentar, *Scrisorile bănăţene* reinventează, de fapt, reportajul. Melancolia de fond a descrierilor, frecventele alunecări spre mitologii populare, uşor accesibile, transformă textul într-un spaţiu polifonic, deschis inovaţiei stilistice şi, mai ales, permeabil la o lectură "inocentă", vizând accesul imediat al cititorului în lumea narativă:*"Dealuri opresc drumul înainte, dealuri cu făget în coastă şi Bistra care aleargă spumând, romantica Bistră, îşi cântă poveştile. Pe malurile ei trecură legionarii. Trecură atâtea şi atâtea lifte care au bântuit ţara Banatului. Păduri roşii ori de aramă, terase, caturi-caturi, de cugeţi că-s ziduri dosind cetăţi tainice, ori grădini adânci unde se celuie zâna Măgdălină, – păduri de linişte şi de farmec ce-ţi fură gândurile."* (Irineu 1975,p.32)

Absenţa tragismului mioritic, a peisajului dramatic sau a întâmplărilor tulburătoare sunt compensate de o contopire tot

mai evidentă a călătorului în traseul său iniţiatic. Scriitoarea se află încă în zona contemplaţiei, cunoaşte Banatul solitar, străbate Labirintul ce o va duce spre o lume diversă, aflată sub dominaţia pluralităţii şi a intersecţiei fericite cu alteritatea.

”Vârfuri de tăcere şi de singurătate. N-au înălţimi sălbatice culmile Banatului. Sunt rotunde, cu iarba păscută de turme, rotunde ca pântecele vitelor. Nu mă întristează cu spaime, cu frumuseţi trufaşe, copleşitoare. Păduri, biserici mândre de molizi, cu ce părere de rău le las în urmă şi coaste romanate, înspumate de trifoi sălbatic, unde mă ţintesc rar ochi mici de vioale cu vânătul lor adânc.” (Irineu 1975, p. 34)

Interesul scriitoarei pentru tipologii umane, pentru caractere şi trăsături definitorii, începe să devină tot mai evident odată ce peisajul naturii este înlocuit de peisaje umanizate, iar personajele istorice şi mitologice sunt înlocuite de prezenţe reale. Deşi putem bănui că perioada contactului direct dintre scriitoare şi oamenii locului a fost relativ scurtă, modul în care aceasta sublimează o serie de trăsături ale ”firii munteanului” aminteşte mai degrabă de un discurs psihologizant decât de o transpunere literară a întâlnirii.

”Firea munteanului e mai iute, mai tainic, bântuită de o brumă de tristeţe pătimaşă. Aşa-i la joc, la cântec, la iubit, în luptă şi în răzmeriţă. Aşa mă tremură un plâns lung din undele argintii de ”cânet”, când se amestecă doinele cu noaptea şi pornesc să cuprindă în vis şi întuneric sat şi deal, pădure şi case de piatră şi numai luna să stea ca o secere de lumină şi apele de argint ale Bistrei” (Irineu 1975, p.34).

Itinerarul Corei Irineu în Banat presupune, aşa cum am observat şi anterior, existenţa unor repere ce pot reconstitui o iniţiere fericită, un mod de abordare a Lumii Noi ce îi va aduce autoarei recunoaşterea ca scriitor de prim rang al timpului său. Complexitatea *Scrisorilor bănăţene* începe să fie evidentă pe măsură ce dimensiunea antropologică se suprapune celei literare într-un discurs amplu şi polimorf. Fiecărui punct de pe hartă îi

corespunde de acum o nouă zonă a alterităţii, iar observaţiile, adesea telegrafic concise, evidenţiază şi detalii în alb şi negru.

Lugojul pare, în această lumină, un loc ce ar inspira mai degrabă un spirit practic decât imaginaţia unui scriitor: *”Am ajuns în Lugoj şi-s mulţumită că n-am prea multe de văzut în oraşul ăsta curat, înflorind în negoţ, cu târg bogat, dar unde nu mănânci bine şi nu te desfată”* (Irineu 1975, p.30).

Şi aici, însă, revin în fulguraţii impresii ale magiei nevăzute a locurilor, personaje fabuloase ale culturii populare ce tulbură graniţa dintre realitate şi ficţiune:

”Era o lună plină cum n-am pomenit de la plecare, o tăcere, o taină, care te sfinţea de te ridicai de pe pământ. Numai pădurile ţineau linia largă a şesurilor. În gândul neliniştit de singurătăţi, o făptură înfricoşată izvora: vestitul Mantu, arămbaşa lotrilor din Banat, turbura de un timp încoace pe călători” (Irineu 1975, p.36).

Satele bănăţene reprezintă ceea ce am putea numi zona de profunzime a călătoriei Corei Irineu şi, implicit, partea cea mai bogată în observaţii legate de planul uman. Aici i se desfăşoară, ca într-o dimensiune paralelă, stranie şi necunoscută, întreaga bogăţie culturală a acestei provincii. Primul dintre popasuri, la Pesac, deschide un orizont întins al pitorescului, dublat de entuziasmul omniprezent al descoperirii tradiţiilor locale.

”În satul românilor te întâmpină, cum intri, pitorescul străzilor în alei, nu ştiu ce poezie răspândită în tot ce-ţi atinge vederea. Aşa e Pesacul între vii şi păduri, cu pauri isteţi şi bogaţi ale căror fete, frumoase, tot cu zestre de milioane se mărită cu ofiţeri şi funcţionari” (Irineu 1975, p.38).

Mai departe, la Periam, prilejul descoperirii este costumul popular, integrat metonimic unui stil de viaţă pe care autoarea îl numeşte simplu, ”o poveste”:

”Ce văd în curţile şi casele lor e o poveste. Tipul este ce avem mai simpatic. Simţi o intenţie de artă când străbaţi concurile zugrăvite pretenţios cu privelişti după natură, cu chiliile curate, cu paturi înalte ca nişte altare, de pe care

coboară lipedeul în spumă de madeiră, de sub poniave înflorite şi perne ce stau să zboare din volane fluturate, şi garderoabe, sobe de teracotă cât cetatea, iar în chilia însurăţeilor pe un cuier lung: zestrea de trup a miresei, o expoziţie de duşanguri şi poale în mătăsuri, ştăfirături, pruslucuri în dantele; dar nici ii înflorite, nici fote, nici oprege, nici brăciri şi brâuri bătute-n zimţi şi-n fireturi, căci cele de aci au ţipat portul, adoptând moda sârbească. Bărbaţii poartă izmene largi şi-nvoltate ca nişte fuste creţe şi şorţ dinainte" (Irineu 1975, p.38).

Tonul exuberant fracturează în permanenţă textul, iar absenţa obiectivităţii îi conferă un plus de autenticitate. Ca întotdeauna, caracterizările se conturează într-un exces de adjective entuziaste, al căror unic scop este transmiterea, cât mai realist cu putinţă, a sentimentului viu, a senzaţiei brute a vieţii: *"Sunt de o elocinţă, de o ironie, sunt uimitori, minunaţi, fără pereche bănăţenii. Să vezi băieţi frumoşi, să auzi cântece, să vezi jocuri! Cântecele lor iscodesc adâncimi de melancolie şi de patimă, neştiute sau ropotesc într-un ritm turbat de te smulg în puhoiul veseliei lor irezistibile"* (Irineu 1975, p.39).

Comloşul îi prilejuieşte Corei Irineu experienţa a ceea ce a fost adesea invocată ca "starea de graniţă". După ce a depăşit numeroase alte graniţe imaginare – Banatul fiind, în primii ani după Unire, un teritoriu la fel de "nou" precum o altă ţară – scriitoarea se află în faţa unei limite ce va dobândi, în deceniile următoare, semnificaţiile unui hotar de netrecut între două lumi. Dar, în 1921, veacul era încă tânăr, iar graniţa delimita două arealuri ale necunoscutului – unul apropiat, celălalt îndepărtat. *"Am ajuns lângă hotarele dinspre Iugoslavia, la Comloşul bănăţean, sat populat din nou acum un secol jumătate de o colonie de olteni, care vorbesc şi acum graiul curat şi au tipul adevărat al craiovenilor noştri. Câte-am mai aflat aci din istoria satului, povestea grofului Nacu, al cărui castel îl mai locuieşte şi azi un vlăstar de-al lui, bătrâna principesă de San Marco, nu pot să ţi le spun pe toate aci. Privesc lacom pe linia fatidică ce-i zicem graniţă, de unde grănicerii noştri se salută*

cu patrula sârbească şi lacul cu pădurea de la douăzeci de paşi din marginea satului e o lume de primejdii spre care roieşte miraculosul şi toate poveştile, zvon fără formă purtat de gura satului" (Irineu 1975, p.40) .

Basmul îşi reintră în drepturi ori de câte ori autoarea *Scrisorilor* păşeşte într-o zonă de interferenţă a realului cu imaginarul, adică pătrunde în spaţiile unde se coagulează conştiinţa populară, credinţele şi cutumele ce fac posibilă naşterea eroilor şi a miturilor. Scriind despre aceste lucruri, Cora Irineu le face posibile şi reale, la fel de reale precum experienţa ei bănăţeană.

O altă cetate, de data aceasta cea a Aradului, oferă ocazia reluării unor *pattern*-uri prezente în primele scrisori, când autoarea îi rezerva, în ierarhia protagoniştilor săi, un loc aparte Mariei Tereza. Deşi concisă, relatarea despre Arad conturează o conexiune implicită cu istoria Timişoarei, păstrată în permanenţă într-un fundal oricând accesibil.

"...Nu ţi-am scris despre fortăreaţa bastionată a Aradului, care a fost întâia mea curiozitate aci. E neatinsă, aşa cum a fost zidită, sub Maria Teresa, între anii 1764-1779, cu pereţi ce ajung aproape cinci metri grosime, căci opera aceasta care a costat cinsprezece ani de sforţare, s-a dovedit, ironia lucrurilor! zădărnicită de înnoiri neaşteptate, încă de la împlinirea ei." (Irineu 1975, p. 41)

Scriind despre satele de graniţă sau de interferenţă etnică, autoarea epistolelor-document elaborează câte un nucleu monografic ce poate avea şi rolul unui punct de plecare propice în elaborarea unei serii întregi de "istorii"ale locurilor respective. În aceste spaţii i se revelează atmosfera mirifică a castelelor şi conacelor de altădată, i se spun poveşti incredibile despre stăpânii locurilor, despre care mai vorbesc doar istoriile orale mărunte, aproape uitate. Bogăţia aşezărilor, frumuseţea gospodăriilor şi a oamenilor sunt detalii despre care ar fi scris (şi au făcut-o) toţi marii călători ai secolelor trecute. Sânnicolaul Mare este explorat cu acelaşi interes pe care scriitoarea l-ar fi acordat probabil unui

spaţiu misterios, dispus pentru o clipă să se destăinuie străinei. *”Ce să te miri că acest Canaan ce-i zicem Banatul, a fost loc de cultură şi înflorire încă din vremea pietrei poleite, şi că neamuri după neamuri s-au perindat pe aci, fără popas, din epoca neolitică? Uimitoarele bucăţi aflate în subsolul Sânnicolaului, al Cenadului şi altele, o dovedesc”* (Irineu 1975, p.48).

Harta spirituală a călătoriilor Corei Irineu este punctată de elemente ce ar putea încadra fragmente din *Scrisorile bănăţene* într-o monografie subiectivă. Expresia pe alocuri arhaizată, tonul narativ ce pare că ar spune o poveste despre o ţară îndepărtată, recurenţa unor mari personaje ale istoriei locului au devenit deja câteva dintre caracteristicile ce definesc stilul *Scrisorilor*. *”Sânnicolaul Mare a ajuns acum la zece mii de suflete, trecând dar de stadiul rural în care stau atâtea şi atâtea comune ale Banatului, tot frumoase, mari, rânduite, cu lume bogată, sclivisită, trăind larg în case şi edificii cum nu sunt multe din oraşele noastre de provincie.*[…] *Bucuria ochilor e castelul care răsare din desimea parcurilor cu turnul în crenele, întinzându-şi în depărtări vaste, iştăloage, dependinţe, alei; iar domeniile lui latifundiare ocupă proporţii de legendă. Înăuntru, mai nimic din bogăţia de mobilier căutat, a fastuosului Nacu – acelaşi neam care stăpânea şi Comloşul de când se stabilise aci macedoneanul care a tras cu turmele pe vremea Mariei Teresa* (Irineu 1975, p.47).

Dimensiunea interculturalităţii este elaborată pe o serie de repere bine delimitate, însă şi aici intervine nota subiectivă specifică tuturor textelor ce alcătuiesc volumul *Scrisorilor bănăţene*. Acest aspect tinde să favorizeze descrieri ample ale costumului popular, perceput de antropologul ”naiv” Cora Irineu ca purtător al însemnelor identitare ale comunităţii. Vizita în satul bulgăresc Veşinova este o istorisire subiectivă prin care scriitoarea dezvoltă o descriere amănunţită a costumului. *”După gostia bogată în prânzătorul notarului, - notarii sunt toţi la înălţime – în salonaşul cu pian, bulgăriţele amabile ne desfăşoară bogăţiile lor de podoabe şi ţesături ale costumului*

lor. E o întrecere de migăleală, de combinaţie savantă de culori, de argintării, aurării, mărgele de uiag, ce dau nota cea mai pitorească şi strigătoare a balcanicului. Catrinţa de dinapoi îşi desfăşoară lamele de fir tăiate de banta carmin, în cute nevăzute ce strâng douăzeci de metri de ţesătură – o coadă de păun. Catrinţa din faţă de un stil mai ieftin, se reliefează în funte de aur, adăugate şi în flori măiestrite; dar e o minune de ţesătură şi coloare spăcelul vineţit, cu banta ţesută în roş, verde, galben, de-a lungul braţului şi în jurul gâtului, cu mâneci răsfrânte curios după coate. Fetele, în capul gol, îşi pun mărgele în vârful chiciului, care le prelungeşte peste poale, cozile lungi, castanii. Au un galben splendid, ceva ca tangoul, iar roşul amestecat cu beteală, de pe ştergarele lor de mătase fără seamăn, nu-l mai pot uita. Din pişchirile astea îşi fac nevestele ceapţa ceea barbară, care strânge fruntea peste sprâncene şi se duce încolo, de laturile urechilor, ca o nouă întruchipare a unei Isis de modă stranie" (Irineu 1975, p.50).

Cu toată admiraţia nedisimulată pentru costumul bulgăresc, ochiul iniţiat în percepţia diferenţei remarcă nostalgic, sub influenţa unui minuscul impuls de orgoliu naţional, faptul că oamenii locului " şi-au lepădat portul" şi l-au "înstrăinat". Se poate deduce vizibil un aspect interesant al problematicii implicării "străinului" sau, mai bine spus, "observatorului" în comunitatea descrisă/observată. Deşi interesele scriitoarei Cora Irineu nu sunt decât tangenţial şi contextual antropologice, modul în care îşi structurează notaţiile pe marginea celor văzute exprimă suficient de clar o poziţionare dublă a acesteia faţă de realitatea descrisă. Pe de o parte, fascinaţia firească faţă de diferit/neobişnuit, conturată cel mai adesea sub forma unor pasaje admirative, în care sunt analizate coordonatele convieţuirii fericite între etnii, prefigurând un model al comunităţii exemplare, tolerantă, deschisă către nou şi schimbare, aşa cum Banatul apare în multe analize sociologice, politice, antropologice. Reversul ar aparţine perspectivei "naratoriale", mai precis scriitoarei însăşi, care implică în discurs o serie de opinii

subiective, menite a sugera un fel de regret că, în melanjul cultural al conlocuirii, parte din identitatea naţională îşi pierde specificul. *"Şi-au lepădat portul şi cei de aci. Au înstrăinat minuni de cilimuri şi podoabe, pentru materia de boltă şi portul sârbesc şi rar mai vezi paturi înalte şi poniave"* (Irineu 1975, p.50).

Conştiinţa diferenţei se structurează, cum am văzut deja, cu ajutorul unor elemente precise, între care primează apropierea concretă de limita fizică a teritoriului românesc. Aproape omniprezentă, graniţa amplifică din timp în timp efectul magic al necunoscutului, iar iluzia întinderii fără sfârşit a câmpiei dobândeşte o putere fascinatorie sporită: *„De la Valcani graniţa e la un kilometru şi o vedem pe laturea dreaptă, când ne-ntoarcem, tot cu spatele spre asfinţit, după satele ce apar cu turnuri de biserici, de stau în depărtări, pe margini de orizont, ca pe un chenar de farfurie, atât e de întins şesul ăsta al Banatului"* (Irineu 1975, p.50). *"Mă găseam pe marginea de apus a hotarului, unde Banatul se-mbină cu graniţa Iugoslaviei. Subcomisarul de frontieră, cu care aveam onoarea, nu lipsi să-mi arate primejdia şi puterile lui discreţionare. Pământ nesigur, nelinişte înfiorată ca vazduhul cu nori şi cu vânturi. Primejdie a închipuirii, care făcea să-mi plutească în ochii exaltaţi de soarele amiezii de vară, poveştile cu spioni, contrabande şi fugari" (*Irineu 1975, p. 62).

Zonele de interferenţă etnică şi culturală inspiră noi reveniri la mitologia locurilor şi la istoriile eroilor legendari. În mod cert sporind frumuseţea literară a textelor cuprinse în *Scrisori*, aceste observaţii evidenţiază din nou natura dală a acestora – documentar/reportaj şi discurs confesiv/literar. *"Iată-mă în Cenadul bănăţean, lângă podul pe Mureş, la graniţa ungurească. A fost episcopie catolică încă acum o mie de ani, această Urbs Morisena (Mureşana!) şi la răsăritul catedralei vezi şi acum frânturi de coloane şi ruine din vechea mănăstire de călugări greci, Sfântul Gheorghe, aflată pe locul acesta unde cinci alte biserici s-au zidit şi s-au dărâmat în curgere de un mileniu. Loc*

năpăstuit de liftele asiatice, unde se zvoneşte că s-ar fi găsit catacombe şi celuit sub apele Mureşului, mormântul lui Atilla, în întreit coşciug de aur, argint şi aramă" (Irineu 1975, p.51).

Deşi au avut un impact major asupra comunităţilor din Banat, colonizările sunt percepute acum prin prisma efectelor lor. O descriere dinamică, aproape cinematografică, reface tabloul migraţiilor:

"Neamuri paşnice se călătoreau după muncă şi adăpost, de la un capăt la altul. Nu le-au fost străini cei de peste Meeginţi, cu opinci şi obiele surii, cu căciuli, cu cioareci şi ţundre şi muierile cu opregu peste ciupag, stropşind aşa hazliu graiul: Treceau şiruri lungi de saşi cu ochi albaştri în chipul băl, cu legături mari şi copii aninaţi în spinare. Se mai zăreau pe orizonturi de oraşe, foişoare ascuţite de geamii cu semiluna în vârf şi ocoliră sate de turci întârziaţi, care vieţuiau şi ei temători şi tăcuţi" (Irineu 1975, p.65).

Exoticele nume franţuzeşti sunt doar semnificanţi ai unei apartenenţe culturale indirecte: *"Din satele coloniştilor, din Banat, ţineam să văd şi unul al francezilor alsacieni cu nume care făgăduiesc: Saint Hubert, Charleville, Tomnatic, Soltour, unde paurii se numesc azi: Lefort, Barthou, Tutenoix, Vivé, Thiebaud, Chérier, Durand, Renard, Cornivet...Dezamăgire! Nimic franţuzesc nu s-a păstrat în aceşti părtiniţi de bună voinţa împărătească. Deznaţionalizaţi cu desăvârşire. Au murit toţi bătrânii care mai ştiau vreo vorbă de-a uicilor lor."*(Irineu 1975, p.52) Personajele întâlnite aici confirmă incertitudinea etnică şi culturală a urmaşilor celor colonizaţi: *"D-l Barthou, pe care am cinstea să-l cunosc, e ceva care nu-i francez, nu-i ungur, nu-i neamţ, dar mai mult neamţ ca altceva, şi numai nemţeşte ştie"* (Irineu 1975, p.52).

Elementul germanic este regăsit cu acelaşi entuziasm al descoperirii identităţii în alteritate:

"Iată Lovrinul, altă mândreţe de sat colonizat cu nemţi din Württemberg, Bavaria, Lorena" (Irineu 1975, p.53).

Pelerinajul la Radna închide cercul iniţierii şi îi revelează scriitoarei, în sens mistic, semnificaţia ultimă a identităţii întregului spaţiu bănăţean – apartenenţa la creştinism. În mod cert o perspectivă unificatoare imediat accesibilă, raportarea la unitatea religioasă a Banatului nu implică absenţa diversităţii şi toleranţei religioase, ci subliniază unul dintre punctele de joncţiune identitară existente între etnii. Mai mult, poate fi din nou percepută apropierea de tonalitatea narativă a istorisirii mitologizante. *"În preajma altarului, în vasta biserică de marmură, unde domneşte statuia miraculoasă pe care flăcările n-au atins-o în incendiul aprins de turci, licăresc, de argint, pe vitrinele de catifea, mâini, picioare, inimi, trupuri, aduse acolo de betegi. O piatră în care a scăpărat şi s-a întipărit copita, de s-au oprit în loc profanatorii pe cai nebuni, mânaţi de paşalele lor cu turbane albe şi cu semilune sclipind sub panaşe şi iatagane în focuri nestimate, e încrustată în pilastrul de marmură trandafirie* (Irineu 1975, p.55).

Cel mult o critică a decadenţei aristocratice, pasajele ce reconstituie vizita la Şiria au rolul de a contura cu mai multă precizie un stil descriptiv implicat, adesea ironic. Interpretările heraldice superficiale întăresc o opinie deja asumată:

„Trei castele ale Bohuş-ilor, uitate de veacuri, domni de pământ aici, în moşi strămoşi, stau pe şoseaua largă a Şiriei. O stemă îşi scrie semnele sub fronton, deasupra unor vagi coloane. Un braţ ridică spada din coroana cu patru spiţe şi dedesubt – un balaur? Un scorpion care se sfâşie, emblemă a sinuciderii? Cu adevărat că şi-a făcut seama nobilimea aceasta maghiară prin risipa şi destrăbălarea ei de pomină" (Irineu 1975, p.59).

Probabil ultimul descendent al aristocraţiei de altădată, principesa de San Marco devine, în notaţia Corei Irineu, un personaj hieratic al unei istorii apuse. Un potenţial nucleu conflictual este camuflat într-un cerc temporal închis, aflat în vecinătatea ficţiunii. *"Pe aleile albe de pesăc, rar o mai vezi pe doamna castelului, ultimul vlăstar al lui Nacu, bătrâna princesă de San Marco. E dată de partea papistaşilor şi nu vede bucuros pe ai noştri, mi se spune"* (Irineu 1975, p. 69).

Deşi nu are contact direct cu viaţa intelectuală a Banatului, Cora Irineu realizează un simbolic contact livresc cu una dintre figurile cele mai importante ale culturii bănăţene. ”Cuvintele extraordinare” (Ungureanu 1980, p.25) despre Victor Vlad Delamarina sunt liantul necesar, dialogul între două dimenisuni ale culturii române care abia acum îşi recunosc semnificaţiile. *”Victor Vlad Delamarina a realizat într-un chip cu totul neaşteptat trecerea de la poezia poporană la cea intelectuală – uimitor mai ales când te gândeşti câte exemplare, de seamă chiar, se pierd sau îşi greşesc drumul. A dezlegat o problemă de limbă, alta de formă, de stil. A introdus elementul dialectal sub titulul ce-i asigură izbânda nediscutată: umorul”* (Irineu 1975, p.37).

Paginile bănăţene, asemeni *Scrisorilor*, îşi pot regăsi un ultim mise-en-abîme în pasajele despre Timişoara. Structura oraşului, cu istoriile sale paralele şi suprapuse, cu personaje ce contaminează ficţional biografia reală a autoarei, devine transparentă, asemeni unei metafore epuizate, într-un text ce poate rezuma simbioza temporară dintre conştiinţa scriitoarei şi geografia spirituală a Cetăţii:

”Timişoara, popas de desfătări şi hodină, teatru al dramelor de coroană, reşedinţă strălucită, adăpost năpăstuit de urgii sângeroase, schimbat în sălaş de murdărie orientală când Islamul îşi chemă, timp de mai bine de o sută de ani, de pe minarete, credincioşii ce înecaseră toate câmpurile Banatului, – Timişoara tuturor amintirilor o întâlneşti dacă ocoleşti încetişor străzile liniştite ce duc de la castelul roşu al lui Huniade prin faţa cazărmilor bănăţene, a caselor vechi de piatră, către ruine, către porţile dărâmate ale cetăţii” (Irineu 1975, p.45).

Bibliografie

Babeţi, A., Ungureanu, C. 1997, *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii,* Editura Polirom, Iaşi

Babeți, A., Ungureanu, C. 1998, *Europa Centrală. Memorie, paradis, apocalipsă*, Editura Polirom, Iaşi

Irineu, C. 1975, *Scrisori bănăţene*, Editura Facla, Timişoara

Neumann, V. 2008, *Homo Europaeus şi conceptul de indentitate multiplă*, Editura Universității de Vest, Timişoara

Poledna, R., Ruegg, F., Rus, C. 2002, *Interculturalitate. Cercetări şi perspective româneşti*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca

Petrescu, C. 1924, ”Scrisori bănăţene” de Cora Irineu în Revista vremii, IV, nr.4, 23 martie 1924, p.17

Rădulescu-Motru, C. 1919, ”Ideea Europeană”, în ”Ideea europeană”, anul I, 22 iunie 1919, p.1,2

Sartori, G. 2007, *Ce facem cu străinii? Pluralism vs multiculturalism*, Editura Humanitas, Bucureşti

Schifirneţ, Constantin 2004, *C. Rădulescu-Motru, Viaţa şi faptele sale*, Editura Albatros, Bucureşti

Ungureanu, C. 1980, *Imediata noastră apropiere*, Editura Facla, Timişoara

Vultur, S. 2000, *Lumi în destine. Memoria generaţiilor de început de secol din Banat*, Editura Nemira, Bucureşti

II.
Pluralitatea discursurilor memoriei

Simona Adam

Socializare interculturală şi construcţie identitară în discursul autobiografic bănăţean

Introducere

Importanţa perioadei copilăriei în procesul de formare a identităţii este unanim recunoscută. Socializarea primară presupune interiorizarea valorilor şi normelor sociale care vor constitui fundamentul pe care se va dezvolta personalitatea viitoare. Analiza modului în care indivizii îşi rememorează perioada copilăriei şi a mecanismelor implicate în acest proces permite cercetătorilor înţelegerea profundă a modului în care identitatea este construită şi reconstruită prin intermediul naraţiunilor atutobiografice.

Metodele biografice aduc informaţii privitoare la modul în care memoria colectivă contribuie la formarea identităţii locale, etnice, regionale sau naţionale. Înscriindu-se în rândul acestor metode, istoria orală a cunoscut o dezvoltare remarcabilă în ultimele decenii. În Timişoara, începând din anul 1997, sub coordonarea Smarandei Vultur, s-a creat în cadrul Fundaţiei „A Treia Europă" o arhivă ce numără în prezent aproximativ cinci sute de interviuri de tipul povestea-vieţii, la care se adaugă interviuri semistructurate, fotografii, jurnale şi alte documente cu caracter autobiografic.

Cercetarea de faţă se bazează pe analiza sociologică a interviurilor din această arhivă şi urmăreşte relevarea modului în care rememorarea copilăriei în cadrul discursului de tip povestea-vieţii contribuie la procesul de definire a identităţii.

Specificul istoriei orale şi rolul acesteia în studierea identităţii

Dezvoltarea istoriei orale este corelată cu o dezvoltare a interesului oamenilor de ştiinţă pentru înţelegerea destinelor individuale şi a diverselor roluri pe care indivizii le joacă în societate. Este un teren al cercetărilor interdisciplinare, care îmbină abordări psihologice, sociologice, istorice şi antropologice. În timp ce psihologii folosesc istoria orală pentru a înţelege modul în care se dezvoltă personalitatea, antropologii folosesc această metodă pentru a descoperi similaritățile şi variaţiile culturale, iar sociologii pentru a defini relaţiile şi interacţiunile intra- şi intergrupale. Cercetarea biografică a început să fie folosită în ultimele decenii ale secolului XX şi în ştiinţele educaţiei, dar şi în cadrul metodologiei narative.

Istoria orală aduce noi perspective în cadrul cercetărilor istorice tradiţionale, dând cuvântul unor grupuri de oameni care anterior fuseseră ignoraţi. Cei care-şi narează viaţa nu fac doar o rememorare a evenimentelor pe care le-au trăit, ci oferă şi o interpretare personală a lor. Aflăm astfel informaţii referitoare la "valorile şi credinţele care le-au ghidat acţiunile, ambiţiile tăcute, aspiraţiile şi strategiile care i-au influenţat" (Elliott 2005, p. 308).

Specificul istoriei orale reiese din faptul că discursul autobiografic este un rezultat al interacţiunii dintre cercetător şi intervievat, fiind influenţat de relaţia ce se stabileşte între cei doi, de abilităţile cercetătorului, de contextul social în care are loc interviul.

Povestitorul are tendinţa de a interpreta evenimentele pe care le-a trăit, de a le acorda o semnificaţie. Povestea vieţii nu este doar un proces de „imortalizare a eului", cum ar face-o fotografia, ci şi unul prin care se dezvăluie dinamica identităţii.

Metodele biografice explorează maniera în care indivizii constituie societatea şi sunt constituiţi de către aceasta, încurajându-ne constant să ne deplasăm atenţia de la experienţa unică, particulară a indivizilor, la regularităţile care ne permit identificarea modelelor schimbării sociale.

După J. Bruner (apud Gubrium, Holstein 2001, p.125), povestirile sunt modalităţile prin care noi organizăm, interpretăm

şi creăm semnificaţii ale experienţelor noastre, menţinând în acelaşi timp o coerenţă a liniei vieţii. Povestindu-ne viaţa, avem posibilitatea să fim înţeleşi, recunoscuţi şi apreciaţi de către ceilalţi. Indiferent ce formă expresivă este preferată, o poveste a vieţii creează sens în viaţa care este povestită, fiind o modalitate de a înţelege mai complet trecutul şi prezentul.

Cei care cercetează poveştile vieţii au şansa să înţeleagă modul în care Sinele evoluează în timp şi îşi găseşte locul în societate, cultură şi istorie. Povestea vieţii este una dintre cele mai empatice modalităţi de a răspunde la întrebarea fundamentală "Cine sunt eu?" (Atkinson 1998, p.3). Poveştile vieţii definesc rolurile pe care individul le joacă în viaţa socială, poziţia pe care acesta o ocupă în comunitate.

Povestea vieţii este, aşadar, o construcţie socială. Ea prezintă modul în care un individ, ca membru al unui grup social, comunitate sau generaţie, înţelege evenimentele, mişcările sociale sau politice. Orice poveste a vieţii conţine unităţi discursive şi o anumită structură lingvistică folositoare în interpretarea relaţiei dintre sine şi ceilalţi, precum şi în înţelegerea modului în care este creată identitatea socială. Revelarea credinţelor, valorilor, datinilor sau tradiţiilor, prin intermediul poveştilor de viaţă, duce la înţelegerea semnificaţiilor culturale, a dinamicii schimbărilor culturale.

Naraţiunile personale sunt construite în cadrul contextului social general; ele reproduc şi sunt produse de meta-naraţiunile culturale dominante (M. Andrews, apud Sclater 2004, p.78). Scenariile pe care aleg să le trăiască indivizii pot să se conformeze sau să se opună acestor meta-naraţiuni instituţionalizate.

Memoria autobiografică îşi pune amprenta asupra formării personalităţii adultului, cele mai marcante fiind „experienţele încărcate emoţional, care provoacă rupturi în modul de a înţelege lumea sau deschid noi căi în modul de definire sau înţelegere a vieţii" (Constantin 2004, p.7). P. Piolino defineşte memoria autobiografică drept un „ansamblu de informaţii şi de amintiri particulare ale unui individ, acumulate începând din prima

copilărie şi care îi permit construirea unui sentiment de identitate şi de continuitate" (Piolino, apud Constantin 2004, p.57).

T. Constantin (2004, p.11) vorbeşte de „repere autobiografice", acestea marcând începutul sau sfârşitul unor perioade din viaţă. Există mai multe categorii repere sau amintiri marcante:

1) amintiri negative, *traumatice*;

2) amintiri intens pozitive, *vivace*;

3) amintiri de tip *flash* – despre cadrul sau contextul în care a fost receptat un eveniment, de o deosebită importanţă individuală sau colectivă.

Fiecare autobiografie are "momente cruciale" (*"turning points"*), multe dintre ele având o bază biologică sau culturală (Erikson, apud Bruner 1994, p.49). Aceste puncte cheie, momente de răscruce sunt trăite intens şi au o încărcătură morală şi afectivă.

Amintirile autobiografice pot fi organizate în jurul unor teme de viaţă (Constantin 2004, p.20). Printre aceste teme personale se regăseşte tema realizării profesionale, a iubirii sau a găsirii partenerului de viaţă. Există şi teme disfuncţionale, care au un efect negativ asupra funcţionării individului, acesta consumându-şi energia pentru a rezolva nişte probleme inexistente (ex. tema conspiraţiei, a trădării etc.).

Memoria are, în perspectiva constructivismului social, o dimensiune socială, nu doar individuală. Memoria socială se referă la momente sau întâmplări aparţinând contextului social în care a trăit acea persoană. În concepţie psihosociologică, grupurile sociale sau colectivităţile creează memoria socială, construindu-şi reprezentări mentale colective despre trecut. Memoria socială este construită prin raportare la istorie, cultură şi la contextul socio-politic.

În acelaşi timp, memoria este modelată de grupurile primare cărora le aparţine individual, familia fiind una dintre instanţele care influenţează puternic construcţia narativă. Cercetări ale ultimelor decenii (Middleton, Edwards 1990) au explicat cum copiii sunt învăţaţi în cadrul familiei care sunt elementele care constituie o memorie adecvată a evenimentelor

familiale. Arătându-le fotografii, de exemplu, părinţii îi învaţă pe copii cum să-şi construiască naraţiuni legate de evenimente sau ritualuri familiale. În activitatea de rememorare comună a unor evenimente, adulţii folosesc o serie de tehnici conversaţionale, care au rolul de a genera interpretări comune ale evenimentelor din trecut. Trecutul este, astfel, modelat în cadrul conversaţiilor, al interacţiunilor zilnice.

Memoria se bazează pe scheme mentale (Iluţ, Rotariu 2006, p. 153), care reprezintă sistemul de reprezentări despre obiecte sau aspecte ale lumii exterioare şi ale propriei persoane, operând sub forma unor tipare mentale prin care se interpretează, organizează şi activează informaţia.

D. Bertaux (1997) stabileşte trei ordine de realitate reprezentate de poveştile vieţii:

1. realitatea istorico-empirică – a istoriei trăite, consemnată sub denumirea de parcurs biografic. Parcursul biografic se referă atât la succesiunea situaţiilor obiective pe care le-a trăit subiectul, cât şi la maniera în care le-a perceput şi evaluat.

2. realitatea psihică şi semantică – constând din ceea ce subiectul spune şi gândeşte retrospectiv despre parcursul său biografic. Această realitate rezultă din totalizarea subiectivă a experienţelor subiectului până în acel moment. Totalizarea subiectivă reprezintă ansamblul de material mental pe baza căruia subiectul îşi construieşte povestea vieţii şi este alcătuită din amintiri, din reflecţii şi evaluări retrospective, dar şi din valorile şi cultura subiectului.

3. realitatea discursivă – a poveştii vieţii în sine, care este produsul unei relaţii de dialog, însemnând ceea ce subiectul doreşte cu adevărat să spună în legătură cu parcursul său biografic.

Evenimentele din trecut influenţează prezentul, fiind reconstruite de cel care le-a trăit sub forma unor episoade ale vieţii, cele mai semnificative dintre ele fiind integrate în naraţiunea de viaţă. În cazul memoriei episodice, G. Neisser distinge: 1) evenimentul propriu-zis; 2) evenimentul aşa cum a fost trăit de

către individul respectiv; 3) acţiunea de rememorare a evenimentului respectiv; 4) evenimentul rememorat (Neisser 1994, p.3). Păstrând aceeaşi analogie, memoria autobiografică are următoarele categorii: 1) evenimentele propriu-zise din trecut şi „sinele istoric" (cel care a luat parte la acele evenimente); 2) evenimentele, aşa cum au fost ele trăite, incluzând modul în care individul s-a perceput pe sine în acel moment; 3) sinele în procesul rememorării; 4) sinele rememorat.

M. Gergen şi K.J. Gergen (Gergen, apud Neisser 1994, p.91) au identificat următoarele reguli de construire a naraţiunilor de viaţă:

1) valorizarea punctului final – acest aspect funcţional al memoriei personale se manifestă prin tendinţa de a construi amintirile în jurul unui obiectiv îndeplinit sau nu, a unui scop atins sau nu;

2) selecţia evenimentelor relatate – evenimentele narate sunt legate de punctele finale ale naraţiunii, intensificând latura dramatică a povestirii;

3) ordonarea temporală a evenimentelor – orice experienţă încorporează evenimente din trecut şi evenimente imaginare, creând dificultăţi în a stabili cu precizie dacă o experienţă actuală este într-adevăr "aici şi acum";

4) legături cauzale – memoria autobiografică realizează legături cauzale între evenimente;

5) semne de demarcaţie – între amintiri reale sau produse ale imaginaţiei.

Memoria transgeneraţională întăreşte cultura fiecărui grup social şi sentimentul de apartenenţă la o comunitate. Ea tinde să fie mai degrabă romantică decât raţională, şlefuită de către cei care o produc sau reproduc în forma dorită de ei. Oamenii încearcă să reducă disonanţa cognitivă în momentul narării vieţii, căutând să asigure continuitate şi coerenţă internă povestirii. Povestea-vieţii este de fiecare dată fluentă, indivizii „explicându-se" pe ei înşişi, raţionalizând, justificându-şi alegerile sau acţiunile.

Memoria copilăriei în spaţiul multietnic bănăţean

Cea mai tânără intervievată a mea remarca un adevăr pe care fiecare dintre noi îl conştientizăm într-un anumit moment al vieţii: *„Am impresia că la un moment dat pierzi dimensiunea asta a copilăriei. Eşti prea preocupat de individualitatea ta după o anumită vârstă, probabil în adolescenţă, eşti foarte preocupat de ideea viitorului. Eu, cel puţin, aşa am păţit. Şi pierzi dimensiunea copilăriei, a grupului familial, a rudeniei...”* (A.K., n. 1980) Povestirea vieţii este de foarte multe ori un prilej de recuperare a copilăriei, de obicei într-o manieră idealizată, printr-o reîntoarcere la „vârsta de aur”.

Perioada copilăriei este încărcată cu amintiri pozitive, descrise cu nostalgie: *“Am avut o copilărie de vis, mai ales acum, când am îmbătrânit şi văd ce copilărie au copiii de astăzi. N-am avut televizor, n-am avut radio pe vremea aceea, dar am avut natură, am avut pomi, am avut dealuri pe unde am alergat, pe unde am hoinărit, unde iarna ne-am dat cu sania, fără teama că vine maşina.”* (V. M., n. 1954).

Analiza poveştilor vieţii după criteriul generaţional permite identificarea câtorva trăsături ale copilăriei în diverse contexte istorice, precum şi relevarea complexelor legături între evenimentele macro-sociale şi destinele individuale.

Fiecare generaţie are o serie de amintiri comune, precum şi o perspectivă proprie asupra trecutului comun. Pentru generaţia celor care au copilărit în perioada interbelică în Banat, o temă abordată de fiecare dată este cea a relaţionării cu Celălalt etnic. Structura etnică a Banatului acelei epoci istorice, mult diferită de cea din prezent, a fost rezultatul unui amplu proces început cu câteva secole în urmă. Dacă până în 1718 majoritatea populaţiei Banatului o formau românii şi sârbii, cei din urmă aşezaţi în sud-vestul provinciei, valurile de colonizări iniţiate de Imperiul Habsburgic vor schimba radical componenţa etnică a spaţiului bănăţean.

Iluminismul a deschis drumul unor profunde reforme care au produs atât schimbări de ordin economic sau administrativ,

cât şi ale mentalului colectiv al locuitorilor acestei regiuni. Trăsături ale acestui mental s-au păstrat până în perioada contemporană, fiind transmise nu numai prin intermediul diverselor instituţii sociale, ci şi într-o manieră informală, în cadrul microinteracţiunilor cotidiene.

Analiza calitativă a discursurilor oferă descrieri ale modalităţilor în care s-au stabilit primele contacte cu celălalt etnic, aşa cum şi le amintesc cei ce-şi povestesc viaţa. Aceste întâlniri erau deseori facilitate de proximitatea spaţială. Copilărind alături de copii aparţinând mai multor grupuri etnice, bănăţenii au interiorizat spontan trăsături de tipul toleranţei interculturale şi respectului faţă de valorile şi tradiţiile celuilalt. De cele mai multe ori, referirile care se fac la raporturile inter-etnice sunt pozitive. Este frecvent menţionată "buna înţelegere" cu celelalte etnii, indiferent de etnia căreia îi aparţine persoana intervievată.

Copiii care trăiau pe aceeaşi stradă cu alte grupuri etnice aveau mai multe şanse de a stabili relaţii cu ceilalţi. Spaţiul de joacă era un prilej de întâlnire cu celălalt etnic: *„Acolo aşa era atunci, indiferent ce copil era, de intelectual sau de muncitor, de ungur sau de român, oricine era, eram toţi împreună şi toţi ne înţelegeam bine."* (M.G., româncă). Jucându-se cu copii aparţinând altor grupuri etnice, bănăţeanul a învăţat primele cuvinte într-o limbă străină. *„Noi aşa am crescut aici, cu vecinii. Dacă o fost ungur, ne-o învăţat ungureşte. El o învăţat sârbeşte jucându-se cu noi."* (S.T., sârb)

Grupul de prieteni a avut de cele mai multe ori în Banat un caracter interetnic. Prieteniile, care se făceau „dincolo de naţionalitate", au facilitat şi împrumutarea unor obiceiuri legate de sărbători sau a unor practici culinare. O tradiţie specific catolică, ce avea loc în a doua zi de Paşti, era stropirea fetelor cu parfum de către băieţi. Cu trecerea timpului, acest obicei s-a răspândit în întreaga regiune.

Dacă data sărbătoririi Paştelui îi diferenţiază pe ortodocşi de catolici, data Crăciunului este diferită pentru ortodocşii sârbi şi

cei români. Cu toate acestea, spiritul Crăciunului este puternic evocat, indiferent de grupul etnic sau religios.

Copiii erau încurajaţi de către familie să înveţe limbi străine, inclusiv limbile unor etnii conlocuitoare. *„Părinţii mei au insistat ca noi să învăţăm limbi străine. Şi-au dat seama cât de important este să vorbeşti alte limbi. Mama obişnuia să spună: Astăzi vorbim în germană în casă. Şi toată ziua vorbeam unii cu alţii numai în germană."* (X. M., sârboaică)

O dovadă de bună creştere era a saluta şi a te adresa persoanei cu care te întâlneşti în limba maternă a acelei persoane. Iată o regulă de conduită pe care o tânără fată a primit-o de la mama ei, pentru a dobândi manierele unei domnişoare:

„Însoţeşte-ţi salutul cu un zâmbet. Nu te costă mult. Fii amabilă. Dacă ştii limba maternă a persoanei cu care te întâlneşti, salută în limba respectivă. Îi va face plăcere." (E. C., în S. Vultur, 2000, p.329)

Respectul faţă de celălalt este asociat în primul rând cu respectul faţă de părinţi, ei jucând rolul de „alţii semnificativi" în raport cu copilul. Mulţi intervievaţi, referindu-se la educaţia familială, evidenţiază faptul că părinţii aveau o conduită foarte autoritară faţă de copii: *„Şi dacă n-am făcut tăt aşa cum or poruncit părinţii, atunci ne-ar bătut. Îţi spun aşa! Nu ca voi... voi trăiţi în aer!"* (B.T.). Cu toate că admit faptul că autoritatea părintească a fost de multe ori exagerată, intervievaţii sunt de părere că era spre binele copilului: *„A fost absurdă educaţia... şi totuşi a fost mai bine."*

O altă dimensiune a educaţiei din copilărie în Banatul interbelic se referă la atitudinea faţă de muncă. Indiferent de apartenenţa etnică, bănăţenii au valorizat munca, hărnicia. Aproape fiecare persoană intervievată menţionează faptul că a fost obişnuită cu munca încă din copilărie. Cu toate acestea, nimeni nu se plânge de acest lucru; dimpotrivă, consideră că obişnuinţa de a munci le-a fost folositoare mai târziu.

Pentru bănăţean, prosperitatea, viaţa îmbelşugată constituia o consecinţă directă a muncii. Sunt multe mecanisme care au

generat o atât de puternică valorizare a muncii. Unul dintre acestea ar fi dorinţa sau mai degrabă imperativul de a fi „în rând cu lumea”. *„Acest mod de a nu te face de râs, de a te încadra într-un sistem, de a nu fi strident, de a nu provoca... asta-i specific bănăţean.”* (K.S., în Vultur 2000, p. 67) În consecinţă, *„Nu a existat în comună cineva care să nu muncească.”* (D.W. în Vultur 2000, p. 11)

Într-o comunitate în care relaţiile interumane erau foarte strânse, vecinii aveau o influenţă puternică, sancţionând orice deviere de la regulile comunităţii: *„Să nu fi văruit pereţii de Paşti, toată lumea ar fi râs de tine. Adică ceilalţi aveau pereţii zugrăviţi, şi tu nu... Însemna că erai cel mai leneş din sat.”* (K.S. în Vultur 2000, p. 67). Şi consecinţele nu se opreau aici, mai mult *„nici o fată nu s-ar fi măritat cu un bărbat leneş...”* Astfel, regula pe care bănăţeanul trebuia s-o înveţe ca şi copil era foarte clară: dacă munceşte, va fi respectat şi acceptat ca membru al comunităţii; dacă e leneş, va fi pur şi simplu marginalizat, chiar exclus din comunitate, datorită faptului că-i va fi imposibil să-şi întemeieze o familie.

Mulţi intervievaţi, provenind din familii din clasele sociale înalte, accentuează faptul că au fost educaţi în spiritul modestiei şi disciplinei: *„Să-ţi spun cum am fost crescuţi, în spirit de credinţă în Dumnezeu, în spirit de înţelegere cu cei din jurul tău.[...]. Asta din partea morală, din partea materială am fost deosebit de modeşti.”* (S.P., n. 1934) Luxul era evitat: *„Aveam haine de duminică şi haine de umblat pe-acasă. Hainele de duminică le îmbrăcam numai la biserică şi eventual după-masa la o plimbare sau la joc.”* (S.P., n. 1934)

Transmiterea rolurilor de gen este foarte bine evidenţiată atât în perioada interbelică, cât şi în deceniile următoare, proiectele educative pentru fete presupunând pregătirea pentru rolul tradiţional de soţie şi mamă. Fetele sunt socializate pentru rolurile tradiţionale feminine; sunt învăţate să gătească, să tricoteze, să croşeteze: *„...bunica mea a zis: “Tu trebuie să înveţi neapărat să faci pită, să înveţi să faci tăiţei, că o să ajungi să te măriţi şi*

n-o să ştii să faci tăiţei şi bărbatul tău ce-o să zică? – Uite, măi, pe cine mi-am luat!" Şi-ntr-adevăr, prima dată m-a învăţat să fac pâine. Eram, nu ştiu exact, în orice caz în clasele V-VIII." (C. E., n. 1955). De educaţia fetelor se ocupă în special mama şi bunica. Tatăl este cel care se impune în educaţia băieţilor: *"Când am fost student, toate vacanţele le-am petrecut alături de tata la dulgherie, la pus lemne pe casă, la pus ţiglă, la reparaţii de zidărie, lucrând alături de el."* (I. M., n. 1947)

Naraţiunile autobiografice se construiesc de multe ori în raport cu marile evenimente istorice. Discursurile intervievaţilor au relevat modul în care au perceput, copii fiind, evenimente traumatizante ca antisemitismul, al doilea război mondial, deportările în Bărăgan sau U.R.S.S., instaurarea comunismului sau colectivizarea. Sunt relevate mecanismele de adaptare familială, de supravieţuire individuală şi modalităţi în care traseele de viaţă au fost modificate în raport cu aceste evenimente.

Copiii sunt categoria socială cea mai vulnerabilă în momentele de criză sau război. În timpul celui de-al II-lea Război Mondial, mii de copii au fost ucişi în cadrul operaţiunilor militare din Balcani sau au fost deportaţi în lagăre de exterminare. "Fiecare război este un război împotriva copiilor", afirmă E. Jebb, fondatoarea Mişcării Internaţionale pentru Protecţia Copiilor după Primul Război Mondial (apud Ristović, Stojanović 2003 p. 25). Copiii au devenit în timpul războiului obiect al "reeducării ideologice şi naţionale", al deznaţionalizării, schimbării violente a religiei sau altor abuzuri care şi-au construit diverse justificări (Ristović, Stojanović 2003, p.56). Copiii au fost simultan victime şi instrumente ale propagandei ideologice. Ei au suferit de pe urma foametei sau epidemiilor şi au îngroşat rândurile orfanilor. Mai mult decât atât, generaţii întregi au fost private de copilărie, de educaţie, forţate să se maturizeze mult prea devreme.

Cel de-al Doilea Război Mondial a fost trăit de majoritatea intervievaţilor aparţinând primei generaţii investigate. Cei mai

mulţi dintre ei erau deja la şcoală în momentul când a izbucnit războiul. Amintirile intervievaţilor se leagă de plecarea pe front a taţilor şi în consecinţă lipsa acestora pe o perioadă de câţiva ani, de degradarea nivelului de trai, de sentimentele de teamă şi nesiguranţă pe care le simţeau. Unul dintre intervievaţi povesteşte despre diversele amintiri ale sale legate de război: alarmele legate de bombardamente – *„una din marile spaime ale copilăriei mele şi asta a fost: măştile de gaze şi coborârile în adăpost noaptea”*; refugierea din calea nemţilor – *„şi-atunci toată lumea a fugit din oraş, fiecare cu ce-o putut. Am fugit şi noi, cu mama şi cu sora mamei. Am pornit pe jos, terorizaţi că ne vor ajunge din urmă sau că ne vor mitralia, ceea ce s-a şi întâmplat. [...] Atunci am văzut prima oară oameni morţi căci au venit şi ne-au mitraliat două avioane nemţeşti, au mitraliat lumea de pe drum.”*; moartea tatălui pe front şi înmormântarea acestuia – *„în momentul în care au început să-l coboare jos, atunci m-a podidit plânsul, am izbucnit în plâns. Am realizat atunci, am intuit atunci ce se întâmplă cu adevărat.”* (R.C., n. 1936)

Poveştile vieţii aduc mărturii referitoare la manifestări antisemite care au marcat copilăria unora dintre intervievaţi. Dacă în perioada anterioară, relaţiile elevilor evrei cu colegii de şcoală erau foarte bune, antisemitismul a dus la o degradare a acestor relaţii: *„La liceul român nu am avut niciodată conflicte cu colegii. Însă în pauze, în curtea şcolii, de multe ori am fost îmbrâncit. Colegii mei de clasă s-au făcut că nu văd, în afară de unul, care a intervenit în favoarea mea.”* (A.A., n. 1909).

Intervievaţii evrei mărturisesc că au fost persecutaţi de către unii profesori, ameninţaţi sau lăsaţi corigenţi: *„Am simţit deja la şcoală foarte mult influenţa hitlerismului, a fascismului. Unul dintre profesori, de exemplu profesorul de matematică, care era român, când a venit în clasă, atunci scotea revolverul, îl punea pe masă şi-mi spunea: „Hai, jidane, să răspunzi!”. Nu vreau să spun că toţi făceau făceau aşa, că era ceva generalizat, dar erau din ăştia, şi-au venit cu cămaşă de legionar şi cu pistol.”* (T.N., n. 1920).

Situaţia s-a agravat odată cu introducerea unor legi antisemite. Aceste legi urmăreau limitarea accesului evreilor la educaţia superioară. Restricţiile s-au manifestat încă din liceu. În anii `23-`24 a apărut legea care interzicea accesul evreilor la licee neevreieşti. Singura opţiune care le rămânea era Liceul Israelit. Însă nici aici nu erau feriţi de persecuţii. Unul dintre intervievaţi povesteşte că la defilarea de 8 Iunie, Liceul Israelit a fost huiduit.

Unii evrei au reuşit totuşi să se înscrie şi la alte licee. Interesantă este mărturia unuia dintre ei, care s-a înscris la un liceu industrial. Şi acolo a simţit puternic antisemitismul, manifestat prin ameninţări sau discriminări în raport cu colegii de alte etnii (premiant fiind, nu i-a fost înmânat premiul).

O altă lege antisemită prevedea limitarea accesului evreilor la facultăţi. Era prevăzut un număr fix de locuri pentru evrei, iar acest număr a fost redus treptat, pentru ca la un moment dat, Politehnica din Timişoara să nu mai permită accesul niciunui evreu.

Pentru evreii intervievaţi, războiul a însemnat şi deportarea acestora sau a familiei lor. Una dintre poveştile-vieţii descrie supravieţuirea unui adolescent de 15 ani în lagărul de la Auschwitz: *„La Auschwitz însă a fost iadul pe pământ. [...] Am constatat că cei mai mulţi care au scăpat au fost tinerii de vârsta mea.[...] Una dintre explicaţii a fost aceea că tineretul a avut o altă constituţie psihică decât cei în vârstă. Am avut o dorinţă de viaţă, un optimism mai mare decât cei adulţi."* (Anonim în Vultur 2002, p. 275).

Un alt intervievat vorbeşte despre deportarea întregii familii şi separarea dintre membrii familiei. Mama, împreună cu ceilalţi membri ai familiei, a făcut parte din grupul celor care au fost exterminaţi, iar el şi cu tatăl lui au ajuns într-un lagăr de muncă. Intervievatul a perceput faptul că a rămas împreună cu tatăl lui ca fiind o şansă extraordinară: *„...a fost un avantaj uriaş, pentru că ne susţineam reciproc, psihic."* (Anonim în Vultur 2002, p. 284). Tatăl a fost cel care l-a îndemnat să

supravieţuiască, în ciuda tuturor dificultăţilor: *„tata mi-a spus, fii drăguţ şi uită tot ce s-a întâmplat acum, mănâncă, pentru că mâncarea este viaţa. Şi atunci am mâncat.”* (Anonim în Vultur 2002, p. 283)

Sfârşitul războiului a adus o schimbare a regimului politic. Instaurarea comunismului a însemnat şi o restructurare a sistemului educaţional. Unii dintre intervievaţi erau la şcoală în timpul reformei învăţământului din anul 1948, ceea ce i-a determinat să-şi schimbe opţiunile şcolare: *„În ’48 au intrat deja tare în reforma învăţământului. Atunci am intrat eu la facultate şi-a fost o catastrofă atunci. Nu mergeam eu la Agronomie, că nu ştiam nici cu ce se mănâncă agronomia. Părinţii mei atât de necăjiţi au fost, că li s-a luat ziarul, şi necazuri în familie au fost, şi nici n-aveam cu cine să mă sfătuiesc.”* (X.M., n. 1930).

Se vorbeşte în interviuri despre evenimente traumatice de factură individuală sau colectivă, cele din urmă afectând viaţa unei întregi generaţii. Pentru populaţia din Banat născută în perioada interbelică, deportările în Bărăgan sau U.R.S.S. au constituit astfel de evenimente traumatice, fiind prezente în memoria colectivă a tuturor bănăţenilor.

Deportările au avut ca scop şi o distrugere a satului bănăţean, a legăturilor interumane şi familiale, precum şi a modelului axiologic tradiţional, în scopul construirii „omului nou” şi a societăţii comuniste. În mediul tradiţional bănăţean, modelul familial predominant era la acea vreme cel al familiei lărgite, în care mai multe generaţii locuiau în aceeaşi gospodărie. În cazul deportării şvabilor în U.R.S.S., populaţia vizată era constituită din bărbaţii cu vârsta cuprinsă între 17 şi 45 de ani şi femeile între 18 şi 30 de ani (Vultur 1997, p.19). În consecinţă, pentru germani deportarea a echivalat şi cu o rupere a relaţiilor familiale, cu separarea de părinţi, de copii sau de celelalte rude, fapt ce a îngreunat şi mai mult situaţia celor deportaţi. Povestirea unei intervievate este o mărturie a dramei unei întregi familii: *„Mama era şi ea acolo. O văd şi acuma, după atâţia ani, cum a stat acolo şi a plâns. Mama a rămas singură cu băiatul meu,*

care a avut patru ani atunci. Pe soţul ei, pe tata, şi pe mine ne-au dus ruşii." (K.K., n. 1921). La întoarcerea acasă, după cinci ani, găseşte *„Sărăcia, mizeria. Mama mea a murit. După un an tatăl meu s-a recăsătorit. [...] Când am venit acasă, băiatul meu avea nouă ani şi era distrofic. [...]Când l-am văzut, eu am rămas uimită. Parcă nu era copilul meu."* (K.K., n. 1921).

S. Vultur remarcă faptul că mulţi dintre cei deportaţi în Bărăgan, consideră reuşita şcolară a copiilor „reparaţia cea mai importantă pe care destinul a adus-o vieţii lor" (Vultur 1997, p.21). Capitalul economic a fost înlocuit astfel de capitalul şcolar al copiilor. Traseul şcolar al copiilor celor deportaţi a fost îngreunat însă în multe cazuri de etichetarea acestora ca având origine socială „nesănătoasă".

Negociere valorică şi duplicitate comportamentală în perioada socialistă

Instaurarea comunismului a dus la schimbări majore ale proiectelor educative. Codul principiilor şi nomelor muncii şi vieţii comuniştilor, ale eticii şi echităţii socialiste, afirma: „Familia trebuie să fie cea dintâi şcoală în care copiii să înveţe, odată cu regulile de comportare în viaţă şi societate, preţuirea muncii, devotamentului faţă de patrie şi popor, faţă de partid şi cauza socialismului" (apud Bătrânu 1980, p.8).

Planificarea socialistă a atins toate sectoarele societăţii, aşa încât nici sistemul educativ nu a fost ocolit. Legea reorganizării învăţământului, adoptată în 1948, prevedea eradicarea analfabetismului şi educarea unei forţe de muncă ce urma să fie capabilă să răspundă cerinţelor de dezvoltare economică rapidă. În efortul de a instaura o dictatură a proletariatului, un prim pas a fost acela de a crea un proletariat (Kligman 2000, p.29).

Regimul comunist din România a fost preocupat în mod deosebit de creşterea natalităţii, aceasta fiind privită ca o „datorie" a fiecărui cetăţean: „Cea mai înaltă îndatorire patriotică,

cetăţenească a fiecărei familii este de a avea şi a creşte copii" (Ceauşescu apud Stănciulescu 2002, p.147). În acest context, controlul reproducerii era o verigă importantă în marele proiect al transformării socialiste.

G. Kligman (2000, p.88) constată că, în condiţiile creşterii semnificative a numărului de copii, ca urmare a interzicerii avorturilor, sistemul educaţional românesc a fost nevoit să-şi modifice structura pentru a face faţă numărului mare de elevi. Capacitatea de şcolarizare a instituţiilor de învăţământ din mediul urban a fost depăşită, astfel încât a fost necesară reducerea duratei orelor de curs şi creşterea numărului de serii de cursuri pe zi, ajungându-se la trei serii. O consecinţă inevitabilă a fost scăderea calităţii învăţământului, astfel încât pregătirea primită în cadrul orelor de curs era insuficientă.

Şcoala este văzută ca o instanţă a alocării statutelor sociale, motivând şi mai puternic familia în a investi în capitalul şcolar. În condiţiile deposedării familiei de capitalul material, investiţia spre care s-au orientat oamenii a fost cea şcolară: *„Părinţii mei au muncit foarte mult şi foarte greu şi au fost fericiţi la ideea că eu voi învăţa carte şi că asta îmi va asigura o altă condiţie socială şi că nu voi fi nevoit să duc aceeaşi viaţă pe care au dus-o ei."* (I.M., n. 1947).

Statul se implica puternic în socializarea copiilor, încă de la vârste timpurii. Durata scurtă a concediului de maternitate (trei luni) şi prezenţa masivă a femeilor în câmpul muncii a dus la deposedarea familiei de privilegiul socializării copiilor. Sarcina revenea acum statului paternalist, care a dezvoltat un sistem instituţional menit să împlinească acest obiectiv. Socializarea politică s-a realizat şi prin organizaţiile comuniste de tineret, de la organizaţiile de şoimi ai patriei, pionieri până la UTC-işti. În mare măsură, copiii au fost receptivi la mesajele ideologice transmise prin intermediul instituţiilor educative.

Interviurile cu subiecţi născuţi în perioada 1949-1954 pun în evidenţă o strategie „duplicitară" adoptată de părinţi sau bunici în transmiterea valorilor şi normelor de comportament

către copii. Astfel, mai multe dintre persoanele intervievate afirmă faptul că în casă se asculta „Europa Liberă” şi se vehiculau opinii contrare politicii oficiale, însă în acelaşi timp copiii erau învăţaţi să ascundă aceste lucruri: *„…noi eram sub această dublă autoritate; ea nu există, Europa, pentru că spune bunicul, dar bunicul ascultă Europa Liberă. Era o adevărată ciudăţenie! (*Era un conflict, probabil*.) Cred că toată generaţia noastră a trecut prin acest conflict şi a trăit acest conflict*. *(*La fel ca şi această atitudine duplicitară*…) Da, de-a ignora faptul că eşti depozitarul acelei informaţii interzise.”* (A. C., n. 1950).

Pe de altă parte, intrarea în lumea şcolară accentuează discrepanţa între valorile familiale şi cele promovate de şcoală. Mai mulţi subiecţi afirmă că activităţile de natură ideologică (acţiunile pionereşti, UTC-ul etc.) nu au fost percepute negativ de către ei la acea vreme*: “Nu cred că din generaţia mea ar fi cineva cinstit cu el care să respingă modul în care am fost educaţi. Faptul că eram pionieri era aşa, o chestiune de spectacol, într-un fel. Cravata roşie era frumoasă. Dacă stăm să judecăm, tot ce este extra-curricular este mult mai important decât ceea ce înseamnă programa şcolară.”* (A. C., n. 1950)

Pentru ce-a de-a treia generaţie de intervievaţi, a celor născuţi în anii `70-`80, memoria comunismului este construită în raport cu memoria copilăriei şi adolescenţei, influenţând modul în care această generaţie se raportează la trecut. Copiii anilor `80 nu cunoscuseră o altă realitate politică, aşa încât nu existau alte termene de comparaţie: *„(*Cum ai perceput activităţile legate de şoimii patriei şi pionieri?*) Nu-mi amintesc foarte bine de şoimii patriei. Ce-mi amintesc, era în timpul şcolii generale, de 23 August, unde trebuia să ne antrenăm cu steguleţe. (*Cum vedeai acele activităţi când erai copil?) *Ca o joacă. Altfel, nu înţelegeam absolut nimic.”* (V.M., n. 1976).

Răspunsurile sugerează şi faptul că toate aceste activităţi puternic ideologizate făceau parte din cotidian, din normalitate: *„Bănuiesc că ne afecta ce fac cu noi la grădiniţă şi la şcoală. Ţin minte că mă jucam cu prietena mea în cameră,*

făceam cort, şi-atunci tot timpul trebuiau să fie ornamente comuniste: stema etc. Ştiu că odată am rupt pagina din cartea surorii mele de citire, pentru că trebuia să fie stema, trebuia să fie portretul lui Ceauşescu, ca să fie aşa, ca la grădiniţă". (A.K., n. 1980)

Printre reprezentările negative legate de ultimul deceniu al perioadei comuniste se menţionează lipsurile alimentare. Comparativ cu a doua generaţie (a părinţilor), intervievaţii nu prezintă o descriere atât de dramatică a situaţiei economice. Vârsta mică îi degreva de responsabilităţi majore, greul vieţii de zi cu zi apăsând pe umerii părinţilor. Frustrările au fost totuşi prezente, însă au fost de multe ori legate de alte aspecte ale vieţii: *„...am fost privată poate de lucruri minore, dar care mie mi-au rămas în suflet. N-am trăit niciodată cu frică, n-am suferit de foame..."* (Anonim, n. 1974)

Amintirea cozilor este, totuşi, foarte puternică, mai ales că era o practică obişnuită, aşa cum consemnează şi alţi autori, a folosi copiii ca atu în competiţia pentru produse: *„(*Ai simţit ceva lipsuri în perioada comunistă*?) Da, dar intrau în peisajul cotidian* (râde). *Ce să zic? Trebuia să mă duc să stau la coadă la pui, ouă, să iau pe cartelă lapte şi pâine… Ştiu că la carne stăteam eu şi sora mea… N-aveam nici un termen de comparaţie, aşa mi se părea normal, să stau la coadă."* (R.B., n. 1975)

O percepţie aparte a comunismului vine din partea unui intervievat care a copilărit în mediul rural. Amintirile sale din copilărie se leagă de munca la câmp şi de creşterea animalelor. Aşa cum mărturiseşte, a fost învăţat de mic să valorizeze proprietatea, iar amestecul statului în proprietatea privată (prin cotele impuse, prin obligaţia de a contracta animale) a fost perceput de el ca o mare nedreptate: *„Fiind educat în spiritul acesta, al proprietăţii, era o dramă atunci când trebuia să dăm un animal la tăiat, când luau şi împărţeau fânul... Era dureros. La un moment dat, din douăzeci şi patru de clăi de fân, au mai rămas doar şase... Îi uram atunci..."* (N.H., n. 1975).

În această situaţie, furtul de la colectiv sau ascunderea animalelor erau considerate acte legitime, fireşti, neintrând în contradicţie cu codul moral. Această explicaţie a fost remarcată şi de alţi cercetători, fiind frecvent invocată înainte de 1989: *„Era un lucru normal. Nu consideram că fur de la cineva. Era lucrul meu."* (N.H., n. 1975).

Un aspect interesant este cel al politizării sărbătorilor. În întrebarea legată de sărbătoarea de Crăciun, de exemplu, se cerea intervievaţilor să spună dacă ştiau de existenţa lui Moş Gerilă şi care era deosebirea faţă de Moş Crăciun. Dacă la aceeaşi întrebare, subiecţii născuţi la începutul anilor `50 au oferit răspunsuri contradictorii, cei născuţi în anii `70 au făcut deosebirea între Moş Crăciun şi Moş Gerilă, cel din urmă venind, după cum îşi aminteau, de Anul Nou. Se poate observa cum la încercarea de a înlocui un simbol religios cu unul laic, populaţia a găsit în timp o soluţie de compromis, celebrând ambele simboluri.

Concluzii

După majoritatea autorilor, perioada copilăriei este cea în care se interiorizează valorile cele mai rezistente la schimbare. R. Jenkins (2000), referindu-se la importanţa socializării primare în formarea identităţii individului, vorbeşte de *identităţi primare*, în categoria cărora include personalitatea, genul, rudenia şi etnicitatea. Aceste identităţi sunt mai stabile şi adânc înrădăcinate, fiind mai rezistente la schimbare decât identităţile dobândite ulterior. În ipostaza sa de identitate primară, sinele poate fi considerat un tipar pe care se construiesc toate celelalte identităţi. Identităţile primare, asimilate prin învăţarea socială din copilărie, nu pot fi modificate de către copil decât în foarte mică măsură. Copiii nu se pot opune identificării externe de către ceilalţi deoarece au resurse limitate de experienţă şi cultură şi sunt vulnerabili la definiţiile puternice şi semnificative propuse de ceilalţi.

Identitatea socială este rezultatul multiplelor interacţiuni cu ceilalţi, proces care continuă pe durata întregii vieţi. Conţinutul identităţii este alimentat de mediul social extern.

Indivizii îşi negociază identităţile în cadrul ordinii interacţionale. Regulile multiplelor interacţiuni sociale sunt surse de revelare sau de ascundere a anumitor identităţi. În funcţie de situaţie, indivizii aleg să-şi prezinte o anumită imagine de sine pentru a fi acceptată de ceilalţi.

Identitatea socială este indisolubil legată de identitatea colectivă, care pune accent pe similaritățile dintre oameni, pe ceea ce se presupune că au în comun. Delimitarea similarităților presupune concomitent stabilirea frontierelor, a diferenţelor faţă de ceilalţi.

„Modelul bănăţean" este o sintagmă intens vehiculată, atât în discursul mediatic, cât şi la nivelul interacţiunilor cotidiene. Este încărcat cu o serie de trăsături stereotipe şi invocat într-o multitudine de situaţii sociale. Am arătat pe parcursul lucrării cum este construit şi reconstruit acest model în discursul autobiografic şi care sunt modalităţile în care identitatea regională bănăţeană este definită încă din copilărie.

Bibliografie

Atkinson, R. 1998, *The Life Story Interview*, SAGE Pub., Londra

Bătrânu, E. 1980, *Educaţia în familie*, Ed. Politică, Bucureşti

Bertaux, D. 1997, *Les Récits de Vie*, Ed. Nathan, Paris

Bruner, J. 1994, „The „remembered" self", în Neiser, U., Fivush, R., *The remembering self. Construction and accuracy in the self-narrative*, Cambridge University Press

Constantin, T. 2004, *Memoria autobiografică. Definirea sau redefinirea propriei vieţi*, Ed. Institutul European, Iaşi

Elliott, J. 2005, *Using Narrative in Social Research*, SAGE Pub., Londra

Gubrium, J.E., Holstein, J.A. 2001, *Handbook of Interview Research. Context & Method*, SAGE Pub, Londra

Jenkins, R. 2000, *Identitatea socială*, Ed. Univers, Bucureşti

Jovanović, M., Naumović, S.(ed.) 2002, *Gender Relations in South Eastern Europe. Historical Perspectives on Womanhood and Manhood in 19th and 20th Century*, Ed. Chigoja, Belgrad

Kligman, G. 2000, *Politica duplicităţii. Controlul reproducerii în epoca lui Ceauşescu*, Ed. Humanitas, Bucureşti

Middleton, D., Edwards, D. 1990, *Collective Remembering*, SAGE Pub., Londra

Neiser, U., Fivush, R. 1994, *The remembering self. Construction and accuracy in the self-narrative*, Cambridge University Press, UK

Rotariu, T., Iluţ, P. 2006, *Ancheta sociologică şi sondajul de opinie*, Ed. Polirom, Iaşi

Sclater, D.S., Antrews C.S. 2004, *The Uses of Narrative: Explorations in Sociology, Psychology and Cultural Studies*, Transaction Publishers, New Jersey

Vultur, S. 1997, *Istorie traită, istorie povestită*, Ed. Amarcord, Timişoara

Vultur, S. 2000, *Lumi în destine*, Ed. Nemira, Bucureşti

Vultur, S. 2002, *Memoria salvată. Evreii din Banat, ieri şi azi*, Ed. Polirom, Iaşi

XXX Arhiva de istorie orală a Grupului de Antropologie Culturală şi Istorie Orală din cadrul Fundaţiei „A Treia Europă” din Timişoara

Smaranda Vultur

O răşele cu tradiţie interculturală din Banat: Oraviţa

Studiul de faţă[5] se bazează pe utilizarea şi compararea mai multor tipuri de surse memoriale cu scopul de a examina liniile de forţă în jurul cărora se poate reconstitui o memorie urbană. Monografii, însemnări de călătorie, surse orale, recensăminte şi statistici, fotografii sunt câteva dintre reperele acestei reconstituiri, care pune în centrul ei redefinirea periodică, în istoria orăşelului de provincie, a frontierelor în jurul cărora s-au construit diferenţele şi s-au consolidat identităţile. Situată când la marginile unui imperiu, când la cele ale unui stat naţional, în partea sudică a Banatului românesc, nu departe de frontiera pe care o trasează Dunărea, viaţa localităţii de provincie a avansat spre un statut urban, prin unirea în timp a două entităţi distincte: colonia muncitorească restrânsă dezvoltată în jurul minelor – Oraviţa Montană sau Germană (grupând funcţionari şi mineri veniţi din toate zonele Imperiului Habsburgic) – şi un vechi sat românesc, Oraviţa Română. Localitatea aparţine Banatului montan, industrializat de timpuriu, din secolul al XVIII-lea şi aflat pentru o perioadă îndelungată sub jurisdicţia administraţiei minelor, ceea ce a favorizat de la început, contactul între populaţiile autohtone şi populaţiile colonizate, în pofida diferenţelor etnice, religioase şi lingvistice care le delimitau (Leu 2006, p.304).

Situată în lungul cursului superior al râului care străbate oraşul (motiv pentru care este denumită şi Oraviţa "de sus"), Oraviţa Montană a fost preponderent industrială, de limbă germană şi catolică, faţă de Oraviţa Română, situată în lungul cursului inferior al râului (motiv pentru care este denumită şi Oraviţa "de jos"), preponderent agricolă, română şi ortodoxă.

[5] O versiune redusă a acestui studiu a apărut în limba franceză, în revista *Cultures d'Europe centrale,* 2008, vol. 7, CIRCE, Paris, Université de Paris-Sobonne, p.149-166

Aceste caracteristici se relativizează mult în cursul istoriei localităţii, pe măsură ce evoluţia ei către un statut urban tinde să facă frontierele interioare iniţiale din ce în ce mai permeabile şi flexibile. Diversificarea socială, legată de dezvoltarea urbană, adaugă tabloului etnic şi religios deja foarte bogat, un factor important de variabilitate, ce trebuie luat în seamă atunci când ne ocupăm de tradiţiile multiculturale şi interculturale ale Oraviţei, reflectate în stilul de viaţă, în practicile sociale şi în memorie.

Ne aflăm, aşadar, în faţa unui caz interesant, care ne incită la explorarea, pe de o parte, a situaţiilor care sunt la originea multiculturalităţii locale şi la felul în care aceasta se structurează şi este percepută (din interior mai mult decât din exterior) şi, pe de altă parte, a evoluţiei spre forme de acţiune şi o viaţă comunitară de tip urban, în care aspectele interculturale devin tot mai importante. În afara surselor scrise, am utilizat în acest studiu povestiri de viaţă din Arhiva de istorie orală a Fundaţiei A treia Europă, menţionată în cele ce urmează AIOFTE[6]. Aceste povestiri ne permit să vedem în ce măsură flexibilitatea frontierelor etnice, religioase şi lingvistice este încă vie în memorie, sub ce forme are loc comunicarea interculturală, care sunt condiţiile care o favorizează şi care sunt valorile care îi sunt atribuite.

Potrivit ultimului recensământ al populaţiei şi al locuinţelor, efectuat în 2002, Oraviţa, orăşel aflat azi în judeţul Caraş-Severin, situat în sudul Banatului românesc, în apropierea frontierei sârbeşti a României, nu are decât 12 858 de locuitori, din care 11 972 români şi numai 155 maghiari, 376 romi, 222 germani şi 84 sârbi[7]. Bilanţul statistic pare a sugera că vocaţia

[6] Majoritatea au fost înregistrate în 2002 în cadrul proiectului "Memoria vieţii urbane în Banat: micile orăşele" pe care l-am coordonat. Din echipă au făcut parte alături de mine, Roxana Onica, Antonia Komlosi şi Mihai Crîznic. Ulterior s-au adăugat interviuri înregistrate la Oraviţa, la Timişoara, Paris sau München, de Adrian Onica, Adriana Roşioru, Marta Bosică, Mihaela Sitariu şi Smaranda Vultur.

[7] Îi sunt îndatorată lui Valeriu Leu pentru aceste informaţii, care provin de la Consiliul Judeţului Caraş- Severin, la fel ca pentru indicarea unor

multiculturală a localităţii a rămas un simplu fapt de memorie, dar, cum se va vedea, a unei memorii încă foarte vii, despre care depun mărturie monumente, biserici, cimitire, denumiri de locuri şi de persoane, cărţi, articole din ziare şi mărturii orale.

Dezvoltarea aşezării – căci nu putem vorbi despre un oraş decât cu începere din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea – este legată, la început, de exploatarea minieră care reuneşte în jurul ei populaţia satelor din împrejurimi, dar şi pe cei colonizaţi de Imperiul Habsburgic, după anexarea Banatului în 1718 (Pacea de la Passarovits), ca urmare a victoriei asupra turcilor.

Un document din arhivele parohiei catolice, *Historia Parohiae Oravicensis ab anno 1808 usque 1888*, menţionează anul 1703 ca dată a sosirii primilor treisprezece mineri austrieci aduşi aici din Tirol (*Situaţia* 1935).

Din mica istorie a localităţii Oraviţa Germană, redactată de Cadastrul StEG (Staadts Eisenbahn Gesellschaft), reiese că aceşti mineri "au fost trimişi aici înainte de victoria completă asupra turcilor" pentru a explora situaţia de pe teren, "sub conducerea lui Mathias Brunner" (Leu 2006, p.308-309)[8]. În jurul exploatărilor miniere au fost construite, treptat, case şi s-a dezvoltat industria. Primilor colonişti veniţi din Tirol li s-au adăugat în 1722 încă 450 de mineri din aceeaşi regiune, iar în 1723 s-a deschis Biroul minelor care a devenit mai târziu Direcţia Montanistică Bănăţeană. Aceasta a funcţionat până în 1856 (Creţiu 2007, 46 şi 111). Locuitorii regiunii minelor nu erau obligaţi să facă serviciul militar şi nu plăteau impozite.

În 1854 terenurile Direcţiei minelor au fost vândute Societăţii private a căilor ferate austriece, Staadts Eisenbahn

---

surse bibliografice fără de care acest studiu nu ar fi fost posibil.

[8] Este vorba despre un fond de documente ale StEG nr.18/1855, Ortgeschichte von Deutsch Orawitz und Deutsch Ciclova. p.1, aflat la Arhivele Naţionale. Direcţia Judeţeană Caraş-Severin (ANDJCS). Mai mulţi istorici consideră că data de 1703 este eronată.

Gesellschaft (StEG)[9], care devine astfel, din 1855, proprietară a sudului provinciei, cu minele, satele, pădurile şi uzinele ei. StEG s-a transformat după primul Război mondial (1920) în UDR (Uzinele şi Domeniile Reşiţa).

Dar coloniştii nu au fost doar austrieci. În secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, au venit sau au fost trimişi aici de Imperiul habsburgic, macedono-români (negustori bogaţi care au investit în aşezăminte culturale), români din Oltenia (din partea inclusă după 1718 pentru două decenii în Imperiul Habsburgic), care au lucrat ca mineri (li se spunea "bufeni"[10] de către populaţia locală, în timp ce ei le spuneau românilor autohtoni "frătuţi"), italieni din Friul (lucrători în piatră, dar şi ingineri pentru construirea de căi ferate, în care Oraviţa deţine mai multe recorduri), slovaci, cehi (pemi), germani (Creţiu 2007).

În 1784, biserica ortodoxă română din Oraviţa a fost terminată datorită, în mare parte, contribuţiei negustorilor macedono-români şi greci. O parte dintre austrieci lucrau în administraţie, o alta în mine sau la construcţia de căi ferate (la care mai lucrau şi tăietori în piatră friulani). Exploatarea minelor şi descoperirea de zăcăminte de cărbune la Anina a încurajat dezvoltarea transporturilor: în 1846 s-a lărgit drumul dintre Anina şi Oraviţa şi ceva mai târziu, în 1847, a început construirea liniei de cale ferată Oraviţa-Baziaş, terminată în 1854. Această nouă legătură uşura transportul cărbunelui până la Dunăre, spre Viena. În 1863 este terminată calea ferată dintre

---

[9] „Keiserliche und Königliche Privilegierte Österreichische Staats Eisenbahn Geselschaft" este numele societăţii austriece cu capital francez şi sediul la Paris. Cf. Crosse 1878, p.54. , Gräf 1997.

[10] Au fost propuse mai multe etimologii, dintre care o reţin pe aceea propusă de Valeriu Leu, după care denumirea provine de la "Buch" (carte), documentul care le permiteau să se stabilească în Oraviţa. Privind alte etimologii, cum ar fi legătura între *bufeni* şi *buha* (bufniţă), cf. interviul luat în 2002 de Roxana Onica lui A.I., născut în 1926 la Sasca Montană (AIOFTE), publicat în revista Orizont nr.2 (1457), 15 februarie 2004, p.21.

Oraviţa şi Anina. Călător prin ţinut în 1878, inginerul minier Andrew F. Crosse apreciază că e vorba de «o realizare inginerească remarcabilă. Pe o distanţă de aproximativ 40 km. se ridică la o înălţime de 400 de metri, pe alocuri mai mult. Au locomotive foarte puternice cu un sistem de roţi dinţate, iar linia ferată urcă în zigzag pe versantul muntelui.»[11] (Crosse 1878, p.54)

Treptat, centrul minier lasă loc unei reţele industriale mai vaste[12], în care, alte localităţi, precum Anina (pentru extragerea de cărbune) şi Reşiţa (unde se dezvolta industria metalurgică şi a construcţiilor de maşini) câştigă supremaţia pe plan economic, în timp ce Oraviţa îşi păstrează statutul de centru cultural şi administrativ al regiunii. Oraşul a devenit, încă din secolul al XIX-lea, un important centru comercial, participând la expoziţii organizate în cadrul târgurilor din Viena sau din alte centre ale Europei (Bota 2008, p.43-48). La 1 iulie 1817 a avut loc şi prima reprezentaţie teatrală la Oraviţa, într-un teatru construit după modelul *Burgtheater*-ului din Viena şi devenit astăzi un adevărat "loc de memorie".

În 1935, după ce din 1919 localitatea intrase sub administraţie românească, vechiul centru minier rămăsese doar o amintire. Oraviţa devenită comună urbană, centru de judeţ, ca urmare a împărţirii în două a vechiului judeţ Caraş-Severin şi a înfiinţării judeţului Caraş în 1926, e formată din trei părţi: Oraviţa I (Oraviţa Montană), Oraviţa II (fosta comună Oraviţa

---

[11] Traducerea memoriilor lui Andrew F. Crosse a fost făcută de Dana Percec, căreia îi mulţumesc.

[12] "Vechile mine de cupru şi argint din Oraviţa sunt azi abandanonate – notează Crosse (1878, p.54-55) – dar viaţa industrială a locului este este păstrată de activitatea minelor de cărbune care îşi au depozitul aici. (...) Există o bogată industrie a parafinei în Oraviţa; petrolul brut este distilat din cărbunele negru de la Steierdorf, obţinând-se 5% petrol. (....) Moldova (Veche – n.n.) era renumită pe vremuri pentru cel mai bun cupru din Europa, dar minele cred că s-au închis în 1848. (...) Un englez exploatează o mină de aur de lângă Oraviţa cu oarecare succes".

română), Oraviţa III (fosta comună rurală Răchitova, care face parte din oraş din anul 1926) (*Situaţia* 1935, p. 106).

În perioada comunistă oraşul şi-a pierdut importanţa administrativă în faţa Reşiţei, devenite important centru muncitoresc.

Acest scurt excurs istoric este suficient pentru a anticipa că pluralitatea etnică, diversitatea religioasă, stratificările sociale, unificarea teritorială şi percepţiile identitare joacă un rol important în reconstruirea, în diferite momente, a frontierelor interioare ale acestui mic oraş, situat mai întâi la marginea Imperiului Austro-Ungar, apoi, după 1918, la marginea de sud-vest a României.

Călători la Oraviţa în prima jumătate a secolului al XIX-lea

Când soseşte la Oraviţa, în 14 august 1838, către orele 18, pictorul Friedrich Baudri priveşte de sus orăşelul ce i se pare a fi «un parc întins, care abia lasă să se întrevadă, casele din vale»[13]. Se instalează la hotelul "Coroana de Aur" (Baudri 1989/ 1837 – 1840, p.139) a cărui clădire se află şi astăzi pe strada principală a oraşului. În ziua următoare, zi de sărbătoare, face o vizită farmacistului Knoblauch (a cărui locuinţă a fost transformată în farmacie-muzeu, după moartea ultimului său descendent).

Originar din Köln, fiul unui emigrant francez şi al unei germane, pictorul Friedrich Baudri a fost recomandat farmacistului de un prieten austriac. Scrisoarea acestuia îi deschide uşa mai multor persoane şi familii de vază ale oraşului. El a venit ca să picteze şi să câştige bani, dar prilejul este potrivit şi pentru a descoperi orăşelul şi împrejurimile lui – Ciclova Montană,

[13] Traducerea textului lui Fr. Baudri în română i-o datorez Adrianei Roşioru, căreia îi mulţumesc.

Steierdorf, peştera Ponoare, Iam – renumite pentru frumuseţea naturii şi a staţiunilor climaterice.

Un tânăr, Von Bloch, este cel care îi vorbeşte despre exploatarea minieră în jurul căreia a luat naştere, treptat, micul oraş. Extragerea de aur, argint, fier şi cupru era mai puţin productivă încă pe vremea vizitei lui Baudri, dar Administraţia Minelor reprezenta încă cea mai importantă autoritate locală, ocupându-se şi cu rezolvarea anumitor litigii, după cum consemnează pictorul.

Potrivit lui Baudri, care notează în jurnalul său din chiar ziua sosirii sale în Oraviţa, localitatea număra, pe atunci, circa 750 de case, exceptând zona camerală (o parte a localităţii care aparţinea statului şi care avea propria ei administraţie). Era mică, dar înzestrată cu un frumos teatru, unde pictorul asista la reprezentaţii aproape seară de seară, invitat de noii săi prieteni[14]. I se pare că publicul arborează un lux exagerat, dar atmosfera locului este dată mai ales de amabilitatea oamenilor. Ospitalitatea pare a fi, de altfel, trăsătura dominantă a acestei mici societăţi provinciale: Baudri este invitat adeseori la dejun sau la cină, la cei care reprezintă o mică elită locală. Întrunirile familiale la care este invitat sunt prilejuri de a asculta concerte, oamenii par foarte instruiţi, amatori de muzică: o ascultă şi cântă la diferite instrumente (Baudri 1989, p.139-140 şi p.154-155).

M.Jablonski, asesorul von Belizei, medicul Josef Nàgy, farmacistul Knoblauch, M. Maghata, judecătorul Jendrássig (Jendraszig), asesorul Hiller, directorul tuturor exploatărilor miniere, preşedintele von Granzenstein (a carui soacră era consilieră aulică la Viena), cumnatul acestuia, Maylath (Mailat), medicii Wierzbicky (botanist) şi Lindner (chirurg), aromânul Ioan Niuny, unul din principalii întemeietori şi arhitecţi ai teatrului (Sim Sam Moldovan 1938, p. 92, 94, 95), Petrovits, un latifundiar şi negustor bogat, canonicul Leopold Klasovits, un pictor local, Mayer, care a studiat la Viena,

[14] El notează titlurile spectacolelor şi face consideraţii critice asupra lor.

domnişoarele Kleich, Keil, Louise Boch, Lisette Urhödy fac parte din cercul persoanelor pe care Baudri le frecventează cu mai mare sau mai mică regularitate[15]. Rezonanţa numelor indică o dominantă germană, dar şi sonorităţi maghiare, italiene, româneşti, sârbeşti şi poloneze, sugerând deja o lume cosmopolită şi diversă. La prietenii săi, întâlneşte de altfel şi alţi străini, de exemplu pe unul din fraţii Schott din Würtemberg[16], oameni veniţi din Viena, de la Novi Sad, din Mannheim (un chirurg pensionar) (Baudri 1989, p.165), un negustor de fier din Prusia, un nobil maghiar, Gerhard, care povesteşte ce a văzut la Constantinopol sau în Egipt (Baudri 1989, p.161-162). La rândul lor, oamenii din Oraviţa călătoresc adeseori: la Novi Sad, sau la Biserica Albă (Bella Cîrkva sau Weiss Kirche), la Lugoj sau la Timişoara, cu vaporul pe Dunăre până la Budapesta sau Viena etc.

Este o lume mobilă, deschisă, (cel puţin la nivelul unei protipendade locale), în care se primesc musafiri în casă şi instinctul social pare viu. Aceşti oameni se întâlnesc pentru a discuta, pentru a pune la cale o afacere sau o înţelegere matrimonială, dar şi, mai ales, pentru a asculta muzică, a se duce la teatru, a pleca în excursii sau drumeţii; bărbaţii merg şi la vânătoare. Ei nu pregetă să-şi ofere şi câte un portret, spre a se imortaliza. Mai ales latifundiarii bogaţi, cum a fost nobilul maghiar Endrödy de Erdöd (din Grăniceri/ Csavos), îşi pot permite să primească un pictor ca Baudri, pentru o şedere de o iarnă întreagă, pentru a picta portrete fiecărui membru al familiei, în mărime naturală, sau tablouri cu teme religioase (o *Răstignire* şi o *Coborâre de pe Cruce*, în cazul lui Endrödy).

---

[15] La început entuziasmat de noile sale relaţii, Baudri are înainte de plecare, sentimentul că ele au fost oarecum formale şi din pricină că, preocupat de lucrul său, nu a avut destul timp să le aprofundeze.

[16] E vorba de Arthur, administrator al lui Von Bissingen din Iam şi apoi topograf în S.U.A., cel care a cules "basme valahe" din regiune, publicate în 1845 de fratele său Albert la Stuttgart (Arthur şi Albert Schott, 1845). Cf. nota 14 şi 15.

Călătorind prin regiune, Baudri are şi prilejul de a cunoaşte «valahi» (după cum erau numiţi românii la acea vreme). Printre ei, ţărani care transportau cărbune în căruţe trase de boi, o fată tânără care aducea, foarte devreme dimineaţa, laptele din Steierdorf[17] la Oraviţa şi un tânăr cioban care cânta, după presupunerile nu tocmai verosimile ale pictorului,... un jodler! Ciobanul acela să fi existat în realitate sau să fi fost produsul imaginaţiei pictorului care a crezut că vede în peisajul din Steierdorf lucruri cunoscute lui, şi anume ţara sa natală (*Heimat*), "munţii înalţi din sudul Germaniei" sau dimpotrivă, peisajul familiar al unei Austrii idilice?

Baudri s-a interesat de români şi în calitatea sa de pictor. Chiar dacă găseşte mulţi clienţi în mijlocul noilor săi prieteni din notabilitatea locală, care doresc să fie pictaţi, el speră să aibă prilejul de a aduna şi "câteva frumoase portrete de români" (Baudri 1989, p. 165). Îi vede pe „valahi" la piaţa ce i se pare foarte însufleţită şi colorată, admiră costumele femeilor şi ale tinerelor fete, precum şi trăsăturile lor regulate, feţele adeseori frumoase, care i se par potrivite unor picturi de gen. El pictează valahii pe care îi întâlneşte la Schela Kladova, un grup de femei valahe care torc lână, sau un grup de femei la piaţă.

Se pare că Fridolin (Ioan) Niuny, despre care vorbeşte pentru prima dată în jurnalul său la 22 septembrie 1838, este cel prin care îşi va forma o imagine despre români. Niuny contribuise substanţial şi la descierea pe care fraţii Schott o fac românilor, în preambulul culegerii lor de basme valahe la care ne referim ceva mai încolo. Conform mărturiei lui Baudri, Niuny îi caracteriza astfel: "sunt cei mai buni muncitori de la exploatările miniere, sunt inteligenţi, învaţă uşor, sunt curajoşi şi răzbunători, ştiu să scrie şi să citească destul de bine în română; trăiesc mai degrabă pe lângă fraţii lor români decât pe lângă unguri, chiar dacă sunt influenţaţi de aceştia" (Baudri

[17] Localitate întemeiată de colonişti mineri aduşi din regiunea Rinului în 1773. În 1935 funcţiona aici o reputată staţiune balneară, numită şi «Aurora Banatului».

1989, p.156). Totuşi, ei "sunt predispuşi la furt şi înfruntă moartea cu un anume dispreţ", spune Niuny, consideraţie ce aminteşte de felul în care Herodot îi prezenta pe geţi.

Niuny vorbeşte bine româneşte (era, după mai multe surse, aromân) şi cunoaşte pe toată lumea; aşadar, el este acela care îi va furniza lui Baudri modele pentru portretele sale de valahi. Dintre acestea, pictorul dă o atenţie deosebită unei tinere române originară din zona de munte, soţie a unui muncitor venit la Oraviţa să lucreze la mine. El apreciază "chipul frumos şi formele nobile (ale acestei femei), care se găsesc rareori în medii asemănătoare, la alte popoare". Felul de a vorbi al lui Baudri arată că interesul său pentru valahi nu era doar acela al unui pictor. El face consideraţii de ordin etnologic, observând costumele, obiceiurile şi tradiţiile poporului.

Baudri pictează un ţăran român din Ciclova, un tânăr de 25 de ani, bine legat, cu plete lungi şi frumoase, care îi aminteşte, prin ţinuta şi trăsăturile sale regulate, de ţinuta romanilor (Baudri 1989, p.160-161), strămoşii românilor. Pictorul proiectează o viziune romantică asupra acestui popor care, pentru el, este încă foarte aproape de originile sale. El vorbeşte despre "aceşti oameni aspri, adeseori sălbatici" (valahul este întruchiparea primitivului!), dar care "de multe ori dau dovadă de o inteligenţă sănătoasă, o judecată clară, o capacitate de înţelegere a lucrurilor noi", "chiar a acelora care, la început, le sunt cu totul străine" (Ibidem).

«Valahul» reprezintă autohtonul prin excelenţă, exotic faţă de mediul german pe care pictorul îl frecventează şi în mijlocul căruia se simte mai în largul său. Dincolo de interesul pe care un pictor portretist îl acordă modelului său – interes explicat de observaţiile sale de ordin fizionomic, de exemplu – Baudri îi consideră pe valahi obiect de studiu, încercând, în spiritul epocii să surprindă diferenţele – să înţeleagă cât mai bine specificul local. Călătoria devenise încă din secolul al XVIII-lea un mod de a descoperi alteritatea, iar romantismul

include tendinţa de a-l face pe Celălalt «exotic» şi de a proiecta asupra «naţiilor» grila «specificului naţional».

Baudri observă că felul de a vorbi al valahilor este foarte expresiv, că limbajul lor conţine multe metafore. El surprinde diferenţele între "comportarea cu foarte mult bun simţ a femeilor" şi "comportarea mai puţin şlefuită a bărbaţilor, care sunt adeseori foarte brutali". Astfel îşi explică el, în parte, infidelitatea femeilor care "nu par să-şi ia prea în serios îndatoririle conjugale, lăsându-se seduse de funcţionarii superiori de orice rang", care, la rândul lor, nu şovăie în a le face "propuneri indecente" (Baudri 1989, p.158).

Producţiile artistice ale valahilor poartă şi ele pecetea autenticităţii, reprezintă esenţa fiinţei lor. Nu este o întâmplare că, înainte de a părăsi Oraviţa, Baudri îl vizitează pe pictorul local Mayer care îi dă o schiţă a unui dans popular românesc executat de "frătuţi", cum erau numiţi românii autohtoni. Întrucât nu avusese ocazia de a vedea aievea un astfel de dans, Baudri speră ca, pictându-l, să poată surprinde "esenţa naţională" pe care dansul pare să o întruchipeze (Baudri, p.162-163).

Dintr-o perspectivă apropiată se naşte şi interesul fraţilor Albert şi Arthur Schott[18] pentru basmele populare ale valahilor din regiune. Publicând în 1845, la Stuttgart, după modelul Fraţilor Grimm, povestirile culese de fratele său Arthur (care a lucrat ca agronom la Iam, nu departe de Oraviţa), Albert Schott găseşte nimerit să " prezinte înaintea acestor povestiri o descriere a poporului valah, a originii, dezvoltării şi limbii sale" (Schott,1982, p.32). În măsura în care această mică monografie este dedicată "valahilor din Banat"[19], ea se reazimă pe ceea ce fratele său (ca şi Baudri), "a văzut la faţa locului" (Schott, p.33), autenticitatea surselor (precis indicate) fiind o garanţie a surprinderii faptelor în adevărul lor profund.

[18] Cf. şi Ungureanu, 2005, p. 225-226.
[19] Cf. intra Simina Melwisch-Birăescu.

Mic tratat de imagologie
sau despre "natura contemplativă" şi "natura activă"
(*mijlocul secolului al XX-lea*)

Un secol mai târziu, modul de a vedea lucrurile al fraţilor Schott în ce priveşte dansurile şi cântecele românilor, ca încarnare a spiritului naţional, e încă valabil. După ce Banatul a fost integrat României, în 1918, ţăranul român şi producţiile sale artistice devin embleme ale noii identităţi. Un capitol din raportul prefecturii Caraş din 1935 este consacrat "*Asociaţiei corurilor şi fanfarelor*" care este mândria regiunii, o adevărată «instituţie artistică, morală şi naţională» (*Situaţia* 1935, p.175), conferindu-i Banatului chiar unicitate în raport cu alte regiuni ale României (*Situaţia* 1935, p.175). Autorul anonim al textului vorbeşte despre acest ţinut ca de un leagăn al cântecelor lirice (doine) şi al dansului popular, subliniind că aceste tradiţii vin de la strămoşi şi poartă amprenta unei românităţi adevărate.

De altfel, în tot Banatul acelei vremi, corurile şi fanfarele erau practici identitare curente pentru majoritatea populaţiilor, competiţiile între localităţi fiind frecvente. Astfel, numai în regiunea Caraşului erau 80 de coruri şi 30 de fanfare; ideea unui muzeu şi a unei monografii a vieţii muzicale a regiunii pare să se impună, în scopul stimulării creativităţii generaţiilor viitoare (*Situaţia* 1935, p.177). Dansuri şi coruri reprezintă "Banatul muzical în tot ce are mai preţios", dar este vorba şi despre un specific local pe care autorul încearcă să-l surprindă cu ajutorul portretelor-robot al Pustanului – *Cărăşanului* (judeţul Caraş) – (de la cuvântul maghiar *pusta* care înseamnă câmpie în dialectul bănăţeanului român). Aceste portrete sunt construite pe baza unui şir de opoziţii care includ trăsături de caracter înnăscute, dar şi, potrivit discursului asupra identităţii naţionale din epocă, trăsături ale peisajului care îşi pun amprenta pe caracterul locuitorilor din zonă.

«*Căci într-adevăr*, cărăşanul*, trăind şi muncind din greu în regiuni mai mult muntoase, se deosebeşte mult de*

vecinul din pusta Torontalului de pildă. Astfel cărăşanul se caracterizează printr-o fire vioaie, expansivă şi făloasă, în opoziţie cu pustanul*, care trăind în largul şesului, se caracterizează printr-o fire domoală, contemplativă şi aşezată. Om de munte,* cărăşanul *are în ţesătura intimă a a firii lui, ceva din impetuozitatea năvalnică şi prăvălitoare a râului de munte, care se rostogoleşte cu zgomot mare peste bolovanii ce-i ies în cale, are ceva din firea şi isteţimea îndrăzneaţă a haiducului, care-şi trăeşte viaţa fugărită în ascunzişurile, în taina şi răcoarea codrilor, pe când* pustanul*, – om de şes – are ceva din lenevia liniştei potolite şi majestoase a râului de şes, care curge lin pe întinsul nemărginit şi neted al pustei, pierzându-se şi colăcindu-se de multe ori în mlaştini, cari oglindesc seninul albastru al cerului şi melancolia trestiilor care visează, svlete şi elastice, moleşindu-se sub soarele arzător al pustei*».

Opoziţia dintre cele două tipuri acoperă, cum se poate vedea, diferenţa între «natura activă » şi «cea contemplativă», căci "cărăşanul este energic şi activ, modelat de existenţa aspră a locuitorului de la munte", în timp ce "omul câmpiilor, copil al nesfârşitelor întinderi nostalgice" este "visător şi molcom". Fără îndoială că jocul popular, al unuia cât şi al celuilalt, poartă amprenta acestor diferenţe:

«*Ascultaţi de pildă un «joc» de la munte, sprinten şi vioi, vijelios, îndrăcit şi bine ritmat şi altul de la pustă, adormit şi tărăgănat, oglindind parcă în ritmu-i lent şi notele-i prelungi, nesfârşirea, monotonia şi moleşirea şesului şi vă veţi convinge de cele spuse mai sus. Unul resfrânge structura sufletească a cărăşanului, care se caracterizează prin voiciune, energie creiatoare, imaginaţie artistică, activitate şi iniţiativă, celălalt firea pustanului, care se caracterizează prin pasivitate contem-plativă şi melancolică*»

După cum se observă, diferenţele dintr *Cărăşan* şi *Pustan* se suprapun, sub aspectul investirii simbolice a peisajului, celor care îl opun pe Austriac (omul de la munte), Maghiarului (omul din *pustă*). Este greu de apreciat dacă autorul textului nostru

copiază în acest sens un model sau era vorba despre un topos curent în epocă. Oricum el îi permite autorului anonim al textului citat să dezvolte în mod convingător un discurs asupra identităţii, discurs care încearcă să definească o specificitate la întretăierea frontierelor dintre naţional, regional şi local.

Multiculturalitatea şi practicile interculturale: statistici şi mărturii

În perioada interbelică, Oraviţa, altădată un centru minier important, cum am văzut, figura printre cele 38% dintre oraşele româneşti care aveau între 5 000 şi 9 999 locuitori şi făcea parte dintre oraşele a căror activitate dominantă se concentra în sectorul terţiar, adică instituţii publice, comerţ, transport şi altele, 59% dintre oraşele româneşti aparţinând acestei categorii (Cosma 1996, p. 388) .

Dacă urmărim evoluţia populaţiei în diverse statistici sau recensăminte (cf. Anexa), putem constata că cele mai importante comunităţi au fost, cel puţin până la sfârşitul celui de al doilea război mondial, cele româneşti şi germane[20] (de fapt austriece). Potrivit unui chestionar difuzat de Societatea Căilor Ferate (StEG) în 1859[21], la acea dată, numai Oraviţa Montană număra 2571 germani şi 1581 români, diferenţa în avantajul germanilor (austriecilor) reflectându-se la nivel religios printr-o

[20] Scăderea drastică a acestora în statisticile recente (în 2002 mai sunt la Oraviţa 222 de germani) are mai multe explicaţii. O parte din populaţia germană a fost convinsă să părăsească ţara de armatele germane în retragere, o altă parte a germanilor a fost deportată în URSS, în ianuarie 1945 (cf. interviul lui A. Schaftari n. 1926, Ciclova Montană, intervievată în 17 septembrie 2002, Oraviţa, AIOFTE, publicat pe www.memoria.ro). Emigrarea spre Germania a continuat în perioada comunistă, exodul devenind masiv după 1989.

[21] *Etnografisch-topografische Beschreibung. Der Berg & Markt Ort*. Oraviţa, 1859 (manuscris), de consultat la Muzeul Banatului Montan, Reşiţa; (l-am putut consulta în copie datorită lui Valeriu Leu).

dominare a catolicilor (vezi Tabelul 1 din Anexe). Criteriul religios era la mijlocul secolului al XIX-lea mai important decât criteriul etnic, această logică fiind conformă cu spiritul în care Imperiul Habsburgic a conceput colonizarea: scopul politic a fost, mai ales, consolidarea comunităţilor catolice din lungul frontierelor lui şi regiunea în care se află Oraviţa făcea parte din această zonă. Dimpotrivă, cu începere din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi pe toată durata secolului al XX-lea, criteriul limbii materne – ca un criteriu de afirmare a etnicităţii – devine prioritar, conform unei logici naţionale care domină politicile, atât în vremea statului maghiar, cât şi în epoca statului român[22]. Aceste politici se reflectă în schimbări de administraţie şi în strategii de promovare socială care includ învăţarea obligatorie a limbii statului respectiv. În practică, după cum vom vedea mai jos, tendinţele de a crea frontiere rigide dispar ca urmare a circumstanţelor vieţii curente, a intereselor pragmatice, legate de nevoia de comunicare şi de acţiuni comune.

Chiar dacă tabloul etnic al localităţii este cu mult mai diversificat, germanii şi românii din Oraviţa rămân comunităţile cele mai importante, cu un avantaj numeric al românilor, vizibil încă în statisticile maghiare de la sfârşitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea (vezi anexa: Tabele 3,4,6), care iau în considerare cele două părţi ale orăşelului, Oraviţa Montană şi Oraviţa Română. Raporturile dintre ortodocşi şi romano-catolici (cuprinzând germani, maghiari, croaţi, italieni, cehi) (vezi anexa, Tabele 2,5,7) rămân totuşi, în aceeaşi perioadă, favorabile ne-ortodocşilor. În aceleaşi statistici ale administraţiei maghiare, pentru care criteriile de identificare sunt în primul rând limba maternă şi religia[23], putem remarca cum, de la 1880 la 1910, populaţia declarându-se de limbă

[22] Chiar dacă în recensământul românesc din 1930 repartizarea pe etnicitate şi pe limbă sunt în rubrici separate, ele arată anumite discrepanţe numerice între declaraţiile pe principiul etnic şi pe acela al limbii materne. Ele nu se suprapun perfect.

maternă maghiară creşte de la 254 la 882 persoane, pentru a coborî la 498 persoane sub administraţia românească (Tabel 8). Se poate vedea că, faţă de Transilvania, de pildă, numărul protestanţilor maghiari este mult mai puţin important, majoritatea fiind catolici.

Sporirea numărului de români faţă de cel al germanilor devine cu mult mai semnificativă după integrarea în România a unei mari părţi din Banat (Tabel 8), ceea ce se traduce de asemenea printr-o creştere importantă a numărului de ortodocşi (români sau macedono-români, sârbi). Acesta este rezultatul schimbărilor administrative, cum ar fi integrarea celor două părţi ale oraşului – Oraviţa Montană şi Oraviţa Română – într-o singură unitate urbană (cu începere din 1926), dar şi a exodului spre oraşe a ţăranilor din satele vecine sau a integrării unei părţi din aceste sate în oraş. Populaţia Oraviţei, devenită centru administrativ al judeţului Caraş, a crescut faţă de 1910, când era de 6915 locuitori, la 9585 locuitori în 1930, dintre aceştia din urmă doar 2630 fiind născuţi în Oraviţa (Manuilă 1938, p. XLI).

Alte grupuri etnice, mai puţin numeroase în oraş, căci sunt instalate mai ales în satele de munte din sudul Banatului, sunt aşa zişii "*pemi*", cehi din Boemia sau din Moravia. De aici au migrat în diferite contexte[24], spre oraşe, la fel ca sârbii, aşezaţi mai ales în lungul Dunării şi destul de slab reprezentaţi numeric, la Oraviţa.

Cu începere din 1910 (Tabel 6) în recensăminte sunt prezenţi ţiganii (sunt 110 la Oraviţa Română), al căror număr este triplu astăzi, faţă de 1930 (Tabel 8) şi datorită proximităţii Oraviţei cu frontiera româno-sârbă (în perioada comunistă cei din zonă beneficiau de posibilitatea unui paşaprot de mic trafic).

---

[23] În recensământul românesc din 1930, limba vorbită fiind criteriul principal de identificare, cehii şi slovacii, precum şi sârbii şi croaţii sunt menţionaţi împreună, datorită limbii comune (chiar dacă sârbii sunt ortodocşi, iar croaţii sunt catolici, spre exemplu).

[24] Cf A. I., n. 1926 la Sasca Montană, intervievat de Roxana Onica, 2002 (AIOFTE).

Tabelul trebuie completat în plan religios prin existenţa unei comunităţi greco-catolice (română şi locuind mai ales la Oraviţa Română, unde are o biserică) care cuprinde în perioada care ne interesează între 400 şi 500 de credincioşi. De asemenea, trebuie menţionată existenţa unei comunităţi mozaice (evrei).

Exemplul evreilor – ca şi cel al sârbilor, de altfel, bine reprezentaţi printre meseriaşi – este potrivit pentru a sublinia faptul că statisticile nu dau suficiente informaţii pentru a înţelege importanţa economică, socială şi culturală a unui grup, deşi acest factor e indispensabil pentru a evalua ponderea ei într-un context multicultural, aşa cum a fost cel al Oraviţei.

Putem observa că între 1854 şi 1858 nu este menţionat niciun evreu în Oraviţa Montană. După datele oferite de Milleker (1928/2003), era interzis evreilor să se aşeze în localităţile montane ale Banatului (în cazul nostru, la Oraviţa Montană). Abia după proclamarea emancipării evreilor din 1867[25] acest lucru devenise posibil. După Milleker, primii evrei sunt semnalaţi în 1851 la Oraviţa Camerală 3, la Oraviţa Română 1 şi la Reşiţa 6. În 1864 existau 20 de evrei în Oraviţa Camerală. Dispariţia lor totală din recensămintele de azi este rezultatul mai multor circumstanţe istorice. În primul rând, măsurile antisemite luate în 1941, când Oraviţa a fost unul din centrele în care evreii din întregul Caraş au fost obligaţi să se stabilească, fără a avea dreptul de a părăsi localitatea până în 1944[26], apoi, exproprierile de fabrici, bănci, magazine ale comercianţilor efectuate de statul comunist în 1948, au determinat exodul spre Israel sau alte ţări.

---

[25] Aceste realităţi par infirmate de datele publicate recent de Bota (2008, p.67-79). De asemenea în 1878 când vizitează Oraviţa, în preajma alegerilor, Crosse (1878, p.70) menţionează: câţiva dintre deputaţii cei mai activi sunt de cult mozaic. Ne atrage atenţia şi următoarea consemnare: «În Camera Comunelor există 441 de membri, dintre care 39 sunt croaţi, cărora li se permite să-şi folosească propria limbă, printr-un privilegiu special.»

[26] Despre această perioadă, cf. interviu cu Rebeca Gâb, intervievată de Adela Lungu (Vultur 2002, p.440-444)

Chiar dacă recensământul din 1930 nu menţionează decât o sută de persoane, evreii au ocupat, la mijlocul secolului al XX-lea, poziţii importante în oraş, mai ales în domeniul vieţii economice şi financiare, după cum observă Ioan Creţiu (2007, p.156-172). Creţiu face un fel de cronică a principalelor familii evreieşti din oraş: familiile Belgrader, Hamburger, Langer, Feldmann, Fleter, Gross, Bock, Rado, Krems, Mangelus, Sparger, Weiss, Spieler, Fleischer, Iacobovici, Epstein etc (sunt menţionate mai mult de 40 de familii). Autorul indică împărţirea pe profesii, proprietăţile deţinute de aceste familii, căsătoriile mixte, cât şi dezvoltarea în această perioadă a unei "burghezii comerciale şi intelectuale multietnice". Dintr-o perspectivă similară, făcând recent bilanţul participării comunităţii evreieşti din Oraviţa la viaţa economică şi socială a oraşului, Ionel Bota (2008, p.43-66) subliniază climatul multicultural care îl caracterizează cu începere din cea de a doua parte a secolului al XIX-lea, oferind o imagine a unei vieţi economice locale foarte dinamice, deschise spre Europa, la progresul căreia participă în egală măsură românii, aromânii, germanii, ungurii, evreii, sârbii[27] etc.

În toate ocaziile care necesitau sprijinul ei, în beneficiul dezvoltării economice sau culturale a oraşului, elita locală, cuprinzând reprezentanţi din toate etniile, se mobilizează în mod exemplar. Construirea teatrului în 1817 sau a primului liceu

[27] Bota 2008 menţionează târgurile locale şi internaţionale de la Oraviţa (1869), Viena (1862), Moscova (1872), Philadelphia (1876).

din Oraviţa în 1913[28] reprezintă momente în care colaborarea primează asupra intereselor particulare ale fiecărei comunităţi.

Teatrul, în care dau reprezentaţii artişti din diferite asociaţii de aşa-zişi "diletanţi", provenind din toate comunităţile locale, stimulează o concurenţă benefică între etnii şi deschide mica lume a Oraviţei către Budapesta şi Viena, Bucureşti sau Berlin, Bratislava sau Graz, Timişoara sau Arad, de unde vin să dea reprezentaţii trupe sau artişti printre care se află nu puţine celebrităţi. Spectacolele se prezintă, după caz, în germană, română sau maghiară, dar şi în alte limbi europene, iar repertoriul teatrului liric este bogat şi bine diversificat (Moldovan 1938, Bota 2003). După cum rezultă din repertoriu şi din listele de nume ale artiştilor originari din Oraviţa – care, adeseori, stăpâneau cel puţin cele trei limbi locale dacă nu patru, fiind aşadar capabili să participe la spectacole în germană, română sau maghiară (şi sârbă) – teatrul a jucat un rol enorm în crearea unui climat multicultural, favorizând frontiere etnice permeabile şi comunicarea între diferitele comunităţi locale.

Surpriza este, însă, descoperirea unor deschideri de acelaşi tip, într-un mediu mult mai conservator, cum e de obicei cel al bisericii. Se pare că, între 1930 şi 1953 corul mixt al bisericii ortodoxe din Oraviţa Montană, care dădea concerte de muzică religioasă în fiecare an, la Oraviţa, dar şi în mai multe

---

[28] La Oraviţa exista o şcoală primară din 1737. În 1793 s-a înfiinţat o şcoală regala latină *(Regium Institutum Oravicensis*) care funcţionează până în 1854. O şcoală de nivel gimnazial, de stat, pentru băieţi (cu şase clase şi de limbă maghiară) îi succede în 1872 (cu începere din 1876 limba franceză devine limbă de studiu, pe lângă limba latină, obligatorie în primii trei ani de studiu). În 1912, un deputat român din Oraviţa începe demersuri pentru înfiinţarea unui liceu catolic. Demersul nu are succes, dar în final, se înfiinţează un liceu finanţat de comună, care funcţionează din 1913 până în 14 august 1919, când devine proprietate a statului român sub denumirea de Liceul General Dragalina (limba de predare devine româna). Îi urmează o şcoală gimnazială de fete, în 1921, până la reforma învăţământului din 1948, când liceul redevine mixt (ca între 1919-1921) (*Situaţia generală*, p.33-47).

localităţi din împrejurimi, număra printre cei 80-100 de participanţi, nu numai ortodocşi, dar şi greco-catolici, romano-catolici şi israeliţi (Vărădean 1981, p.89)

Cercetătorii au observat, pe bună dreptate, că tradiţiile interculturale sunt cu mult mai vechi, legate de o perioada în care procesul de urbanizare era mai puţin dezvoltat. Analizând răspunsurile la chestionarul difuzat de Societatea de Căi Ferate (STEG) în 1859 (*Ethnografisch – topografisches Beschreibung*), deja citat, istoricul Valeriu Leu constată că specificul dezvoltării industriale a oraşului la acea epocă a avut un rol integrator prin definiţie, disciplina industrială impunând norme stricte şi o repartizare a oamenilor în echipe de lucru favorizând contactul interetnic şi intercultural (Leu 2000 şi 2006 p.348-355). Astfel se instalează un climat de toleranţă binefăcător pentru toţi, solidaritatea minerilor, ca grup profesional, fiind cu mult mai importantă decât diferenţele etnice sau religioase. În decursul a ceea ce numeşte "o tranziţie a arhaicului spre modern", pe care o consideră specifică pentru această perioadă a istoriei oraşului, Valeriu Leu observă felul în care ea se reflectă în evoluţia obiceiurilor, în comunicarea şi schimbul mai intens între rural şi urban, între etnii şi între religii. Autorităţile (Direcţia montanistică) încurajau, de altfel, participarea minerilor la manifestaţii publice sau religioase, urmate de mese comune, mai ales cu prilejul sărbătorilor sfinţilor protectori ai minerilor (sau legaţi de viaţa minerilor), cum ar fi Sfânta Varvara, Sfântul Fabian şi Sebastian, Sfântul Nepomuk, Sfântul Florian etc (Vărădean 1981, p.88-89; Leu 2006, p.88-89), care antrenau întreaga populaţie a oraşului. Amintirea acestui gen de sărbători este încă vie la câţiva dintre interlocutorii noştri din 2002 din Oraviţa, precum şi amintirea aşa-ziselor "emulaţii", concursuri între coruri venite din toate colţurile regiunii[29] care beneficiau de o largă audienţă populară. Într-o scrisoare dintr-o arhivă personală, datând din

[29] Gh. Iana (n. 1934, Oraviţa) intervievat de Smaranda Vultur, Oraviţa 2002, (AIOFTE), publicat în revista *Orizont* nr.2 (1457), 15 februarie 2004, p.18-19

2002, Tiberiu Lichtfuss din Innsbruck, originar din Oraviţa – care a reluat în Austria pe cont propriu vechea revistă "Orawitzer Wochenblatt", unul din ziarele cele mai longevive din istoria oraşului – menţionează că, adeseori, în juriile acestor concursuri de coruri româneşti erau propuşi germani, după cum, la rândul lor, românii făceau parte din comisiile care hotărau în concursurile pentru angajarea de muzicieni la biserica catolică din oraş. Aceasta pentru a se asigura o maximă obiectivitate.

Pe de altă parte, dacă urmărim numele profesorilor, adeseori evocate de interlocutorii noştri din Oraviţa, sau cele ale negustorilor, croitorilor sau croitoreselor[30], ale diverşilor alţi meseriaşi sau artizani[31], putem observa diversitatea etnică a mediului urban unde aceştia coexistă şi bunele relaţii care se stabilesc între ei în viaţa cotidiană. Diversitatea pare să fie trăită ca firească şi cele mai bune momente, din punctul de vedere al interlocutorilor noştri, sunt cele când oamenii nu sunt preocupaţi să scoată în evidenţă identitatea lor. Ei sunt, totuşi, sensibili la diferenţe şi nostalgici faţă de amintirile care le făceau mai vizibile odinioară. O anume rigoare în comportări este percepută ca pozitivă şi normele, odată stabilite, par să fie strict respectate:

"Duminica oamenii îşi făceau promenada, de la biserica nemţească, până la parc. Asta era înalta societate a oraşului. (Cine făcea parte din înalta societate a oraşului?) *Foarte multe familii nemţeşti. De la ora patru era obiceiul să iasă toate pemoaicele care erau servitoare, îmbrăcate în costumele lor tradiţionale. Aveau ciorapi coloraţi, cu dungi de două degete, roşu cu alb. Era de fapt un roz mai puternic, cu alb sau negru. Aveau bluzele acelea, în coadă de rândunică. Mergeau de braţ cât era strada de lată. Asta era ora lor, pe la patru, iar pe la cinci-şase se întorceau înapoi şi-atuncea ieşeau cuconeturile cu*

---

[30] Interviu E. Kapeţi (n. 1926, Oraviţa), intervievată de Smaranda Vultur 2002 (AIOFTE)

[31] Interviu A.I., născută în 1926 la Sasca Montană, intervievată de Roxana Onică, 2002 (AHOTE), publicat în revista *Orizont* nr.2 (1457), 15 februarie 2004, p.21.

soţii lor. Acestea nu mai mergeau de braţ. Se întâlneau cu prietenii de familie şi se plimbau în sus şi-n jos, asta era tura lor. Bine, la vremea aia nu era televizor. Asta este ce-mi mai aduc eu aminte, căci de la 15 ani am plecat de-acasă" (S.M.)[32]

Ceea ce caracterizează viaţa acestei lumi de provincie, cu o ierarhie bine stabilită, este convieţuirea: "*fără fricţiuni naţionaliste. Totul se petrecea ca între oameni de bună credinţă, care nu aveau nimic de împărţit. Am avut colegi de şcoală germani şi maghiari"* – spune A.I[33], care a urmat liceul în Oraviţa.

Relaţiile de bună vecinătate între oameni aparţinând diferitelor etnii sau religii sunt, de asemenea, curente, ajutorarea şi solidaritatea în vremuri grele fiind dovada. Căci acestea nu au lipsit. Persecutările evreilor între 1941–1944, deportările în minele din Donbas (URSS) ale etnicilor germani în 1945, deportarea în Bărăgan din 1951 sunt adeseori invocate, prilej de a evoca neaşteptate gesturi de solidarizare, dincolo de frontierele etnice[34].

Numărul familiilor mixte a fost, de altfel, foarte important. E. Kapeţi avea o mamă germană şi un tată român, cumnaţii erau unul maghiar (Marossy), celălalt ceh (Holacek). A. Schaftari este germană, dar bunicul ei a venit în anii '20 de la Brno ca să lucreze la fabrica de bere din Ciclova Montană. Mărturiile orale ne informează asupra felului în care acest gen de situaţii sunt girate la nivelul opţiunilor lingvistice sau de educaţie.

M.D., născută în 1936 la Oraviţa, ne povesteşte cum se petreceau lucrurile privind practicile religioase în familiile mixte. Tatăl ei, Langer, proprietar al unei fabrici de pielărie, al unei fabrici de mănuşi (Westend) şi al alteia de pantofi, era evreu maghiar. Mama ei era fiica unui român, Sim Sam Moldovan (greco-catolic, autor al unor monografii de referinţă

---

[32] S. Măran (n. 1945, Oraviţa) intervievată de Roxana Onica, sept. 2002 (AIOFTE)

[33] A. Izvernariu (n. 1926, Oraviţa), intervievat de Roxana Onica, sept. 2002 (AIOFTE)

[34] Cf. interviu cu S.D. născ. 1928, Oraviţa în Vultur, S. 2002, p. 227-228

ale Oraviţei, publicate prin anii '30) şi al unei austriece (Irma Jendl, actriţă talentată a teatrului din Oraviţa):

"Toţi erau credincioşi în familie. Erau romano-catolici, greco-catolici, evrei şi aveam chiar şi câţiva veri ortodocşi. Dar fiecare se preocupa de propria sa religie, frecventa biserica sau sinagoga, după caz (...). De Crăciun, eu cu mama şi bunicii mei ne duceam la biserica greco-catolică şi tatăl meu ne însoţea. De Pesac ne duceam cu toţii la templu, la sinagogă. Preotul greco-catolic ne dădea binecuvântarea de Bobotează şi tatăl meu era acolo, acceptând şi el binecuvântarea, nimeni nu se simţea stânjenit." (M.D.)[35]

În ceea ce priveşte limbile folosite în familia ei, M.D. precizează: *"vorbeam germana cu bunica Moldovan şi româna cu bunicul, cu mama vorbeam germana sau româna, după caz, dar întotdeauna româna cu fratele mamei mele. Cu bunica paternă, vorbeam maghiara, desigur".*

Stăpânirea a patru limbi (româna, germana, maghiara şi sârba, de exemplu) era frecventă în perioada dintre cele două războaie. După două secole de coexistenţă într-un mediu multicultural, practicile interculturale devin din ce în ce mai numeroase. Învăţarea limbilor este o investiţie socială şi totodată o formă de interculturalitate.

Prin anii '30, industriaşul Langer din Oraviţa dă un anunţ în jurnalul "Le Figaro" pentru a găsi o tânără care să o poată învăţa limba franceză pe propria sa fiică, M.D. Oamenii din Oraviţa sunt, de altfel, foarte francofili, mai ales în perioada interbelică. Îşi pun copiii să înveţe franceza ca limbă străină şi cărţile în limba franceză sunt foarte numeroase în bibliotecile lor, chiar dacă românii învăţau mai întâi şi mai degrabă germana.

[35] M. Duval (n. 1935, Oraviţa) intervievată de S. Vultur, februarie 2005, Paris.

M.M., născută în 1913 din părinţi români[36], povesteşte cum a învăţat, ca primă limbă, germana, de la mama ei care a urmat una din şcolile Notre Dame, şcoli confesionale de nivel gimnazial în care fetele de diverse etnii erau trimise pentru a învăţa o limbă (germana), o meserie (ca aceea de croitoreasă sau de bucătăreasă) şi pentru a avea o educaţie religioasă (catolică). La Oraviţa exista o şcoală de acest fel, *Kloster*-ul, foarte frecventată până în 1948, când toate şcolile confesionale au fost desfiinţate. A.S., de exemplu, a urmat această şcoală, mutându-se în acest scop de la Ciclova Montană (unde făcuse şcoala primară în germană), la mătuşa ei din Oraviţa. E.K., ar fi dorit să urmeze aceeaşi şcoală, dar nu este acceptată, fiind ortodoxă după tată, deşi avea o mamă germană (şvăboaică). Ea subliniază că, totuşi, mai multe fete de origine evreiască au urmat cursurile la *Kloster*.

[36] M. Mangiuca (n. 1913 Oraviţa), intervievată de Roxana Onică, Oraviţa, 2002, (AIOFTE) publicat în revista Orizont, nr.2 (1457), 15 februarie 2004, p.16-17.

Concluzii

Fie că este vorba de familie, de instituţii, de ambianţa locului de muncă sau de sărbători, prezenţa Celuilalt este mereu vizibilă şi deplin acceptată. Ceea ce mi se pare important este că practicile de tip intercultural au făcut obiectul unei transmiteri familiale şi că evoluţia relaţiilor cu Celălalt, diferit, a urmat o direcţie ce merge spre deschiderea limitelor rigide dintre comunităţi, creând, în timp, premisele unei coexistenţe sau chiar ale unei convieţuiri benefice pentru toţi. Vorbesc aici despre un model ideal, interiorizat treptat, care presupune părăsirea logicii naţionaliste, purificatoare şi autarhice în favoarea unei modalităţi noi de reprezentare a frontierei etnice sau religioase: descoperind adică nişele complementarităţilor posibile şi potenţialul îmbogăţitor al dialogului. Persoanele intervievate cred că au învăţat să trăiască astfel prin experienţa vieţii cotidiene, dar este sigur că felul în care îşi amintesc trecutul este influenţat de noile contexte, în care discursul european şi euro regional fac să intre în umbră o istorie recentă (cel de al doilea război mondial, perioada comunistă) a cărei tendinţă principală a fost aceea de a reduce diversitatea, de a uniformiza societatea. Un nou discurs al memoriei şi un nou discurs istoriografic se construiesc sub ochii noştri, discursuri prin care vocaţia multiculturală a Oraviţei redevine parte integrantă a identităţii ei. Bazat pe confruntarea surselor şi tradiţiilor din care se alimentează această tendinţă, studiul de faţă propune redescoperirea unui anumit tip de viaţă urbană, specifică Banatului montan, dar având multe în comun cu destinul oricărui oraş situat între frontiere.

Bibliografie

Babeţi, A., «Le Banat: un Eldorado aux confins», în *Cultures d'Europe centrale*, nr.4, 2007, CIRCE, Paris, Université de Paris-Sobonne

Baudri, F. 1989 *Reise nach Südungarn. 1837-1840:Ein Tagebuch. (Călătorie în Ungaria de Sud 1837-1840: Un jurnal)*, editat de Ludwig Gierse, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München,1989.

Bota, I. 2008 *O contribuţie la istoria comunităţii ebraice din Banatul Montan 1650-1951*., Clubul Mitteleuropa, Caietele Mitteleuropa nr.1. Grupul de publicaţii Caraşul, Oraviţa.

Bota, I. 2003 *Istoria teatrului vechi din Oraviţa,* Vol.I., 1817-1940, Ed. Timpul, Reşiţa.

Cosma, G. 1996 «Oraşele României la 1930. Încercare de tipologizare» în *Acta Musei Porolissensis,* Zalău.

Creţiu, I 2007 *Consideraţiuni istorice şi demografice privind evoluţia structurii etnice a populaţiei din Oraviţa în decursul secolelor XVIII,XIX,XX.,* Tipo-Art, Oraviţa.

Crosse, A. F. 1878 *Round About the Carpathians* William Blackwood and Sons, Ediburgh and London (volum consultat pe www.guttenberg.org)

1859 *Etnografisch-topografische Beschreibung. Der Berg & Markt Ort*.(manuscris), Oraviţa, de consultat la Muzeul Banatului Montan, Reşiţa.

Gräf R. 1997 *Domeniul bănăţean al STEG -ului* (1855 – 1920), Ed. Banatica, Reşiţa.

Leu, V. 2006 *Memorie, memorabil, istorie în Banat***,** Editura Marineasa, Timişoara.

Manuilă, S. 1938 *Recensământul general al populaţiei din 1930,* volum II, Editura Institutului Central de Statistică, Bucureşti.

Leu, V. 2000 „Români şi germani la Oraviţa în 1959” în *Orizont*, nr.8 (1415), 2o august 2000,seria nouă, anul XII, p.11

Milleker, F. 2003 *Banataske istorije*, Muzeul oraşului Vârşeţ şi Atelierul autorilor Ugao, Vârşeţ. (trad. în sârbă de Alexandar Bobik după *Geschichte der Juden im Banat 1716-1867*, Vârşeţ, 1928) (versiune românească în manuscris)

Moldovan, Sim Sam 1938 *Oraviţa de altădată* şi *Teatrul cel mai vechi din România*, Tipografia Felix Weiss, Oraviţa.

Rotariu, T. (coord) et alii 1997 *Recensământul din 1880 Transilvania,* Staff, UBB Cluj, Cluj Napoca.

Rotariu T. (coord.) 1999, *Recensământul din 1900 Transilvania*, Ed. Staff, UBB Cluj.

Traian Rotariu (coord.) 1999 *Recensământul din 1910 Transilvania*, UBB Cluj, 1999, Ed. Staff.

Situaţia generală administrativă, financiară, economică şi culturală a Judeţului Caraş pe anul 1934/1935, 1935, Oraviţa (raport al Prefecturii)

Schott, Ar. şi Al. 1982 *Contes Roumains* traduse în franceză de Denise Modigliani, Paris, G.P. Maisonneuve et Larose (traducere românească de Viorica Nişcov, Schott, Ar. şi Al. 2003 *Basme Valahe*, Polirom, Iaşi.

Ungureanu, C. 2005 *Geografia literaturii române, azi,* vol. IV – Banatul, Paralela 45, Piteşti.

Vărădean, V.1981 *Monumente bisericeşti şi culturale din zona Oraviţei*, Mitropolia Banatului, Timişoara.

Vultur, S. 2002 *Memoria salvată.Evreii din Banat ieri şi azi*. Prefaţă de Smaranda Vultur, postfaţă de Victor Neumann, Polirom,Iaşi.

Anexă

Tabel 1

Potrivit răspunsurilor la chestionarul datând din 1859, raportul între germani şi români este de 2 571 la 1 581. Cel mai important criteriu identitar pentru estimarea situaţiei demografice este cel religios. Aceste date privesc doar Oraviţa Montană:

Dată	Catolici	Ortodocşi	Protestanţi
1854	2440	1598	54
1855	2446	1595	56
1856	2441	1595	58
1857	2445	1577	57
1858	2322	1595	62

Recensământul din 1880 (tabel 2 şi 3) indică pentru Oraviţa 1413 case şi 6 502 locuitori, repartizaţi după religie şi limba maternă (Rotariu et alii: 1997, p.116-117) astfel:

Tabel 2

RELIGII	la Oraviţa Montană	la Oraviţa Română	Total
Ortodocşi	1636	1282	2918
Greco-catolici (de rit bizantin sau uniţi)	25	406	431
Romano-catolici	2486	474	2960
Reformaţi	24	9	33
Evanghelici	25	27	52
Israeliţi	53	54	107

Tabel 3

LIMBA MATERNĂ	la Oraviţa Montană	la Oraviţa Română	Total
Români	1513	1639	3152
Germani	2268	444	2712
Maghiari	197	57	254
Sârbo-croaţi	90	15	105
Slovaci	22	7	29
Alţii	70	-	70
Străini	3	34	37
Limbă maternă necunoscută	87	55	142

Potrivit recensământului din 1900 (tabel 4 şi 5) Oraviţa numără 1465 case şi 6856 locuitori, din care 4314 la Oraviţa Montană şi 2542 la Oraviţa Română (Rotariu et alii 1999, p.218-219):

Tabel 4

LIMBA MATERNĂ	la Oraviţa Montană	la Oraviţa Română	Total
Români	1487	1658	3145
Germani	2274	513	2787
Maghiari	418	266	684
Sârbi	58	65	123
Croaţi	6	-	6
Slovaci	19	11	30
Alţii	52 (majoritatea italieni şi ceho-moravi)	29	81

Tabel 5

RELIGII	la Oraviţa Montană	la Oraviţa Română	Total
Ortodocşi	1561	1243	2804
Greco-catolici (de rit bizantin sau uniţi)	12	491	503
Romano-catolici	2548	676	3224
Reformaţi	36	21	57
Evanghelici	44	25	69
Israeliţi	107	83	190

Potrivit recensământului din 1910 (tabele 6 şi 7), Oraviţa numără 1425 case şi 6915 locuitori, din care 4079 la Oraviţa Montană şi 2 836 la Oraviţa Română (Rotariu et alii 1999, p.204-205):

Tabel 6

LIMBA MATERNĂ	la Oraviţa Montană	la Oraviţa Română	Total
Români	1333	1682	3015
Germani	2084	585	2669
Maghiari	515	367	882
Sârbi	88	82	170
Croaţi	5	2	7
Slovaci	7	7	14
Alţii	47 (majoritatea ceho-moravi)	110 (majoritatea ţigani)	157

Tabel 7

RELIGII	la Oraviţa Montană	la Oraviţa Română	Total
Ortodocşi	1403	1371	2774
Greco-catolici (de rit bizantin sau uniţi)	39	482	521
Romano-catolici	2440	829	3269
Reformaţi	59	48	107
Evanghelici	36	17	53
Israeliţi	101	81	182

Cel mai important recensământ românesc este cel din 1930 (tabel 8). Are în vedere diferenţele etnice, ale limbii materne şi ale religiei, încercând să înregistreze, de asemenea, şi competenţele plurilingve. Acest recensământ indică pentru Oraviţa, plasa Oraviţa (judeţul Caraş), 9 585 locuitori dintre care 6 415 născuţi la Oraviţa şi 2 630 în alte părţi (523 născuţi în străinătate, în ţările limitrofe sau în Austria, Germania, Italia, Grecia) (Manuilă 1938, p. XLI). Această populaţie este repartizată etnic şi lingvistic după cum urmează (Manuilă 1938, p. XLII şi p. LXVIII):

Tabel 8

Etnie	Număr	De limbă maternă
Români	6583	6567
Germani	2155	2249
Maghiari	459	498
Evrei	101	
Ţigani	122	148
Sârbi şi croaţi	42	39
Cehi şi slovaci	82	48

Lipsind cifrele, putem presupune că evreii vorbeau în familie ungureşte, germana sau româna. Nu sunt înregistrate decât trei persoane ca vorbind idiş.

După acest tabel, 3014 persoane nu au ca limba maternă româna, dintre care 2793 vorbesc şi româna, iar 218 nu o vorbesc.

În ceea ce priveşte repartizarea după religie (Manuilă 1938, p.579), 6242 sunt ortodocşi, 457 greco-catolici, 2512 romano-catolici, 86 reformaţi (calvini), 3147 de religie mozaică, 40 luterani şi 81 baptişti.

Otilia Hedeşan

Ruga Bănăţeană şi / vs. Sărbătoarea Saltimbancilor

- Resurse simbolice şi re-inventarea unei mitologii timişorene -

Puncte de pornire. Scurtă cronologie

În aprilie 1995, Muzeul Satului din Bucureşti a găzduit, în cadrul unei serii de manifestări pe atunci foarte mediatizate, aceea dedicată întâlnirilor bucureştenilor originari din anumite regiuni, „o duminică bănăţeană", numită mai degrabă metaforic decât în sensul propriu al termenilor, *Ruga Bănăţeană*. Urmând unor întruniri ale maramureşenilor, ale moţilor şi gorjenilor, duminica bănăţeană – nu ştiu în ce măsură organizată la solicitarea muzeului bucureştean şi/sau în ce măsură dorită de bănăţenii din capitală, dar /mai ales/ de autorităţile de la Timişoara şi Reşiţa – a reuşit să configureze două categorii principale de mesaje. În primul rând, prezentarea succintă a sărbătorii de către cele mai importante *mass media* centrale comunica, implicit, opiniei publice româneşti o informaţie pe care aceasta, într-o mare proporţie a sa, o dorea cu aviditate: aceea că, iată, bănăţenii fac aceleaşi lucruri ca şi românii cei mai 'reprezentativi', maramureşenii, moţii sau oltenii, că, adică, toată povestea despre singularitatea şi chiar dorinţa de autonomie a Banatului este simplă zvonistică sau, în orice caz, o agitaţie superfluă a câtorva persoane cu totul şi cu totul nereprezentative pentru ceea ce gândesc oamenii acestei regiuni. Venind să danseze şi să se întâlnească în inima Bucureştilor, după toate aparenţele chiar ca urmare a unei iniţiative proprii – şi mi-e greu să mai estimez, acum, în lipsa unor date concrete, cât din această opţiune a fost manipulare cu intenţie ideologică evidentă, cât o cursă întinsă oficialităţilor locale, recunoscute pentru aproape tradiţionala lor 'fală' bănăţeană şi cât dorinţă făţişă a oamenilor unei regiuni de a se vedea la Muzeul Satului –, bănăţenii părea că

reiterează un ritual al unei identităţi naţionale monolitice, fără fisuri şi fără variabilităţi. În al doilea rând, însă, alegerea numelui generic al zilei, *Ruga Bănăţeană*, era de natură să transmită şi un al doilea tip de mesaj, orientat în mod prioritar înspre bănăţeni. Practic doar aceştia ştiu ce este, în mod efectiv, ruga şi cât de importantă este ea ca singura sărbătoare din timpul anului când întoarcerea acasă este o obligativitate pentru toţi membrii familiei, inclusiv pentru cei mutaţi la oraş şi, în limita posibilităţilor, chiar şi pentru cei plecaţi în străinătate. (Din acest punct de vedere, în satele bănăţene ruga nu poate fi comparată, ca însemnătate, decât cu *praznicul casei* care presupune, la rându-i, o participare masivă a neamului, însă din cauza diversităţii datelor la care au loc praznicele diferitelor familii, este posibil ca un număr mare de participanţi să fie asigurat prin venirea rudelor din sat, fapt care diminuează importanţa reîntoarceriii acasă a tuturor celor plecaţi.) Pentru aceştia, *Ruga Bănăţeană* aducea cu sine mai ales semnificaţiile de 'singularitate a obiceiului' şi de 'marcare a identităţii regionale', chiar cu o supraestimare a importanţei locului / acasă, *i.e.* în Banat.

Pentru că manifestarea a avut implicaţii simbolice mai mari decât ar fi fost de presupus la o acţiune de acest gen, în 15/16 septembrie 1995, la Timişoara municipalitatea, Mitropolia Banatului şi mai cu seamă societatea *Banatul* au organizat Ruga Bănăţeană, „Prima Rugă a Banatului" şi, totodată, „Prima Rugă a Timişoarei", cum anunţau în *mass media* fondatorii săi (Ceia 1995). Asociată celui de al doilea hram al Catedralei Mitropolitane, Sf. Iosif cel Nou de la Partoş (în 15 septembrie în calendarul ortodox), Ruga Bănăţeană viza să aducă pe străzile Timişoarei atmosfera de sărbătoare a satelor româneşti din Banat cu tot ceea ce are specific aceasta: muzica – populară şi locală, evident! –, îmbrăcămintea tradiţională românească şi, în limita posibilităţilor, oamenii care petrec şi dansează în comun, în spaţiile importante ale comunităţii.

Considerată mult prea localistă şi chiar agresiv românească, Ruga Bănăţeană a căpătat, la scurt timp, o sărbătoare

care, în intenţia organizatorilor săi, ar fi trebuit să-i dea o replică, Zilele Saltimbancilor. Organizate prima dată în 6 iulie 1996 de către un grup de actori – dintre care cei mai numeroşi din cadrul Teatrului Maghiar de Stat – Zilele Saltimbancilor vizau reinventarea unei sărbători ample, care să fie reprezentativă pentru o Timişoară cosmopolită şi multietnică, de tip european, cu tradiţii bine motivate prin recursul la o medievalitate ferm cronologizată şi ritualizată.

Inventarea sărbătorii / sărbătorilor. Mitul ca filigran / mitul ca ratare

Oricât de rezumativă, această prezentare a faptelor este de natură să sugereze miza politică a fiecăreia dintre acţiuni. Este o miză care devine transparentă dacă urmărim cine se află dincolo de ele. Astfel, se poate observa că atât Ruga Bănăţeană cât şi Sărbătoarea Saltimbancilor au implicat două categorii de organizatori: pe de o parte, cei care au ieşit în faţă, propunând programe şi asistând desfăşurarea lor concretă, pe de altă parte, anumite grupuri de interes şi chiar unele formaţiuni politice care au susţinut manifestările, dându-le culoare politică şi, după caz, şi suport financiar.

În ceea ce priveşte regia efectivă a celor două sărbători, ea a revenit coregrafilor şi conducătorilor de ansambluri folclorice, în cazul Rugii Bănăţene, respectiv oamenilor de teatru şi celor din sfera muzicii clasice şi a plasticii, în cazul Zilelor Saltimbancilor. Lucru firesc, până la un punct, dat fiind specificul fiecărei sărbători, dar care a produs, până la urmă, ca efect pervers, anumite tensiuni între organizatori: coregrafii şi realizatorii programelor de folclor erau, încă, percepuţi ca principali producători ai programelor din cadrul *Cântării României*, în vreme ce oamenii de teatru şi asociaţii lor aveau din anii dinainte o mică glorie asigurată de statutul lor de opozanţi, glorie potenţată şi de importanţa excepţională a edificiului teatrului şi operei din

Timişoara în cadrul mişcărilor revoluţionare din decembrie 1989 care au precipitat căderea regimului comunist. Pe de altă parte, însă, oricât de implicaţi în vechile festivaluri comuniste, realizatorii timişoreni de programe folclorice veneau, chiar din epoca respectivă, cu faima de a fi fost între foarte puţinii din România care nu au dus pervertirea folclorului până la capăt, punând în scenă dansuri străvechi, care dinamitau canoanele scenografiei comuniste şi activând, uneori, chiar în spectacole la care participau oficialităţi, unele simboluri fundamentale ale creştinismului. În schimb, tagma actoricească şi cea a plasticienilor, extrem de largă, putea fi luată şi ca o lume pestriţă, în care este drept că foarte mulţi nu marşaseră pe linia comunistă, însă, totodată, de aici proveneau şi cele mai cunoscute figuri din amplul scenariu al cultului comunist al personalităţii. Cu aceste atribute, cele două categorii de organizatori făţişi ai sărbătorilor puteau fi, în acelaşi timp, aclamaţi şi refuzaţi, apreciaţi şi desconsideraţi, iar caracterul antitetic al celor două principale trăsături ale lor a condus, până în cele din urmă, la conturarea principalelor categorii de public. Faptul că în fiecare dintre cazuri, organizatorii puteau fi văzuţi şi ca oameni ai vechiului regim şi ca opozanţi sau cel puţin disidenţi în cadrul său, a făcut ca publicul să fie foarte diferit şi cu orientări politice extrem de diverse, chiar opuse. Aceasta în ciuda faptului că Ruga Bănăţeană era susţinută mai cu seamă de grupările din cadrul 'partidei naţionale' – deşi, în mod inevitabil, ea îi implica şi pe primarul ţărănist şi pe mitropolitul Banatului, recunoscut pentru orientarea sa anticomunistă –, în timp ce Zilele Saltimbancilor aveau în avangardă iniţial UDMR-ul, dar, mai apoi, diferitele partidele de factură liberală şi Partidul Democrat.

„*Punerea în scenă a forţelor cosmice care trebuie îmblânzite sau dominate, punerea în scenă a rolurilor sociale şi a actorilor lor, variaţia riturilor şi a memoriei sunt întotdeauna întrebările fundamentale pentru orice studiu despre sărbătoare*" (Lautman 1987, p. 41). Aceste chestiuni urmează să fie discutate în continuare, deoarece fiecare dintre cele două manifestări purta

în sine virtualitatea unei sărbători adevărate, complexe şi paradoxale, ca toate sărbătorile (Drogeanu 1985, p.165)

Un timp... dacă nu sacru măcar convenabil

Deşi impresionante chiar de la prima lor desfăşurare, atât Ruga Bănăţeană cât şi Zilele Saltimbancilor au început să dobândească o anumită însemnătate în conştiinţa timişorenilor în măsura în care şi-au instituit o anume ritmicitate. Odată cu repetarea lor anuală, oamenii au putut lua cunoştinţă de faptul că ceea ce s-a întâmplat la un moment dat nu este o festivitate trecătoare, provocată doar de intenţii politice şi de replici de aceeaşi natură, ci chiar o sărbătoare. Rămânea de fixat timpul care îi este rezervat, un timp care trebuia să aibă două însuşiri: mai întâi, să poată justifica oportunitatea sărbătorii – punând în act aspectul kairotic al acesteia, cum s-ar exprima Paul Drogeanu, în sensul că timpul sărbătorii „*este timpul în care ieşirea din non-acţiune nu riscă eşecul şi eroarea, e timpul potrivit făptuirii*" (Drogeanu 1985, p.173) – şi, în al doilea rând, să asigure suficiente repere pentru memorarea datei alese.

În ceea ce priveşte Ruga Bănăţeană, data aleasă la început, 15-16 septembrie ascundea în sine o serie de virtualităţi a căror actualizare ar fi putut gira, singură, însemnătatea sărbătorii. Mai întâi că momentul nu părea ales la întâmplare, ci el respecta toate criteriile de fixare a unei rugi bănăţene. În 15 septembrie Catedrala Mitropolitană din Timişoara prăznuieşte al doilea hram, Sfântul Iosif cel Nou de la Partoş, ale cărui moaşte sunt şi adăpostite în incinta sa şi, an de an, fac obiectul unui pelerinaj destul de amplu. O asemenea plasare temporală nu numai că respecta tradiţia – ruga coincide cu hramul bisericii – şi se insera într-o zi care în calendarele emise de Mitropolia Timişoarei este însemnată cu roşu, dar reuşea să aducă manifestării „*un miez de sfinţenie*" (Nicolau 1998, p.13). Cum toate acţiunile se desfăşurau nu doar în apropierea bisericii ci şi

în imediata vecinătate a moaştelor Sfântului protector, era limpede că Ruga de la Timişoara se situa într-o poziţie privilegiată în raport cu toate rugile din Banat. Patronul său nu era un sfânt oarecare, ales după bunul plac al unor strămoşi ctitori ai bisericii respectuos uitaţi, ci chiar un sfânt *al nostru*, protector al Banatului. Dealtfel, hagiografia destul de pauperă a Sfântului Iosif cel Nou de la Partoş (Farmer 1999, p. 292) face ca destul de multă lume să nu ştie despre acesta prea multe lucruri, ci doar că moaştele sale sunt făcătoare de minuni şi că este patronul spiritual al Banatului. Totodată, principalul text despre viaţa Sfântului, publicat şi conceput imediat după canonizarea care a avut loc în 28 februarie 1950, *Viaţa Sfântului Iosif cel Nou*, a părintelui dr. Gh. Cotoşman (Cotoşman 1956), o fascinantă „viaţă romanţată" a primului mitropolit ortodox al Banatului (1650–1656), care construieşte în tuşe tari imaginea unei Timişoare ritualizându-şi ferm deschiderile interetnice şi inteconfesionale încă în îndepărtata epocă a paşalâcului, a rămas, în tot acest timp, aproape necu-noscută, în ciuda faptului că reeditarea ei ar fi putut face din mult prea discretul Sfânt protector al Banatului o figură repre-zentativă a ortodoxiei locale, profund implicată în realităţile istorice ale regiunii. Exacerbarea rolului Sfântului Iosif cel Nou în desfăşurarea Rugii Bănăţene ar fi putut face din sărbătoarea timişoreană o zi cu implicţii extrem de asemănătoare – chiar dacă ritualizate diferit – cu cele dezvoltate în cadrul sărbătorilor dedicate Sfântului Dimitrie cel Nou, patronul Bucureştilor şi mai cu seamă Sfintei Cuvioase Parascheva, patroana Iaşilor şi a Moldovei. Din păcate, organizarea sistematică a sărbătorii de către oameni care nu aveau o educaţie creştină măcar acceptabilă, gafele grave ale acestor foşti activişti comunişti care, într-unul dintre ani au considerat chiar că sărbătoarea, cu tot ceea ce implică ea, petrecere, mâncare şi băutură, se poate ţine şi cu o zi mai devreme, adică în 14 septembrie, Ziua Crucii, zi de post foarte importantă pentru biserica ortodoxă, ca şi lipsa de informaţie a tuturor jurnaliştilor care au scris despre eveniment şi

care au tratat mereu separat hramul Catedralei şi Ruga Bănăţeană, au dus, până în cele din urmă, la diluarea sacralităţii foarte pure a zilei.

Totuşi, data de 15 septembrie rămânea un timp extrem de puternic. Ca început al anului şcolar, ea se dovedea, dacă nu o dată sacră, măcar una uşor de ţinut minte şi, în consecinţă, foarte potrivită pentru o sărbătoare care îşi caută loc în calendar. Din 1998, însă, odată cu mutarea începerii şcolii la 1 septembrie, data rugii a început să rămână fără nici un fel de suport semantic.

Dacă Ruga Bănăţeană a tot pierdut, în planul semnificaţiilor timpului său de desfăşurare de la inaugurare până în prezent, lucrurile stau exact invers în cazul Zilelor Saltimbancilor. Plasate, iniţial, într-un *week-end* incert de la început de iulie, departe de orice ar fi putut constitui un reper mnemotehnic, Zilele Saltimbancilor soseau, întotdeauna, pe nepregătite. Pentru a asigura o participare acceptabilă de la începutul lor, organizatorii au fost nevoiţi, mereu, să facă risipă de imaginaţie şi energie pentru a comunica timişorenilor momentul clar al sărbătorii. Megafoane, panouri, afişe, fluturaşi, emisiuni de televiziune şi anunţuri la radio încercau să suplinească inexistenţa unui timp motivat. Este de observat, însă, că deşi izvorâte dintr-o frustrare, toate aceste practici au început să funcţioneze, la un moment dat, ca rituri preliminare care anticipau o sărbătoare complet diferită de toate celelalte, în sensul că timpul ei exact nu era ştiut decât de un grup de iniţiaţi care o vestea gălăgios atunci când sosea momentul. Că este vorba despre o excepţionalitate de nevoie reiese şi din faptul că în momentul în care lângă Zilele Saltimbancilor a apărut o dată care putea funcţiona ca reper, organizatorii manifestării s-au grăbit să o acapareze şi să încerce să-i confere semnificaţii contextuale. Astfel, în 1999, ultima duminică din luna iunie era cea a sfârşitului anului şcolar. Zilele Saltimbancilor au glisat, la rândul lor, în acest *week-end* şi au rezervat o mare parte dintre acţiuni copiilor, încercând, astfel, să-şi asigure un fel de legitimitate temporală.

Spaţiile şi istoriile lor

Deşi toate instituţiile implicate în organizarea acestor manifestări îşi au sediile în centrul Timişoarei şi deşi amândouă sărbătorile au beneficiat de susţinerea entuziastă a oficialităţii, în consecinţă ostilităţile s-ar fi putut petrece absolut oriunde în Timişoara, organizatorii au ales cu grijă – şi, în primii trei ani, nu au renunţat la alegerile pline de semnificaţii – anumite locuri unde ele urma să se desfăşoare.

Ruga Bănăţeană a avut loc, în primii ani, în trei spaţii: la Catedrală şi în faţa acesteia, la Muzeul Satului Bănăţean de la Pădurea Verde şi – de forţă majoră, în lipsa unei alte scene în aer liber – în Parcul Rozelor. Zilele Saltimbancilor, în schimb, au gravitat între Piaţa Huniade, Piaţa Primăriei Vechi şi Piaţa Unirii.

Prima observaţie care se impune este aceea că spaţiul central al Timişoarei a fost, practic, fracţionat prin aceste opţiuni. Ruga se implanta într-una din părţile pieţei centrale a oraşului şi avea câteva spaţii colaterale, în vreme ce Zilele Saltimbancilor luau în stăpânire cealaltă parte a pieţei şi se întindeau, firesc, spre zonele din spatele acesteia. Între cele două puncte-reper de factură simbolică şi spaţială, Catedrala şi Opera, rămânea întregul kilometru zero al Timişoarei, un fel de *no man's land*, pe care, de-a lungul timpului, şi l-a revendicat fiecare dintre sărbători. Dealtfel, din 1998, de când Ruga Bănăţeană şi Zilele Saltimbancilor şi-au conturat prestigiul şi au început să funcţioneze mai cu seamă complementar decât competitiv, acest spaţiu central al oraşului este utilizat de fiecare dintre ele.

În ceea ce priveşte opoziţia Catedrală / Operă – o opoziţie reală şi permanentă, timişorenii numind piaţa centrală a oraşului lor fie Piaţa Operei fie Piaţa Catedralei, deşi, oficial ea s-a numit întotdeauna altfel –, trebuie să observ că ea nu a funcţionat doar ca o ipostaziere a relaţiei sacru / profan, ci a angrenat, ca pe un adevărat mit de origine, desfăşurarea Revoluţiei din 1989. Câtă

vreme Opera a fost punctul central al Revoluţiei, primul loc din România eliberat de comunism, Catedrala, dimpotrivă, purta povara masacrului copiilor aflaţi pe scările sale în decembrie 1989, în vreme ce porţile îi rămăseseră, în mod nejustificat prin nimic, închise. Aproape magic, fiecare dintre cele două manifestări încerca să extragă, din spaţiul său, conotaţiile ce se puteau extrage. Zilele Saltimbancilor, desfăşurate în 'altarul' Revoluţiei Române – fără doar şi poate încărcat de sacralitate pentru timişoreni –, aduceau cu ele boarea unei sărbători profund anticomuniste. Ruga Bănăţeană nu avea cum să sugereze aşa ceva; în schimb, ea putea să scoată în faţă, ca pe un fel de consolare, câteva figuri carismatice destul de importante pe plan simbolic pentru a contracara ascendentul incontestabil în această privinţă al Saltimbancilor. Doi dintre principalii săi actanţi, primarul Timişoarei şi mitropolitul Banatului erau, practic, embleme ale anticomunismului. În fond, Viorel Oancea, primar în timpul primei rugi, nu este altcineva decât primul ofiţer al Armatei Române care pactizase, în 1989, cu revoluţionarii şi, apoi, declarase public acest lucru; la fel, Nicolae Corneanu, Mitropolitul Banatului, este unul dintre înalţii prelaţi ai Bisericii Ortodoxe Române recunoscuţi pentru simpatiile sale anticomuniste.

Dincolo de aceste semnificaţii subiacente, însă, spaţiul decupat comunica în mod direct câteva lucruri care deosebeau, prin intenţii, cele două sărbători: Ruga Bănăţeană valorifica spaţii timişorene considerate substanţial româneşti (Catedrala Ortodoxă Românească; Muzeul Satului Bănăţean) în vreme ce Zilele Saltimbancilor se concentrau în spaţiile vechii Timişoare medievale. Piaţa Huniade, unde se află astăzi Muzeul de Istorie al Banatului este, practic, locul central al cetăţii medievale a Timişoarei, veche capitală a regatului ungar sub Carol Robert de Anjou (Ilieşiu 1943, p. 9) şi reşedinţă principală a lui Iancu de Hunedoara, în secolul al XV-lea (Munteanu 1994, p. 11). Zonele angrenate, Piaţa Primăriei Vechi şi mai ales Piaţa Unirii cuprind primele edificii ridicate în secolul al XVIII-lea, aproape imediat după instaurarea dominaţiei habsburgice. Sunt zone

care impun prin stilul arhitectonic şi prin densitatea poveştilor legate de ele. Un călător străin care a notat cu acuitate transformările de nuanţă ale oraşelor pe care le străbătea dinspre Apusul înspre Răsăritul Europei vedea în aceste cartiere „*ultimul oraş european". „[...] Stilul simetric terezian se alternează cu un greoi eclectism unguresc şi cu ornamentaţia mai stridentă a culorilor româneşti; în splendida Piaţă a Unirii, vastă şi silenţioasă, se ridică, precum în toate pieţele din Mitteleuropa, Coloana Sf. Treimi. [...] pe o mică şi dărăpănată casă ocru-roşcată, cu muşcate în fereastră, o lespede spune că în acel punct la 13 octombrie 1716 intră în Timişoara principele Eugenio de Savoia, eliberând-o de turci. Paşa care o apăra, invitat să se predea, răspunsese că îşi dăduse seama că nu putea învinge, însă că simţea de datoria lui să contribuie la faima prinţului Eugen, făcându-i mai grea, deci, mai glorioasă, victoria"* (Magris 1994, p. 307).

Revendicându-se clar dintr-un anumit trecut istoric, al cărui acroşaj dă valoare sărbătorii, în sensul că, într-un fel sau altul, se încearcă reiterarea semnificaţiilor profunde ale acelor momente exemplare, cele două manifestări se mai opun şi prin jocul centru / periferie care poate fi întrevăzut în filigranul lor. Este clar că Zilele Saltimbancilor recuperează principalele spaţii ale cetăţii Timişoarei, încercând să valorizeze tot ce ţine de semnificaţia sa de centru, tot ce o leagă de lumea europeană. În schimb, cu excepţia Catedralei – ea însăşi destul de nouă în raport cu restul edificiilor din centrul oraşului – Ruga Bănăţeană se mulţumeşte cu locuri care au fost situate *extra muros* şi care continuă să fie şi astăzi marginale. Dincolo de aceste realităţi transpare, cred, aproape un gen de 'manie socială a persecuţiei' realizatorilor Rugii Bănăţene. Faptul că aceştia sunt oameni din angrenajul PDSR, aflaţi în permanenţă în opoziţie în Timişoara (chiar şi în condiţiile în care partidul / partidele lor deţinea/u puterea la nivel central), oameni care, şi în condiţiile în care agregau întregul program aveau nevoie de actanţi din alte sfere politice pentru a putea produce o sărbătoare care să se bucure de

succes, i-a făcut să nu aspire niciodată spre centrul plin de semnificaţii, ci să fie mulţumiţi – într-un gen de complex victimar – cu o periferie care trimite la un vechi statut marginal al românilor în cetatea Timişoarei. În ciuda acestor conjuncturi, *„[...] ei găsesc ocazia de a-şi manifesta într-un mod spectaculos locul în oraş, organizând [...] o parte importantă din activitatea sa şi punerea în scenă spectaculoasă a spaţiilor şi corpurilor sale sociale într-o manifestare căreia nimeni nu îi contestă importanţa şi caracterul reprezentativ*" (Lautman 1987, p. 43).

Mituri fără ritualuri

Întreaga pletoră semantică a timpului şi spaţiului rugii sau Zilelor Saltimbancilor nu au apărut în discursuri coerente, ci ele au angrenat mai degrabă aluzii disparate şi, apoi, resemnificări individuale.

Marea problemă a realizatorilor celor două sărbători nu era, însă, ce doreau să facă – în acest sens decuparea cronotopurilor foarte dense semantic era suficient de promiţătoare –, ci ce puteau să facă în mod efectiv. În fond, chiar dacă se bazau pe anumite modele – rugile săteşti, prima manifestare, carnavalurile din oraşele europene, a doua – ele nu se revendicau din nici o tradiţie proximă pe care să o poată urma sau măcar deforma. Astfel că după ce au croit sărbători pe măsura intenţiilor şi ambiţiilor lor, organizatorii s-au aflat înaintea nevoii de a inventa, pur şi simplu, anumite serii de gesturi care să-i implice pe participanţi şi să-i facă să simtă că nu sunt simpli spectatori la sărbătoare (Bahtin 1974, *passim*). Cele mai multe dintre acestea au fost concursurile. Sub promisiunea câte unui premiu, lumea ar fi trebuit să participe la ele, chiar dacă, altfel, nu erau prea atrăgătoare.

Ruga Bănăţeană a instituit, de la bun început, concursurile „cel mai frumos costum popular" şi „cel mai bun dansator", dar chiar din anul al doilea a renunţat la primul dintre ele, întrucât participanţii veneau îmbrăcaţi în mod obişnuit. Zilele Saltimbancilor

au venit cu o ofertă ceva mai amplă: prinsul peştilor în fântâna ţâşnitoare; căsătorii pentru 24 de ore; concursuri de mâncat *pizza*, de alergat în saci, de dans, de băut bere, de sărituri cu haltera în apă, concursuri de bancuri, adică un amestec destul de eterogen de distracţii fără prea mare încărcătură simbolică, dar de natură să angajeze, totuşi, un număr oarecare de participanţi. Cum nici unul dintre aceste acte nu este indispensabil sărbătorii, în sensul că cineva poate participa pe deplin la manifestări fără să treacă prin vreunul dintre aceste concursuri, rezultă că statutul lor de ritual este departe de a fi atins.

Singurul sens în care se poate – deja – discuta despre ritualitate în cazul acestor două sărbători urbane este chiar acela al participării la ele. În mod sobru, Ruga Bănăţeană, respectiv carnavalesc, Zilele Saltimbancilor, implică „*participarea locuitorilor unui teritoriu la practicile care au drept efect recuperarea lui. Făcând aceasta, locuitorii stabilesc între ei legături adesea inexistente în restul vieţii sociale; ei restaurează astfel, periodic, o identitate şi o solidaritate fondate pe identitatea apartenenţei teritoriale*" (Grosheus 1987, p. 53).

Decoruri şi simboluri

Una dintre trăsăturile sărbătorescului este, după Paul Drogeanu, agalmaticul sau decorativismul (Drogeanu 1985, p. 175). Orice sărbătoare, subliniază cercetătorul bucureştean, presupune *„[...] vestimentaţia excesiv strălucitoare, folosirea celor mai variate mijloace pentru a crea omul şi locul frumos, pentru a împodobi timpul prin muzică şi gestul prin dans*" (Drogeanu 1985, p. 176).

În cazul celor două sărbători timişorene care fac obiectul discuţiei de faţă, alaiul podoabelor are, cel puţin deocamdată, un rol cu totul secundar. Spaţiile în care se desfăşoară cele două sărbători pare că vorbeşte prin el însuşi, prin simpla rememorare

mentală a istoriilor sale, fără să aibă nevoie de podoabe suplimentare. Totuşi, dacă locurile tari ale celor două manifestări au rămas, în general, de-a lungul anilor, neatinse de transformări de tip agalmatic, spaţiul pieţei centrale a Timişoarei, odată acaparat de fiecare manifestare, este transformat la maximum, aproape până la a nu mai putea fi recunoscut. Nu este vorba, nicidecum, despre decoruri coerente şi convergente, ci despre o lume pestriţă, de bâlci, pregătită să tragă un maximum de profit din comercializarea unor alimente mărunte, băuturi sau mici produse de artizanat.

Dincolo de această colcăială caracterizată prin *horror vacui*, spaţiul pieţei centrale din Timişoara – *la Violeta* sau *la Peşti*, cum este el numit – este dominat de câteva panouri publicitare obligatorii şi de standurile lor aferente. În cazul rugii este vorba despre Bere Timişoreana, Kandia şi Comtim, în cel al Zilelor Saltimbancilor, Comtim lipseşte, în schimb apar Apemin Buziaş şi Joe – Wienna's Wafers. Ce este de observat? Că şi aici localismul domină, produsele privilegiate, cele care sunt expuse abundent şi, se subînţelege, şi-au câştigat acest drept tocmai pentru că se află cot la cot cu organizatorii manifestărilor, sunt cele care, într-un fel sau altul, configurează identitatea timişoreană. Mai neaoşă, în cazul Rugii Bănăţene, mai cosmopolită, în cel al Zilelelor Saltimbancilor, existenţa bănăţeană pare a fi legată de aceleaşi alimente, dar, mai ales de aceleaşi simboluri care le codifică.

Câteva concluzii

Concepute, iniţial, ca o replică şi contrareplică, Ruga Bănăţeană şi Zilele Saltimbancilor au devenit, în ultimii ani, sărbători complementare. Mai sobră şi mai românească, cea dintâi, mai liberă şi plurietnică cea de-a doua; mai conservatoare, cea dintâi, mai liberală, cea de-a doua; organizată în cercurile opoziţiei locale, cu sprijinul câtorva actanţi principali ai oficialităţii, ruga, susţinute de cercurile partidelor puterii, Zilele Saltimbancilor… Două

sărbători care se integrează firesc într-un oraş care a absorbit marea parte a locuitorilor săi din Banat, aşadar dintr-o regiune unde marile petreceri comunitare sunt chiar ruga şi carnavalul. Două sărbători care au loc în centrul unuia dintre cele mai bine urbanizate oraşe din România, un oraş care se revendică european prin întreaga sa tradiţie din care este foarte probabil să fi făcut parte marile procesiuni religioase şi carnavalurile…

Privite, iniţial, cu suspiciune, Ruga Bănăţeană şi Zilele Saltimbancilor adună, în ultimii ani, un număr impresionant de participanţi. Ele nu scot, încă, în stradă întreg oraşul şi nici nu sunt momente-reper pentru timişoreni; n-au, aşadar, respiraţia marilor sărbători urbane din Occident. Mai mult chiar, presa le priveşte, încă, prin lentila deformatoare a culorii politice a organi-zatorilor lor, aşa că ruga e văzută bine în *Renaşterea Bănăţeană*, oficiosul PDSR, în vreme ce Zilele Saltimbancilor adună laude din partea restului *mass media*. Fanaticii celor două tabere politice nu se pot consola cu statutul complementar al sărbătorilor. Toţi partizanii "partidei naţionale" cu care am discutat în timpul acestor cercetări mi-au dat de înţeles, prin fraze destul de picante, că Saltimbancii n-au nici o raţiune de a fi, după cum toţi adepţii intelectualismului şi modernismului s-au extaziat când au vorbit despre Saltimbanci şi au blamat cu termeni duri "ruga". Existenţa acestor două perspective care se suprapun peste nucleele dure ale susţinătorilor PDSR - PUNR şi PRM, respectiv, PNL, PD, UDMR şi PNŢCD îmi verifică demonstraţiile de mai sus.

Forma actuală a celor două sărbători, ambele receptate favorabil de marea masă, ca şi faptul că în timp fiecare a reuşit dacă nu să preia de la cealaltă ceea ce-i lipsea cel puţin să militeze în acest sens, mă conduce la constatarea că la anul 2000 Ruga Bănăţeană şi Zilele Saltimbancilor sunt *„[...] manifestări centrale şi spectaculoase, manifestări prin care oraşul îşi reprezintă istoria sa şi pe cea a înaintaşilor săi, manifestări prin care oraşul arată străinilor din oraşele vecine*

imaginea sa cea mai intensă" (Lautman 1987, p. 42)*.

Bibliografie

A. Surse

Almăjan, I.M. 1996, „Mâine va începe la Timişoara Ruga bănăţeană", în *Renaşterea bănăţeană*, 13 septembrie 1996, p. 1;

Boncea, F. 1997/1, „Timişoara a fost Oraşul saltimbancilor", în *Timişoara*, 7 iulie 1997, p. 3;

Boncea, F. 1997/2, „Nici ploaia nu i-a putut împiedica pe timişoreni să joace la Ruga bănăţeană", în *Timişoara*, 15 septembrie 1997, p. 5;

Ceia, T. 1995, *Ruga din Banat*, emisiune din Arhiva Televiziunii Române Timişoara, caseta 111;

Dogaru, V. 1998, „Tradiţie şi voie bună la Ruga Timişoarei", în *Renaşterea bănăţeană*, 14 septembrie 1998, p. 3;

Florea, R. *et al.* 1997, *Sărbătoarea saltimbancilor*, emisiune din Arhiva Televiziunii Române Timişoara, caseta 214;

Jude, G. *et al* 1998, *Dosarele saltimbancilor*, emisiune din Arhiva Televiziunii Române Timişoara, caseta 1075;

Jurma-Rovina, I. 1996, „Sâmbătă: 6 iulie 1996, în premieră", *în Paralela 45*, Suplimentul literar al *Renaşterii bănăţene*, 9 iulie 1996, p. 7;

Jurma-Rovina, I. *et al* 1997, „Saltimbanciada i-a cucerit pe timişoreni", în *Renaşterea bănăţeană*, 7 iulie 1997, p. 5;

Manole, P. 1995, „Ruga bănăţeană de la Timişoara", în *Renaşterea bănăţeană*, 15 septembrie 1995, p. 2;

Oprişor, D. 1997, „Ruga bănăţeană — o sărbătoare a tradiţiei şi spiritului", în *Renaşterea bănăţeană*, 15 sepembrie 1997, p. 3;

Turcuş, A. 1995, „Prima zi a manifestărilor", în *Renaşterea bănăţeană*, 16 septembrie 1995, p. 2;

Ţicleanu, D. 1998, *Ruga Timişoarei*, emisiune din Arhiva

* Analiza urmăreşte perioada 1995-2000.

Televiziunii Române Timişoara, caseta 272;
Ursa, L. 1997, „Sărbătoarea saltimbancilor”, în *Renaşterea bănăţeană*, 5 iulie 1997, p. 6;
Ursa, L. 1998/1, „Astăzi Parada "regelui saltimbanc" va deschide a III-a ediţie a Saltimbanciadei”, în *Renaşterea bănăţeană*, 11 iulie 1998, p. 2;
Ursa, L. 1998/2, „Atât de internaţională, Saltimbanciada de la Timişoara a "sărit" peste specificul românesc”, în *Renaşterea bănăţeană*, 13 iulie 1998, p. 5;
Vicol, L. 1999, *Saltimbancii*, material brut din Arhiva Televiziunii Române Timişoara, casetele 369, 635 şi 636.

B. Referinţe teoretice

Bahtin, M. 1974, *François Rabelais şi cultura populară în Evul Mediu şi Renaştere*, în româneşte de S. Recevschi, Editura Univers, Bucureşti;
Călinescu, M. 1995, *Cinci feţe ale modernităţii*, Modernism, avangardă, decadenţă, kitsch, postmodernism, Traducere de Tatiana Pătrulescu şi Radu Ţurcanu, Postfaţă de Mircea Martin, Editura Univers, Bucureşti;
Cerf, E. 1982, „Le «Carnaval des voyons» a Strassbourg”, în *Ethnologie française*, tom. 12, 1982, nr. 2, p. 177-184;
Charuty, G., „Logiques sociales, savoirs techniques, logiques rituelles”, în *Terrain*, s.a., nr. 24, p. 5-15;
Cotoşman, Gh. 1956, *Viaţa Sfântului Iosif cel Nou*, *Mitropolitul Timişorii şi a toată Ţara Banatului, 1650 - 1656*, La tricentenarul morţii sale, Timişoara;
Farmer, D. H. 1999, *Dicţionar al sfinţilor*, Traducere de Mihai C. Udma şi Elena Burlacu, Argumentul şi articolele dedicate sfinţilor români de prof. univ. dr. Remus Rus, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti;
Drogeanu, P. 1985, *Practica fericirii*, Fragmente despre sărbătoresc, Editura Eminescu, Bucureşti;
Grosheus, M-C. 1987, „La pratique theatrale foraine, Contribution a l'etude de la fête marchande”, în *Ethnologie française*,

1987, tom, 17, nr. 1, p. 53-58;
Ilieşiu, N. 1943, *Timişoara*, Monografie istorică, Editura G. Matheiu, Timişoara;
Jamons, R., „*Faire*, *défaire* et *refaire* les saints: Les pir chez les Meo (Inde du Nord)", în *Terrain*, s.a., nr. 24, p. 43-56;
Lautman, F. 1987, „La fête locale. Mise en scene? Mise en oeuvre?", în *Ethnologie française*, tom. 17, 1987, nr. 1, p. 39-44;
Magris, C. 1994, *Danubius*, Traducere, note, capitol post-ultim de Adrian Niculescu, Cu postfaţa autorului pentru versiunea românească, Editura Univers, Bucureşti;
Munteanu, I. 1994, *Timişoara*, Editura Helicon, Timişoara;
Nicolau, I.: 1998, *Ghidul sărbătorilor româneşti*, Editura Humanitas, Bucureşti;
Perrot, M. *et al*. 1982, „Anthropologie culturelle dans le champ urbain", în *Ethnologie française*, tom. 12, 1982, nr. 2, p. 115-116.

Bianca Botea

"Valoare colectivă" şi discurs performativ asupra interculturalităţii: o abordare a noilor procese de dezvoltare la Jimbolia

Cercetarea de faţă[1] este un studiu de antropologie efectuat în oraşul Jimbolia, oraş bănăţean cu 11 000 de locuitori, situat la frontiera cu Serbia şi la o distanţă de 70 km de frontiera cu Ungaria. Cercetarea de teren s-a desfăşurat între septembrie 2007 şi mai 2008 la Jimbolia şi ea face parte dintr-un proiect mai amplu care vizează spaţiul transnaţional al Banatului, cuprinzând o parte de cercetare în Serbia şi Ungaria.

Studiul de faţă se situează în continuitatea unei lucrări de doctorat care a vizat producţia discursivă a Transilvaniei, pornind de la exemplul oraşului Cluj-Napoca şi a dinamicilor interculturale analizate, ţinând cont de câteva aspecte: utilizarea conflictuală a patrimoniului şi a limbii în spaţiul public clujean, practicile muzeografice, câteva sărbători locale şi regionale, precum şi o mişcare din spaţiul civic şi asociativ, exemplară pentru reinventarea discursului despre Transilvania (grupul «Provincia» şi «Liga ProEuropa»).

Cercetarea de postdoctorat desfăşurată în Banat continuă analiza dinamicilor interculturale plecând de data aceasta de la impactul proiectelor de dezvoltare şi a practicilor legate de frontieră asupra locuitorilor şi a «actorilor de proiecte». În

[1] Cercetarea s-a desfăşurat în cadrul unei burse postdoctorale 2007-2008 (Agenţia Universitară a Francofoniei) şi a unei colaborări între echipe de cercetători de la Fundaţia «A Treia Europă» din Timişoara şi Centre de Recherches et d'Etudes Anthropologiques al Universităţii din Lyon. Ţin să mulţumesc Smarandei Vultur şi Simonei Adam pentru tot sprijinul pe care mi l-au acordat în această cercetare, cât şi Primăriei din Jimbolia şi îndeosebi primarului şi echipei de la departamentul de integrare europeană pentru timpul şi ajutorul oferit.

articolul de faţă încerc să prezint câteva rezultate preliminare ale acestei cercetări, limitându-mă la o analiză a fenomenelor de dezvoltare ca proces de instituire a unei «valori colective», precum şi prin prisma discursului performativ asupra interculturalităţii în Banat.

Metodologia de cercetare a avut la bază o abordare antropologică, iar datele de cercetare au fost obţinute în urma analizei documentelor şi a arhivelor locale, observaţiilor şi interviurilor cu «reprezentanţi de stradă» din oraşul Jimbolia şi alţi locuitori, precum şi cu «actorii de proiecte» (instituţii locale sau ONG-uri din Jimbolia şi Timişoara).

Jimbolia este considerată, la nivel regional, un oraş-model de dezvoltare, prin modul în care a gestionat şi a ieşit din criza economică şi socială provocată de falimentul industriilor locale. Jimboliei i se recunoaşte dinamismul actorilor de proiect şi al proiectelor locale, care au făcut şi obiectul primelor mele ipoteze de cercetare.

Atât practicile economice transfrontaliere şi de vecinătate ale locuitorilor acestui oraş, cât şi proiectele locale şi regionale iniţiate de diferite instituţii publice sau ONG-uri din Jimbolia, contribuie la desenarea unor noi configuraţii teritoriale, în sensul unor noi «teritorii de proiect». În aceste condiţii ne putem întreba dacă aceste «teritorii de proiect», expresie a unei voinţe instituţionale sau a unei organizaţii civice, produc sau sunt compatibile cu «spaţiile de viaţă» ale locuitorilor, sau, dimpotrivă, ele rămân doar nişte forme artificiale, situate în opoziţie cu practicile sociale ale locuitorilor şi proiectelor lor de viaţă.

Primele observaţii de teren m-au condus la ipoteza că proiectele de dezvoltare se traduc deseori prin imitaţii artificiale – prin importuri de concepţii de dezvoltare, fără legătură cu societatea locală – sau prin reificări identitare şi culturale care nu ţin seama de dinamica acestor societăţi. În consecinţă, ne putem întreba: în ce condiţii, importul unor concepţii globale de dezvoltare şi amenajarea lor în situaţii locale se poate exprima

altfel decât în forma grefelor artificiale sau reiterărilor paseiste, mai degrabă în forma proceselor de inovaţie socială şi culturală.

Jimbolia: declin industrial şi perspective de reconversie urbană

Jimbolia a fost reputată pentru tradiţia ei industrială, prima fabrică de cărămizi şi ceramică fiind creată în acest oraş de către un industriaş german la mijlocul secolului al XIX-lea. Această fabrică a ţesut în jurul ei un adevărat oraş, un spaţiu social de coabitare interetnică, o viaţă culturală şi sportivă, aspecte pe care locuitorii oraşului le privesc astăzi nostalgic. Continuându-şi activitatea de-a lungul timpului, fabrica şi-a închis porţile abia la mijlocul anilor '90 şi acest eveniment a devenit simbolul declinului unui întreg sector industrial care a dat o valoare « inestimabilă» oraşului Jimbolia, după cum se poate deduce din discursul interlocutorilor mei. Fabrica de încălţăminte, de nasturi, de textile şi-au încetat activitatea în aceeaşi perioadă, ceea ce a reprezentat începutul unui declin economic şi social al Jimboliei.

Fără a insista aici asupra acestei perioade şi asupra formelor evidente pe care acest declin le-a luat, este de menţionat că, începând cu anul 2000, oraşul cunoaşte un proces important de renaştere, mai ales printr-o revitalizare economică, noi activităţi de investiţie (aproape în exclusivitate germane şi profilate în mare parte pe componente electronice pentru automobile) instalându-se în oraş. Acest proces de revitalizare urbană face obiectul studiului de faţă.

Strategia de dezvoltare a oraşului prin relansarea sectorului economic a fost în centrul proiectului primăriei. Cu toate acestea, în analiza procesului de reconversie urbană trebuie luate în calcul contextul regional şi înscrierea Jimboliei într-un cadru de resurse regionale.

La oportunitatea de a se afla la aproximativ 40 de kilometri de unul din cele mai importante centre urbane ale României[2], se adaugă potenţialul regional al Banatului şi, mai precis, al regiunii de dezvoltare din vest. Un raport realizat în 2004 de Comisia Europeană arată că această regiune de dezvoltare de care aparţine şi Jimbolia se află în a doua poziţie, după criteriul indicelui de dezvoltare locală, după regiunea-capitală a ţării. Acest context regional de dezvoltare, care se explică şi printr-o poziţie geografică favorabilă prin proximitatea cu frontiera de vest a ţării, conferă Jimboliei o dinamică locală datorată, în parte, unei dinamici regionale.

Caracterul mixt rural-urban al orşului constituie o altă dimensiune locală importantă, care se traduce în practicile domestice de consum şi economice ale locuitorilor. Această situaţie este întâlnită şi în alte oraşe mici şi mijlocii din Banat şi Transilvania şi dă un caracter specific dezvoltării gospodăriilor care se sprijină pe două tipuri de resurse: una industrială (prin munca la întreprindere) şi una agricolă. Plimbându-te prin Jimbolia, ajunge să te îndepărtezi de strada principală pentru ca aspectul rural să se facă vizibil.

Dincolo de dimensiunea economică, Jimbolia este un oraş care dispune de un număr important de instituţii culturale şi sociale, şi îndeosebi de şase muzee, ceea ce reprezintă o situaţie mai puţin întâlnită, dacă ne raportăm la mărimea oraşului. Îmbinarea între componenta economică, culturală şi socială este principiul de bază pe care este construită concepţia de dezvoltare a oraşului promovată de Primărie, şi îndeosebi de Primar, perso-nalitate carismatică a oraşului, considerat un motor al procesului de revitalizare a Jimboliei. Ca o consecinţă, este de semnalat aici şi comportamentul electoral al jimbolenilor care au ales de trei ori consecutiv un primar de etnie maghiară într-

[2] Această oportunitate dată de proximitatea cu Timişoara este văzută de anumiţi actori de proiecte ca fiind în acelaşi timp un dezavantaj prin exodul tinerilor spre un centru urban mult mai atractiv.

un oraş majoritar românesc (maghiarii reprezintă 15% din populaţia totală).

O altă resursă-cheie în dezvoltarea oraşului este caracterul multietnic al populaţiei.

Recensămintele pun în evidenţă schimbările demografice importante de-a lungul timpului.

Anul	Germani (şvabi)	Maghiari	Români	Sârbi	Rromi
1875	81%	10%	1%	4%	
1960	34%	26%	31%	2%	
1992	9%	17%	67%		6%
2002	5%	15%	72%		7%

Tabel 1 Evoluţia demografică a populaţiei după structura etnică

Dubla deportare a şvabilor (de către sovietici după al doilea război mondial şi de către regimul comunist în Bărăgan în anii ‘50) şi plecările masive în Germania de Vest în anii ‘70-‘80 şi apoi la începutul anilor ‘90 explică scăderea drastică a numărului germanilor evidenţiat şi de datele prezentate în tabelul de mai sus. Dacă populaţia şvăbeasca s-a diminuat în mod constant, planificarea industrială a oraşelor în diferitele perioade ale comunismului a adus în regiune o populaţie românească din ce în ce mai importantă. provenită din zone defavorizate ale ţării (Moldova şi Muntenia, dar şi din zone rurale din Banat sau Transilvania).

Această diversitate multietnică a Jimboliei (şi în general a Banatului) a constituit o resursă importantă pentru locuitori, utilizată pe deplin îndeosebi în condiţiile stricte ale regimului comunist în anii ‘80: aceste reţele au permis organizarea practicilor de economie informală peste graniţă, în Ungaria sau în fosta Iugoslavie, precum şi accesul la informaţie sau circularea anumitor bunuri de consum din Germania (Chelcea, Lăţea 2000). Datele cercetării mele pun în evidenţă continuarea

utilizării acestei dimensiuni interetnice după 1990, spre exemplu în perioada embargoului în fosta Iugoslavie sau chiar şi astăzi în deplasările pentru cumpărături din supermarket-urile din Ungaria.

Cercetarea pe care am efectuat-o la Jimbolia s-a concentrat asupra a trei dimensiuni care exprimă transformările sociale şi economice recente din acest oraş:

- rolul frontierei (al proiectelor şi al practicilor frontaliere) în reconfigurările teritoriale în noul context de integrare europeană;
- «preformarea interculturalităţii» ca dimensiune centrală în practicile de dezvoltare locală;
- procesul de dezvoltare analizat prin prisma construcţiei «valorii colective».

Din raţiuni de spaţiu editorial, mă voi concentra aici asupra ultimelor două dimensiuni.

Preformarea interculturalităţii bănăţene: o componentă a dezvoltării locale

Un element omniprezent, atât în discursurile cât şi în practicile locuitorilor, şi ale actorilor instituţionali din Jimbolia, îl constituie ideea coabitării interculturale (plurietnice şi pluriconfesionale) armonioase şi exemplare, considerate o emblemă a acestui spaţiu.

Un anumit ecumenism al practicilor locuitorilor e demn de remarcat. Numeroşi ortodocşi frecventează bisericile romano-catolice şi invers. De altfel, simbolul Jimboliei, oraş majoritar românesc şi ortodox, este un sfânt catolic. Persoanele care aparţin noilor culte neoprotestante merg şi ele la biserica romano-catolică, considerată de către ei ca fiind cel mai important patrimoniu al oraşului.

În acest oraş, odinioară şvăbesc, imaginea trecutului şi figura emblematică a şvabului sunt, încă în prezent, elemente centrale ale memoriei locale a jimbolenilor, astăzi în majoritate români. Anumite tensiuni între diferitele grupuri etnice[3] au existat în trecut şi «coexistenţa» grupurilor a fost deseori mai frecventă decât interferenţele (mă refer spre exemplu aici la căsătoriile mixte, la sărbătorile comune, la reţelele de sociabilitate). În ciuda acestui aspect, discursul actual al locuitorilor pune în evidenţă doar această dimensiune pozitivă a prezenţei germane în oraş, şvabul fiind considerat un simbol al civilizaţiei începând din momentul descinderii lui în această regiune în secolul XVIII. Autori precum V. Leu (2006) au arătat că această construcţie pozitivă a germanului în Banat este relativ recentă, asociată unui context politic special – după primul război mondial, cu prilejul solidarizării populaţiei germane cu populaţia română în chestiunea încorporării Banatului şi Transilvaniei în România (în defavoarea Serbiei şi Ungariei).

Calităţile atribuite şvabilor, similare celor atribuite saşilor din Transilvania, se referă îndeosebi la valoarea muncii, a rigorii şi ordinii, a unei conştiinţe civice. Prin această recunoaştere unanimă, figura şvabului a devenit un reper colectiv, un model de urmat pentru populaţia oraşului, indiferent de apartenenţa etnică sau de regiunea de provenienţă a locuitorilor. Jimbolia s-a constituit de-a lungul timpului ca un oraş de imigraţie şi de emigraţie şi această circulaţie permanentă a populaţiilor a făcut uneori dificilă consolidarea unor sentimente de apartenenţă comună a acestei populaţii eterogene. Rolul prezenţei germane trebuie înţeles în primul rând prin funcţia pe care aceasta a avut-o ca «liant» între populaţiile trăind aici: români, maghiari, romi,

[3] Consider grupurile etnice nu ca entităţi în sine, într-o perspectivă esenţialistă, ci abordez etnicitatea ca procesualitate: grupurile se constituie (se fac si se refac) în dinamica acţiunii, în funcţie de procese de identificare situaţionale şi contextuale. Prin această perspectivă mă situez în direcţia abordărilor lui F. Barth si R. Brubaker.

sârbi, imigranţi veniţi din diferite colţuri ale ţării, etc. La Jimbolia, şi afirmaţia ar putea fi generalizată pentru Banat, clivajele etnice şi naţionalismul pe care le-am întâlnit la Cluj sau în alte părţi din Transilvania, n-au atins dimensiunile observate în această zonă. Dacă ne referim la acest aspect, diferenţa dintre cele două oraşe este dată probabil tocmai de această funcţie de legătură pe care prezenţa germană a avut-o în Banat, funcţia celui de-al treilea actor, care permite diversificarea şi face dificilă polarizarea şi conflictul frontal.

În lumina acestor date de teren, ne putem întreba dacă şvabii sau memoria lor în acest oraş pot încă asigura această funcţie de mediere, mai ales în condiţiile exodului acestei comunităţi. În urma cercetării de teren am putut observa că politicile adoptate de către Primărie şi de către Asociaţia Banat-Ripensis (principalul ONG implicat în activităţile cu cetăţenii) sunt orientate tocmai în acest sens, al asigurării unei continuităţi cu trecutul şi al stabilirii unei legături şi unei apartenenţe comune a locuitorilor oraşului prin apel la memoria germanilor.

Ca o ilustrare a acestui fapt, se poate remarca existenţa la Jimbolia a şase muzee[4] care pun în valoare acest trecut şvăbesc, precum şi dimensiunea interetnică a coabitării jimbolenilor. Suportul adus acestor muzee de către primărie face parte dintr-un dispozitiv de performare a interculturalităţii care are în centru figura germanului. Caracterul performativ al unui discurs se distinge printr-o încercare de a produce o realitate, inexistentă a priori, prin faptul de a o evoca, de a o performa.

Strategia valorizării dimensiunii culturale germane este vizibilă şi în cazul diverselor sărbători ale oraşului. Spre exemplu, chirvaiul (*kirchweih*), sărbătoare religioasă catolică celebrată odinioară de germani (maghiarii având şi ei *chirvaiul* lor), se desfăşoară şi în prezent, Forumul German având

[4] Este vorba de: Muzeul Stefan Jäger (în acelaşi timp Casa Memorială a pictorului), Muzeul Pompierilor, Casa Karl Diehl, Muzeul Presei, Fundaţia româno-germană Petre Stoica, Muzeul Căilor Ferate.

un rol central în organizarea acestei sărbători. De data aceasta însă, în porturile populare şvăbeşti sunt îmbrăcaţi copii români.

În aceeaşi ordine de idei, se încearcă revigorarea unei tradiţii mai vechi folclorice, prin aducerea unor «metodişti», profesori de dans care vin din Timişoara pentru a iniţia copiii jimbolenilor în tehnicile de dans popular. Această iniţiativă nu a dat încă roade şi reinventarea acestei practici nu pare a fi simplă.

În domeniul sărbătorilor, trebuie menţionat şi *Ignatul*, o ceremonie care are la bază ritualuri legate de pregătirea tăierii porcului. Această practică domestică omniprezentă în gospodăriile germane, dar şi în ale celorlalţi jimboleni, de alte etnii, a devenit din 2000 o sărbătoare celebrată în spaţiul public. Ea presupune o competiţie între locuitori, aparţinând diverselor grupuri etnice sau proveniţi din diferite regiuni ale ţării, pe tema practicilor de tăiere a porcului şi de preparare şi conservare a produselor obţinute din carnea lui. La manifestare, an de an, sunt prezenţi inclusiv participanţi din Ungaria şi Serbia.

Multilingvismul, odinioară foarte răspândit în Banat, este şi el o componentă a dispozitivului de performare a interculturalităţii, cu toate că astăzi el este o practică în regresie. Eforturile actorilor de proiect în acest sens sunt demne de reţinut, prin încercarea lor de a păstra ceva din caracterul de exemplaritate a coabitării plurietnice şi pluriconfesionale. Cu toate acestea, un anumit caracter artificial produs de aceste strategii este resimţit de către locuitori:

«*Eu sunt unguroaică, sunt catolică dar, mă duc des la biserica din centru care e biserica şvăbească. Şi aprind des lumânări şi în biserica ortodoxă, că la noi la catolici nu se poate aprinde lumânare. Dar nu merg la slujbe, că nu am răbdare să stau la slujbă. Dacă a zis o dată preotul slujba în limba germană, mai spune şi în limba română şi în maghiară. Dar de ce trebuie să spună de trei ori? Eu înţeleg.*» (pensionară, Calea Mărăşeşti).

În ciuda caracterului de artificialitate produs uneori de aceste strategii ale actorilor instituţionali, trebuie menţionat rolul important pe care această performare a interculturalităţii l-a avut în relansarea economică a oraşului după criza din anii '90. Trebuie menţionat că acest discurs performativ asupra interculturalităţii, subliniind continuitatea la jimbolenii de astăzi a unui «spirit» şvăbesc de odinioară, face parte şi din retorica noilor investitori germani în oraş, după închiderea fostelor fabrici.

De asemenea, tot la acest capitol al multilingvismului, se poate observa un interes sporit pentru o revenire la un învăţământ în limba germană, deşi contextul este cu totul diferit în prezent. În lipsa copiilor şvabi sau născuţi din căsătorii mixte, în clasele germane se înscriu din ce în ce mai mult copiii români.

La Jimbolia, procesul de revitalizare economică prin noile investiţii germane a avut o contribuţie importantă la revalorizarea limbii germane. Rămâne întrebarea: este vorba în acest caz de o renaştere a unei limbi regionale sau mai degrabă de o recunoaştere a limbii germane ca limba internaţională în contextul delocalizarii întreprinderilor germane? Pe de o parte, deschiderea acestor firme germane impulsionează locuitorii în învăţarea limbii germane (ca limba internaţională) pentru găsirea unui loc de muncă. Pe de alta parte, această revitalizare economică a funcţionat în strânsă legătura cu un discurs performativ asupra trecutului oraşului şi limbii germane, considerată în dimensiunea ei regională.

Dezvoltarea ca proces de construcţie a «valorii colective»

Un aspect important din istoria Jimboliei este absent din discursul şi practicile performative ale interculturalităţii, ale actorilor instituţionali din Jimbolia, excepţie făcând aici Asociaţia Banat-Ripensis. Este vorba de fabrica *Ceramica*, element omniprezent în memoria şi discursurile jimbolenilor. Universul social şi simbolic creat în jurul acestei fabrici este o parte

componentă a istoriei oraşului, istorie a cărei coerenţă pare a fi fost distrusă odată cu închiderea ei.

Istoria genezei şi dezvoltării Jimboliei povestită de către locuitori şi actorii de proiecte, şi îndeosebi coerenţa acestei istorii, sunt fascinante. La sosirea şvabilor la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu exista în zonă decât un teren mlăştinos. Cu acest pământ, care se dovedeşte a fi o argilă redutabilă, se construiesc primele case în care şvabii se instalează şi pun temelia oraşului. Dar, un incendiu important distruge aceste locuinţe şi acest eveniment marchează momentul naşterii celor două simboluri ale oraşului: Sfântul Florian (protectorul incendiilor) şi fabrica de ceramică şi ţiglă *Ceramica.* Aceasta din urmă este creată în 1866 de către un întreprinzător local şvab şi geneza ei este atribuită acestui eveniment devastator pentru oraş şi necesităţii de a reconstrui locuinţele distruse. *Ceramica* participă deci la actul de re-fondare a oraşului, dar şi la o deschidere a lui spre exterior, prin vizibilitatea internaţională dată de marca de ţiglă «Ceramica». Ea a fost vândută nu doar în Europa, ci era recunoscută până în Brazilia, după cum declară cu mândrie foştii muncitori de la *Ceramica*.

Această istorie povestită de jimboleni cu referire la *Ceramica* pare înscrisă într-un model funcţionalist, în care fiecare element al unui sistem depinde de celelalte şi unitatea lui depinde de fiecare parte. Conform modelelor funcţionaliste, o stare de echilibru şi de funcţionare perpetuă este întreţinută astfel. Dar momentul de ruptură în cazul *Ceramicii* se produce prin închiderea fabricii ea devinind simbolul unui oraş industrial care se prăbuşeşte odată cu criza celorlalte fabrici ale oraşului. Cât despre statuia Sf. Florian, deşi ea reprezintă şi astăzi un simbol al oraşului, nu reuşeşte să refacă o legătură pierdută între locuitorii Jimboliei şi o apartenenţă comună a acestora. Această statuie reprezintă doar un « patrimoniu » menţionat în ghidurile turistice ale oraşului ; este foarte rar evocată însă de jimboleni atunci când li se cere să prezinte patrimoniul caracteristic oraşului. Statuia Florian este un obiect

exterior practicilor de viaţă şi itinerariilor cotidiene, nefiind întreţinut ca simbol al oraşului prin diverse ritualuri urbane programate de către actori instituţionali. Statuia nu îndeplineşte în consecinţă, funcţia de legătură simbolică între locuitori, pe care o juca *Ceramica*.

În acest context, este interesant de analizat discursul ţinut de către locuitori despre noile întreprinderi de la Jimbolia care, după statisticile referitoare la şomaj, au permis o adevărată deschidere şi reconversie profesională a jimbolenilor. Cu toate acestea, ascultând povestirile lor, se pare că nici strategiile performative ale interculturalităţii, nici revitalizarea economică a oraşului prin aceste întreprinderi nu au reuşit sa refacă o legătură la nivel colectiv, nici să dea locuitorilor această coerenţă pierdută a istoriei oraşului.

După cum am arătat anterior, acţiunile culturale nu reuşesc să depăşească o viziune paseistă a trecutului şi tradiţiei oraşului, ele nu se înscriu în dinamica sa actuală şi produc efecte de artificialitate. Este cazul, cum am văzut, al sărbătorii de *chirvai*, unde, nemaifiind copii şvabi, porturile populare ale acestora sunt îmbrăcate de copiii români. Cu toate acestea, după cum afirma unul din interlocutorii mei: «*Nu mai e la fel. Ceva lipseşte. Până nici hainele alea nu sunt călcate şi scrobite ca la şvabi*».

Un alt exemplu este încercarea de a revaloriza *ruga*, sărbătoare ortodoxă similară chirvaiului catolic, dar nici această practică nu pare să aibă o semnificaţie importantă pentru locuitori:

«*La chirvai totul culmina cu un bal. Era o sărbătoare în întregul oraş, era ceva care îi mobiliza pe oameni, care îi făcea pe oameni să se adune, să discute, să povestească, să schimbe păreri, unde e mai bine, care sunt mai harnici, care nu. Totul avea un farmec aparte. Dar acum totul e artificial. Sunt cinci tarabe, beau până se îmbată şi salut!*» (fost angajat la departamentul de Grăniceri).

Când se face referire la Jimbolia ca la un model de dezvoltare în Banat, este pusă în evidenţă îndeosebi dimensiunea

economică, relansarea economică a oraşului, şi din când în când existenţa a numeroase muzee. Acest discurs referitor la Jimbolia poate fi auzit şi în biroul departamentului judeţean de cultură Timiş. Cu toate acestea, dacă acest discurs este promovat în plan local de către Primarie şi alţi actori instituţionali sau asociaţi, discursul locuitorilor este mult mai nuanţat, dacă nu chiar diferit.

Una din ipotezele mele de lucru a fost abordarea dezvoltării economice prin capacitatea ei de a produce o valoare simbolică şi a reface o legătură pierdută la nivel colectiv prin închiderea fabricilor şi în primul rând a *Ceramicii*. Această întrebare, legată de rolul economicului în producerea valorii colective, se poate formula şi în cazul altor oraşe, sate sau regiuni ale României, în condiţiile în care se aşteaptă ca fondurile structurale de integrare europeană să relanseze procese de dezvoltare la nivelul acestor regiuni.

Interviurile şi discuţiile pe care le-am purtat cu locuitori ai oraşului arată că discursul acestora asupra noilor întreprinderi din oraş este în mod constant un discurs care se raportează comparativ la *Ceramica*. Faţă de aceste întreprinderi, *Ceramica* însemna pentru jimboleni mai mult decât un loc de muncă. Uzina funcţiona ca un mini-oraş, un loc care a creat în timp un «spaţiu social» (Condominas 1980) prin existenţa unor reţele de sociabilitate, de activităţi sportive, de locuri pentru desfăşurarea diferitelor ceremonii pentru muncitori, pentru familiile lor sau prieteni.

Nostalgia faţă de acest trecut, când *Ceramica* funcţiona, produce o anumită idealizare a acestei perioade care face cu greu loc unei deschideri pentru valorizarea prezentului.

«*La ora actuală, punctul forte al Jimboliei ar fi ceea ce a fost şi nu mai este*», după cum afirma un «reprezentant de stradă».

Valoarea este asociată trecutului, ceea ce pune problema condiţiilor de producere a valorii şi a asocierii ei cu un timp prezent sau viitor.

Diferiţi autori şi curente în istoria artei, filosofie, antropologie sau sociologie consideră că «valoarea» nu este o calitate intrinsecă obiectului. Exemplul elocvent este cel al valorii obiectului de artă: «*Valoarea lui există prin cel care priveşte acest obiect (...). Valoarea rămâne în obiect, dar ea este exprimată prin spectator. Aceasta este explicaţia simplă şi concretă a valorii operelor de artă şi a tuturor valorilor numite spirituale»* (Jorn 2001, p.54). Valoarea operei de artă este deci determinată de posibilitatea creării unui raport estetic (senzitiv), unei legături între artist şi spectator, dar şi între mai multe persoane care privesc acel obiect. Această funcţie de liant investeşte opera de artă cu o funcţie eminamente politică (în sensul larg al termenului de politic, atribuit de filosofia politică). Această abordare a valorii obiectului prin prisma legăturii pe care o produce între indivizi este şi perspectiva de analiză a antropologilor care şi-au concentrat atenţia asupra circulaţiei bunurilor şi schimburilor, spre exemplu Jacques Gotbout şi Alain Caillé: «*Valoarea bunurilor şi serviciilor este determinată, uneori preponderent, de capacitatea lor de crea şi a reproduce relaţii sociale. Aceste bunuri sau servicii nu au doar o valoare de folosinţă şi de schimb, ci şi o valoare de legătură (...) şi această legătură este semnificativ mai importantă decât bunul respectiv*». (Gotbout 1992: 237).

Plecând de la această abordare a noţiunii de valoare, putem analiza procesul de dezvoltare urbană (la Jimbolia) şi efectele instalării aici a noilor întreprinderi, prin prisma unui proces de construcţie a valorii simbolice, deci a legăturii între indivizi, cu alte cuvinte problematizând construcţia unui «colectiv». Tocmai în acest punct, comparaţia dintre noile întreprinderi şi *Ceramica* este semnificativă. Aceste întreprinderi, chiar dacă au salvat oraşul dintr-o criză economică, nu au putut

înlocui, până în prezent, rolul *Ceramicii* şi nici nu au putut construi altceva în loc, sau inova.

Neîncrederea în aceste noi întreprinderi este un fenomen mai general şi de actualitate întâlnit în societăţile moderne, în situaţia delocalizării întreprinderilor şi a procesului de globalizare a producţiei de bunuri.

Jimbolenii sunt nostalgici după perioada în care întreprinderea lor scotea pe piaţă un obiect finit, conceput şi fabricat integral în aceasta uzină, în timp ce astăzi aceşti muncitori se privesc pe ei înşişi doar ca un segment dintr-un lanţ al unui proces de fabricaţie mondializat.

«*Acum nu mai avem nici un produs de care să zici că vine de aici. Nu-l mai facem de la cap la coadă. Nu mai e ceva de care să zici ca suntem mândri. Fabrica noastră era cunoscută până în Brazilia, era marca „Jimbolia". Acum noile întreprinderi de aici produc nişte motoraşe pentru scaune de maşini, produc piese de televizoare care vor fi trimise dincolo pentru a fi apoi asamblate în alta parte. Pe produsul ăsta nu mai scrie „Jimbolia". Firmele astea nu ne reprezintă. Sunt grupuri germane sau japoneze.*» (fost angajat la *Ceramica*, pensionar)

În acest proces al globalizării şi delocalizării producţiei de bunuri şi servicii, indivizii nu se mai percep pe ei înşişi ca adevăraţii producători ai unui bun. În schimb, după cum relatează cei care au lucrat la *Ceramica*, obiectul fabricat odinioară – şi în acest caz precis ţigla de Jimbolia – era percepută ca o creaţie colectivă al cărui proces de fabricaţie producea această legătură între indivizi: fiecare muncitor era indispensabil în procesul de producţie colectivă, ceea ce crea un sentiment de apartenenţă comună, cu alte cuvinte crea un «colectiv». Plecând de la interpretările noţiunii de «cosmopolitic» de către Isabelle Stengers şi Bruno Latour (Lolive, Soubeyran, 2007), precum şi de la perspectiva lui Jean Oury (2005) în psihiatria instituţională, acest «colectiv» are funcţia de a pune laolaltă mai multe experienţe individuale şi

singulare, de a construi ceva în comun plecând de la acestea. El nu este o «*colecţie sau sumă de indivizi, ci un fel de mecanism abstract, care îmi pare a fi indispensabil pentru a construi ceva valabil într-o colectivitate (...) În acest „colectiv" fiecare este angrenat atât ca producător, cât şi ca piesă a acestui mecanism, în acelaşi timp ca un combustibil sau ca piesă*» (Oury 2005, p.161, 175).

Această funcţie a colectivului îi ţine pe indivizi laolaltă, împiedică distanţarea şi separarea lor. În acelaşi timp, permite «libera circulaţie» (Oury) fără să împiedice funcţia de diferenţiere internă şi de deschidere spre exterior. Ideea de «colectiv» nu presupune o legătură de tip fuzionist – o legătură de tipul comuniunii – care produce spaţii închise şi teritorializate şi conduce la discriminare şi excludere.

După cum relatează una din interlocutoarele mele:

«*La* Ceramica*, toată lumea avea loc: de la prost la cel deştept. Şi prostul şi nebunul şi ţiganul mergea acolo. Fiecare după capul lui lucra şi câştiga banul cinstit. Era pentru toate categoriile de oameni. Nu ca acum, vai şi amar…*» (fostă angajată la *Ceramica*)

Această întreprindere a fost şi un loc de socializare şi de schimburi interetnice, aici lucrând împreună şvabi, maghiari, români, romi, etc. Dar mai mult decât atât, această fabrică a fost unul dintre primele locuri de întâlnire între «vechii» şi «noii» jimboleni. Punerea laolaltă şi apropierea dintre aceste două categorii, pe care *Ceramica* a reuşit să o realizeze, este poate elementul cel mai problematic de astăzi al oraşului. Recunoaşterea şi coabitarea interetnică nu este o problemă la Jimbolia, dar alte clivaje persistă: multe persoane cu care am discutat şi care se declarau «români» afirmă că au mai multe afinităţi cu «maghiarii», «nemţii», «sau chiar şi cu romii», locuitori vechi ai Jimboliei, decât cu «românii» veniţi în oraş după anii ’70-’80. Aceste discursuri se întâlnesc la cei care locuiesc mai aproape de centrul oraşului. În schimb, în zona Futok a oraşului

– cartierul fostei *Ceramici* şi al locuinţelor celor care au lucrat acolo – jimbolenii «vechi» (germani sau maghiari stabiliţi în oraş înainte de anii ‘70) se regăsesc împreună cu români veniţi în anii ’70-’80, iar toleranţa şi interferenţele interetnice sunt foarte puternice.

Acest caracter eterogen al populaţiei, accentuat de plecarea germanilor şi de venirea altor categorii de locuitori în oraş, este problematic, în sensul dificultăţii construirii unui sens de apartenenţă colectivă şi, după cum am văzut, noile întreprinderi nu reuşesc să îndeplinească acest rol deţinut odinioară de *Ceramica*. Aceste întreprinderi sunt interesate îndeosebi în recrutarea unei forţe de muncă tinere, legătura între generaţii şi procesul de transmitere a unei experienţe şi «savoir-faire» de coabitare, fiind aproape absente în cazul lor. Pe de altă parte, ne putem întreba dacă aceste întreprinderi au capacitatea de a reduce în timp tensiunea existentă între «vechii» şi «noii» jimboleni, ai căror copii sunt angajaţi împreună, fără discriminare, în aceste noi firme.

Revin în final asupra unui alt aspect legat de neîncrederea şi respingerea (relativă) de către jimboleni a acestor noi întreprinderi justificate de faptul ca ele nu se înscriu într-o continuitate cu trecutul şi cu tradiţia oraşului, ele nu valorizează un potenţial local.

«*Asta este ceea ce ştiau să facă jimbolenii: ţiglă, ceramică, nasturi, încăţăminte, fibre plastice. Astăzi ceea ce se face aici nu ne mai reprezintă*» (preşedinte de ONG, Jimbolia).

Aceste discursuri ale locuitorilor, privite în paralel cu acţiunile întreprinse de actorii instituţionali şi asociaţii, ne conduc la următoarea întrebare: cum pot fi depăşite aceste reproduceri paseiste ale trecutului, care au pierdut capacitatea de a construi un sens colectiv şi, în acelaşi timp, cum se poate trece la o formă de schimbare socială, fără producerea unor forme artificiale (culturale, sociale)? Această întrebare mi se pare centrală în procesul de dezvoltare observat recent la

Jimbolia, cu atât mai mult cu cât ceea ce am putut remarca până acum în acţiunile culturale şi iniţiativele de tip economic din oraş implică două dimensiuni: fie o revalorizare a trecutului care produce forme culturale paseiste, rupte de dinamica urbană; fie recuperarea unor modele exogene care nu generează inovaţie locală.

Producerea unui (sens) colectiv este întotdeauna tributară acestui joc permanent între vechi şi nou, ea este elementul cheie în orice proces de inovaţie socială sau de invenţie culturală.

Dimensiunea temporală şi echilibrul ecuaţiei trecut-prezent-viitor sunt deci aspecte centrale în procesul de creare a valorii şi a colectivului. Asger Jorn pune indirect această problemă, atunci când face distincţia între «uzura» unui obiect şi «uzul» sau «folosirea» („folosinţa") lui[5]. Autorul porneşte de la exemplul edificator al pantofilor: «*În mod evident, pantofii se conservă mai bine (îşi păstrează mai bine calitatea) daca nu sunt purtaţi, dacă stau într-un dulap. Comerciantul trebuie să procedeze în acest fel, dacă vrea sa îi vândă avantajos. Cea mai mică utilizare a lor le diminuează preţul. Cu toate acestea, dacă nu folosim niciodată aceşti pantofi, ei nu ne sunt deloc folositori. Valoarea este construită prin actul de folosinţă (utilizare), nu prin uzura consumului.*» (Jorn 2001, p. 27).

Aceasta «uzură» apare şi în cazul formelor paseiste la care mă refeream anterior şi care tind sa reproducă la infinit un trecut. «Uzura» nu mai permite nicio deschidere spre viitor, ci doar o închidere în trecut; a doua dimensiune, cea a «folosinţei», implică ideea unei legături cu trecutul, este impregnată de o memorie (fie ea şi recentă) şi în acelaşi timp permite o deschidere spre viitor fără pierderea reperelor trecutului.

Pornind de la această distincţie făcută de A. Jorn, producerea unui sens colectiv devine problematică în cazul noilor întreprinderi de la Jimbolia, tocmai prin prisma celei de-a doua dimensiuni (asociată «folosinţei»), căci ele nu reuşesc să

[5] În traducerea franceză a textului lui Asger Jorn, distincţia este între «usage» şi «usure».

(re)facă o legătură cu trecutul. În aceste sens, aceste întreprinderi nu au capacitatea de a produce o valoare «inestimabilă» (Weiner, 1988). Una din principalele caracteristici ale obiectelor/practicilor «inestimabile» este înscrierea lor în istoria unui grup. Aceste obiecte/practici au o legătura cu un trecut, ele vehiculează nu doar povestiri şi istorii de viaţă individuale, ci permit construirea unui colectiv. Ele au o funcţie patrimonială.

Forţa *Ceramicii* era dată tocmai de această capacitate de a produce o valoare «inestimabilă», de unde dificultatea de a depăşi discursul locuitorilor ataşat unui trecut imuabil şi idealizat. Este probabil ca o acţiune orientată în direcţia recunoaşterii şi acordării unei vizibilităţi publice a memoriei acestei instituţii simbolice care este *Ceramica*, depăşind astfel simpla ei circulaţie în spaţiul privat, să permită cu timpul depăşirea discursului paseist şi închiderea într-o postură a trecutului. Această memorie este până în prezent absentă din discursul performativ asupra interculturalităţii, dar şi din strategiile de valorizare culturală şi de valorizare a patrimoniului oraşului de către diferitele instituţii publice sau asociative. O ruptură importantă există între, pe de o parte, reprezentările locuitorilor în ceea ce priveşte «valoarea» oraşului şi, pe de altă parte, ceea ce este «pus în valoare» de către actorii de proiecte. Articularea acestor două dimensiuni ar presupune regândirea relaţiei faţă de trecut şi legătura lui cu prezentul şi viitorul oraşului, ceea ce ar antrena în acelaşi timp producţia socială a unei noi naraţiuni a oraşului care să relanseze procesul de producţie a unui (sens) colectiv.

Bibliografie generală

Condominas G. 1980, *A propos de l'Asie du Sud-Est,* Flammarion, Paris.

Ciarcia G. 2006, *La perte durable*, Rapport d'étude sur la notion de patrimoine immatériel pour la Mission à l'ethnologie, Ministère de la culture et de la Communication, Paris.
Greffe X. 1992, *Sociétés post-industrielles et redéveloppement*, Collection Pluriel Hachette, Paris.
Greffe X. 1990, *La valeur économique du patrimoine*, Anthropos, Paris.
Godbout J.T. 2000, *L'esprit du don*, La Découverte & Syros, Paris;
Jorn A. 2001 (1960), *Critique de la politique économique*, Editions Sens&Tonka, Paris.
Legendre P. 1985, *L'objet inestimable de la transmission. Essai sur le principe généalogique en Occident*, Paris.
Lolive J., Soubeyran O. (éd.) 2007, *L'émergence des cosmopolitiques*, La Découverte, Paris.
Oury J. 2005, *Le collectif*, Champ social Editions, Nîmes.
Maison du Rhône 2003, *Processus de valorisation, dévalorisation, mise en valeur: le Rhône et autres objets dits de nature*. Rapport de recherche pour la Mission à l'ethnologie, Convention Ethnopole 2001-2003, Givors.
Throsby D. 2001, *Economics and Culture*, Cambridge University Press, Cambridge.
Weiner A. 1988, «La Richesse inaliénable» în *Revue du MAUSS*, nr° 2, 4ème trimestre, Editions la Découverte, Paris.

Bibliografie referitoare la Banat

Babeţi A., Kovacshazy C. (coord.) 2007, *Le Banat: un Eldorado aux confins*, Editions Cultures d'Europe centrale – Hors série n°4, Centre Interdisciplinaire de Recherches Centre-Européennes, Université de Paris – Sorbonne (Paris IV);

Bioteau E. 2005, *Des frontières et des hommes. Approche des recompositions territoriales frontalières: l'exemple de l'ouest roumain*, Thèse de doctorat en géographie, Université d'Angers.
Chelcea L., Lăţea P. 2000, *România profundă în comunism*, Editura Nemira, Bucureşti.
Leu V. 2006, *Memorie, memorabil, istorie în Banat* (*Mémoire, mémorabl, histoire dans le Banat*), Ed. Marineasa, Timişoara;
Primăria Jimbolia 2004, *Strategia de dezvoltare sustenabilă a oraşului Jimbolia*, avec le soutien de la Banque Mondiale.
Vultur S. (coord.) 2000, *Germanii din Banat* (*Les Allemands de Banat*), Paideia, Bucureşti.

III.

ÎNTRE MEMORIE ŞI ISTORIE

SIMINA MELWISCH-BIRĂESCU

Banatul din Speis *(secolul al XIX-lea)*

Fraţii Arthur şi Albert Schott sunt cunoscuţi azi ca primii culegători de povestiri populare româneşti, colecţia lor de *Basme valahe*, apărute în 1845 la celebra editură Cotta din Stuttgart, rămânând destul de lung timp singura de acest gen. Ca administrator al domeniului Bissingen din Iam, Arthur Schott, de meserie agronom, ajunge să petreacă şase ani în Banat, timp în care întreprinde numeroase călătorii prin provincie şi prin ţinuturile vecine, Transilvania, Oltenia şi Muntenia, deprinzând la un moment dat chiar şi limba română (Nişcov 2003; Ungureanu 2005). Influenţat de literatura şi filosofia romantică cu care intrase în contact la Stuttgart, căci frecventa cercul lui Justinus Kerner, cunoscând poeţi importanţi precum Lenau, Uhland şi Schwab, Arthur începe să adune de îndată ce ajunge în Banat, chiar înainte de a vorbi limba, cu ajutorul unor compatrioţi germani şi al câtorva intelectuali români vorbitori de germană, mostre de literatură populară. Mai târziu va interoga singur servitorii sau ţăranii de pe domeniul pe care îl administra, amintindu-i pe toţi într-o listă a surselor de la sfârşitul capitolului introductiv. Arthur Schott va reveni pentru câţiva ani în Banat, povestirile adunate în timpul celei de a doua şederi ale sale fiind publicate la mai mult de un deceniu în revista *Hausblätter*. [...] Volumul de basme al fraţilor Schott, conţine în introducere o scurtă monografie de tip etnologic asupra „valahilor“. Aceasta nu poate nici pe departe rivaliza ca notorietate şi succes cu ceea ce relatează două călătoare de limbă germană în veacul al XIX-lea, aristocrata Ida von Hahn-Hahn şi burgheza Ida Pfeiffer, cum nici cu seriile etnografice austriece sau cu bestseller-urile lui Karl Emil Franzos. Dar, un oarecare impact în cadrul intelectualităţii germane nu le poate fi tăgăduit. Deoarece relatările concentrate exclusiv pe zona

Banatului sunt o raritate de-a lungul secolului al XIX-lea, am decis să consacru un subcapitol al tezei mele de doctorat, din care studiul de faţă face parte[6], paralelismului între două asemenea exemple: textul fraţilor Schott şi cel al lui Edmund Freiherr von Berg.

Edmund Freiherr von Berg, autorul celei de-a doua descrieri, era specialist în silvicultură şi, în particular, un călător împătimit. În puţinul timp liber pe care i-l oferă concediile, el străbate continentul luând notiţe, publicate apoi în articole, volume de specialitate, dar şi sub forma câtorva descrieri etnografice, „profesioniste". Ca înalt funcţionar în administraţia saxonă şi profesor în diferite academii silvice, mai întreprinde şi călătorii ştiinţifice în diferite ţinuturi europene. Volumul *Aus dem Osten der österreichischen Monarchie. Ein Lebensbild von Land und Leuten* (*Din estul monarhiei austriece. Un portret al zonei şi populaţiei*), publicat în 1860, un an după explorarea zonei, este singura sa carte de acest gen, călătoriile prin Franţa, Austria, Germania, Polonia, Cehia, Suedia, Norvegia şi Finlanda nefiind urmate de asemenea însemnări. Cele întreprinse însă înainte de 1860 îi slujesc în volumul de faţă ca reper sau ca termen pentru câteva comparaţii directe. Scopul călătoriei este Banatul, Galiţiei şi ţinuturilor maghiare fiindu-le dedicate doar primele 30 de pagini, fapt atipic pentru perioada respectivă. Pe următoarele 250 de pagini se desfăşoară o impresionant de minuţioasă descriere, unică în secolul al XIX-lea prin volumul, bogăţia detaliilor şi pasiunea cu care a fost întocmită, închinată aproape exclusiv zonei montane a provinciei. Am inclus-o în analiză tocmai pentru că este extrem de detaliată şi pentru că, după cum arată K. Heitmann (Heitmann

---

[6] fragment din capitolul II, **Călători germani,** al tezei de doctorat **Imagini ale alterităţii. Moduri de reprezentare în jurnale de călătorie şi descrieri etnografice române şi germane (1840-1890),** susţinută public în data de 24 octombrie 2008 la Facultatea de Litere, Istorie şi Teologie a Universităţii de Vest din Timişoara; conducător ştiinţific: prof. dr. Ariana Babeţi.

1995, p.104, p.194, p.267, p.292), a influenţat decisiv alte relatări germane, de până la sfârşitul secolului. În pofida acestui fapt nu am reuşit să găsesc nici o altă sursă de literatură secundară referitoare la descrierea lui Berg, în afara celei deja amintite.

Interesul pentru caracterul, obiceiurile şi viaţa oamenilor, „aşa cum e ea de fapt", pentru imaginea ‚adevărată' a naţiunilor descrise, îl împinge pe Berg spre comunităţile rurale, spre locurile greu accesibile şi necunoscute publicului, trăsătură ce-l apropie de proiectul fraţilor Schott, diferenţiindu-l clar, prin metoda adoptată, de jurnalele de călătorie, în care sunt urmărite trasee turistice de interes larg. Autorul se explică în introducere, asigurând cititorii că nu au în faţă nişte impresii de călătorie, notate cu grabă din compartimentul trenului, de pe puntea vaporului sau din interiorul unui „han comod", cum o fac alţi autori care „gonesc" din oraş în oraş, dintr-o ţară într-alta: „*Pe parcursul călătoriilor mele am urmărit, în afara scopurilor ştiinţifice, care mă îndreaptă ca silvicultor către natură, mai cu seamă să cunosc poporul şi ţinuturile, aşa cum sunt ele într-adevăr, să cercetez cum tradiţiile, modul de viaţă şi condiţiile de muncă au influenţat insituţiile politice şi efectul pe care îl au, pe de altă parte, forma de guvernare şi legile impuse de aceasta asupra populaţiei. În acest sens şi cu acest scop am vizitat toamna trecută Banatul, o provincie aproape necunoscută la noi, care trezeşte însă mult interes oricărui om ce priveşte în viitor, deoarece e în mod clar destinată să joace, împreună cu Ungaria şi Principatele Dunărene, un rol mare în istoria dezvoltării Europei*" [trad. SMB].

[…] Şi Albert Schott atrage la începutul volumului atenţia asupra unor posibile schimbări în structura Europei, care ar putea conduce la apariţia unui nou pol de forţă şi importanţă. Atât de puţin cunoscutele, dispreţuitele provincii locuite de valahi, ar putea avea o altă soartă în viitor, căci: „*mulţi sunt azi încredinţaţi că forţele vulcanice care clocotesc surd pe sub pământul Europei vor izbucni în părţile sud-estice ale continentului; atunci ţara şi poporul din care îşi trag obârşia basmele noastre*

vor câştiga repede în însemnătate“ (Schott 2003, p.34; Schott 1845, p.IX). Comparaţia dintre trecutul, prezentul şi posibilul viitor al provinciilor devine, începând cu mijlocul secolului, un loc comun în argumentaţia călătorilor germani (Fassel 1979, p.352). Spre deosebire de fraţii Schott, care acordă o mare importanţă limbii române şi istoriei tuturor provinciilor locuite de valahi, exemplificând cu un glosar şi trecând în revistă evenimentele cheie care au determinat soarta ţinuturilor de la cucerirea romană încolo, von Berg se concentrează asupra „*caracterului popoarelor*“ din Banat, „*atât de colorat amestecate, cum greu le găseşti altundeva în Europa*“, caracter pe care îl deduce, printre altele, „*din natura înconjurătoare*“ [trad. SMB] (von Berg 1860, p. 4). [...]

Există în introducerea la *Basmele valahe*, şi cu atât mai mult în volumul lui Berg, câteva momente în care descrierea devine cu adevărat etnografică, fie că e vorba despre relatări minuţioase ale unor ceremoniale, ale portului sau ale obiceiurilor culinare. Ele joacă, după cum o probează jurnalul Idei Hahn-Hahn, un rol activ în atribuirea unor însuşiri de caracter şi în delimitarea fermă faţă de propria naţiune. Karl Emil Franzos va măsura gradul de civilizaţie al naţiunilor din Imperiu comparând meniurile, ambientul şi personalul restaurantelor din gări. Cu ceva mai mult de un deceniu înainte, la Edmund von Berg, alimentaţia frugală a valahilor funcţionează, în afara rolului ei explicativ pentru lipsa puterii de muncă, deja ca marcator etnic ce îi diferenţiază de vecinii germani, nu însă în mod explicit ca barometru al civilizaţiei. În cazul lui Arthur Schott întâlnim o imagine mai largă, autorul enumerând nu doar bucatele tipice unei mese de rând, ci descriind în amănunt, cu o oarecare fascinaţie, şi opulenţa ospeţelor.

Cumpătarea în toate era unul dintre idealurile Biedermeier. Modestia culinară (Rumpler 2005, p.236-237) s-a impus însă mai rapid şi mai uşor decât cea legată de alte mici bucurii ale vieţii. Burghezia se întâlneşte foarte rar la dineuri (care, cu câteva decenii înainte, constau într-un minim de optsprezece feluri),

preferând cafeaua sau ceaiul de după-amiază şi alege, între cei patru pereţi ai sufrageriei, un stil „*spartan*“ în alimentaţie. „*Noul mod de viaţă*“ nu îşi rezumă influenţa doar asupra sferei private, efectele sale devin vizibile peste tot, astfel că, ne spune un articol de la 1842, majoritatea vienezilor care servesc masa la restaurant nu comandă mai mult de patru feluri, renunţând chiar la băuturile alcoolice în favoarea apei. Luxul culinar nu face parte din stilul de viaţă burghez, cumpătarea fiind una dintre calităţile autoatribuite prin care se va defini ca pol opus, mai cu seamă în perioada amintită, faţă de risipa aristocrată. Simplitatea de care vorbeşte Arthur Schott când descrie alimentaţia de zi cu zi a românilor este gândită deci în sensul unui compliment. Cât de diferită este reacţia sa la prânzul muncitorilor valahi, faţă de cea a contesei Hahn, din aceeaşi perioadă. Ritualul pare mai degrabă să-l captiveze, decât să-l oripileze, la fel şi „*tihna*“ cu care grupul de români îşi consumă gustarea frugală.[...] Cât despre exactitatea cu care ţăranii respectă lungile posturi, mulţumindu-se adesea cu anosta „*fasole fiartă doar în apă cu sare, fără grăsime sau ulei*“, ea rămâne necomentată (Schott 2003, p.96-97; Schott 1845, p.78-79). [...]

Edmund von Berg insistă şi el, chiar mai mult, asupra alimentaţiei valahilor. După ce enumeră alimentele de bază din bucătăria românească, autorul revine la o probelmă discutată deja, aruncând o altă lumină asupra proverbialei „leni“ româneşti. Fragmentul uimeşte prin relativizarea completă a prespectivei: „*Principalul aliment al valahului provine din porumb [...]. Îi place mult laptele, pe care nu-l poate însă consuma decât rareori, din cauza nenumăratelor zile de post […]. Iubeşte apoi brânza de oaie, ceapa şi usturoiul, mănâncă rar carne de berbec, în schimb mai multă slănină şi peşti uscaţi, niciodată unt şi o mulţime de fructe […]. Carnea de vită se consumă doar de sărbători […]. În cele aproximativ 200 de zile de post, se mănâncă doar mălai, fasole, ceapă şi deseori urzici gătite ca legumele. Postul e respectat cu stricteţe, orice produs animalier, chiar ouăle şi laptele, fiind interzis. Nu e permis nici măcar*

gătitul cu grăsime [...]. Valahul este acuzat [...] că ar fi leneş şi evident că este aşa, dacă îl raportăm la standardele noastre. Rezultatele sale în muncă sunt mult mai slabe decât cele ale germanului. Să fim însă drepţi! Evident că bărbatului îi lipseşte puterea, având în vedere hrana atât de nenorocită şi de puţin potrivită naturii umane. [...] Slăbiciune ar trebui să numim, în cazul valahilor, ceea ce în mod normal considerăm a fi lene. Să hrănească populaţia mai bine şi vor fi vizibile efecte neaşteptate în ceea ce priveşte randamentul în muncă." (von Berg 1860, p.111-113) [trad. SMB]

[...] Arthur Schott, care avusese ocazia să participe la multe adunări sărbătoreşti, descrie şi cealaltă faţetă a bucătăriei valahe din Banat. Belşugul îl surprinde vădit, de aceea şi lista exactă a mâncărurilor servite, pe care o întocmeşte la sfârşitul capitolului introductiv. Abundenţa bucatelor prezentate pe masă cu ocazia nunţilor, care se întind pe o durată nedeterminată, i se pare burghezului crescut în epoca Biedermeier, evident, „*o risipă*" (Schott 2003, p.96; Schott 1845, p.78), una fascinantă însă, cu atât mai mult cu cât cunoaşte simplitatea alimentaţiei „de fiecare zi" a românilor. La astfel de ocazii, când fripturile sunt aşezate în „*grămezi*" pe masă, se vede şi „*priceperea la gătit a femeilor*", pe care germanul o onorează prin enumerarea „*felurilor, foarte bine pregătite*", la care trebuie să te aştepţi ca oaspete al românilor cu ocazia diferitelor sărbători: „*supă de găină cu tăieţei, un soi aproape nelipsit în asemenea ocazii; carne de viţel* [! vită] *cu hrean ras în oţet, eventual castraveţi muraţi; angemaht* [! în orig. eingemachtes (fricassée), un soi de ciulama, deci] *din carne de pui, dulce şi acrit*[ă]; *adesea o patiserie care ţine loc de aluat fraged; varză acră cu carne de porc friptă şi fiartă; două feluri de friptură cu salată, de obicei ţelină; la desert, patiserie, prăjitură şi alte asemenea*" (Schott 2003, p.97; Schott 1845, p.79).

Murdăria „*gospodăriei valahe*", care „*ar stârni oroare unui olandez*" (Schott 2003, p.98; Schott 1845, p.80), este apoi amintită doar *en passant*, autorul nearătându-se prea deranjat de

acest fapt, lăudându-i mai degrabă pe maghiari, care depăşesc, susţine el, chiar standardele de igienă ale germanilor din estul Imperiului. Edmund von Berg este mai sensibil la insalubritatea bănăţeană, avertizând cititorii în legătură cu mizeria camerelor de hotel, în care aşternuturile nu se schimbă nici după ce cinci călători diferiţi au dormit în ele, în legătură cu chelnerii, „*cu adevărat scârboşi*“, şi cu tacâmurile mereu murdare, chiar şi în cele mai de vază hanuri (von Berg 1860, p.209). În pofida acestor neajunsuri, autorul îşi sfătuieşte de la bun început compatrioţii să emigreze mai degrabă în Banat, un loc în care „*hărnicia şi capitalul german*“ sunt binevenite şi în care „*speranţele de a-şi întemeia o nouă patrie se împlinesc mult mai uşor decât peste Ocean*“ (von Berg 1860, p.59), dedicând un spaţiu destul de larg descrierii germanilor care s-au aventurat aici.

Poveştile vieţilor lor sunt încununate de succes, cum deduce călătorul din impresia pe care i-o lasă casele câtorva familii din Steierdorf (astăzi Anina), vizitate neanunţat, după obiceiul etnografilor adevăraţi. Reuşita în viaţă e cuantificată în cazul acestor muncitori prin analiza prânzului duminical la care autorul îi surprinde şi, bineînţeles, prin curăţenia şi ordinea ce domnesc în casă. „*Într-o duminică* [...] *am vizitat, în jurul orei prânzului, câteva case minereşti. În prima* [...] *am găsit o cameră de oaspeţi complet mobilată, cu două paturi aranjate. În camera de zi se afla mult mobilier, iar bucătăria era plină de vase strălucitoare de gătit. Pentru prânz pregătiseră o supă de vită cu găluşte, carne de vită cu varză de Savoia şi friptură de pui. – Şi cea de a doua casă era bine amenajată, paturile familiei erau bogate, se vedea însă că nu sunt la fel de înstăriţi ca şi primii. Masa de prânz consta dintr-o supă clară de carne, găluşte, carne şi varză de Savoia. – Cea de a treia familie avea şi ea o cameră pentru oaspeţi cu două paturi aranjate. Masa era aceeaşi cu cea servită de prima familie, în loc de pui se mânca însă friptură de porc*“ (von Berg 1860, p.151-152) [trad. SMB].

Prânzul este, la toate cele trei familii, unul clasic german. Deşi coloniştii se aflau la momentul respectiv de aproape un secol în noua patrie, ei nu-şi schimbaseră tradiţiile culinare, fapt foarte îmbucurător pentru călătorul saxon, care, la prima incursiune de acest gen se mirase găsindu-l pe stăpânul casei în faţa unei „*straşnice bucăţi de friptură de porc*“ (von Berg 1860, p.94). La uimirea exprimată, bărbatul răspunde mândru că se află într-o casă germană, observaţie ce sporeşte fericirea autorului, care îşi expusese mai înainte dubiile în legătură cu amestecul naţionalităţilor. Germanii, susţine el, se dezvoltă cel mai bine când trăiesc în sate izolate (von Berg 1860, p. 56), ei putându-şi astfel păstra nealterată identitatea şi lăudabilele trăsături de caracter. În exemplul ales aproape programatic de către Berg, importul din cultura considerată inferioară, fenomen destul de frecvent în ceea ce priveşte alimentaţia şi îmbrăcămintea, după cum observă S. Mills pentru cazul Angliei şi Indiei (Mills 1994, p.32), este nul. Meniurile celor două popoare nu ar putea fi mai diferite, fapt care amplifică resimţirea alterităţii celuilalt.

Situaţia nu e aceeaşi în patria saxonă, unde, povesteşte autorul, un miner din zona Erzgebirge, trăieşte deseori mult mai prost. Că Banatul poate fi un paradis din acest punct de vedere, chiar şi pentru tinerii bărbaţi germani care nu au încă o soţie, o demonstrează exemplul minerilor saxoni, cazaţi în gazdă la Anina. Iată meniul de care, fericiţii, beneficiază: „*de dimineaţa cafea cu pâine de grâu, la pachet, pentru gustarea din timpul zilei, slănină şi pâine din belşug, seara la şase, când ieşeau din tură, supă, carne cu garnitură de legume, iar duminica deseori şi prăjitură*“ (von Berg 1860, p.151). „*Luxul*“ de care se bucură e evidenţiat prin enumerarea mâncărurilor care le sunt servite la un preţ foarte moderat de către gazda germană, descrierea slujind între altele, la fel ca aceea prin care am exemplificat înainte, atragerii coloniştilor în această zonă. Berg nu se foloseşte întâmplător de exemplul burlacilor. Emigranţii fuseseră până la mijlocul secolului, indiferent de destinaţie, aproape exclusiv bărbaţi căsătoriţi, ce părăseau patria împreună cu soţiile şi copiii

(Schimpf-Reinhard 1991, p.108). Tinerii muncitori singuri, precum cei din Anina, reprezentaseră excepţia. Banatul nu avea însă nevoie doar de familii care să cultive pământul. Tinerii bărbaţi puteau munci în noile ramuri ale industriei, reprezentând în acelaşi timp o binevenită alternativă pe piaţa matrimonială.

Emigraţia din Land-urile germane în America atinsese în deceniul de dinaintea publicării acestui volum o cifră record. Sub auspiciile unei puternice crize economice şi datorită veştilor despre zăcămintele de aur din California, descoperite începând cu anul 1845, ţinuturi germane întregi înregistrau scăderi drastice de populaţie (Wehler 1995, p.220-224). Simpla călătorie, de câteva săptămâni, spre Statele Unite reprezenta în sine o aventură foarte primejdioasă, apoi nu toate expediţiile celor cuprinşi de „febra aurului“ („goldrush“) erau încununate de succes, căci Eldorado-ul californian era încă un ţinut foarte sălbatic. În Banatul mult mai apropiat, natura fusese deja în cea mai mare parte domesticită, cum aminteşte nostalgic puţin mai înainte von Berg. „*Întunecata pădure sălbatică*“ se transformase aici, datorită hărniciei şi perseverenţei câtorva familii din Stiria, într-o „*localitate montană înfloritoare*“ (von Berg 1860, p.140), iar populaţiei autohtone, preponderent nomade până la reglementările introduse de Maria Tereza, i se „*acordaseră*“, în întreaga provincie, explică autorul, pământ şi case (von Berg 1860, p.109), pentru ca ea să fie azi, evident, mult mai evoluată decât periculoşii locuitori indigeni americani, foarte pricepuţi în a îngreuna viaţa coloniştilor europeni. Privit prin prismă culinară, Banatul apare ca un soi de ţară a făgăduinţei, un „*paradis-cămară*“ (Babeţi 2004, p.235-238)[7], imagine creată aici cu scopul de a schimba preferinţele celor nevoiţi să emigreze. Ca parte a unui Imperiu atât de strâns legat de statele germane, cu o tradiţie şi istorie deseori comună, dar cu o populaţie atât de eterogenă, el are

[7] Mitul provinciei ca paradis interetnic, nerelevant pentru perioada cercetată de mine, cu implicaţii majore însă în secolul următor, este transmis şi prin „codul culinar“. Interesant e că Banatul pare să fi fost, de la începtul dominaţiei austriece, legat de acest cod.

nevoie de întăriri germane. Austria şi Germania trebuie să rămână împreună, explica autorul într-un moment în care cele două mari puteri din cadrul Confederaţiei, Austria şi Prusia, concurau pentru supremaţia în tot mai şubreda uniune.

Bibliografie:

Babeţi, A. 2004, „Provincia inter confinia: une province aux confins, le Banat", în D. Bechtel, X. Galmiche (ed.), *Le Mythe des confins*, Presses de l'Université Paris IV-Sorbonne, Paris.

von Berg, E. 1860, *Aus dem Osten der österreichischen Monarchie. Ein Lebensbild von Land und Leuten*, G. Schönfeld, Dresden.

Fassel, H. 1979, „Südosteuropa und der Orient-Topos der deutschen Literatur im 19. und 20. Jahrhundert", în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, nr. 2, aprilie/iunie.

Heitmann, K. 1995, *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german*, Ed. Univers, Bucureşti.

Mills, S. 1994, „Knowledge, Gender and Empire", în A. Blunt, G. Rose (ed.), *Writing Women and Space. Colonial and Postcolonial Geographies*, Guilford Press, New York/London.

Nişcov, V. 2003, „Introducere", în Schott, A. şi A, *Basme valahe cu o introducere despre poporul valah şi o anexă destinată explicării basmelor*, Ed. Polirom, Iaşi.

Rumpler, H. 2005, *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie,* Ueberreuter, Wien.

Schimpf-Reinhard, H. 1991, „Ein bessers Los zu suchen und zu finden. Deutsche Auswanderer", în H. Bausinger (ed.),

Reisekultur: von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus, Beck, München.

Schott, A. und A. 1845, *Walachische Maerchen. Mit einer einleitung über das volk der Walachen*, Cotta, Stuttgart/Tübingen.

Schott, A. şi A. 2003, *Basme valahe cu o introducere despre poporul valah şi o anexă destinată explicării basmelor*, Ed. Polirom, Iaşi.

Ungureanu, C. 2005, *Geografia literaturii române, azi. Banatul*, vol. IV, Ed. Paralela 45, Piteşti.

Wehler, H.-U. 1995, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Von der 'Deutschen Doppelrevolution' bis zum Beginn des Ersten Weltkrieges*, vol. 3, Beck, München.

Pia Brînzeu

Microistoria reconsiderată: Nicolae Brînzeu

Istoria faptelor mărunte este la fel de importantă ca şi istoria marilor popoare sau comunităţi. Mă refer aici la acea microistorie a evenimentelor de fiecare zi, studiată de C. Ginzburg (1976) şi F. Braudel (1996) atunci când, fascinaţi de mărturiile Evului Mediu şi ale Renaşterii, surprindeau istoria oamenilor obişnuiţi în viaţa lor cotidiană.

Două idei legate de istoria faptelor mărunte merită să fie cercetate. Prima se referă la ambiguitatea datelor istorice referitoare chiar şi la generaţii care au trăit în epoca noastră, generaţii a căror viaţă nu ar trebui să fie greu de fixat între date exacte. Din diferite motive, totuşi, unele biografii sau evenimente sunt prezentate eronat în cărţi şi dicţionare. De aceea, preluarea fără verificări a datelor este întotdeauna un act primejdios, care poate perpetua greşeli, iluzii sau neadevăruri. Iar plasarea celor care fac istoria într-un spaţiu al contradicţiilor şi al ambiguităţii permite o abordare flexibilă a evenimentelor, dar îi nedreptăţeşte pe eroii săi.

A doua idee se referă la importanţa pe care o au memoriile oamenilor obişnuiţi, documentele păstrate de ei sau, pur şi simplu, poziţia de pe care abordează anumite probleme. Aici se pot găsi date inedite, sugestive pentru atmosfera epocii şi pentru idealurile în care oamenii simpli credeau la un moment dat.

Voi ilustra ambele idei cu câteva date legate de bunicul meu, Nicolae Brînzeu. Născut la 17 august 1883 în Vulcan, judeţul Hunedoara, bunicul a studiat la liceul maghiar Kun din Orăştie, pentru a continua apoi la universităţile din Budapesta şi Viena, unde a absolvit teologia şi şi-a luat doctoratul în 1908. Revine ca preot capelan în Petroşani în 1908, funcţionează apoi ca preot paroh în Vulcan între 1910-1917 şi ca protopop în Comloşu Mare între 1917-1920. Trece în 1920 la Lugoj ca redactor

la ziarul „Drapelul” şi protopop consistorial, devenind apoi canonic consilier eparhial al Episcopiei Lugoj în 1921 şi funcţionând ca arhipresbiter-prepozit capitular din 1937 până în 1947, anul pensionării sale. A fost direct implicat în lupta pentru Unire, organizând Adunarea Naţională din 7 noiembrie 1918 la Comloş şi participând ca delegat titular la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. A publicat o serie de lucrări de teologie (*Cultele în România*, 1925; *Maslul, căsătoria, Sfânta Scriptură şi tradiţiunea*, 1925; *Păstorul şi turma. Hodegetica*, 1930; *Semănătorul. Catehetica*, 1936 şi *Semănătorul II. Omiletica modernă*, 1944), a colaborat cu marile reviste ale timpului şi a editat *Cuvântul adevărului* (mănăstirile Prislop, 1913-1916 şi Bixad, 1927-1930), *Calea vieţii* (Vulcan, 1916 şi Comloşu Mare, 1917-1920), *Drapelul* (Lugoj, 1919-20), *Albina* (Bucureşti, 1921-22), *Sionul românesc* (Lugoj, 1920-27) şi *Păstorul sufletesc* (Lugoj, 1929-31).

Datele de mai sus îl prezintă pe Nicolae Brînzeu ca pe unul din numeroşii preoţi ardeleni, a cărui carieră a fost dedicată cu totul bisericii greco-catolice. În 12 mai 1932 începe să consemneze evenimentele mai importante din viaţa sa, după ce se declară un prelat lipsit de importanţă, dar, totuşi, implicat în viaţa bisericii:

„Iată-mă în sfârşit hotărât să-mi scriu şi eu însemnările zilnice! Bine era dacă o începeam mai demult, nu acum la aproape 50 de ani! N-am dat însă nici o importanţă acestei chestiuni, deşi când eram la Vulcan, începusem un carnet, dar nu am făcut mult uz de el. Mai târziu mi-am dat seama că şi un om mic, ca mine, are momente de înregistrat, care contribuie mult la cunoaşterea lucrurilor şi persoanelor cu care am avut contact. Deşi n-am ajuns şi nu voi putea ajunge la rolul de conducător în Biserică, soarta mi-a dat să trăiesc momente a căror înregistrare va contribui la cunoaşterea unor lucruri şi persoane din Biserică. Merită, deci, să le înregistrez.”

Înregistrarea datelor s-a oprit în 28 octombrie 1948, când a fost arestat împreună cu ceilalţi prelaţi greco-catolici

pentru că a refuzat să treacă la ortodoxie. La reîntoarcerea sa, în 1954, fiind sub supraveghere şi temându-se să îşi formuleze în scris opiniile, a notat în jurnal doar starea vremii şi micile sale ocupaţii de pensionar. A început, totuşi, redactarea memoriilor sale, din copilărie şi până în 1932 (data începerii primelor notaţii de jurnal), activitate terminată în 1960, cu doi înainte de a muri. De asemenea, a scris câteva documente disparate referitoare la episoadele din detenţie şi a păstrat scrisorile trimise din domiciliul forţat de la Călăraşi şi Orăştie. Ele permit comentariile de faţă despre o microistorie, văzută ca un spaţiu al modalizării, al răsturnărilor continue şi al negocierii, pe de o parte, şi ca un spaţiu al şanselor continue de a descoperi elemente inedite, pe de altă parte.

1. Microistoria – un spaţiu al modalizării

Istoria unei familii, încluzând povestirile perpetuate de la o generaţie la alta, se construieşte pe un teren al ambiguităţii, fiind adeseori răsturnată printr-o lucrare publicată, o listă oficială sau, pur şi simplu, o amintire a cuiva din afara familiei, aflată după ce personajele implicate nu mai există. Se descoperă astfel, la un moment dat, că evenimente considerate reale sunt de fapt datate greşit, deformate sau chiar inexistente. E neîndoielnic că greşelile contribuie la o continuă rescriere a discursului istoric, deci la un joc dinamic al semnificaţiilor. Date sau evenimente ambigue conferă flexibilitate interpretărilor şi mută graniţele conceptuale. Astfel, teritoriul istoric, asemenea celui geografic, se „modalizează”, se mută şi se recrează de-a lungul anilor, o idee pe care Nietzsche a dezvoltat-o în „Uzul şi abuzul istoriei” (1874), opunându-se lui Hegel. Pentru acesta din urmă, momentul prezent îşi câştigă semnificaţia direct din adevărul şi autenticitatea trecutului, aşa cum un ultim element sintactic dintr-o frază îşi dezvoltă sensurile în funcţie de cele care îl preced. Gramatica istoriei pentru Nietzsche, însă, se dezvoltă contingent, la modul

derridean, fără un centru propriu-zis, dar cu numeroase centre posibile. Dacă Hegel credea în identitatea şi imediatul fiecărui eveniment, Nietzsche includea diferenţa, generată de particularitatea fiecărui eveniment.

Potrivit acestei teorii, a exista în istorie, a fi un subiect istoric mai mult sau mai puţin important, înseamnă a fi plasat într-un spaţiu al contradicţiilor, al diferenţei şi al extensiunii, situat nu pe linia derulării singulare a trecutului, ci pe cea a permanentei rescrieri. Revenind la metafora sintaxei, în cazul istoriei e mai potrivit să se vorbească despre sintaxa poetică decât despre cea logică, discursul istoric fiind o construcţie ce se poate oricând pune singură sub semnul întrebării, presupunând o deschidere, o joacă, un spaţiu al libertăţii, uneori chiar anarhice şi antimetodice. Cuvintele cheie ale acestui context sunt „proliferarea", „dispersia", „diferenţa" şi „polimorfismul", toate opunându-se formelor şi metafizicii unitare. Linearitatea evenimentelor este contrazisă de un spaţiu al istoriei discontinue, în care orice se poate întâmpla, în care neprevăzutul, neplanificatul şi aleatoriul joacă şi ele un rol important. Istoria alunecă imprevizibl, neexistând principii universale care să îi direcţioneze mersul, şi face ca orice gest istoric să includă şi propria sa contestaţie. Cum trebuie, atunci, tălmăcit un semn istoric, prins între semnificaţiile sale fixe şi cele mobile? St. Greenblatt (1989, p.12) propune ideea de „negociabilitate", o interpretare care se opune graniţelor ferme ale obiectelor culturale specifice şi care presupune, aplicată în cazul evenimentelor istorice ambigue, o acceptare a ambiguităţii şi, deci, şi a mai multor variante plauzibile.

Răsturnările de interpretare ce au frecvent loc la nivelul istoriei mari, nu sunt rare nici în microistorie. Şi aici, ambiguitatea sau neştiinţa se perpetuează mai des decât o doresc istoricii, în special atunci când datele sunt preluate dintr-o carte în alta. Cazul Nicolae Brînzeu este ilustrativ. Fiind un teolog şi un publicist activ, prezent atât la Marea Unire, cât şi în evenimentele dramatice ale istoriei bisericii greco-catolice din Transilvania sau în luptele politice interbelice ale Partidului Naţional Ţărănist, este

menţionat în repetate rânduri de istorici şi teologi. Când se referă la activitatea sa de până în octombrie 1948, aceştia redau anii şi funcţiile corect, datele fiind preluate din materiale publicate sau supervizate de însuşi Nicolae Brînzeu. Aşa o face, de pildă, Dr. Aurel Cosma-junior în *Istoria Presei Române din Banat* (1932, p.116-118) şi Damó Jenö într-un lexicon al personalităţilor bănăţene (1930, p.42-43). Problema se complică însă atunci când datele se referă la perioada de după momentul arestării sale, din 28 octombrie 1948, date, în marea lor majoritate, eronate. Motivul principal se reduce la faptul că el însuşi s-a ferit să povestească sau să scrie despre perioada cât a fost deţinut, fiind, pe de o parte, ameninţat de autorităţi să nu o facă şi considerând, pe de altă parte, că trebuie să îşi ferească nepoţii, de umbra pe care o aruncă anii de detenţie asupra membrilor familiei. Ulterior, după 1989, copiii săi, bătrâni şi ei deja, nu au mai considerat necesar să reconstituie adevărul. După aproape o jumătate de secol, lucrurile au alunecat oarecum în uitare.

Personal, am trăit cu impresia că bunicul a fost arestat şi dus la mănăstirile Neamţ şi Căldăruşani, de unde apoi a fost mutat la Călăraşi, cu domiciliu obligatoriu. Deşi în familie se foloseau cuvintele „arestat" şi „închis", nimeni nu a menţionat vreodată închisoarea de la Sighet sau Aiud. De aceea, datele prezentate în unele cărţi şi dicţionare în care este menţionat Nicolae Brînzeu, mi se păreau inexacte. Aşa, de pildă, M. Păcurariu notează în *Dicţionarul teologilor români* (1996, p.63):

„Arestat în octombrie 1948, domiciliu forţat la mănăstirile Neamţ şi Căldăruşani, apoi închis la Aiud (1952-1956), din nou domiciliu forţat la Căldăruşani şi Lugoj (1956-1962)."

Ca sursă este menţionat tatăl meu, Pius Brînzeu. La momentul scrierii dicţionarului, tata era deja trecut de 80 de ani şi se poate presupune că nu şi-a mai amintit datele exact şi nu a verificat informaţiile oferite, cu atât mai mult cu cât, nu avea la dispoziţie documentele bunicului.

Aceleaşi date, preluate din *Dicţionarul teologilor români*, apar şi în cărţile lui Gh. Luchescu (1996, p.52) şi M. Razba (2000, p.75-77), aceasta din urmă menţionând ca sursă cărţile lui Păcurariu şi Luchescu.

Participând recent la lansarea cărţii „Din trecutul Comloşului" (2008), unde există un capitol dedicat de Sergiu Şoica anilor petrecuţi de Nicolae Brînzeu la Comloş, am descoperit că bunicul este menţionat în *Lista Episcopilor şi a Preoţilor Greco-Catolici din Închisoarea de la Sighet*, manuscris întocmit de Episcopul Ioan Ploscaru şi păstrat în Arhiva Episcopiei Române Unite din Lugoj. Mai mult, în cartea sa *Lanţuri şi Teroare* (1993, p.47, 144, 202), Ploscaru adaugă detalii, arătând că bunicul a fost arestat în 28 octombrie 1948, că în 1951 era într-o celulă cu Episcopii Hossu şi Rusu şi că în 1953 ar fi fost luat de la Sighet, împreună cu Grigorie Tecşa şi dus altundeva.

În faţa acestei evidenţe, mi-am dat seama că Episcopul Ioan Ploscaru nu putea greşi şi am început cercetări mai serioase. Şi în memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu (2003, p.200, 283) se menţionează faptul că bunicul a fost dus de la Neamţ la Căldăruşani în 27 februarie 1949 şi că a stat acolo până în 24 mai 1950, când a fost mutat la Sighet. Autorul nu plasează data eliberării de la Sighet în 1953, ci în 12 februarie 1952, când bunicul, împreună cu alţi cinci preoţi pensionari, încluzîndu-l pe Grigorie Tecşa, a fost luat şi mutat de la Sighet la Lugoj, crede domnia sa, cu domiciliu forţat.

Cercetând manuscrisele bunicului, am găsit referiri la arestarea sa din 28 octombrie 1948 şi la faptul că a fost dus la mănăstirea Neamţ şi de acolo la Căldăruşani, în noaptea de 27-28 februarie 1949. Textul întitulat *La mănăstirea Căldăruşani* se încheie cu menţiunea că două maşini ale Ministerului de Interne au apărut în faţa lagărului, în seara zilei de 24 mai 1950, pentru a-i duce spre o destinaţie necunoscută. După 22 de ore au ajuns la noua lor „mănăstire". Bunicul nu menţionează locul, care este totuşi uşor de dedus, deoarece întregul lot de preoţi şi episcopi greco-catolici de la Căldăruşani a fost atunci transportat la Sighet.

Un alt text, *Prima ştire*, se referă la vestea morţii fiului său, Felician Brînzeu, aflată la 1 iunie 1951. Subtitlul „În camera... de la ...” dovedeşte că bunicul se temea să menţioneze închisoarea de la Sighet, dar aminteşte că era împreună cu opt preoţi şi patru episcopi, dintre care îi numeşte pe Episcopii Rusu, Frenţiu şi Hossu, cu toţii închişi la Sighet în perioada respectivă. Prin bătăi în perete află că Felician murise în iarna anului 1949-50, iar episcopii îl condolează şi încearcă să-l încurajeze, spunându-i că de multe ori asemenea ştiri erau false.

Din scrisori se poate dovedi că Nicolae Brînzeu s-a întors acasă în iarna anului 1952, în 12 februarie, ceea ce infirmă data indicată de Episcopul Ploscaru. Există o serie de fotografii făcute în casa mea părintească, de la Timişoara, cu bunicul reîntors de la Sighet, extrem de slab şi de îmbătrânit. Este prima noastră întâlnire şi eu am în jur de trei ani şi jumătate, fiind născută în 1948. După cum arată scrisorile, revederea cu familia după „1206 zile” a fost emoţionantă. A plecat apoi cu domiciliu forţat la Călăraşi în 17 februarie, iar în 26 iunie 1953 a fost mutat la Orăştie. A revenit la Lugoj doar în iarna anului 1954, prin ianuarie sau februarie. Episcopul Hossu (2003, p.291) menţionează că, fiind eliberat în 1955 şi internat la spitalul Frimu, a fost vizitat de Brînzeu, care, evident, nu mai avea atunci domiciliu forţat. Există şi fotografii de familie care certifică reîntoarcerea bunicului în anul 1954. Una dintre ele ne arată împreună cu el în septembrie 1954, la sărbătorirea de un an a verişoarei mele, Liliana Brînzeu, născută în 1953. În fine, dosarul de la C.N.S.A.S. arată că a avut domiciliu obligatoriu şi ulterior, între iulie şi octombrie 1957.

Prin urmare, fişa de dicţionar a prepozitului capitular Nicolae Brînzeu ar trebui să includă următoarele date legate de ultimii săi ani de viaţă:

„Arestat în 28 octombrie 1948, internat în lagărul de la mănăstirea Neamţ până în 27 februarie, mutat la Căldăruşani în noaptea dintre 27-28 februarie 1949, apoi închis la Sighet

între 24 mai 1950 şi 12 februarie 1952, cu domiciliu forţat la Călăraşi (17 februarie 1952 – 24.06.1953), Orăştie (24.06.1953 – iarna 1954) şi Lugoj (iulie-octombrie 1957). A murit la 30 decembrie 1962."

Aceste date noi implică o corectare a celor greşite din cărţile lui Ploscaru, Păcurariu, Luchescu şi Razba, în cazul în care aceste cărţi urmează să fie reeditate. Ele pot părea nesemnificative, dar violenţa şi nedreptatea suferite chiar şi de un singur om sunt absolute şi nu pot fi comparate cu nimic. Nu avem dreptul să le minimalizăm, să le interpretăm sau să îi iertăm pe cei care au provocat-o. În plus, fiecare preot a fost un element important în martirajul impus bisericii greco-catolice şi în lupta ei de a se opune vitregiilor istoriei. Din respect pentru ei, trebuie cel puţin să ordonăm corect datele suferinţelor lor.

Descoperirea faptului că bunicul a fost închis la Sighet a reprezentat un moment de mare implicare emoţională pentru mine. Atât eu, cât şi verişorii mei, am crescut fără a cunoaşte detaliile sfâşietoare descrise de Episcopii Ploscaru şi Hossu în cărţile lor şi fără a şti că bunicul nostru a fost şi el unul din preoţii greco-catolici care au acceptat detenţia ca o încercare necesară, chiar binevenită, pentru a-şi dovedi puterea credinţei. Fericiţi în nefericirea lor, au trăit detenţia ca pe o supremă şansă de evoluţie spirituală şi l-au binecuvântat pe Dumnezeu pentru toate chinurile la care au fost supuşi, nici puţine, nici uşoare. A trebuit, ca urmare, să reconsider istoria familiei, a bunicului şi a mea personală, să recitesc literatura de detenţie cu un alt orizont de aşteptare şi să îl apropii mai mult pe Nicolae Brînzeu de celelalte modele de moralitate greco-catolică, care au lăsat posterităţii exemple unice de putere, credinţă şi sfinţenie. Am înţeles corect, cred eu, lecţia transmisă de bunicul nostru de dincolo de mormânt şi am suprapus-o cu versurile lui Vasile Pânzariu (Ioniţoiu 2005, p.17), compuse în 1958 în închisoarea de la Gherla:

„Nu pot spăla durerea lumii certe
Decât cu rana-rănilor lui Crist,
Ca semn că El prin mine-a biruit
Ştergând păcatele, crucificat şi trist.”

Este rugăciunea mea de fiecare seară închinată biruinţei bunicului şi a celorlalţi martiri greco-catolici, prigoniţi de-a lungul numeroaselor decenii de totalitarism, dar nemişcaţi în credinţa şi adevărul lor spiritual.

2. Microistoria – ca spațiu inedit

O a doua idee legată de istoria măruntă pe care doresc să o subliniez este faptul că diverse tipuri de documente, jurnale intime, memorii, scrisori sau simple note păstrate în sertare pot revela lucruri încă neştiute, oferind istoricilor o perspectivă inedită şi răsturnând adeseori păreri asupra unor evenimente stabilite între coordonate aparent fixe. Chiar dacă unii autori nu îşi publică mărturisirile decât la mult timp după ce au fost scrise, ei interpretează totuşi istoria, i se opun, încearcă să o răstoarne şi să influenţeze posteritatea, impunându-şi propriul punct de vedere. Confesiunile lor sunt importante în procesul amintirii, mai ales prin aceea că dovedesc că şi oamenii mărunţi pot simţi lucrurile la modul „istoric” şi îşi pot înţelege responsabilităţile ca autori ai unei istorii care trebuie să descrie evenimentele, aşa cum s-au petrecut şi nu cum ar fi fost de dorit să se petreacă. Nu e niciodată întâmplător ceea ce oamenii îşi amintesc, după cum nu este întâmplător nici ceea ce ei uită. Iar amintirile lor implică întotdeauna o interpretare: dacă abordează istoria cu violenţă, înseamnă că o condamnă, dacă o fac cu seninătate, sunt de partea ei.

Am ales un singur exemplu din numeroasele comentarii făcute de bunicul în memoriile sale, pentru a dovedi că şi ele pot oferi date necunoscute şi, uneori, chiar documente inedite. Exemplul se referă la o problemă de actualitate şi astăzi, în secolul al XXI-lea, problema ecumenismului, tratată de Nicolae

Brînzeu în volumul al IV-lea al memoriilor sale, *În slujba altarului*. La pagina 108 descrie conflictele avute cu biserica ortodoxă:

„Revenind la luptele ce aveam de purtat cu ortodoxia bizantină, voi menţiona că ele s-au purtat în presă şi – ceea ce ne atingea mai dureros – pe cale administrativă şi prin agitaţii la sate. În presă s-a luat ca pretext concordatul, ce guvernul Averescu l-a anunţat prin mesajul regal din 1920. Împotriva lui s-a înşiruit toată artileria ortodoxă din Ardeal, de la simplul protopop Borzea din Făgăraş până la Ion Lupaş şi alţi corifei, în toate gazetele, chiar în organul lui Maniu „Patria" de la Cluj, redactat de preotul nostru Agârbiceanu. Mai tristă era lupta lor cu ajutorul administraţiei de tot felul, prin care ni se dădeau lovituri peste lovituri. Aceasta provoca agitaţii la sate, încât deodată conducătorii ţării cu scaun la cap au rămas îngrijoraţi de dezastrul ce-l prezice acel fenomen. Ministrul cultelor, Octavian Goga, în toamna anului 1921 a trimis un apel tuturor ierarhilor români din ţară, prin care-i implora ca în interesul consolidării neamului şi a ţării în noile fruntarii să înceteze cu lupta fratricidă."

La această pagină din memorii, Brînzeu ataşează scrisoarea lui Octavian Goga în original, un emoţionant îndemn spre înfrăţire ecumenică. Deşi este greu de descifrat, fiind bătută la maşină cu o panglică albastră foarte uzată, scrisoarea concepută de ministrul Goga are, desigur, o valoare de document bibliofil. O redau mai jos, cu farmecul stilului său vetust astăzi, aşa cum a fost ea formulată în epoca imediat următoare Unirii din 1918, când România era sfâşiată de neaşteptate lupte interconfesionale:

„Ministerul Cultelor şi Artelor
Direcţia Generală a Cultelor
No. 57012
22/V/921

Prea Sfinţiei sale
Domnului Dr. Valeriu Frenţiu, Episcop – Conte roman

Prea Sfinţite Domnule Episcop,

Grija vremii de acum pentru guvern ca şi pentru oricare alt factor conducător în viaţa noastră publică stă sub stăpânirea unei supreme cerinţe: consolidarea statului în noile sale fruntarii.

De importanţa ei cred că sunteţi adânc pătrunşi, în primul rând Înalt Prea Sfinţia Voastră.

Opera e grea. Piedici numeroase îi stau în cale. Interese locale, de clasă, partid, confesiuni şi minorităţi, ca şi amintirea unui trecut încă proaspăt i se încrucişează în drum. Sforţările noastre, ale tuturor, trebuiesc unite pentru a birui şi a clădi.

Pe două lucruri mai ales ne putem rezema în această operă de consolidare: pe voinţa adâncă a neamului nostru şi pe concursul nelimitat al întregii biserici româneşti. Pe acest sprijin al bisericii contăm mai ales în Ardeal, unde problema consolidării e o problemă de căpetenie, iar lupta comună a ambelor biserici contra stăpânirii de ieri ne dădea garanţia unei munci înfrăţite pentru rezolvarea marilor probleme de azi.

Cu durere însă văd că în timpul din urmă s-a început în Ardeal o aprigă luptă confesională.

Lupta s-a înteţit în aşa măsură, încât ameninţă să primejduiască tot rodul trudei de până acum. Prin ziare şi broşuri, prin adunări şi congrese, prin conferinţe şi chiar vizite canonice se înteţeşte lupta, o necugetată violenţă şi cuvinte de învrăjbire între fraţii ortodocşi şi uniţi.

Nume de chiriarhi şi înalţi demnitari bisericeşti, nume de preoţi şi însuşi autoritatea Ministerului de Culte sunt aduse în discuţia ţinută cu înverşunate atacuri.

Nu este de căderea Ministerului Cultelor a intra în discutarea motivelor de doctrină sau persoane, care au pricinuit această regretabilă împerechere. Dar în faţa acestei primejdioase stări de lucruri, ţin de a mea datorie să mă adresez către Prea Sfinţia voastră cu stăruitoarea rugăminte de a face tot ce stă în putinţă, spre a împiedeca această dăunătoare luptă între fraţi.

Marginile restrânse ale unei dieceze, ca şi atmosfera agitată de lupte împiedecă peste putinţa justei aprecieri a funestelor urmări a acestor dispute. Privite de la centru însă, ele sunt dezastruoase.

Nu este acum timpul pentru tranşarea unor astfel de chestiuni iritante, de natură atât de delicată şi cu urmări atât de grave. Cei ce le provoacă şi le alimentează făptuiesc un adevărat atentat faţă de sufletul acestui neam, care îşi cere acum toate puterile unite pentru rezolvarea marilor probleme de care-i atârnă însuşi viitorul. Orice înstrăinare de forţe de la această operă e o pierdere ireparabilă.

E prisos de energie în biserică şi dorinţă de luptă? Dar sunt atâtea probleme, deopotrivă de grele, de aceeaşi importanţă pentru ambele biserici şi care se pot rezolva în sânul fiecărei dintre ele, spre binele comun al ţării: lupta contra curentelor sociale anarhice, lupta de apărare a credincioşilor contra sectelor de tot felul, care cresc într-o proporţie îngrijorătoare, lupta contra inculturii şi a atâtor lipsuri de care suferă fiii neamului nostru, dar mai ales lupta contra duşmanilor comuni de peste graniţă care ne pândesc gata de a lovi la cea dintâi slăbire, dezunirea noastră. Şi nimic nu poate mai adânc slăbi ca lupta între fraţi pe chestiuni religioase. Şi aici e mare primejdie. Lupte politice pot fi, ele nu merg adânc. Cu toată păruta lor violenţă stau la suprafaţă. Lupta de clasă ori cu cât zgomot s-ar însoţi e redusă la un cerc, la câteva persoane. Dar luptele religioase pătrund adânc în sufletul poporului, împerechind şi

vrăjmăşind satele şi oraşele, stricând acum ceea ce o mie de ani de stăpânire străină n-a putut strica.

Ar fi aceasta un mare şi neiertat păcat pe care l-am făptui faţă de morţii noştri, faţă de martirii Ardealului nostru, faţă de trecutul bisericilor noastre, care ne-au pregătit şi făurit edificiul României întregite de azi, pe care edificiu nu ni-e iertat prin nimic a-l primejdui.

Condus de dorinţa de a vedea munca ambelor biserici strâns înfrăţită în rezolvarea marilor probleme ale Statului şi ale neamului, cum şi de principiul egalei îndreptăţiri a ambelor confesiuni româneşti, am arătat ca Ministru al Cultelor aceeaşi caldă şi egală solicitudine pentru ambele biserici. N-am favorizat pe una în dezavantajul alteia. Orice s-a dat uneia s-a dat în aceeaşi măsură şi celeilalte. N-am confundat neamul cu nici una din ele, dar le-am confundat pe amândouă aceloraşi îndatoriri de neam.

Iar dacă s-a intervenit în această regretabilă şi dureroasă ceartă între fraţi, s-a făcut către ambele biserici şi numai atunci când din atacurile lor se vedeau primejduite interesele esenţiale ale neamului şi ale statului.

Fundamentul nostru ca stat e încă fragil. Şi orice luptă intestină, care ar împiedeca acest proces în curs e şi dăunătoare, şi fără timp venită. Când acest proces va fi terminat, atunci poate să reînceapă disputa. Până atunci orice polemică în această materie e dăunătoare. În focul disputei cuvântul merge adesea mai departe decât s-a voit gândul. Violenţe şi incriminări de moment capătă prin scris puterea de document care rămâne folosit aici de oamenii noştri, ca armă împotriva noastră. Când fiii aceluiaşi neam se acuză între ei cu atâta violenţă de sectarism, de intoleranţă, ce vor zice celelalte confesiuni? E timpul să oprim această luptă.

Fac acest apel ca un credincios al uneia din cele două biserici, îl fac ca un adevărat preţuitor al muncii şi rostului celeilalte, îl fac ca un fiu al Ardealului, pe care cu durere îl văd din nou sfâşiat de lupta între fraţi, îl fac ca Ministru al Cultelor

şi reprezentant al Guvernului, răspunzător de primejduirea care se aduce prin această luptă Statului şi neamului.

Nu îmi permit să cred că acest apel frăţesc şi stăruitor, pornit din iubire de neam şi biserică nu va găsi un adânc şi puternic ecou în cugetul Prea Sfinţiei Voastre.

Ministru,
Octavian Goga"

Pe ultima pagină a scrisorii, începe răspunsul Episcopului Frenţiu, continuat apoi pe o ciornă. Formulat în timpul şedinţei consistoriale, răspunsul urma probabil să fie rescris:

„Nr. 2170/921 Provinţiat
carte confesională

Ps. 26.X. 1921
Excelenţei Sale Dlui
Octavian Goga
Ministrul Cultelor
Bucureşti

Excelenţa Voastră Dle Ministru,

Am primit preţioasa scrisoare apel a Excelenţei Voastre de dat. 22 l.c. nr. 57012, dar acest apel nu ne priveşte pe noi pentru că şi în vizitaţiunile canonice şi în toate convorbirile noastre am accentuat întotdeauna dragostea adevărată care trebuie să ne călăuzească pe toţi în toate acţiunile noastre spre a putea înainta. Nu am calomniat, nu am batjocorit, nici nu am dispreţuit pe nimeni. Din contra, am tot suferit calomnii, batjocuri şi dispreţ.

De când a intrat armata română în Lugoj, pe care am primit-o cu toată dragostea şi solemnitatea în faţa bisericii Noastre catedrale în ornate sacre cu întreg capitlu şi cu toţi

preoţii gramiali, dar al cărei comandant după trei zile s-a dus pe front – noi nu am mai putut celebra nici o sărbătoare naţională neconturbaţi, fiindcă muzica militară care conducea biserica greco-orientală, cânta pe lângă biserica noastră, de înăuntru nu se mai auzea nici un cuvânt. În zadar am rugat comanda militară ca muzica să nu cânte când trece pe lângă biserica noastră şi la noi e serviciu divin, nu am ajuns la nici un rezultat, fiindcă respectivii comandanţi şi dacă ar fi voit să dea un astfel de ordin just, cum presupunem, au fost înlocuiţi şi prin schimbarea continuă a comandanţilor nu am putut ajunge la nici un rezultat, dacă nu se dă ordin în privinţa aceasta de dl. Ministru de război.

Dar am fost şi desconsideraţi în toate aceste ocaziuni. Dnii de la Prefectură nu vor să recunoască că aici în Lugoj e Episcopia românească şi Dl. Prefect, Subprefect etc. nu au ţinut de vrednic să vină la noi la serviciul divin oficial. Cu alte ocaziuni tot aşa, să amintesc numai unele cazuri. Ca preşedinte al Eforiei şcolare, văzând că băieţii din liceu nu au locuinţe corespunzătoare, am vizitat şi am lucrat să luăm în chirie fostul Hotel Concordia, care aparţine bisericii gr. or. şi am ridicat averea acestei biserici cu un sfert de milion, reparând edificiul acesta care era o ruină şi adaptându-l ca să-l putem folosi ca internat. Când internatul a fost terminat, Dl. Prefect Dr. Petru Nemoianu a adunat Eforia şcolară fără ştirea mea şi au hotărât că internatul nu e permis să-l sfinţesc eu, ci numai preoţii gr. or. În 8 Nov. va fi sfinţirea internatului orfanilor de război, unde sunt elevi de toate confesiunile şi de toate naţionalităţile. Comitetul nu voeşte să ştie că în Lugoj este Episcop român, a invitat pe I.P.S. Mitropolitul Primat şi pe P.S.S. Episcopul din Caransebeş să-l sfinţească şi dacă nici unul din aceştia nu ar veni, mai bucuros invită pe Patriarhul din Constantinopol ori pe cel din Belgrad, decât să invite pe Episcopul român unit din loc.

Dar suntem calomniaţi chiar de oficialitatea de stat. Dnii Prefecţi din Timişoara şi Lugoj împreună cu Dl. Avram Imbroane, care fiind diacon a crezut că are dreptul să boteze

partidul poporului de partid ortodox şi partidul naţional de partid unit şi în gazetele din Timişoara şi Lugoj subvenţionate de Guvern au înşirat nume de preoţi gr. or. şi faptele lor şi ca concluzie au scris iată vedeţi ce fac popii uniţi. Şi Gazeta redactată de însuşi Dl. Prefect Nemoianu a încercat în repetate rânduri să submineze autoritatea acestei Episcopii, fără să se gândească că dacă îi va succede să nimicească autoritatea bisericii, nimiceşte orice autoritate şi duce populaţia la bolşevism.

Dar nu ne mirăm că suntem astfel corectaţi, căci însuşi Ministrul Cultelor ne-a împărţit în secţia străină împreună cu ungurii, cu turcii şi cu ovreii. Concedem că Excelenţa Voastră sunteţi imparţial, dar aceasta nu o putem afirma despre direcţiunea generală a cultelor noastre „străine", fiindcă din partea acestei direcţiuni suntem cu mult mai tare şicanaţi, decât am fost şicanaţi din partea Ministerului cultelor maghiar. Înaintea acestei Direcţiuni cuvântul unui Episcop nu înseamnă nimic, ci trebuie dovedit cu zeci de documente originale. Preoţimea noastră, care are acelaşi număr de ani de studii sau chiar cu mult mai mulţi, sunt puşi cu mai puţin de jumătate decât preoţii gr. or. Aşa, un preot unit care are 8 clase gimnaziale, patru ani de teologie şi doctoratul în teologie cu 4 reguroase şi teza de doctor, are salar de bază 450 Lei cum are un preot gr. or. cu 3-4 clase gimnaziale şi trei ani de teologie. Dar un preot unit care are opt clase gimnaziale şi maturitate şi doi ani de teologie sau patru clase gimnaziale, patru clase preparandiale şi 2 ani de teologie, adică cu 3-4 ani de şcoală mai multă ca cel gr. or. are numai 200 de lei salar de bază şi cu toate patru gradaţiile nu ajunge la salarul de bază a celui gr. or. Anume e făcută aşa cheia să favorizeze pe preoţii ortodoxi şi să neîndreptăţească pe preoţii uniţi şi numai singuri pe preoţii români uniţi, fiindcă cei romano-catolici au toţi opt clase şi patru ani de teologie, că aşa pe ei nu îi atinge. Şi ungurii făceau astfel de chei, ca să neîndreptăţească pe preoţii români. La calvini le dădeau un pauşal să-şi plătească preoţii lor cum voiesc. Apoi, fiindcă rom. cat. aveau toţi examenul de

maturitate şi teologia, au stabilit ca cei cu maturitate şi teologia să primească congrua[*] întreagă, iar cei fără de maturitate să primească numai jumătate congrua. Dar şi aceasta a fost o cheie mai justă fiindcă le dădea barem jumătate congruă, iar la preoţii români gr. or. le-a recunoscut şi 3 ani de teologie ca teologia completă deşi puteau fixa patru ani de teologie ca mai toţi preoţii români gr. or. să ajungă la ½ congruă.

Dacă în vreo adunare preoţească ortodoxă se aduce vreo acuză bisericii noastre că ar fi favorizată, Direcţiunea generală a noastră îndată ne cere statistici peste statistici ca să combine că doar de ne poate lovi cu oarece şi să facă pe placul insinuatorilor.

Până acum nu am primit nici un ajutor pentru nici o biserică, deşi ni s-au cerut tot felul de planuri, devize şi documente, şi după ce comunele bisericeşti şi-au făcut spese cu câştigarea acestora şi luau ca sigur că vor primi ajutorul, venea rezoluţiunea negativă. Dar nu le pot înşira toate pentru că ar trebui să citez mai întreaga arhivă de un an de când s-a format secţia noastră în Ministerul Cultelor.

Din acestea puteţi vedea Excelenţa Voastră că până acum am suferit în tăcere. Dar în interesul statului e ca biserica noastră să nu mai fie persecutată şi în viitor. Suntem Români, Dle Ministru, ca Români am fost consideraţi şi persecutaţi în Ungaria, ca Români voim să fim consideraţi şi în România. Şi dacă persecuţiunile acestea nu vor înceta până la deschiderea Parlamentului, vom fi siliţi a începe lupta în Parlament. Şi de nu va folosi nici lupta aceasta şi vom fi consideraţi şi pe mai departe „străini”, ne vom folosi de drepturile ce le dă tratatul de pace străinilor.

Nu am început lupta, nici nu o dorim, dar dacă vom fi constrânşi vom începe.

V-am descoperit sincer toate cauzele luptei şi cred că Excelenţa Voastră puteţi curma toate persecuţiile şi nedreptăţile,

---

[*] Cel mai mic venit al unui cleric

ca să se evite lupta, care până astăzi nu a fost încă, şi care dacă nu se schimbă lucurile va fi inevitabilă.

Pe noi nu ne alterează că în vreo adunare sau conferinţă unul sau altul pune degetul pe sonerie, ci ne doare că apăsarea aceasta sună în Minister şi Domnii din Direcţiunile generale se alarmează şi încep să combineze planurile de persecuţie.

Nu e încă târziu şi nu e cu neputinţă de a le sana acestea. Şi sper ca bunul Dumnezeu Vă va dea puterea de a o face şi a scăpa iubita noastră Patrie de un dezastru.

Primiţi Vă rugăm, Excelenţă, expresia sincerei stime ce Vi-o păstrăm.

Lugoj, şedinţa consistorială ţinută la 27 octombrie 1921."

Nicolae Brînzeu adaugă în memoriile sale un comentariu la răspunsul lui Frenţiu:

„La aceasta[*] a dat un răspuns straşnic episcopul Frenţiu, arătând că noi nu purtăm nici o vină, noi suntem cei neîndreptăţiţi şi lezaţi în drepturile noastre, începând cu armata, care nu numai că neîndreptăţeşte cultul nostru la sărbătorile naţionale, dar la aceleaşi ocazii muzica militară revenind de la biserica ort., când trece prin dreptul catedralei noastre, începe a cânta, făcând un zgomot care tulbură serviciul divin la noi. Vorbeşte apoi de nedreptăţile pe care „Direcţia generală" a cultelor străine ne face nouă neîncetat. /.../

Răspunsul acesta al lui Frenţiu a devenit celebru prin pasajul în care spune că dacă persecuţiunile acestea nu vor înceta până la deschiderea Parlamentului, vom fi siliţi a începe lupta în Parlament. Şi de nu va folosi nici lupta aceasta şi vom fi consideraţi şi pe mai departe „străini", ne vom folosi de drepturile ce le dă tratatul de pace străinilor!

Bineînţeles, ca să lupţi în Parlament trebuie să ai oameni. Ori, noi partid nu aveam, partidul lui Maniu-Vaida-

[*] Se referă la scrisoarea lui Goga.

Cicio Pop, poreclit al uniţilor – de fapt, sprijinit de ei! – avea consemn „neintervenţia” în chestiile confesionale! În al doilea Parlament al lui Averescu (1926), Marius Theodorian Carara ca senator a făcut o interpelare împotriva măsurii luate de Goldiş de a nu se mai da salar parohiilor cu mai puţin de 300 de suflete; în răspunsul său, Goldiş i-a aruncat în faţă lui Frenţiu (care, împreună cu Hossu, fiind de faţă protestau împotriva falselor argumente cu care opera Goldiş): Să taci, Preasfinţite de la Oradea, să nu-ţi reamintesc că erai dispus să alergi împotriva ţării la Liga Naţiunilor!...”

Brînzeu continuă să lupte în presă pentru unificarea sufletească a neamului românesc şi consideră dezbinarea între ortodocşi şi greco-catolici ca o gravă problemă de stat. De pildă, în „Înfrăţirea bisericilor româneşti” (*Biruinţa*, 20. X. 1926) scrie:

„Pretindem o împrietenire, o înfrăţire a bisericilor româneşti, între marginile admise de situaţia lor actuală distinctă. Baza acestei împrieteniri ar fi, înainte de toate, aplicarea concretă a toleranţei împrumutate, bazate pe doctrina oricărei biserici. Această bază se va avea, când se va renunţa la ideea că o biserică e menită, cu propriile ei mijloace, să extermineze o altă biserică. /.../ Avându-se această bază a toleranţei, se va căuta o apropiere între biserici. Înlăturarea şi îndepărtarea întregii neîncrederi şi pismuirei reciproce va avea ca rezultat că ortodocşii nu vor vedea în uniţi numai ‘iezuitism’. Cu toată încrederea, vor căuta să colaboreze, pe terenul educaţiei poporului, pe care acum mai multă destrucţie se face prin luptele împrumutate. Combaterea sectarilor, a concubinajelor, a sistemului de un singur copil, a alcoolismului şi a altor vicii, numai aşa se fac cu şanse de reuşită, dacă ambele biserici colaborează la aceasta. Dacă nu, ce drege una, strică cealaltă /.../. Ideea aceasta cred că nu e numai a unuia sau altuia dintre noi, e a tuturor românilor de bine; cei ce o vor realiza, vor avea recunoştinţa neamului întreg.”

Toate cele trei documente pledează în favoarea unui ecumenism care a rămas, până astăzi, în 2008, un ideal neîmplinit. Deşi numeroşi prelaţi bănăţeni de toate confesiunile au luptat de-a lungul anilor pentru o înfrăţire a bisericilor, Banatul fiind prin excelenţă o regiune a interculturalităţii paşnice, există încă, din păcate, mult prea multe conflicte între biserica ortodoxă şi cea greco-catolică. De aceea, documentele discutate aici ar trebui citite cu toată atenţia şi ar trebui să li se acorde creditul pe care îl merită şi ele, şi înaintaşii noştri, martiri în lupta pentru salvarea unei biserici ce urma să fie distrusă, dar care, datorită în bună măsură efortului comun al unor prelaţi ca Nicolae Brînzeu, a reuşit să renască din propria-i cenuşă.

Bibliografie

Braudel, F. 1996*, The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Berkeley, University of California Press.

Brînzeu, N. 1926. „Înfrăţirea bisericilor româneşti", *Biruinţa*, 20 octombrie.

Dr. Cosma-junior, A. 1932. *Istoria Presei Române din Banat.* Vol. 1. Timişoara, Editura „Unirea Română".

Damó, J. 1930. *Ki Kicsoda?A Bánsági közélet lexikonja.* Timişoara, A „Lexika" Kiadóvállalat kiadása.

Ginzburg, C. 1976, *Brînza şi viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea,* Bucureşti, Nemira.

Greenblatt, St. 1989. „Towards a Poetics of Culture", *The New Historicism*, ed. H. Aram Veeser, New York, London, Routledge, pp. 1-14.

Hossu, I. 2003, *Credinţa noastră este viaţa noastră. Memoriile Cardinalului dr. Iuliu Hossu,* Cluj-Napoca, Viaţa Creştină.

Ioniţoiu, C. 2005, „Victimele terorii comuniste, arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar- litera P", *România literară,* nr. 6, 16-22 februarie, pp. 16-17.

Luchescu, Gh. *Din galeria personalităţilor timişene*, Lugoj, Dacia Europa Nova.

Nietzsche, F. (1874) 2008, *On the Use and Abuse of History on Life,*

http://www.geocities.com/thenietzschechannel/history.htm.

Păcurariu, M. 1996, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, Univers Enciclopedic (ed. II, 2002, Bucureşti, Editura Enciclopedică).

Ploscaru, I. 1993, *Lanţuri şi Teroare*, Timişoara, Signata.

Razba, M. 2000, *Personalităţi hunedorene (sec. XV-XX),* Deva, Biblioteca Judeţeană „Ovid Densusianu".

Şoica, S. 2008, „Prepozitul Capitular Dr. Nicolae Brînzeu", în St. Bugarski *et al.*, *Din trecutul Comloşului*, Timişoara, Eurobit, pp. 72-101.

Valeriu Leu

Memorialistica românească din Banat referitoare la primul război mondial şi la Unirea din 1918

Cele două evenimente istorice a căror relaţie este atât de strânsă au fost tratate inegal în istoriografia română. Războiul are câteva istorii (Alexandrescu *et al*. 1987; Atanasiu *et al*. 1979; Kiriţescu 1989) şi sute de studii, dar cu foarte puţine excepţii ele sunt construite din perspectiva statului român de atunci, adică a „Vechiului Regat". Ce s-a întâmplat cu românii din afara acestei teritorialităţi în timpul conflagraţiei a interesat mai puţin, judecând după numărul studiilor care i-au fost dedicate. Cum au străbătut ei – fie soldaţi, fie civili, fie ţărani, fie orăşeni, fie maturi sau copii, femei şi bărbaţi – acele timpuri aspre rămâne încă de dezvăluit prin publicarea documentelor. Semne că aşa se va întâmpla sunt (Bârlea 2004). Oricum, echilibrul trebuie restabilit, perspectiva trebuie multiplicată. Specificitatea, particularităţile contextului istoric diferite de la o provincie românească la alta – Banat, Ardeal, Bucovina, Basarabia – trebuie luate în calcul. Despre Basarabia, regimul comunist, cum se ştie, a interzis orice investigaţie istorică serioasă. Recuperările contemporane sunt grăbite şi contradictorii, afectate de tensiunile de pe limesul ce separă Europa Centrală de Rusia. Cum am menţionat deja, nici în cazul celorlalte provincii, lucrurile nu sunt duse – nici măcar aproape – de epuizarea resurselor documentare. Inhibiţii mai există şi astăzi, ca şi influenţe de natură politică şi ideologică şi sunt uşor vizibile. Adevărul este că inerţii, uneori chiar mai accentuate decât în cazul românesc, se găsesc şi la celelalte istoriografii est-central europene.

Unirea din 1918 s-a bucurat de o mai mare atenţie, dar cu accentuări, cu insistenţe pe anumite momente, ceea ce creează inegalităţi de tratament, valorificându-se o linie stabilită în timpul comunismului prin prestaţiile ocazionate de aniversarea

unei jumătăţi de secol, dar continuată inerţial şi după 1989 (I. Munteanu *et al*. 1992) Chiar şi arhitectura lucrărilor este oarecum tipizată (Constantinescu, Pascu 1968; Marin et al. 1968; Popescu-Puţuri, Deac 1968).

Mai întâi, o disproporţionat de lungă istorie a unirii care pleacă de obicei de la daci şi romani, străbate „ca un fir roşu" toate epocile. O fixare la fel de disproporţionată se referea la clasa muncitoare care, deşi ataşată lozincii marxiste cu proletarii uniţi din toată lumea, acum acţionează strict în interes naţional, disociativ. Se evidenţiază o contradicţie ce se explică ambiguu sau nici nu se explică. Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia pare mai degrabă prilej de veselă chermeză, un marş triumfal, discursuri solemne rostite într-o zi de la începutul iernii. Se întocmesc liste de participanţi, fiecare nume nou adăugat era socotit un uriaş triumf istoriografic. Despre intervenţiile militare străine, cum a fost ocupaţia sârbă în Banat, se vorbea puţin şi adeseori atât de ambiguu încât cititorul nici măcar nu ştia despre ce armată este vorba. Nici despre unităţile de voluntari români care au luptat în Siberia împotriva gărzilor roşii, continuând astfel războiul de-a lungul transsiberianului până în 1920, nu se putea scrie nimic. După 1989, subiectul începe să fie cercetat cu mai mult calm şi cu mai multă temeinicie, dar nici pe departe atât de intens pe cât ar merita. Totuşi se achiziţionează beneficii evidente şi se introduc fonduri documentare necunoscute sau puţin cercetate până în prezent, pentru Banat cel puţin (Dudaş 1996; Munteanu *et al*. 1992). Interesul suportă o multiplicare şi o descentralizare, contextul local, provincial este luminat mai intens, sunt cuprinse în orizontul investigaţiilor şi categoriile „mărunte", „omul obişnuit", mişcarea voluntarilor este reevaluată, cunoaşterea mult extinsă (Leu, Albert 1995).

Lucrurile merg totuşi poticnit, cu pauze mari, cu repetiţii deranjante. În general, istoriografia bănăţeană nu izbuteşte să-şi creeze acel mediu academic care să favorizeze studiul sistematic şi serios făcut de profesionişti conectaţi noilor metode şi instru-

mentarului promovat de istoriografia universală contemporană. Asaltul amatorismului este încă viguros favorizat de lipsa de criterii valorice în judecarea rezultatelor investigaţiei şi de o fragilitate congenitală a instituţiilor menite să susţină totuşi efortul istoriografic. Studiile privind Banatul în timpul primului război sunt rarisime. Arhivele trebuie deci scotocite, documentele publicate, mobilitatea perspectivei accelerată, bibliotecile citite, chiar dacă sunt în limbi străine. Cea mai mare urgenţă este însă aceea a lărgirii bazei documentare. Lumea bănăţeană în război este deocamdată numai întrezărită. Interesele multiple şi adeseori contradictorii pentru Banat, complexitatea etno-culturală, lingvistică şi confesională, acţiunea diplomatică, ghemul de acţiuni şi reacţii trebuie aşezate sub fascicolul luminos. Ce s-a întâmplat cu ostaşii români din unităţile militare austro-ungare? Pe ce fronturi au fost? De când până când? Ce pierderi au avut? Care a fost comportamentul lor în raport cu marea prăbuşire de la capătul războiului şi construcţia lumii noi? Care a fost reacţia elitelor româneşti la multiplele provocări, la ritmul extraordinar al schimbărilor de situaţii, la stimulii externi şi interni? Ce s-a petrecut în conştiinţe atunci? Ce s-a întâmplat în lagăre? Ce s-a întâmplat cu refugiaţii din Ardeal şi Banat după armistiţiu şi pacea de la Buftea, dar şi pe toată durata războiului? Toate acestea sunt întrebări care-şi aşteaptă răspunsul. Este limpede că trebuie părăsit traseul pre-stabilit şi pozitivismul care a dat în factologie greu de „înghiţit" de cititorul contemporan, dornic să găsească oamenii în vârtejul istoriei, că trebuie îndreptate lucrurile şi spre mentalităţi, sensi-bilităţi, spre perspectiva comparatistă, spre animarea tablourilor încremenite şi mai ales trebuie înlăturată demagogia istoriografică.

Noile direcţii istoriografice care încearcă să repopuleze spaţiul cu oameni – cu oameni care au psihologie – în locul peisajului arid instaurat de canoanele pozitivismului marxist, al mulţimilor anonime – „categorii", „clase", „mase" – necesită însă nu doar o bună cunoaştere a unui nou instrumentar, ci şi noi categorii documentare. Este vorba deci de a înnoi metodologia,

instrumentarul, perspectiva şi temelia documentară. Corespondenţa, jurnalele, memoriile devin categoriile indispensabile. Ele nu au lipsit cu desăvârşire şantierelor dedicate primului război mondial şi Unirii, dar s-au folosit zgârcit şi fragmentar. Lucrările dedicate subiectelor în cauză s-au mulţumit cu aceleaşi texte publicate în anii interbelici. În ciuda diferenţelor dintre autori sau a timpului dintre apariţii, sursele, este uşor de văzut, sunt mereu aceleaşi. Nu s-au făcut reeditări, nici vorbă măcar de proiectul unui corpus memorialistic bănăţean integral. Apelul la aceste surse era sinuos, în funcţie de permisivitatea regimului, conjunctură, era condiţionat ideologic şi politic şi a rămas inerţial. Aceiaşi spun acelaşi lucru în acelaşi fel!

Dincolo însă de solicitările impuse de „noua istorie", care peste tot şi pentru toate epocile pretind o multiplicare a surselor şi a genului de surse, în cazul Banatului (pentru evenimentele menţionate) mai ales pentru Unire, este vorba şi despre o penurie documentară.

În cazul chestiunilor legate de operaţiunile militare la care au luat parte unităţile cu efective româneşti din Banat pe fronturile sârb, italian şi rus este cu siguranţă o penurie rezultată din lipsa de interes a cercetării care, considerând că numai ce s-a întâmplat cu românii cuprinşi în unităţile vechiului regat priveşte istoria românească, nu a investigat arhivele militare austriece şi maghiare şi nici măcar pe cele româneşti. O nouă generaţie, poliglotă şi motivată, va putea umple cu uşurinţă acest gol.

În schimb pentru alte aspecte (legate de viaţa în vreme de război), raritatea surselor este determinată de alte motive. În primul rând responsabilă pentru această stare de lucruri a fost neglijenţa celor care le deţineau – ele nu au fost protejate în arhive oficiale –, încredinţaţi că nu scrisorile de pe front ale bunicilor şi nici socotelile gospodăreşti scrise pe filele unui calendar de un ţăran oarecare sunt indispensabile „marii istorii", una a „marilor" evenimente şi a „marilor" personalităţi (păci, războaie, regi, generali şi oameni politici), aşa că puteau fi aruncate pentru a face loc „actelor" contemporane, utile. Greu

s-a înţeles – nici astăzi deplin – că „actele” sunt în acelaşi timp şi „documente”, dar că acestea din urmă sunt mult mai diverse şi includ în categoria lor o mulţime de înscrisuri nu doar pe cele oficiale emise de autorităţi. Nu există nici (doar în mod excepţional) colecţii complete din presa vremii. În sfârşit, documentele datorate autorităţilor, documentele datorate comunităţilor bănăţene care-şi constituiau noile organe ale puterii politice – Consiliile Naţionale – şi noile instrumente armate cu scopuri poliţieneşti şi de apărare – Gărzile Naţionale – sunt extrem de rare. Vechile autorităţi au fost înlăturate, iar cele noi nu aveau încă exerciţiul birocratic. Adeseori evenimentele se consumau oral, o ceremonie religioasă şi un spectacol ad-hoc cu cântece şi horă. În puţine cazuri se întocmeau procese verbale şi uneori chiar şi acestea au rămas la cei aleşi atunci, nearhivându-se. O lucrare care şi-a propus să adune documentele pentru Banat reuşeşte să inventarieze pe durata de la 12 octombrie 1918 la 10 august 1919 numai 196 documente, din care aproximativ un sfert (vreo 50) sunt de fapt articole de presă, şi alte 6 sunt scrisori sau scurte texte memorialistice! (Munteanu *et al.* 1983, p.42-221). Când este vorba de sub 150 de documente propriu-zise e limpede că avem o deficienţă de informare, că o construcţie nu se poate aşeza pe o astfel de temelie şi deci elaboratelor administrative, politice trebuie să le alăturăm izvoarele „alternative”, în primul rând memorialistica. Acest lucru se impune ca o urgenţă.

Realizarea corpusului bănăţean este, acum, în curs de finalizare (Bocşan, Leu 2008). Investigaţii în diferite colecţii publice şi private au permis identificarea, copierea şi pregătirea pentru editare a unui număr de 58 de texte memorialistice privind Banatul în timpul primului război mondial şi Unirii având 50 de autori. Dar, dacă vom asimila pe cei care, cum vom vedea, au răspuns apelului formulat de N. Ilieşiu să relateze cele ce s-au întâmplat în intervalul menţionat, numărul lor creşte cu câteva sute. Se depăşeşte astfel cu mult numărul documentelor menţionate mai sus. Este vorba, precizăm, despre memorialistică românească.

Aceste texte, împreună, adună aproape 2000 de pagini în forma computerizată. Suntem însă convinşi că mai există şi altele, pe care nu le cunoaştem încă şi care, pe parcurs, vor completa colecţia noastră. Ca dimensiuni ele sunt foarte diferite, de la 2 pagini la peste 400 de pagini. Autorii, respectiv gradul lor de cultură, sunt iarăşi foarte diferiţi – de la ţărani ca Ioan Albu din Reşiţa, Ioan Pelea din Fibiş, Ion Stângu din Gârlişte, Petru Oance din Bocşa Vasiova, la muncitori ca Eftimie Gherman din Lăpuşnicul Mare, Traian Novac din Ticvaniul Mic, Iosif Renoiu din Bocşa, la preoţi ca Iosif Coriolan Buracu, învăţători ca Petru Ugliş din Bata, Pavel Jumanca din Caransebeş, profesori ca Petricoane Drugărin din Oraviţa, Petru Bizerea din Deta, ofiţeri ca Ioan Babeu din Borlovenii Vechi, Octavian Furlugeanu din Doclin, Grigore Mihăiuţiu din Bozovici, juriști ca Mihai Gropşianu din Oraviţa, Ilie Gropşianu din Sasca, ziarişti şi oameni politici ca Valeriu Branişte din Lugoj, Sever Bocu din Lipova, Petru Nemoianu din Petrilova etc. Enumerarea poate continua încă mult. Cu toţii sunt cuprinşi în volumele colecţiei memorialistice pregătite. Diversitatea aceasta este în sine un mare avantaj pentru cercetător, pentru că, acum, poate scruta istoria dinspre atâtea conştiinţe şi mentalităţi ale aceluiaşi spaţiu, ale aceleiaşi epoci aflate în raport direct cu aceleaşi evenimente şi întâmplări. Imaginile pe care le pune la dispoziţia istoricului, generate în primul rând de nivelul social şi implicit cultural al indivizilor, dar şi de datele personale, creează complexitate, recreează şi animează lumea de odinioară. Utilizându-le profesionist, putem coborî la periferiile sociale, dar putem urca şi spre grupurile elitare ale românimii bănăţene, în momente decisive ale istoriei naţionale şi universale. Răsturnarea aceasta uriaşă care a învălmăşit popoare, afectând destinul multora, al tuturor de fapt, mici şi mari, se produce acum aievea, se aud vorbe, strigăte. Împuşcăturile şi demagogia discursurilor politice nu sunt doar menţionate, pot fi ascultate. Cu ajutorul memorialisticii intrăm în filmele interioare, prind contur şi ultimele rânduri ale mulţimii, încep să se distingă chipuri.

Dar de ce, când şi cum au început toţi aceşti oameni, atât de diferiţi, să scrie? Este prima întrebare pe care nu numai canonul cercetării îl impune, ci pur şi simplu bunul simţ, curiozitatea cititorului. Această întrebare determină de fapt prima bifurcaţie a cercetării. Nu există în cazul acestor texte doar un singur interes, acela pentru evenimentul descris, ci şi acela pentru autor, pentru istoria textelor. Sunt deci de acum în atenţie două „istorii", la fel de interesante. Este clar că scrierile sunt produsul memoriei unor indivizi confruntaţi cu o istorie aspră, violentă chiar, dar în egală măsură şi produsul epocilor în care au fost scrise. Este o virtute pe care documentele oficiale nu o au. Sunt cuprinse în ele două nivele de lectură, evident, pentru cine cunoaşte ambele coduri. Primul pentru istoria evenimentului şi altul pentru istoria epocii în care a scris memorialistul.

În anii imediat următori războiului, în Banat părea a se fi instalat o perioadă memorialistică aridă. Puţini au scris, cu toate că războiul ar fi trebuit să provoace o adevărată cascadă a scrierilor. Au fost atâţia luptători, care au trecut prin atâtea întâmplări extraordinare, prin lungi călătorii – e drept motivate militar –, dar care păreau să nu fi lăsat nimic în urma lor, nici o urmă scrisă. Un ziarist izbucneşte reproşând: „*Când va veni oare şi „Jak London"-ul plaiurilor bănăţene sau mai bine zis al uzinelor şi minelor de aici? Dar „Knut Hamsun"-ul nostru care vrea să răsară de nicăieri pentru ca să scrie despre pribegiile bănăţenilor foşti soldaţi în armata austro-ungară, în primul război mondial? Au fost bănăţenii – ca prizonieri – prin Petrograd, Moscova şi prin închisorile şi lagărele Siberiei, iar la întoarcere un număr mare dintre ei au trecut prin Japonia, Arabia, Egipt, prin porturile Haiffa, Iaffa, Constantinopol, au fost prin Serbia şi prin oraşele Italiei, dar nici unul – înţelegeţi? – absolut nici unul n-a scris măcar un rând despre viaţa lor aventuroasă şi plină de peripeţii. Şi n-a fost unul sau o sută, ci cu zecile de mii*"[8] (Jurchescu 1930, p. 4). Revolta cuprinsă în textul de mai sus este mai degrabă una motivată literar. Eveni-

[8] În toate textele citate s-a păstrat ortografia textului original.

mentele excepţionale şi mobilităţile excepţionale – condiţii, are convingerea autorul, indispensabile unei scrieri remarcabile – n-au reuşit să impună nici un autor important. Din perspectivă istoriografică însă, judecata sa n-ar mai fi trebuit să fie la fel de aspră. Apăruseră deja primele semne că lumea bănăţeană nu era nici pe departe atât de tăcută pe cât credea el. Primele memorii au apărut îndată după terminarea războiului, în anii în care societatea românească era preocupată să se organizeze în noile cadre. Nu poate fi surprinzător deci, că într-un anotimp intens - aşa este întotdeauna cel de tranziţie – trecutul apropiat era invocat în sprijinul anumitor poziţionări, al unui grup social sau altul. Voluntarii – militari din armata austro-ungară care ajunşi în prizonierat se înrolaseră în unităţi sub drapel românesc – încercau, în vacarmul zilei, să închege o organizare, să-şi susţină punctele de vedere. Faptele lor de mare curaj se petrecuseră doar cu câţiva ani în urmă, dar începeau, deja, să fie ignorate, ceea ce părea multora cel puţin o ingratitudine. Purtătorul de cuvânt cel mai înflăcărat era P. Nemoianu. El se străduia să atragă atenţia asupra faptului că dorinţa de Unire a venit din ambele părţi, dinspre Vechiul Regat, dar şi dinspre părţile cuprinse în fostul Imperiu Habsburgic. Nu a fost vorba numai de o atitudine strict politică a celor din Banat, Ardeal şi Bucovina, ci şi de o serioasă componentă militară care a implicat mii, zeci de mii de oameni, decişi să se reîntoarcă în tranşee, riscând şi execuţia în cazul capturării. Mişcarea aceasta a voluntarilor trebuia recunoscută şi luată în seamă atunci când se reorganiza statul român. În 1921 şi 1922, P. Nemoianu publică două cărţi pe acest subiect – „*Corpul voluntarilor români în Rusia*” şi „*Prima Alba-Iulia. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului. Istoric general*”, prima la Lugoj şi cealaltă la Timişoara. Chiar în titlul celei din urmă, el precizează că este vorba de o istorie, dar sursele folosite sunt mai ales amintirile încă atât de proaspete şi, într-o mică măsură, presa.

Prin acest text se deschide, cel puţin pentru Banat, o direcţie istoriografică, din capul locului strâns legată de cea

memorialistică. Studii istorice propriu-zise nu apucaseră a se scrie, arhivele erau împrăştiate, multe rămase prin ţări străine inaccesibile acum (Uniunea Sovietică), centrele de cercetare încă nu se constituiseră, urgenţa era însă maximă. Aşa se face că şi acum, ca şi în alte împrejurări ale timpului istoric românesc, începuturile unei istoriografii trebuie căutate în memorialistică.

Este adevărat, aceste texte sunt rare – perspectiva temporară favorabilă scrisului este, cum se ştie, mai degrabă una îndelungată – nu aveau mari dimensiuni şi nici nu intraseră în atenţia editurilor cunoscute. Uneori se strecuraseră în filele unor calendare – gen atât de îndrăgit în ruralitatea bănăţeană – cum au fost „*Calendarul Românului*" editat de Episcopia Ortodoxă a Caransebeşului sau „*Almanahul Banatului*" sau „*Calendarul Banatului*" de la Bocşa etc. sau ale unor reviste locale colportate mai degrabă decât difuzate cu mijloacele unei prese moderne, cum a fost „*Vasiova"* lui P. Oancea, faimosul „Tata Oancea" şi care apărea unde, când şi cum se putea. Era însă deschisă celor „mărunţi", celor din satele şi orăşelele bănăţene. Respectul pentru scris era enorm în Banat, venea din vremea Luminilor (Leu 2007, p.187-287). Atestatul unei „celebrităţi" locale nu putea fi dobândit decât în scris. Nu-i de mirare deci că, începând cu însuşi editorul, o mulţime de oameni – preoţi, învăţători, profesori, ofiţeri, funcţionari etc. – îşi scriu, publică, în această revistă, memorii. Cum cele mai interesante păţanii ale lor, cele în care au putut să-şi afirme curajul, dârzenia, devotamentul, credinţa nu puteau fi decât cele din vremea marelui război şi marii Uniri, răstimp când au ieşit (doar pentru a se reîntoarce) din monotonia micilor târguri, acestea dădeau subiectul predilect. Confruntarea unei biografii cu istoria, în ipostaza sa violentă, spectaculoasă, a generat întotdeauna scris memorialistic. P. Oance publică în foileton, din 1929 până în 1934, propriile amintiri de război. Adunate laolaltă, ajung la dimensiunea unei cărţi. A fost nevoie de o muncă de ani de zile până ce am reuşit colectarea, pentru că nu există o colecţie completă din „Vasiova".

I. Babeu, ofiţer proaspăt întors de pe front în Oraviţa ocupată de sârbi, publică şi el în „Vasiova” episodul trecerii munţilor spre Oltenia, apoi spre Transilvania, pentru a se pune la dispoziţia armatei române (Babeu 1931). N. Bodiu din Seleuşul aflat astăzi în Banatul sârbesc relatează întâmplările prin care a trecut în toamna lui 1918, când a plecat, împreună cu alţi ofiţeri şi soldaţi români din garnizoana Komarno, spre casă şi apoi cele ce s-au petrecut în Banatul de vest până la intrarea armatei sârbe (Bodiu 1933-1934). Preotul D. Botău istoriseşte acţiunea regimentului său alcătuit în mare parte din români împotriva Armatei Roşii, undeva pe Don, în dreptul staniţei Bataiscaia, în primăvara-vara lui 1918 (Botău 1931, p.18), Profesorul orăviţean M. Petricoane-Drugărin îşi aminteşte Paştele din 1918, petrecute la Kiev în tabăra voluntarilor bănăţeni şi ardeleni (Petricoane-Drugărin 1937, p.12). Deşi publicate într-o revistă mică, deşi aparţin în fond celor „obişnuiţi”, textele invocate mai sus se constituie în documente extrem de dense nu numai pentru evenimentele evocate, dar şi pentru istoria mentalităţilor, a sensibilităţilor vremii. Ele se datorează unor oameni care, întorşi la existenţa „măruntă”, au totuşi conştiinţa că nu doar au asistat, ci chiar au participat, au fost creatori de istorie.

A mărturisi, a participa la construcţia unei conştiinţe istorice, care la rândul ei alimentează sentimentul istoric (Bocşan, Leu 1988, p.13) este un puternic motiv pentru a scrie. Gh. Neamţu din Caransebeş face o demonstraţie în acest sens, printr-o carte mereu citată, indispensabilă oricărei retrospective interesate de război şi Unire, „*Activitatea Consiliului Naţional Român din Caransebeş. Noiembrie 1918–august 1919. Amintiri şi documente*”, 1927. Ca şi prima lucrare a lui P. Nemoianu, aceasta se situează – cum menţionează şi titlul – în punctul de suprapunere al istoriografiei cu memorialistica. Sunt utilizate nu doar amintirile personale – autorul a fost în permanenţă situat în centrul evenimentelor de unde avea o rază vizuală întinsă şi clară –, ci şi documente aflate în arhiva sa. Această manieră de a include documente în cuprinsul textului memorialistic pentru

a susţine, pentru a întări, pentru a dovedi se va menţine, începe chiar să constituie o tradiţie bănăţeană.

Scriind, cei mai mulţi memorialişti nu povestesc doar întâmplările personale, ci vorbesc în numele tovarăşilor de front, de prizonierat, al voluntarilor, militanţilor pentru Unire. Tocmai această convingere îi face să-şi înţeleagă efortul ca o datorie, pe care şi-o asumă şi la a cărei împlinire îndeamnă şi pe alţii. Şi totuşi, oricât ar vorbi şi ar spune unul sau altul din memorialişti, locuri goale continuă să rămână, trebuie umplute mereu. Scrisul se regenerează. P. Nemoianu este primul care exprimă o astfel de convingere: „*Nu numai eu, dar cred că nimeni nu ar fi în stare să cuprindă în cadrele unei conferinţe, şi nici chiar în volume, tot ceea ce s-a petrecut în sufletele cât şi acţiunile noastre în aceşti ani. Căci, să mă credeţi, că cei patru ani cari au format obiectul desvoltării mele de astăzi, nu au fost patru ani obişnuiţi din viaţa unui om, ci au fost o viaţă întreagă, cu epizoade din cele mai variate, în formă şi proporţii cu cari nu erau deprinse firea şi educaţia unui popor trăit într-o sclavie atât de îndelungată ca noi. Ar trebui ca, cei cari am luat parte la aceste evenimente, să contribuim fiecare cu crâmpeie din sufletul şi viaţa sa, şi numai apoi, să credem că am lăsat un tablou fidel al avântului generaţiei de astăzi*." (Nemoianu 1921, p. 31.)

Amintirea, pomenirea este o datorie pioasă şi faţă de cei care nu mai sunt, faţă de cei căzuţi departe. Că acest punct de vedere aparţine unui preot nu poate fi surprinzător: *„Acele clipe de groază petrecute şi descrise aici aşa, pe scurt, de mulţi vor fi date uitării. Eu unul însă nicicând nu voi uita suferinţele îndurate în primăvara anului 1918 în oraşul Rostov şi jur, ci an de an apropriindu-mă de sărbătoarea Învierii Domnului, re-împrospătând în memorie acele clipe de duioşie îmi voi aduce aminte de fraţii mei de suferinţă, cari uitaţi şi de cei de acasă şi neluaţi în seamă nici de cei de acolo, îşi dorm somnul dulce al veciniciei pe câmpiile îndepărtate ale Rusiei sovietice."* (Botău 1931, p.18). Se confirmă aici atitudinea cuprinsă în vechile

însemnări pe cărţi din Banat, că moartea nu se întâmplă decât atunci când se instalează uitarea, când cel „plecat” nu mai este pomenit. Memorialistica poate avea deci şi o astfel de funcţiune.

Chiar dacă împrejurări de neocolit impun întreruperea unei povestiri, ea trebuie să fie doar temporară. Etica memorialisticii şi datoria faţă de cei care nu mai sunt impun continuarea îndată ce se iveşte ocazia: „*Dar firul povestirilor noastre trebuind să-l întrerupem aici, mulţumim Celui de sus, Cel ce ne-a cârmuit paşii şi faptele noastre şi care, pe deasupra, ne-a învrednicit nu numai de a le supravieţui dar ne-a acordat şi răgazul de a le aşterne pe hârtie. Cunoscând bunătatea lui fără margini, îndrăznim să-i solicităm răgaz şi binecuvântare şi pentru a putea încheia această poveste care nu este a noastră, a câtorva ci a unui neam întreg care necontenit a crescut şi cred în trânsul”* (Nemoianu 1933, p. 112).

Cu atât mai mult, obligaţia scrierii – în sine antidot al uitării – revine celor care au avut prilejul de a fi în centrul evenimentelor cum a fost de pildă C. Brediceanu. Îşi împlineşte obligaţia, convins că în memoriile sale nu este vorba numai de persoana sa, ci de mult mai mult, de istoria însăşi, altfel el este un pretext, un produs al jocului: *„Toată generaţia noastră „de trecere”, de la dominaţiunea habsburgică la libertatea şi unitatea naţională de astăzi, a trăit epoca cea mai interesantă a neamului românesc. Puţin însă au ajuns, în cursul acelor ani, în situaţiuni atât de variate, ca şi mine, cu întâmplări şi coincidenţe atât de ciudate. Multe din peripeţiile vieţii mele se datoresc vremilor”* (Brediceanu, 1935, p. 20).

Există cazuri în care curiozitatea intelectualului, a omului instruit, a celui care „ştie să vadă” îl determină să caute un punct avantajos de observaţie, chiar dacă era primejdios. De pildă, C. Grofşorean, cunoscut sociolog bănăţean, a participat la război ca ofiţer de artilerie în regimentul 21, tocmai într-un sector foarte expus, platoul Doberdo. Conştient că asistă la un cataclism mondial fără precedent, care merită, trebuie descris, îşi face însemnări zilnice. Nu vrea să piardă nimic, aşa încât, cu

toate că se nimerise în concediu în zilele prăbuşirii imperiale, se întoarce ca să vadă finalul: *„Semnificativă este atitudinea mea idioată în septembre 1918 când obţinând un concediu reglementar de vreo 20 zile am făcut un voiaj la München–Berlin–Hamburg. În Berlin mă prinde vestea dezarmării Bulgarilor. Având încă câteva zile libere mă grăbesc la tata, la Lugoj. Situaţia istorică se limpezeşte. Cataclisma inevitabilă. Şi în loc să-mi prelungesc concediul plec îndărăt la unitatea mea vroind să văd dezastrul armatei austro-ungare după ce luasăm parte şi la înaintările ei victorioase. Curiositatea îmi era mai puternică ca cumpănirea pericolului. Reîntorcându-mă la front am luat parte la bătălia ultimă de la Piave (...) Şi azi mă miră că am scăpat"* (Grofşorean, 1932, p. 39).

O trecere în revistă, foarte interesantă, a motivelor care determină memorialistica, într-un anume mediu şi într-o anume epocă, o face M. Gropşianu, rezervând explicaţiei o parte destul de însemnată din textul său. Ce l-a făcut pe cunoscutul jurist, la începutul anilor 30, să povestească tuturor cele petrecute în toamna lui 1918 la Oraviţa, orăşel montanistic din sudul Banatului? Întâi s-a decis să scrie dintr-o frustrare: Banatului nu i se recunosc meritele! S-au găsit chiar unii să spună că n-ar fi făcut mai nimic pentru Unire, I. Clopoţel de pildă, modest publicist ardelean, lasă să se înţeleagă M. Gropşianu. Într-o broşură, acesta îndrăzneşte să minimalizeze provincia care a suferit cel mai mult, care a sosit ultima în statul român unificat, după ce suportase ocupaţia străină. De altfel, Ardealul şi ardelenii au fost întotdeauna tentaţi să scoboare Banatul, ba chiar să-l scoată din istoria naţională, supralicitează autorul. Desigur, a existat o oarecare asprime, de multă vreme, între liderii celor două provincii, care pe vremuri găsiseră căi diferite pentru politica naţională din imperiu, întemeind chiar două partide distincte*, cu diferenţe de tactică şi de program etc. La urma-urmei, ardelenii, cel puţin cei din părţile Aradului, au, faţă

* Partidul Naţional Român din Ungaria, Partidul Naţional Român din Transilvania.

de bănăţeni, ce să-şi reproşeze. De pildă când s-au plâns la Ştefan Cicio-Pop că sârbii împiedică delegaţii lor să participe la adunarea de la Alba-Iulia, acesta n-a găsit nimic mai potrivit decât să-i promită comandantului sârb de la Timişoara că nu va permite agitaţii în Banat şi deci poate să-i lase în drumul lor. Iar Banatul era ocupat şi românii se cam săturaseră să suporte fără reacţie trupe străine. *„Las-că n-a făcut-o. Dumnezeu să-l odihnească”,* strecoară supărat M. Gropşianu. Într-un cuvânt, lucrurile au o istorie care şi ea trebuie scrisă şi în orice caz atitudinea lui M. Gropşianu venea pe un orizont de aşteptare care mocnea în Banat. La început a fost solicitat să scrie, pe această temă, doar pentru un ziar bănăţean. Apoi şi-a dat seama că lucrurile sunt cu mult mai grave şi deci trebuie să scrie în amănunt şi cu accentele cuvenite. La Oraviţa s-au întâmplat lucruri care au premers pur şi simplu Alba-Iulia! I-au luat-o înainte! Dovezile sunt în memoria celor de atunci, care încă mai trăiau şi totuşi, în ciuda prezenţei atâtora, se găsesc, iată, unii, să nege rolul Oraviţei în împrejurări decisive:

„Mă invită domnul Prefect Dongorozi de la Oraviţa să scriu un articolaş pentru revista „Vatra Banatului". Mulţumindu-i pentru atenţie, mă execut. I-ar fi mai plăcut să fixez „ceva” din zilele revoluţiei noastre, cu tot dramatismul ei.

Da, în adevăr, Revoluţia Caraşului, pornise cu simptome de dramă, a decurs în criteriile unei melo-drame, s-a sfârşit însă cu finalul din Faust: ”condamnată, condamnată!”

Aşa este! Ca toate marile dar modestele fapte ale bănăţenilor, şi revoluţia din Oraviţa-Caraş, cea de la 1918, a fost condamnată cu scoaterea ei din capitolele istoriei contimporane româneşti. Aşa a voit-o „iubitorul” nostru frate ardelean istoriograful Domnul Clopoţel, spunând în cartea sa intitulată „Revoluţia Ardealului", că în Banat nu a fost nimic ce ar însemna unei mişcări mai de seamă în viaţa naţională din anul Mare 1918. De Oraviţa nici pomină, Oraviţa e bună pentru alegeri şi fiefuri de politicianism. Restul ce mai interesează? (Gropşianu 1935, 31)

Banatul este minimalizat şi nu doar în privinţa rolului avut la Unire, ci în general, acum, în ţara întregită! Unii, din afară, au observat şi ei acest lucru şi se miră chiar de tăcerea bănăţenilor. Tot unii ardeleni sunt mai gălăgioşi în a denigra, vor să-şi aroge singuri meritele Unirii. Evident, era vorba de o exagerare, dar M. Gropşianu credea cu tărie în ea. A simţit cum stau lucrurile chiar la început, pe când mergeau alături de episcopul Miron Cristea spre Alba-Iulia: *„Dar chinurile noastre pe la gările timişorene, spre Arad şi toate peripeţiile prin care am trecut au fost adânc simţite şi le-a îndurat alături de noi şi P. S. S. Miron Cristea Episcopul Caransebeşului, avându-ne de adjutanţi cu dr. Ilie Gropşianu, Buna, şi dr. Gherguţă. până la Alba-Iulia. În drum P. S. S. ne citea cuvântarea a Marelui Prasnic al Unirii. La Arad gărzile vestite nu erau nici unde. Oraşul gol de Români, par-că îi înghiţise pământul. Ce deosebire la noi în Oraviţa?! Dar încheiem: Dintre toate provinciile Româneşti, asupra Banatului se lasă mai afundată tăcerea. Scrie Profesorul univer(sitar) I. Simionescu. Chiar glasul Bănăţenilor nu se prea aude, deşi ei ar avea multe de spus asupra frumuseţii pământului ce-l locuiesc. Şi mai ales asupra oamenilor de seamă ai lor retraşi din viaţa publică. Ardealul mai gălăgios mereu atrage atenţia asupră-i, ameninţă cu revoluţia tainică de la Alba-Iulia etc. mai şi face patentă monopol din zămislirea şi înfăptuirea, „idealului”. Ce este acest joc frivol şi lipsit de curajul bărbatului cu fumuri de Mesianism? decât un moral insanit politic şi asta până când? Exact ca în comediile lui Aristofanes. Banatul izolat se mândreşte cu vorba, „Banatu-i fruncea”, şi se ascunde din calea tuturora. De vină ar fi conducătorii Banatului (nu demagogii de astăzi plus zerările) şi dacă poporul bănăţean cuminte nu i-ar nesocoti pe cei adevăraţi. Astăzi cine bate la tălpi Banatul? Priviţi şi vă ruşinaţi”.* (Ibidem)

Totuşi – admite – este exagerat să se afirme că exclusiv ardelenii, unii ardeleni – pentru că ardelean era şi O Goga, model de onestitate şi devotament naţional pentru memorialistul

orăviţean – ar fi vinovaţi pentru decrementa bănăţeană. Sunt şi alţii, se ştie bine cine sunt, se poate face, chiar face, un portret colectiv. Clasa politică incapabilă, profitorii de tot felul, noii îmbogăţiţi, trepăduşi ieşiţi nu se ştie de unde, dar foarte rapaci, asemănători celor pe care îi zugrăveşte Papini înghesuiţi în jurul crucii Mântuitorului: *„Eu unul nu cer graţie decât de la Bunul Dumnezeu, dar făcând analiza trecutului în cântărire cu a prezentului pot mărturisi, că toţii laolaltă, ori de unde ar fi, meschinărie şi circ au făcut din acest Banat falnic de odinioară. Şi o spun drept învăţătură: Este o afurisenie ce se răsbună din „viţă în viţă", ar trebui să înveţe odată plebeia prea desmerdată când îşi părăseşte păstorii, care îşi cunosc oile pe nume, pleacă după haimanale şi secături, nu întreabă ce sunt la ei acasă?! Blestem pe capul acelora cari nepregătiţi, crezând că fac democraţie la un popor libertin, cu demagogie au despărţit cartea de plug, au pus în scenă lupta de clasă. Este şi aceia adevărat că prea mulţi poltroni şi figuri de aventură s-au cocoţat la conducere. Semidocţii şi autodidacţii, dascălii fără şcoală sau numai cu abecedar, advocaţii fără clienţi, şi ridicaţi ca jurişti, medicii însăşi pacienţi, ni-e sunt cârmacii ursitelor şi piloţii zilelor noastre. Şi ţara chinuită de suferinţi pe vârful Golgotei, suspină de pe Cruce răstignită: „Împărţit-au hainele mele loruşi, şi pentru cămaşa mea sorţi au aruncat". (...)*

Iar în spatele trufaşilor „stâlpi ai societăţii" droaia de trepăduşi puşi pe jaf, de borfaşi, de haimanale spurcate la vorbă, de orbeţi plângăcioşi, de nemâncaţi sdrenţăroşi, drojdia hămesită ce mănâncă pe sub mese şi mârâie printre picioarele celor ce nu-i întind o îmbucătură sau un brânci. Linguşirea în sus, vânătoarea de scârboasa populaţie în jos, iată nota vremii. La datorie şi post nu este nimeni”. (Ibidem, p.33)

Cu alte cuvinte, criza este una generală, a cuprins întreaga societate românească. Banatul însă cunoaşte forme specifice. De pildă, ceea ce – crede autorul – sperau mulţi atunci când s-au dus la Alba-Iulia, şi anume românizarea oraşelor – un semn de vigoare şi de „*imperialitate naţională*”, cu atât mai

mult la oraşele de graniţă – e un eşec. Mai mult, în comparaţie cu ce a fost odată – la nivelul elitei – s-a regresat mult. Elita oraşelor „*eram noi, românii…*”. Imaginea unui Banat românesc este mai viguroasă la timpul trecut. Au ajuns contemporanii să se întoarcă în acele vremuri pentru a întrezări vigoarea românească a provinciei: „*Banatul era o oglindă strălucită a vredniciei Româneşti, a hărniciei şi priceperii pe întreg cuprinsul lui. Oraşele Timişoara, Lugojul, Caransebeşul, Oraviţa, apoi cele micuţe: Bocşa, Bozovici precum şi cele rămase la sârbi: Biserica-Albă, Vârşeţul, pulsau de vitalitate şi energie româ-neascămă. Da… pentru ea era sistem şi omenie în conducerea vieţii politice, sociale şi culturale. Politica o făcea cel care a învăţat-o. Se găsea fiecare la postul lui cu credinţă şi chemare. Aşa să fie şi acum*” (Ibidem, p.34). Este limpede că ceea ce regreta autorul memoriilor de la Oraviţa era vechea unitate politică pe care se întemeiase acţiunea naţională în timpul habsburgilor. Democraţia care diviza lucrurile îi pare că împarte şi slăbeşte energiile poporului, împotmoleşte. Există salvare însă, mijloace prin care vechea solidaritate atât de eficientă din trecut poate fi restaurată. Soluţia este propovăduită de O. Goga. Dacă nu va fi urmată şi speranţa aceasta se va prăbuşi în groapa politicianismu-lui: *„Concluzie: să vină dictatura omeniei, a muncii, a pregătirii şi a înţelepciunei. Aceste calităţi le avem. Sforarii greţoşi, sihastrii goi, şi făţarnici să fie ţintuiţi la stâlpul dreptei, dar nemiloasei judecăţi şi osândei, atunci Lumina Binefăcătoare va străluci nouă pe veci. Necruţător şi mai groaznic decât trăsnetele de pe Sinai, să fie promulgată porunca omeniei şi a muncii. „Totul pentru Patrie”, Şarlatanii sgomotoşi daţi pe faţă. Cei buni să se adune. Iată chemarea ceasului. Primăvară dulce, Banatul meu cel Dulce, cum Ţi-a apus frumuseţea. Ridică-Te, Înalţă-Te, cum ai fost şi vei fi binecuvântat cu Har şi Dar de la Sfânta Providenţă, care nu Te părăseşte, dacă şi Tu ai credinţă, Să avem ochi de văzut, Inimă de simţit. Cap de judecat şi Braţ de înfăptuit!"* (Ibidem).

Aşadar, şi o conjunctură politică atât de aspră, o convingere ca cea de mai sus pot determina un scris memorialistic! Epoca începea să-şi trăiască acut criza şi reflectarea acestei stări se întâmplă în toate, în scrisul memorialistic inclusiv. Tot mai frecvente sunt invocate personalităţile care se pronunţaseră în acest sens, O. Goga mai ales (cel puţin în Banat), pentru că el avea un trecut în mişcarea naţională din perioada austro-ungară, fusese implicat cu mult curaj, total, în timpul războiului, era cunoscut în taberele de voluntari la a căror organizare luase parte, aşa încât nu este de mirare prestigiul pe care l-a dobândit şi că a fost urmat. În acelaşi sens se înscrie poziţionarea lui P. Nemoianu şi, cum se va vedea, a lui N. Ilieşiu. Pe măsură ce în Europa se instaurau regimuri totalitare, pe măsură ce România şi teritorialitatea sa erau contestate de către state revanşarde, având, fără excepţie, regimuri totalitare – Ungaria, Bulgaria, URSS - asociate, mai devreme sau mai târziu, temporar sau definitiv cu Italia şi Germania, în societatea românească din Banat inclusiv, cum se vede mai sus, începea să-şi facă loc mentalitatea de cetate asediată şi ideea fatală democraţiei, că numai un stat organizat în acelaşi fel cu al adversarului – un singur popor, o singură voinţă - poate să facă faţă agresiunii inevitabile. Rememorarea celor petrecute în război şi la capătul său avea menirea să întărească convingerea în forţele proprii, convingerea că doar în interiorul său un popor poate găsi puterea de a rezista şi că refacerea vechii unităţii, fie şi sub o mână forte, devine obligatorie, condiţionează existenţa statului. Caracterul propagandistic creşte, pe măsură ce frontierele sunt ameninţate, limbajul memorialistic se înăspreşte, accente xenofobe şi antisemite pot fi depistate cu uşurinţă. Indivizii încep iarăşi să se piardă în „mase”. Chiar şi construcţia memorialistică în sine ia un caracter colectiv. N. Ilieşiu, de pildă, nu-şi scrie propriile memorii, dar apelează la memoria participanţilor direcţi la război şi la Unire din toate satele şi oraşele provinciei, antrenându-i într-un efort colectiv, el însuşi o solidarizare cu caracter naţional. Istoria urmează să fie scrisă

pe baza documentelor furnizate de mulţimi! Exista deci şi un scop al memorialisticii ce trebuie căutat în pedagogia naţională. Scrierile care rezultă aveau, pe de o parte, semnificaţie personală, atestând participări şi deci merite personale care se doreau puse în evidenţă, dar, pe de altă parte, ofereau şi ocazia implicării în dezbaterea privind locul României şi al românilor în Europa postbelică. Redeschiderea dosarului primului război mondial şi a problematicii Unirii produce consecinţe şi în acest plan. Participanţii încep să depună mărturii, convinşi că folosesc cauzei naţionale. Nu toţi o fac din proprie iniţiativă. Unii, mai ales „cei simpli", „oamenii de rând", au nevoie de un impuls exterior, nu se socotesc demni de a scrie istorie, nu se socotesc importanţi – ce ar avea de spus nişte foşti soldaţi, ţărani în fond, reveniţi la lucrul pământului? Soluţia o găseşte N. Ilieşiu. El alcătuieşte un chestionar difuzat în localităţile Banatului, pe mai multe canale, în care cerea răspunsuri de la toţi cei ce ştiau ceva. Mai întâi însă a trimis un simplu apel, care n-a găsit ecoul scontat:

„*Stimate Domn,*

Încă în luna Iunie 1934, am făcut următorul apel:

Intenţionez să prezint în lumina adevărului Banatul, în anul 1918. Acest an, cu frământările lui din toamnă, când au căzut mulţi fii de ai noştri ucişi de furia foştilor asupritori, – a fost încoronat cu măreaţa adunare de la Alba-Iulia.

Mă adresez deci tuturor intelectualilor din Banat: preoţi, învăţători, notari, ţărani, cărturari să binevoiască a-mi trimite un cuprinzător istoric al comunei, în anul 1918. Care a fost spiritul populaţiei în anul 1918? Cum era pregătit poporul pentru marele eveniment? Diferite manifestaţiuni ale comunei. Un tablou despre morţii comunei în războiul din 1914-1918. Cum s-a manifestat entuziasmul Românilor, veniţi acasă de pe front, în toamna anului 1918? Ce au făcut trupele gardiste maghiare cu populaţia românească a comunei? Evenimentele întâmplate în comună sub ocupaţia sârbească. Cu un cuvânt,

tot ce poate fi interesant şi adevărat, din evenimentele anului de mântuire a poporului românesc bănăţean. Se va cerceta archiva Primăriei şi se vor trimite copii de pe actele importante din 1918. Nu mă îndoiesc, că în această strădanie a mea voiu fi sprijinit de toţi aceia cărora m-am adresat. Timpul trece, noi îmbătrânim, iar evenimentele de acum 16 ani încep să se uite. Tocmai pentru aceasta vrem să le fixăm pentru posteritate, aşa cum au fost şi să dovedim că noi, Românii din Banat, ne-am adus din belşug şi tributul de sânge pentru înfăptuirea României de azi. Toate aceste date, rog să se trimită pe adresa: Dr. Nicolae Ilieşiu, profesor de istorie la liceul C.D.Loga, Timişoara (Acest apel s-a trimis tuturor preoţilor, învăţătorilor, notarilor, fruntaşilor comunelor din Banat, Timişoara, luna aprilie 1934)".

Totuşi, după acest apel, răspunsurile nu au fost pe măsura aşteptărilor. Mulţi n-au răspuns, alţii au dat răspunsuri scurte, cu „da" şi „nu", inutilizabile. În august 1935 revine lansând chestionarul cu 14 întrebări. Prima se referea la istoricul localităţii, de la prima atestare până la zi. Răspunsurile sunt dezamăgitoare, sunt vagi, imprecise. Istoria locală nu era cunoscută! Următoarea întrebare se referă la viaţa politică, economică şi culturală până la 1918. Răspunsurile sunt mai numeroase şi mai precise. Aflăm când s-a înfiinţat o fanfară, un cor, alte societăţi, cooperative, bănci, la ce ziare se făceau abonamente etc. De la a treia întrebare începe setul rezervat războiului şi Unirii. Le vom reproduce, pentru că este cu siguranţă o întreprindere extrem de meritorie. Astfel s-au adunat informaţii din sute şi sute de localităţi, mari sau mici, şi au fost implicaţi sute şi sute de oameni care au răspuns:

3. Cum s-au purtat autorităţile maghiare cu populaţia în timpul războiului (1914-1918)? Cine a fost internat, pus sub pază politică, şicanat? cu numele, data de când până când, cine a fost trădător al românismului? rechiziţiile făcute etc. (se va trimite copia unui act de punere sub pază politică, internare).

4. Cum s-a manifestat entuziasmul românilor veniţi acasă de pe front în toamna anului 1918? (La cine s-au făcut spargeri, devastări, jafuri, omoruri, cu numele şi amănunţit).

5. Cine a fost voluntar în armata română? (Cum a trecut la români?) Cine a fost voluntar în Italia, Rusia? (Împrejurările la cari au ajuns voluntari şi faptele pe cari numiţii le cred demne de relevat. Vor fi rugaţi numiţii să scrie memoriile lor).

6. S-a înfiinţat în comună garda naţională română? Cine a fost comandantul? Din câte persoane (cu numele) s-a compus garda şi cât timp a funcţionat? (Se va trimite copie de pe actele gărzii şi amintiri scrise luate de la comandant ori alţi membri ai gărzii).

7. Ungurii n-au înfiinţat garda lor maghiară? Dacă da, cum s-a purtat această gardă, cât a stat în comună, pe cine a maltratat sau ucis (cu numele)? Sau dacă n-au avut gardă, n-au fost trimise trupe maghiare dintr-un oraş învecinat, să ucidă pe români?

8. Cine a luat parte la adunarea de la 1 Dec(embrie) 1918 de la Alba-Iulia? (Se va spune cu numele şi peripeţiile prin cari au trecut delegaţii). Dacă n-a luat parte nimeni, se va pune motivul de ce n-au putut merge.

9. Cum s-a făcut retragerea autorităţilor maghiare (notar, jandarmi, primpretor, etc.) şi introducerea stăpânirii româneşti?

10. Ocupaţiunea sârbească de când şi până când a ţinut? Cum s-au purtat Sârbii în comună? (Bătăi, rechiziţii, brutalităţi, internări, deportări etc.)

11. Morţii din războiul din 1914-1918 (un tablou despre cei căzuţi în front, spitaluri ori morţi acasă în urma rănilor din războiu). Se va da un tablou cu regimentul unde a servit, frontul unde a căzut şi gradul avut în armată.

12. Au eroii căzuţi în războiu monument în comună? Cine l-a ridicat, când , pe ce cheltuială şi care e inscripţia de pe monument? Cine se îngrijeşte de ţinerea în bună stare a monumentului?

13. În lucrarea prof. Dr. N. Ilieşiu, asupra istoricului în 1918, ce clişeie crezi că ar trebui puse din comuna Dv? (Bărbaţi eminenţi cari s-au distins pe teren naţional cultural-politic din comună, edificii, coruri, fanfare cari au merit pentru comună, monumente etc.)

14. Alte evenimente, cari sunt demne de amintit".

Răspunsurile au fost numeroase şi mai complete, e drept că şi întrebările deschise sunt completate cu sugestii. Transmiterea datelor a fost însă de durată. Unele au ajuns chiar şi în vremea războiului. Frecvenţa cea mai mare se înregistrează în anii 1938-1939. Se adună un material uriaş. Din păcate, pentru localităţile vechilor judeţe Timiş-Torontal şi Caraş nu se mai păstrează decât prelucrarea lui N. Ilieşiu, dar pentru Severin s-au păstrat 220 de dosare, cuprinzând răspunsurile din tot atâtea localităţi, în original. Completarea chestionarelor, cu excepţia tabelelor celor căzuţi, care s-au făcut la primărie sau la biserică pe date oficiale, s-a bazat pe memoria celor implicaţi sau a martorilor oculari. Documentele copiate şi trimise sunt foarte rare şi neînsemnate. Acestora li s-au ataşat şi coli scrise de mână, cuprinzând relatările diferiţilor locuitori care povestesc ce au văzut sau ce au făcut atunci. Toate sunt acum incluse corpusului memorialistic bănăţean şi cuprind, alăturate, peste 400 de pagini. În orice caz, este vorba de operaţiunea cu cea mai mare extensie şi care permite cartarea exactă a celor întâmplate din toamna anului 1918 până în vara lui 1919. Multe dintre aceste răspunsuri conservă o demagogie deprinsă din presă şi, probabil, din discursurile rostite la serbările şcolare de preoţi şi învăţători. S-a creat astfel un limbaj de lemn uşor de recunoscut. Nu lipsesc accentele antisemite, deşi nu sunt foarte frecvente. Într-un cuvânt, prin documentaţia atrasă, acum se pot reconstitui nu numai întâmplările trecute, dar şi

trăsăturile epocii în care s-a scris. Toate – şi cele prelucrate de N. Ilieşiu, şi cele neatinse, păstrate în original – au rămas ani de zile, decenii, în manuscris, exceptând câteva citări „pe alese”, deşi era atâta nevoie de documente şi se şi aflau într-o colecţie muzeală. Abia în ultimul timp au fost utilizate intens şi sistematic (Leu, Albert, 1995, p.19-131; C. Albert, 2002, p.148-151), dar reproducerea integrală se va face în corpusul memorialistic bănăţean, unde ocupă spaţiul unui volum întreg.

După schimbările impuse de al doilea război mondial, care au adus ţara sub un regim totalitar incomparabil mai aspru decât toate cele de până atunci, memorialistica dedicată primului război mondial şi Unirii n-a mai putut ieşi la suprafaţă decât cu multe precauţii şi numai dacă respecta anumite canoane. Cele mai multe manuscrise au rămas nepublicate. Nici reeditări ale unor lucrări mai vechi, necesare, nu s-au făcut. Restricţiile erau generale, dar mai aspre în cazul acestor teme decât al altora. Problema Basarabiei înăsprea lucrurile şi soluţia cea mai des utilizată de regim, pentru ceea ce nu voia să audă, era pur şi simplu interdicţia. Forţările în interpretare, „uitările” erau atât de frecvente, încât nu se poate vorbi de texte istoriografice inteligibile decât până spre anul aniversării unei jumătăţi de secol. Tema, fireşte, continua să intereseze, dar mai degrabă pe cei care au participat decât pe cei ce studiau. În această epocă aspră s-au realizat manuscrise cuprinzătoare, unele de sute de pagini, fără speranţa de a fi publicate. Totuşi, cei care se dedicau unui asemenea efort epuizant o făceau motivat. Ştiau că acum, mai mult ca oricând, trebuiau să salveze ceea ce cuprindea memoria lor. Informaţia trebuia salvată. Mulţi din cei ce scriau tocmai ieşiseră din puşcării. Era nevoie deci de un motiv puternic.

De ce a scris şi cum a scris motivează memorialistul cu cel mai întins manuscris cunoscut până acum în Banat, Pavel Jumanca din Caransebeş. Era unul din cei care trecuseră prin puşcăria comunistă. Memoriile sale nu se referă exclusiv la război şi la Unire, ci la întreaga sa viaţă, dar acestor două episoade le dedică o mare parte din efort. Mai mult ca sigur, manuscrisul

său este o replică la variantele „oficiale” cultivate cu mijloacele propagandei şi înainte, şi după cel de-al doilea război mondial, fiindcă, în ciuda marii diferenţe de regim politic, cele două epoci au şi o linie de continuitate, iar cele două variante istoriografice au, la rândul lor, suprapuneri. Despre ostilitatea sau indiferenţa pe care unii refugiaţi bănăţeni le-au întâmpinat la trecerea în România nu s-a vorbit. Dimpotrivă, totul părea o fericită întâlnire, o trecere care odată săvârşită punea capăt suferinţelor. Nu peste tot şi nu întotdeauna a fost aşa, dar acest lucru a fost trecut sub tăcere. Nici despre marea bătălie pentru ciolan de după Unire nu s-a vorbit, deşi localnicii au suportat-o foarte greu. În manuscrisele rămase ea devine o temă de neocolit. Cum să se publice astfel de lucruri? Nici despre luptele fratricide care au divizat societatea vechilor comunităţi atât de solidare înainte, când era un singur inamic cunoscut tuturor, nu s-a scris mult. Sunt şi altele care, se remarcă uşor la lectură, pot fi inventariate. Oameni ca P. Jumanca aveau adevărul lor şi doreau să-l facă cunoscut, să-l lase urmaşilor. Au mai trecut ei prin timpuri ce păreau fără speranţă şi iată că au fost depăşite. Tocmai despre aşa ceva simţeau nevoia să scrie! În subsidiar, este închis în aceste scrieri îndemnul la rezistenţă.

De fapt există două mari categorii de texte memorialistice de după al doilea război mondial. Cele care încalcă canonul oficial şi cele care îl respectă. Primele au fost scrise din proprie iniţiativă, chiar dacă uneori a fost nevoie de acel îndemn iniţial din partea vreunui membru al familiei, vreunui prieten etc. Au rămas în familie, după care fiecare şi-a urmat destinul, cel mai adesea ajungând şi ele în colecţii publice, arhive, muzee etc., dar nu au putut fi publicate multă vreme, deşi uneori se mai cita câte ceva. Mereu încălcau câte un canon, reguli pe care, fie catehismul naţionalist, fie cel comunist, fie cel al „corectitudinii politice” le impuneau cu severitate. Documentele de aceste dimensiuni, care au şi încărcătură sentimentală, subiectivism declarat, nu pot fi constrânse. Şi totuşi fără ele nu se poate!

Cele din a doua categorie sunt cele solicitate oficial. Sunt frecvente în preajma unor aniversări sau constituie rezultatul unor investigaţii instituţionale. Oamenii, păţiţi, preferau să scrie „oficial”, să ocolească, să omită. De vreme ce aceste texte urmau să fie arhivate de autorităţi, era clar că ele puteau, la urma urmelor, aduce şi belele. Din eşantionul păstrat de Muzeul Unirii de la Alba-Iulia, de pildă, multe fac parte din această categorie. Par mai degrabă nişte declaraţii luate la anchetă – şi într-adevăr mulţi din autori au fost anchetaţi odinioară şi întemniţaţi –, altele exultă fericirea instaurată în ţară odată cu regimul comunist, iar altele încearcă o echilibristică. Mai şi spun câte ceva, dar printre pasaje foarte conformiste. Evident, pentru cercetător, toate sunt interesante, toate au ceva important, fie pentru eveniment, fie pentru mentalitatea epocii în care au fost scrise. Mai fiecare aveau însă hibe, care le făceau de nepublicat integral. Atitudinea regimului – cu reflexul istoriografic de rigoare – se schimba atât de des, încât mereu erau manuscrise de nepublicat, dintr-un motiv sau altul, chiar dacă pentru cercetătorul profesionist erau îmbietoare. Desigur, între cele din această categorie existau diferenţe remarcabile. Unele erau cuprinzătoare, scrise cu talent literar, mai liber redactate, cum este de pildă mult citatul manuscris al lui P. Ugliş, o adevărată mină de aur pentru cei preocupaţi de istoria mişcării de voluntari (Ugliş I-II 1919). Altele, mai scurte, seci, cum am spus, erau mai degrabă nişte declaraţii sau procese verbale. Acestea nici nu prea încearcă să motiveze de ce au fost scrise. Pur şi simplu se înţelege că au fost cerute oficial şi oamenii au răspuns solicitării, nu sunt venite dintr-un impuls interior. Rar, foarte rar, s-a întâmplat suprapunerea celor două condiţii.

Iată însă de ce a scris Pavel Jumanca aproape 400 de pagini despre primul război mondial şi Unire tocmai în anii 1956-1958, ani pe care cei care i-au trăit şi-i amintesc ca foarte aspri. Deşi citatul este destul de lung şi pe alocuri cuprinde mici tentative de discurs pedagogic – autorul era el însuşi pedagog,

învăţător – merită reprodus integral fie şi pentru raritatea unor astfel de texte:

La îndemnul fiului meu Nuţu am început să scriu amintirile mele în ziua de 2 noiembrie 1956. Zile multe am stat de vorbă cu mine însumi, am retrăit vremile de altădată cu toate ale lor, bucurii şi necazuri, cu toată frământarea şi zbuciumul lor. M-am străduit să le redau cu toată sinceritatea aşa cum s-au petrecut dar le-am colorat mai frumos, mai viu ca să poată fi mai lesne înţelese după cum le-am putut desprinde din adâncurile sufletului şi cum s-au păstrat acolo în măcinarea vremilor ce au trecut. Au primit obişnuita haină în care îşi îmbracă, de obicei, bătrânii povestirile lor. Nu le-am putut scrie mai caligrafic, mai legibil. Ar fi trebuit să le copiez ceea ce n-am mai putut face. Le-am înregistrat aşa cum au năvălit la poarta sufletului meu şi am fost nevoit să le dau drumul în fugă, în goana în care s-au cerut eliberate. Nu ştiu dacă voi mai putea continua, cât şi cum voi mai putea scrie. La vârsta mea de acum, zilele, de bună seamă, sunt numărate. Medicul Dr. Virgil Budinţeanu spunea adeseori: „După ce omul trece de 60 de ani, fiecare an ce-l mai trăieşte e un dar al Domnului şi se cuvine să-i mulţumim de fiecare clipă”.

Şi câte n-aş avea să povestesc şi din viaţa socială de după Unire!

Am ajuns în România Mare. Câte şiruri de generaţii n-au murit cu dorul ei în suflet, câţi vrednici străbuni nu şi-au jertfit viaţa, câţi n-au îndurat cumplit martiriu! Şi cât de nevrednici ne-am dovedit noi, fericiţii care l-am ajuns! Câte jertfe n-a adus acest neam necăjit şi sărac în chiar pragul împlinirii, în războiul pentru desăvârşirea unităţii naţionale! Parcă toate vredniciile noastre s-au prăpădit, s-au acoperit cu pământul frământat în sudori şi sânge, îşi dorm somnul odihnei de veci sub pădurile de cruci de pe toate fronturile sau risipiţi pe toate plaiurile fără a avea măcar „la cap o cruce”. Se pare că au rămas numai răii şi inconştienţii care s-au îmbulzit, care au năvălit flămânzi şi hămesiţi ca lupii codrilor la marele

praznic naţional. În loc să se înfrăţească cu dragoste şi devotament la muncă încordată şi dezinteresată ca să refacă tot ce s-a prăpădit, fii României Mari, nepoţii şi strănepoţii iluştrilor străbuni de odinioară de pe ambele versante ale Carpaţilor, cuprinşi parcă de o fierbinţeală de nebunie au năvălit împingându-se strivindu-se unii pe alţii la blidele cele pline la bucăturile mai mari. Un fenomen ciudat s-a petrecut în chiar primele zile ale cimentării Unirii noastre. Parcă un vânt rău a adus miasme otrăvitoare de suflete. Tot naţionalismul a fost o spoială care s-a scuturat îndată ce vremile şi-au ajuns „plinirea lor" şi „visul" pentru care s-au jertfit generaţiile trecute, a ajuns o realitate. Eroii s-au stins în cumplitele încleştări ale războiului. Cei puţini, moderaţi şi cinstiţi care au mai rămas din cei vrednici de ieri, au fost înlăturaţi cu sălbăticie de obraznicii şi păcătoşii buni de gură cu măşti false pe obraz, îndrăzneţi şi fără scrupule, cu umeri tari şi cu piele groasă pe faţă. În existenţa tuturor vietăţilor pământului se dă un permanent război. Unde cad jertfă ca să beneficieze altele. Acest „proces" este mai pronunţat în viaţa omenească. S-au jertfit unii pentru un ideal pentru ca alţii să beneficieze de el. Şi împotriva acestui proces în zadar te-ai străduí. Vorbele miniştrilor sunt mai ascuţite, săgeţile lor mai otrăvite. Minciuna străbate mai lesne decât adevărul. Sănătatea nu este molipsitoare, ci boala. Şi omul cinstit este mai cu anevoie ascultat decât netrebnicul meşter de gură şi iscusit în grai. Omului cinstit îi rămâne doar mângâierea „datoriei împlinite", are ca singur for de judecată „conştiinţa sa proprie". Înlăturat de îmbulzeala netrebnicilor el continuă să trăiască în „obscenitatea anonimatului său", plângând, poate în tăcere, soarta mulţimii naive şi lesne încrezătoare, exploatată fără milă de mişeii hrăpăreţi cocoţaţi la conducere.

Caransebeşul hărţuit de neînţelegeri şi lupte între fraţi prăpăditoare de suflete n-a învăţat nimic din marea, istorica clipă a marelui război mondial, ci a continuat năvalnica luptă de căpătuială cu mai accentuată răutate şi mai pronunţat

egoism. Aceste păcătoase strădanii aş fi dorit să le scot la lumină în toată realitatea lor pentru ca să se dea istoriei înfăţişarea reală a faptelor săvârşite în clipele cele mari ale povestei neamului când toată suflarea românească se cădea să fie unită într-un gând şi într-o mărturisire. Este greu astăzi să-mi fac iluzii că le voi putea împlini. Poetul dorurilor noastre, Octavian Goga, spunea undeva: „Omul începe să-şi scrie memoriile atunci când nu mai are memorie". Eu am început să-mi scriu amintirile când puterile de muncă s-au redus simţitor când „apusul" este apropiat. Mă voi strădui totuşi să nu depun condeiul. Aş dori să fiu încă de folos obştei. O viaţă întreagă m-am străduit să fiu de folos semenilor mei, încerc să continui această operă aşa cum îmi vor îngădui slăbitele mele puteri. Numai bunul Dumnezeu poate şti până unde voi mai ajunge. Îi mulţumesc din tot sufletul că mi-a ajutat şi mi-a dat putere să înfăptuiesc ceea ce am făcut până acum.

Caransebeş, 10 iulie, 1958. (Jumanca, IV 1958, p.53-55)

Şi în cazul memoriilor lui P. Talpeş a fost nevoie de un îndemn, dar el venea de la un preot cunoscut pentru studiile sale istorice, părintele Gheorghe Cotoşman. Este evident că el a înţeles valoarea celor povestite, probabil ocazional, de P. Talpeş şi că toate acestea trebuie păstrate, prin urmare scrise. Era în anul care preceda aniversarea de jumătate de veac şi vorba părintelui, era şi voie să se scrie despre cele petrecute în acei ani:

„Aceste amintiri le aştern pe hârtie acum, la bătrâneţe, când, peste patru luni, voi împlini 72 de ani fiind îndemnat la scrierea lor de către preaonoratul Cotoşman de la Mitropolia Ortodoxă a Banatului, care auzind că am participat activ la evenimentele premergătoare şi cele din războiul de întregire şi făurire a României Mari, mi-a zis: „Scrieţi amănunţit tot ce aţi văzut şi păţit atât sub stăpânirea maghiară cât şi în timpul primului război mondial, să rămână urmă şi dovadă pentru generaţiile mai tinere căci anii trec azi-mâine nu mai sântem şi martorii oculari a marilor evenimente istorice care au dus la

unirea tuturor românilor, nu trebue să ducă cu ei în mormânt ceea ce au văzut şi păţit. Avem îndrumări şi de la Bucureşti să adunăm aceste amintiri de la cei care mai trăesc".

Cam astfel a sunat îndemnul căruia mă supun deşi n-am talent de scriitor, relatările mele având numai valoare documentară". (P. Talpeş 1967, p.1)

P. Talpeş n-a reuşit să se „conformeze". Era imposibil să spui adevărul şi să respecţi canoanele arhicunoscute nu doar istoricilor. Furat de condei, având şi talent de povestitor, pierde vigilenţa. Nu ocoleşte întâmplările din Basarabia, trebuie să spună ceva şi despre comportamentul ruşilor care din foşti aliaţi devin inamici odată ce s-au bolşevizat, un grav pericol pentru România. Îşi dă seama la un moment dat de avântul său, dar totuşi nu reneagă cele scrise până atunci, ci face un PS, pentru a spune că era diferenţă între soldaţii bolşevizaţi de la începutul revoluţiei din octombrie 1917 şi membrii de partid ostaşi sovietici contemporani. Între timp fuseseră educaţi în doctrina comunistă! Aşa să fie interpretat pasajul acela şi nu altfel! Din cele scrise este limpede, că deşi probabil chiar închisoare n-a făcut, omul a fost o victimă a regimului comunist, de vreme ce el, cu doctorat a fost disponibilizat din Procuratură în 1948, a rămas un an şi jumătate fără slujbă, ajunge apoi un mărunt contabil, până ce reuşeşte să ocupe un post de juris-consult la o întreprindere ce se ocupa cu exploatarea zăcămintelor de uraniu! Şi totuşi are curajul să spună în final un lucru care chiar şi în 1968 nu era prea bine să-l rosteşti cu voce tare, darămite să-l şi scrii. Spera încă să se întâmple cândva întregirea ţării. Cum se ştie, Basarabia, pe când scria, era ocupată de sovietici: „ *Şi mai doresc să trăiesc până voi vedea scumpa Românie ajunsă în culmea gloriei de pe acest glob şi reîntregită în hotarele ei naturale aşa cum am apucat-o în 1918 şi la a cărei înfăptuire am pus şi eu o modestă contribuţie cum rezultă din prezentele amintiri. Încheind mulţumesc preaonoratului părinte Cotoşman care m-a îndemnat să aştern pe hârtie cele de mai sus pentru a fi citite cândva de vreo persoană doritoare să scormonească arhivele vechi din perioada*

înfăptuirii României Mari şi actualei R.S. România, Mai, 1968…" (Talpeş 1968, p.45)

Aniversarea celor 50 de ani a stârnit mari speranţe. Era anul în care România refuzase să se alăture trupelor pactului de la Varşovia ce ocupaseră Cehoslovacia, entuziasmul popular era enorm. Cu puţine excepţii, românii sperau că se va produce, în sfârşit, marea ruptură, că ţara îşi începea drumul spre libertate. Tonul memorialisticii se resimte şi el. Se pronunţă cuvinte care până nu demult ar fi justificat condamnări cu închisoarea. Veteranii credeau că a sosit momentul să-şi expună amintirile. De fapt, chiar autorităţile încurajau o astfel de atitudine, limitat antisovietică. Evident, populaţia spera cu mult mai mult decât autorităţile erau dispuse să admită. Totuşi, 1918 devenise un moment de referinţă chiar şi pentru propaganda oficială. Aşa se face că mulţi din cei care tăcuseră până atunci începeau să vorbească, să redacteze texte. Unii erau aproape convinşi că este vorba despre o schimbare radicală, începutul ei, fireşte, alţii continuau să rămână prudenţi. Cu siguranţă însă, acel moment a fost benefic pentru crearea unei biblioteci manuscrise de memorialistică. Se putea spune acum de pildă că la Caransebeş un rol important în tot ce s-a petrecut la sfârşitul anului 1918 l-au avut tinerii, studenţii de la Institutul Teologic. Aşa ceva era de neimaginat cu puţin timp înainte. N. Linţia redactează un text care cuprinde destule lucruri neştiute încă sau rămase în confuzie, evidenţiind implicarea acestor studenţi, mulţi abia întorşi de pe fronturi. O face într-o izbucnire de bucurie care dă textului tonalităţi de discurs rostit la o adunare solemnă. Multe din clişeele exersate atâta vreme se regăsesc şi aici, dar, dincolo de ele, se simte curajul de a spune lucruri până atunci interzise. La mulţi autori aparţinând acestui „val" memo-rialistic se simte bucuria celui care nu mai spera să trăiască vremea când se putea iarăşi vorbi despre 1918. N. Linţia, ca toţi ceilalţi, simte nevoia să vorbească în numele celor care nu mai pot vorbi, al generaţiei sale:

"*Sărbătorirea semicentenarului Unirii de la Alba Iulia a dărâmat zăgazul care stăvilea amintirile acelor vremi, ca să se reverse tumultuos, purtând pe creasta valurilor spumegânde noianul de sentimente trăite atunci cu intensitatea tinereţii. Sub impulsul imensului val de însufleţire naţională din memorabilul an 1918 şi stăpânit de vraja acestei însufleţiri, scriu rândurile care urmează şi pe care le închin, cu pios omagiu, foştilor mei colegi de la Institutul pedagogic ort. rom. Din oraşul Caransebeş care n-au mai ajuns să le retrăiască şi să vadă preţuirea plină de recunoştinţă de care se bucură faptele lor, după 50 de ani, din partea generaţiei actuale. Le evoc aici drept mărturie pentru posteritate.*

Sântem o generaţie de sacrificiu sau, dintre toate, cea mai privilegiată?

Şi una şi alta. (Linţia 1968, f.1)

Sunt, evident, cuprinse în textul său şi două-trei măsuri de siguranţă strecurate din prudenţă. În fond, chiar „liberalizat", regimul rămânea unul comunist. Aşa se face că se mai strecoară câte o frază cu evident rol de acoperire: „*Noi am adus modesta noastră contribuţie la înfiriparea Unirii şi în cei 50 de ani de muncă am dat din plin tributul la întreţinerea ei. Cu aceiaşi caldă însufleţire am zidit o cărămidă şi la temelia celui mai măreţ monument al mândriei noastre naţionale, România Socialistă*" (Ibidem). Trebuie să spunem că discursul acesta era destinat a fi rostit în faţa tineretului din Caransebeş, după care textul, însoţit de un set de fotografii ale Gărzii Naţionale din oraş, avea să fie trimis la Muzeul Unirii din Alba-Iulia. El nu a fost publicat niciodată. De fapt curând veteranii aveau să înţeleagă tactica autorităţilor care permiteau să se rostească, să se scrie chiar anumite lucruri, dar nu să se şi publice. Manuscrisele ajungeau în arhive sau în colecţia de la Alba-Iulia, care devine, într-adevăr, între timp, un adevărat tezaur documentar. Chiar şi aşa, cei ce se devotaseră unionismului românesc erau dispuşi să-şi scrie memoriile, convinşi că fac un gest util, chiar dacă destinat unui viitor incert. Scriau pentru a-şi păstra speranţa. Nu se poate,

de pildă, ca un Victor Deleu, unul din liderii voluntarilor din tabăra de la Darniţa, care a suferit represiunea comunistă, să-şi fi imaginat că un text ca al profesorului orăviţean Mihai Petricoane-Drugărin, care povesteşte comportamentul barbar al gărzilor roşii pe Don, în timpul războiului civil din Rusia, acţiunile voluntarilor în Basarabia, poate să vadă lumina tiparului. Totuşi trimite o copie a manuscrisului la Muzeul Unirii, în acord cu urmaşii autorului, ca să se păstreze acolo. Un studiu al modului în care s-a constituit această impresionantă colecţie ar spune multe despre relaţia între conştiinţă şi memorie la români în deceniile regimului comunist.

„Alăturat vă trimit, în broşură dactilografiată, „Însemnările unui Voluntar român bănăţean" după manuscrisul fostului voluntar Mihai Petricoane Drugărin.

Originalul manuscrisului, intitulat „Însemnările unui director de liceu", care cuprinde şi activitatea lui Mihai Drugărin în calitate de director al liceului „General Dragalina" din Oraviţa, mai circulă printre bănăţenii din Bucureşti. Unul dintre ei, Caius Popescu care deţine manuscrisul de la familie, este în corespondenţă cu acesta pentru a obţine acordul ca manuscrisul, în original, să fie predat „Muzeului Unirii" din Alba-Iulia. Imediat ce acesta va fi obţinut, vom trimite şi originalul.

Cu cele mai distinse sentimente,

Ovidiu Deleu, Bucureşti

Nu toţi memorialiştii, cum am văzut deja, erau dispuşi să-şi trimită manuscrisele la Alba-Iulia. Alţii, ca P. Talpeş, au preferat Colecţia Mitropolitană a Banatului şi îndemnul de a scrie venise de aici. Poate că era vorba şi de ataşamentul pentru propria provincie şi pentru tezaurul ei memorialistic. Bănuim, nu se spune niciunde acest lucru. Cu siguranţă însă, în cazul lui Dimitrie Şiclovan, originar din Caransebeş, dar rezidând în Timişoara, motivul n-a putut fi doar acesta. Textul său are un titlu la care în mod sigur a deliberat îndelung şi care, totuşi, era

inadmisibil pentru un regim politic obişnuit să fixeze „linii” istoriografice „corecte”: „*Fragmente istorice. Contribuţia popoarelor subjugate din monarhia austro-ungară la destrămarea vulturului bicefal, despre pajura habsburgică. Ţiganiada de după Unirea din 1918, tablou sinoptic istoric*”. (Şicolvan, p. 1).

Manuscrisul a fost păstrat în familie, apoi, după revoluţia din decembrie 1989, donat unei colecţii timişorene. Motivul este limpede.

Sunt, cum am menţionat, şi texte care se vede clar că au fost solicitate. Se păstrează în colecţia de la Alba-Iulia. Deşi nu lipsesc atitudini subiective, personale, au o construcţie de declaraţie, de raport, au un aer oficial, mai sec şi sunt mult mai scurte. Întâmplările nu sunt povestite, ci mai degrabă este vorba de răspunsuri la întrebări puse dinainte, cronologia este clară, linia, în general, cea canonică mai ales în cazul liderilor social-democraţi. Cei mai mulţi făcuseră puşcărie nu cu multă vreme înainte, fuseseră consideraţi trădători ai cauzei clasei muncitoare. Acum răspund accentuând poziţionarea lor în acord cu noul catehism istoriografic românesc, atât de aspru în ceea ce priveşte „mişcarea muncitorească”, domeniul cel mai sensibil pentru regimul comunist din tot ceea ce însemna trecut. Era vremea în care comunismul românesc se străduia să îmbrace o haină croită în culorile naţionale. Toate aceste texte sunt – semnificativ – intitulate „Autobiografie”.

De pildă, Traian Novac: „*Autobiografie. Mă numesc Traian Novac, sunt născut în comuna Ticvaniu Mic, Raionul Oraviţa la 2 octombrie 1882. Am făcut 2 clase primare române, una în comuna Ticvaniul Mare, cealaltă în Reşiţa. Clasele 3 şi 4 în limba germană la Oraviţa. Clasele 1 şi 2 medie la Oraviţa în limba maghiară. Ca studii am urmat, de asemenea, 4 clase industriale la Mănăstirea Trapiştilor din Banyaluka – Bosnia-Jugoslavia, pe atunci Austria, unde am fost elev timp de 4 ani…. De aici am plecat la 1 mai 1894…”* (Novac 1968, p.1) Şi tot aşa, cronologic, scurt şi clar. Se observă şi reflexul celui anchetat pe acele timpuri, de a aduce mereu mărturii pentru cele

afirmate, fie cărţi deja publicate pe această temă, fie chiar persoane care mai trăiau.

Iosif Renoiu scrie şi el tot o *„Autobiografie": Subsemnatul Renoiu Iosif sânt născut în anul 1888, luna iulie, ziua 13 în comuna Bocşa Montană, Judeţul Caraş-Severin, în prezent oraşul Bocşa, strada Mihail Eminescu, nr. 9, din părinţi Dumitru şi Iuliana Renoiu*". (Renoiu 1968, p.1) După care, la fel, povesteşte întreaga viaţă, dar pe scurt, cronologic. Se simte şi în cazul său reflexul omului supus represiunilor

Ţăranul Petru Ghiocel, chiar dacă se află în faţa unui preot care îi cere să povestească ce a făcut şi ce a văzut la 1918, scrie pur şi simplu o „Declaraţie". În faţa autorităţilor de orice fel, oamenii se obişnuiseră nu să povestească, ci să declare. Sigur, era vorba şi de diferenţă de cultură, dar mai întâi de reflexul condiţionat al omului de la periferie, căruia i s-a pus înainte o foaie de hârtie şi un condei. Iată tot ce poate spune şi cum poate spune:

„DECLARAŢIA

La cererea preotului Traian Constantin,

Subsemnatul Petru Ghiocel de 87 de ani, ţăran agricultor din Sacu, nr. 34, declar că am însoţit pe preotul Aurel Spatan ca delegaţi ai obştei comunei Sacu la Marea Adunare naţională la Alba-Iulia în 1 decembrie 1918.

Preotul A. Spatan a primit prin 6-7 noiembrie 1918 înştiinţare de la fericitul episcop Miron al Caransebeşului să organizeze temeinic „Garda Naţionale" din bărbaţi români şi să se pregătească ca, în fruntea unei delegaţii, să meargă la o mare adunare naţională unde vom cere alipirea Banatului la România.

În 21 noiembrie 1918 la sărbătoarea – Intrarea în Biserică – preotul Aurel Spatan a chemat tot poporul satului la biserica şi acolo a cerut ca poporul să încredinţeze o delegaţie care să meargă la Alba-Iulia şi acele în ziua de 1 decembrie 1918 la Marea Adunare naţională se cerea ca Banatul şi Ardealul să se unească pe vecie cu România care este ţara mamă a noastră.

Populaţia satului, cu mare însufleţire şi în cântece patriotice a întocmit delegaţia.

Sosiţi în Alba-Iulia am prezentat la un comitet „Credin-ţionalul" nostru.

Pe o câmpie mare au fost peste o sută de mii de români care cântau neîncetat „Deşteaptă-te Române!", „Pe-al nostru steag e scris unire", „Trei culori cunosc pe lume" într-o însufleţire de nedescris, ca un singur glas au cerut „UNIREA BANATULUI ŞI ARDEALULUI LA ROMÂNIA".

După adunarea din câmpie am mers în biserica unde 2 vlădici au ţinut Evanghelia iar vlădica nostru, Miron a citit rugăciunea de mulţumire.

Astăzi, când mă gândesc la această adunare a toată suflarea românească, plâng de bucurie şi mulţumire că am putut fi acolo ca reprezentant al satului meu curat românesc.

Sacu, la 29 ianuarie 1967, Petru Ghiocel" (Ghiocel 1968, p.1)

Cele de mai sus sunt preliminariile unui studiu complex privind memorialistica română din Banat, care va fi posibil însă numai după ce travaliul restitutiv a parcurs câteva etape. Mai întâi trebuie parcurse arhivele străine care conţin documente referitoare la subiectul privind războiul şi Unirea. Acestea au rămas în afara spaţiului cercetat şi este evident că faptul a creat unul din marile goluri în cunoaşterea noastră istorică, până la urmă în cunoaşterea de sine ca popor. Restricţia era, până odinioară, politică, fiindcă presupunea plecarea din ţară a cercetătorului, dar era şi una materială. Acum conotaţia politică s-a pierdut, dar cea materială s-a înăsprit. Finanţarea este una din marile probleme. Instituţiile abilitate sunt populate, la nivel de decizie, cu oameni care nu cunosc problemele reale ale cercetării istorice, instalaţi trecător, pe criterii extraştiinţifice, ceea ce duce la umplerea listelor cu proiecte minore, irelevante.

Altă etapă este cea a depistării şi publicării memorialisticii şi producţiei documentare a partenerilor istorici. Numai după buna cunoaştere a memorialisticii sârbe, germane, maghiare şi a

arhivelor corespunzătoare se poate constitui o imagine nuanţată a trecutului studiat. Comparatismul are virtuţi, din păcate, atât de neglijate în regiunea est-central europeană.

Iată motivul pentru care numim cele de mai sus studiu preliminar asupra memorialisticii române din Banat privitoare la marele război şi la marea Unire.

Bibliografie

Albert, C. 2002, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1948),* Editura Modus P.H., Reşiţa.

Albu, P. f.a. *Evacuaria spre patrie*, manuscris.

Alexandrescu, V. *et al*. 1986 – 1987, *România în anii primului război mondial*, I-II, Editura Militară, Bucureşti.

Atanasiu, V. et al. 1979, *România în primul război mondial*, Editura Militară, Bucureşti.

Babeu, I. 1933, „Din peripeţiile subsemnatului şi a colegilor", în *Vasiova*, nr. 6-7.

Badiu, N. 1933-1934, „Aduceri aminte", în *Vasiova*, nr. 1-2, 5-8, 13-14, 15-18/1933; 10-12, 17-19, 20-24/1934.

Barbu, F. 2003, *Jurnal de adolescent. 1918-1920*, Editura Eurostampa, Timişoara.

Bârlea, E. 2004, *Perspectiva lumii rurale asupra primului război mondial*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca.

Băran, C. 1968, *Amintiri*, manuscris.

Bizerea, P. 1930, „Românii din Banatul sârbesc la Alba-Iulia. Amitiri din Vârşeţul de la 1918", în *Almanahul Banatului*, Timişoara.

Bocşan, N. Leu, V. 1988, *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania*, Editura „Dacia", Cluj-Napoca.

Bocşan N., Leu, v. 2008, *Memorialistica bănăţeană a Marelui Război şi a Marii Uniri*, I-V, manuscris.

Bocu, S. 2005, *Drumuri şi răscruci*, Editura Marineasa, Bucureşti.
Botău, D. 1931, „Amintiri din războiul mondial. Lupte crâncene în săptămâna Sf. Paşti”, în *Vasiova*, nr. 7-9.
Branişte, V. 1972, *Amintiri din închisoare (Însemnări contimporane şi autobiografice)*, Editura Minerva, Bucureşti.
Brediceanu, C. 1936, *Amintiri din viaţa mea*, Lugoj.
Buracu, I.C. 2007, *Amintiri*, Editura „Marineasa”, Timişoara.
Drugărin, M. 1937, „Paştile în Darniţa Kievului din Rusia”, în *Vasiova*, nr. 4-7.
Dudaş, V. 1996, *Voluntarii marii Uniri*, Editura „Augusta”, Timişoara.
Furlugeanu, O. f.a., *Amintiri,* manuscris.
Gherman, E. 2000, *Memorii. Contribuţii la istoria mişcării socialiste*, Editura Fundaţiei „Constantin-Titel Petrescu”, Bucureşti.
Ghiocel, P. 1969, *Declaraţie*, manuscris.
Grofşorean, C. (1932), *Jurnal,* manuscris.
Gropşianu, M. 1935, *Revoluţia anului 1918 din Oraviţa-Caraş. Proclamaţia reîntregirei naţiunei române. Oraviţa la 4 noiembrie 1918*, Atheneu, Timişoara.
Gropşianu, I. 1931, „Sasca Montană (1918-19199)”, în *Analele Banatului*, nr. 1.
Ilieşiu, N. f.a., (*Istoricul localităţilor judeţului Caraş*)*, manuscris.
Ilieşiu, N. f.a., (*Istoricul localităţilor judeţului Timiş-Torontal*)*, manuscris.
Jumanca, P. 1958, *În război*, manuscris.
Jurchescu, L. 1930, „Însemnări”, în *Vestul*, nr. 4.
Kiriţescu, C. 1989, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, I-II, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

* Titlul este convenţional, întrucât autorul nu l-a notat în manuscrisul său păstrat în variantă dactilo corectată.
* Titlul este convenţional.

Linţia, N. 1968, *O generaţie privilegiată. Modestă contribuţie la cea mai frumoasă pagină din istoria neamului nostru, Unirea cea Mare*, 1918, manuscris.
Leu, V., Albert, C. 1995, *Banatul în memorialistica „măruntă" sau istoria ignorată*, Reşiţa.
Marin, W. et al. 1968, *Unirea Banatului cu România*, Editura Muzeului Banatului, Timişoara.
Mihăiuţiu, Gr. 1971, *Nepotul ţăranului bănăţean pe cărările vieţii*, manuscris.
Munteanu, I. 1983, *Făurirea statului naţional unitar român. Contribuţii documentare bănăţene. 1914-1919*, Bucureşti.
Munteanu, I. et al. 1992, *Banatul şi Marea Unire. 1918*, Editura Mitropoliei Banatului, Timişoara.
Neamţu, Gh. (1927), *Activitatea Consiliului Naţional Român din Caransebeş (nov. 1918-aug. 1919*), Caransebeş.
Nemoianu, P. 1921, *Corpul voluntarilor români în Rusia. Conferinţă ţinută la Reuniunea de lectură din Lugoj în 6 martie 1921,* Lugoj.
Nemoianu, P. 1922, *Prima Alba-Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului. Istoric general*, Timişoara.
Nemoianu, P. 1933, *Prizonier la ruşi, rob la unguri,* Bucureşti.
Novac, Tr. 1968, *Autobiografie*, manuscris.
Oance, P.E. 1929-1934, „Din războiul mondial", în *Vasiova*.
Pascu, Şt. 1968, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, Cluj.
Pascu Şt., Constantinescu, C. 1968, *Desăvârşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu Vechea Românie*, Editura Academiei RSR, Bucureşti.
Petricoane-Drugărin, M. 1978, *Însemnările unui voluntar român bănăţean*, manuscris.
Popescu-Puţuri, I., Deac, A. 1972, *Unirea Transilvaniei cu România*, Bucureşti.
Răspunsuri la Chestionarul lui N. Ilieşiu privind evenimentele întâmplate în localităţile bănăţene din toamna anului 1918 până în vara anului 1919, manuscrise.
Renoiu, I. 1969, Autobiografie, manuscris.

Stângu, I. 1926, *Memoriul din trecutul vieţi(i) mele, a lui Ion Stângu zis Dulă născut la Gârlişte în anul 1983*, manuscris.

Şicolvan, D. f.a., *Fragmente istorice. Contribuţia popoarelor subjugate din monarhia austro-ungară la destrămarea vulturului bicefal, despre pajura habsburgică. Ţiganiada de după Unirea din 1918*, manuscris.

Talpeş, P. 1967, *Spicuiri din amintirile de tinereţă ale unui condamnat la moarte*, manuscris.

Ugliş, P. f.a., *Jurnal de război din anii 1914-1919 scris după note zilnice*, manuscris.

Ugliş, P. f.a., *Pagini de suferinţe şi de glorie*, manuscris.

Vasile Docea

Monografia ca exerciţiu de memorie colectivă
Cazul istoriilor germane ale Banatului

1. Introducere

Subiectul acestui articol nu îl constituie trecutul istoric propriu-zis, ci textele de aşa-zisă „reconstituire" a trecutului. Mai precis, ne interesează o specie aparte a scrierilor istorice şi anume monografiile. Pentru a evita confuziile, vom defini în continuare, fie şi sumar, această specie.

Numim monografie istorică acea lucrare ce prezintă (analizează) detaliat trecutul unei entităţi sociale, politice sau administrative (ţară, regiune, localitate, familie), unei instituţii sau unui anumit obiect (un drum sau o cale comercială, o clădire etc.). Pentru a fi istorică, o monografie ar urma să îndeplinească două condiţii minimale: 1. să se refere preponderent la *trecutul* obiectului de studiu (nu la starea prezentă); 2. să folosească ceea ce este considerat a fi, în ultimă instanţă, metoda specifică şi indispensabilă a istoricului, *nararea faptelor în ordine cronologică*. Cele două condiţii constituie, de altfel, trăsăturile fundamentale ale cunoaşterii istoriografice, pe care altcineva a definit-o, mai concis, drept *„povestirea timpului trecut"* (Furet 2002, p.35).

Întrebările la care vom căuta răspuns(uri) în continuare se referă la monografiile istorice ale germanilor din Banat şi ar putea fi formulate în felul următor: Ce sunt aceste monografii şi ce trăsături specifice posedă? Au ele, dincolo de caracterul lor ştiinţific, un rol în conturarea discursului identitar? Dacă da, atunci cum poate fi descris acel rol?

2. Imaginile asupra trecutului şi construcţia identitară în context istoric

Analiza componentei istoriografice a discursului identitar bănăţean presupune investigarea lucrărilor care îşi propun să realizeze, parţial sau total, reconstituirea trecutului regiunii. E vorba de lucrările acelor autori care îşi asumă un anumit tip de discurs, cel istoric, fapt ce presupune adoptarea unor anumite metode de cercetare şi a unor strategii explicative specifice. Deşi aparţine, la rândul ei, domeniului imaginarului, la fel ca literatura sau artele, opera istorică se deosebeşte de acestea din urmă prin pretenţia de a reconstitui „realitatea", o realitate trecută, consumată. Acelaşi scop îl au şi scrierile memorialistice – la rândul lor expresii ale identităţii – de care, însă, istoriografia se deosebeşte, pe de o parte, prin pretenţia de a întreprinde reconstituiri mai riguroase, întemeiate pe metode considerate de istorici drept „ştiinţifice", aşadar sigure, pe de altă parte, prin coborârea mai adâncă în trecut, acolo unde memoria individuală nu are acces.

Despre Banat istoricul poate spune, bunăoară, că a avut întotdeauna un trecut tolerant, că între diferitele sale comunităţi etnice şi confesionale nu au existat conflicte majore. Pentru a fi credibil, istoricul va selecta din trecut acele exemple prin care să poată argumenta armonia, va vorbi de relativ buna evoluţie economică, de instituţiile eficiente şi de viaţa culturală. Acelaşi istoric poate spune, însă, că regiunea nu a avut un trecut tolerant, lucru pe care îl va argumenta la fel de bine, extrăgând din trecut situaţiile conflictuale şi scoţând în evidenţă diferite cazuri de persecuţii. Care dintre cele două imagini este cea adevărată? Nici una, fără îndoială, căci imagini istorice adevărate nu există. Atunci, care dintre ele este cea credibilă? Amândouă, deoarece pentru fiecare dintre ele istoricul poate invoca suficiente argumente. Dar pot fi credibile două sau mai multe imagini incompatibile? Da, atâta vreme cât fiecare dintre

ele îi este înfăţişată unui alt public. Ceea ce este credibil pentru mine, poate fi de necrezut pentru alţii.

Diferitele comunităţi etnice şi confesionale din Banat şi-au construit propriile imagini asupra trecutului. Fiecare a avut proprii istorici, care şi-au imaginat trecutul, în aşa fel încât acesta să ofere argumente pentru ceea ce comunitatea respectivă dorea să fie într-un anumit moment. Recursul la trecut este, astfel, un instrument de justificare a scopurilor prezente. Conţinutul legitimant al discursului istoric provine din însuşi caracterul său conjunctural.

Lucrările monografice dedicate istoriei Banatului ca regiune sau localităţilor aparţinătoare sunt cât se poate de diverse. Fiecare context cultural şi politic a presupus existenţa unui anumit set de discursuri istoriografice. Formulând altfel, putem spune că schimbarea de context a atras mutaţii ale istoriografiei.

Pentru istoriografia bănăţeană, nivelul cel mai apropiat al contextului cultural îl constituie istoriografia din spaţiul germano-austriac şi maghiar până în 1918, cea din România după acel an. Studiile monografice bănăţene trebuie analizate în acest context, care deja a fost investigat de diferiţi specialişti, atât pentru zona austriaco-germană şi maghiară, cât şi pentru cea românească. Lucrările lui H. White, R. Koselleck sau L. Boia sunt exemplare pentru felul în care istoriografia europeană (în aceast caz cea din secolul al XIX-lea) poate fi văzută ca expresie a imaginarului (White 1994; Koselleck 1974; Boia 2000a). O sinteză a problemelor istoriografiei germane până în 1918, în legătură cu celelalte ştiinţe şi cu evoluţia generală a societăţii, întâlnim la Nipperdey T. (1994, p.602-691). Tot acolo se află şi o bibliografie minimală a problemelor istoriografiei germane (ibidem, p.860-865). Util, pentru cunoaşterea contextului istoriografic german, este şi volumul lui Kosellek R., despre experienţa istoriei (Koselleck R. 1997). În privinţa istoriografiei maghiare, a felului în care aceasta se face expresia miturilor şi simbolurilor naţionale, interesant este studiul lui Ábrahám B. (1999).

Pentru evoluţia generală a istoriografiei române şi pentru a dobândi o imagine de ansamblu asupra acesteia, este utilă cartea lui Kellogg F. (1990). Scrisul istoric din România de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea a fost analizat, în maniere diferite, de Zub A. (1985) şi de Nastasă L. (1999). Perioada interbelică se regăseşte într-o amănunţită analiză făcută de Zub A. (1989). Soarta istoriografiei în vremea regimului comunist a fost analizată, între alţii, de Georgescu V. (1991), Zub A. (2000), Boia L. (1999), Mihalache A. E. (2003). În sfârşit, istoriografia de după căderea regimului comunist a fost cercetată de Zub A. (1998), Vultur S. (2004). Boia L. a abordat recurenţa diferitelor teme naţionale în istoriografia română (Boia 2000b; idem, 2002).

În privinţa contextului politic, acesta s-a modificat radical de şapte ori în din secolul al XVIII-lea până în prezent. După pacea de la Passarowitz, din 1718, Banatul a trecut sub administrarea Curţii de la Viena, (înainte de acest moment fusese provincie otomană). A păstrat acest statut până în anul 1778, când Curtea de la Viena a trebuit sa renunţe la administrarea directă a provinciei, care este împărţită în comitate şi încorporată Ungariei (Feneşan 1997, p.9-38). În 1849, după Revoluţie, Banatul împreună cu Voievodina au fost organizate ca unitate administrativă distinctă în interiorul stăpânirilor monarhiei de Habsburg. Timişoara a fost centrul acestei regiuni, care a funcţionat astfel până în anul 1860. A patra modificare s-a produs în acel an, când Banatul a fost reorganizat, fiind încorporat părţii ungare a stăpânirilor habsburgice, statut pe care şi l-a menţinut şi după realizarea compromisului dualist din 1867. Cea de-a cincea modificare a contextului politic s-a produs la sfârşitul primului război mondial, în 1919, când partea vestică a Banatului a trecut în componenţa României. A şasea modificare de context politic s-a petrecut nu prin mutarea graniţelor, ci în interiorul statului român, prin instaurarea regimului politic totalitar în anii 1945-1947. În sfârşit, a şaptea şi ultima dintre schimbări s-a produs

odată cu înlăturarea regimului comunist în 1989. Cele şapte repere temporale separă, de fapt, opt etape politice distincte.

3. Oportunităţi documentare

Celui interesat de investigarea monografiilor istorice din Banat, cercetarea îi este oarecum facilitată de existenţa unor bibliografii. Mai mulţi autori au publicat liste bibliografice parţiale, privind anumite segmente temporale sau diferite probleme ale istoriei regiunii. O primă încercare de acest fel datează din anul 1943, când Bugariu A. a tipărit o bibliografie a Banatului pentru perioada dintre anii 1918 şi 1943 (Bugariu 1943). Lista sa nu se limitează la prezentarea scrierilor cu caracter istoric, ci cuprinde titluri din diferite domenii: literatură, geografie, ştiinţe exacte etc. Iniţiativa lui Bugariu a fost continuată de alţi autori, care au întocmit, de această dată, bibliografii în exclusivitate istorice. Rusu A. a inventariat istoriografia Banatului, mai întâi până în anul 1943 (Rusu 1969), apoi pentru perioada 1944-1970 (Rusu 1971), pentru a publica apoi, în limba germană, o listă cuprinzând întreaga perioadă, din secolul al XIX-lea până la 1970 (Rusu *et al.* 1973). Din locul în care investigaţiile bibliografice au fost părăsite de Rusu A., ele au fost continuate de Mândruţ S., care a oferit o bibliografie a istoriei Banatului conţinând lucrări apărute între anii 1970-1985 (Mândruţ 1989).

Prin cercetări sistematice asupra istoriografiei Banatului au fost întocmite, aşadar, liste de lucrări apărute până în anul 1985. Inevitabil, aceste liste sunt incomplete. Deşi nu lipsesc titluri de lucrări publicate în străinătate sau în altă limbă decât cea română, preferinţa autorilor s-a îndreptat spre literatura de specialitate românescă. Faptul se explică prin lipsa posibilităţilor de informare în vremea când au fost întocmite aceste bibliografii: în timpul războiului în cazul lui Bugariu A., apoi în vremea regimului comunist în cazurile celorlalţi autori. Se ştie că în

perioada comunistă (1947-1989) contactele românilor – inclusiv cele profesionale – cu străinătatea erau sever limitate.

În afara bibliografiilor menţionate, care nu operează discriminări tematice în istoriografia Banatului, au mai fost publicate alte liste, dedicate unor subiecte speciale. E vorba de bibliografia monumentelor medievale din Banat, semnată de Stoicescu N. (1973) şi de o bibliografie a monografiilor localităţilor bănăţene, aparţinându-i lui Haţegan I. (2006). Ultima a apărut într-un volum împreună cu un ghid monografic, semnat de acelaşi autor, ghid de care va fi vorba şi ceva mai jos. Ea conţine titlurile câtorva sute de cărţi şi studii, apărute de-a lungul timpului în limbile bulgară, germană, maghiară, română şi sârbă, titluri grupate în ordinea alfabetică a localităţilor la care se referă. Majoritatea monografiilor inventariate sunt publicate, acestora specificându-li-se datele tehnice (editura, locul, anul apariţiei). Multe, însă, nu au fost publicate niciodată, există – dacă ar fi să-l credem pe autor – în manuscris, iar locul unde pot fi consultate nu e menţionat nicăieri. Ceea ce face inutilă, de fapt, menţionarea lor în bibliografia amintită.

Informaţii utile despre istoriografia Banatului aflăm şi într-un alt tip de bibliografii, realizate, de data aceasta, în afara ţării. Şi în acest caz, nu avem de-a face cu liste dedicate în exclusivitate literaturii de specialitate despre Banat, ci despre o tematică mult mai largă. Unele se înfăţişează sub forma unor bibliografii generale ale germanilor dunăreni (ale şvabilor, cum sunt numiţi aceştia) (Scherer 1966; idem 1974; idem 1997), altele sub forma unor bibliografii istorice (Schmidt 1996). Un model aparte al acestor lucrări îl constitue bibliografiile publicaţiilor periodice specializate pe studiul unor probleme legate într-un fel sau altul de Banat. Un exemplu, în acest sens, îl reprezintă bibliografia publicaţiei *Donauschwäbisches Archiv* (Sonnleitner *et al.* 1991). Din sutele de titluri cuprinse în aceste bibliografii (monografii de localităţi, în special sate germane, biografii ale unor personalităţi, sinteze de istorie zonală etc.), unele au legătură cu Banatul. Pe de altă parte, aflăm în aceste

bibliografii corespondentul lipsurilor din bibliografiile româneşti amintite mai sus. Dacă acelea ignorau literatura de specialitate străină, bibliografiile germane ocolesc multe titluri de lucrări apărute în România şi care conţin referinţe la şvabii bănăţeni.

Găsim informaţii bibliografice relative la tema noastră şi în diferite monografii istorice ale localităţilor bănăţene. Câţiva monografi ai oraşului Timişoara, de exemplu, au ataşat cărţilor lor şi liste bibliografice, unele sumare (de exemplu: Ilieşiu 1943), altele destul de cuprinzătoare (de exemplu: Munteanu *et al.* 2002). Aceste liste nu sunt exhaustive, ci, în măsura în care ele cuprind lucrările folosite de autorii lor în scopul documentării proprii, reflectă mai degrabă direcţiile spre care unul sau altul dintre ei şi-au orientat atenţia.

4. Metadiscursul monografic şi nivelurile lui de conceptualizare

Analiza monografiilor istorice din Banat nu este o noutate. Mai mulţi autori şi-au exersat deja abilităţile analitice, explicând diferite aspecte, de la identificarea unor autori şi texte mai puţin cunoscute, până la teoretizări complexe pe marginea relaţiilor dintre monografii şi contextul ideologic, politic sau cultural în care au apărut. Textele apărute până acum despre monografiile istorice pot fi clasificate în trei niveluri de conceptualizare.

La primul nivel al acestor cercetări se află eforturile având caracter preponderent prosopografic. E vorba aici de demersuri harnice, de culegere a informaţiei, în vederea pregătirii unor abordări ulterioare, teoretice. Îl identificăm în lucrările unor autori precum Wallner-Bărbulecu L. (1982) sau Leu V. (2006). Sunt redescoperiţi diferiţi autori de texte istorice din secolul al XIX-lea, majoritatea germani, intraţi în uitare, despre care aflăm noi date biografice (Wallner-Bărbulescu 1982, p. 227-237). Sunt întreprinse ample cercetări de arhivă, în urma cărora sunt identificate vechi monografii istorice rămase

nepublicate sau alte texte ce conţin date şi reflecţii relative la istoria Banatului, de provenienţă diferită: de la istorici consacraţi, până la clerici şi chiar la ţărani (Leu 2006, p.9-36, 187-221).

Al doilea nivel este cel al încercărilor de plasare a istoriografiei bănăţene în general, a monografiilor istorice în special, în context social-politic. Au putut fi identificate, astfel, legături între „programele naţionale" ale diferitelor grupuri etnice din Banat şi anumite maniere de a se raporta la trecut (Bocşan 1996, p.265-283).

Al treilea nivel este cel al analizelor conceptualizate şi al teoretizărilor complexe pe marginea monografiilor istorice. Este vorba de acele încercări de a crea o „teorie a monografiilor", care să le clasifice, să ofere explicaţii asupra scopurilor acestora, metodelor de cercetare, structurii, să prescrie „reţete" de realizare a lor. Două exemple pot fi edificatoare în acest sens. Primul se referă la o perspectivă diacronică asupra cercetării monografice, fiind un fel de istorie a „monografismului" bănăţean dintre anii 1959 şi 1948 (Albert 2002). Autoarea trece în revistă etapele evoluţiei monografismului, îi descrie caracteristicile pentru fiecare dintre etape, analizează iniţiativele concrete privind realizarea de monografii, începând cu cea din 1859, prima de acest fel, iniţiată de autorităţile austriece şi pusă în aplicare cu ajutorul clerului din provincie; de asemenea, evaluează rezultatele. Cel de-al doilea are în vedere o lucrare de tip normativ, un ghid conţinând instrucţiuni complete pentru cei care doresc să realizeze o monografie de localitate (Haţegan 2006, p.21-73). Ghidul a fost relizat prin „distilarea" informaţiilor pe care autorul le-a cules din parcurgerea a sute de monografii. Conţine şi o parte de istorie a *„mişcări monografice bănăţene"* (Haţegan 2006, p. 17-20), în care începuturile sunt plasate cu câţiva ani mai devreme decât la Albert C., şi anume în anul 1853, când apărea prima monografie a oraşului Timişoara, sub semnătura lui Johann Nepomuk Preyer (Preyer 1853).

5. Confuzii conceptuale şi încercări de clarificare

Este momentul să observăm o anumită imprecizie conceptuală, în legătură cu termenul „monografie”, prezentă la majoritatea autorilor citaţi. Imprecizia poate genera confuzii, aşa cum se întâmplă, bunăoară, în cazul cărţii semnate de Albert C. Acolo, aşa cum am arătat deja, se consideră la un moment dat că *„în anul 1859 este semnalată cu certitudine, în Banat, prima tentativă de monografiere”* (Albert 2002, p.11). În altă parte, însă, autoarea recunoaşte că monografieri încurajate de autorităţile austriece au avut loc încă din secolul al XVIII-lea şi îl dă ca exemplu pe I. Jacob Ehrler cu lucrarea sa de istorie a Banatului de la origini până la 1774 (Ehrler 1982). Ba chiar afirmă că Ehrler nu este un caz unic de încercare monografică înainte de campania din 1859, care ar fi doar continuarea (*„în plan superior”*) acelor cazuri (Albert 2002, p.15).

Imprecizia în acest caz provine din insuficienta definire a ceea ce se înţelege prin monografie istorică sau cea de alt tip. Am definit la începutul acestui articol ce înţelegem prin monografie istorică: un studiu detaliat concentrat preponderent asupra trecutului obiectului cercetat, relatat printr-o naraţiune structurată cronologic. Pot exista, desigur, şi alte monografii în afara celor istorice. Monografiile sociologice trec în plan secund trecutul sau îl ignoră complet, pentru a se ocupa de analiza raporturilor dintra actorii sociali în chiar momentul realizării anchetei. Lipsesc din monografiile sociologice, de regulă, prezentările diacronice. La fel se întâmplă cu monografiile antropologice. Pot exista, pe de altă parte, monografii geografice, adică studii amănunţite dedicate unei entităţi georgrafice (formaţiune muntoasă, bazin al unui râu etc.). Monografiile sociologice, antropologice, geografice etc. pot cuprinde şi informaţii de ordin istoric, însă accentul investigaţiei nu cade pe studierea trecutului, iar forma de prezentare nu este, aşa cum am mai spus, naraţiunea cronologică.

Din cele două încercări monografice amintite mai sus, în cazul cărţii lui Albert C., doar una, cea a lui Ehrler, îndeplineşte condiţiile unei monografii istorice. Campania din 1859 a fost o încercare monografică de tip etnologic. Doar una dintre cele 43 de rubrici ale „chestionarului" de-atunci se referea la elemente de istorie a locului cercetat, celelalte referindu-se la climă, ocupaţii, instrumente de măsură, structura proprietăţii, edificii, instituţii, obiceiuri etc. Prin urmare, includerea ei în capitolul intitulat de Albert C. *„Cercetarea monografică istorică"* este nepotrivită din punctul nostru de vedere şi generatoare de confuzii. La fel, este discutabilă includerea în acelaşi capitol a discuţiilor despre iniţiativa monografică venită din partea Academiei Maghiare, în 1962, care se întemeia pe un chestionar preponderent toponimic, dar şi a încercării lui Nicolae Densuşianu din anii '80 ai secolului al XIX-lea (Albert 2002, p. 44-54), al cărui chestionar, deşi se referă şi la probleme de istorie, este orientat preponderent spre alte domenii.

Confuzia între monografiile istorice şi cele de alt tip o întâlnim şi la alţi autori, ea fiind, din păcate, una dintre erorile conceptuale şi teoretice frecvente.

6. Monografiilor istorice germane din Banat: câteva trăsături specifice

După ce am definit, ceva mai sus, ce înţelegem prin monografie istorică, încercând sa înlăturăm orice confuzie posibilă în legătură cu această sintagmă, este cazul să enumerăm câteva dintre trăsăturile monografiilor istorice germane din Banat. Ele au apărut în număr mare până în prezent – câteva sute – atât în România, cât şi în spaţiul de limbă germană (în principal în Germania şi Austria).

De altfel, din locul de apariţie putem desprinde prima trăsătură, desigur nu cea mai importantă: *caracterul migrator al monografiilor germane*. Înainte de 1918, aproape toate mono-

grafiile în limba germană s-au tipărit în Timişoara, unde germanii reprezentau majoritatea relativă a populaţiei, 43,9%, conform unei statistici din 1910 (Conciatu 1919, p. 12). La fel s-au petrecut lucrurile în perioada dintre cele două războaie mondiale, când germanii au continuat să reprezinte un segment important din populaţia oraşului şi a Banatului. Situaţia s-a modificat parţial în perioada de după 1945, când majoritatea lucrărilor au fost publicate în Germania. În Banat, ca de altfel în toată România, publicul literaturii de limbă germană avea să scadă continuu, în urma emigrării (repatrierii) germanilor, aşa încât asistăm, în acestă perioadă, şi la o „migraţie" editorială, dinspre România spre Germania.

A doua caracteristică: ignorarea textelor documentare în general, a monografiilor istorice în special, apărute în alte limbi decât germana. *Ignorarea istoriei celuilalt* poate fi constatată, între altele, din absenţa totală sau parţială a referinţelor bibliografice, în cuprinsul monografiilor germane, la alte lucrări decât cele apărute în limba germană. Tendinţa, observată de buni cunoscători ai domeniului şi pe care unul dintre ei a numit-o *„subiectivism îngust"* (Haţegan 2006, p. 19), e vizibilă şi la monografiile în limba română, însă acolo ea nu capătă un caracter atât de pregnant ca la cele germane. De fapt, această trăsătură e cât se poate de expresivă ca argument în favoarea ipotezei noastre, aceea că monografiile istorice sunt, în felul lor, mărturii identitare. Ele fac parte din discursul identitar al fiecărui grup etnic sau religios. Ignorând istoria celorlalţi, monografiile germane revendică întregul trecut al provinciei, pe care îl identifică cu trecutul propriului grup etnic.

A treia trăsătură a monografiilor istorice germane – de data aceasta a acelora care au ca obiect istoria localităţilor – constă în *plasarea istoriei uneia sau alteia dintre localităţi pe fundalul mai larg al istoriei întregii provincii Banat*, iar uneori în contextul istoriei europene. În mod practic, acest lucru se petrece în două feluri. Unii autori preferă să insereze un întreg capitol despre istoria Banatului chiar la începutul monografiei

unei localităţi. Alţii introduc subcapitole despre o anumită perioadă din evoluţia Banatului la începutul fiecărui capitol în care prezintă istoria localităţii din perioada respectivă.

A patra trăsătură o putem denumi *confiscarea suferinţei*. Majoritatea monografiilor istorice germane din Banat prezintă persecuţiile şi deportările pe care le-au suferit locuitorii de toate etniile şi confesiunile ai provinciei ca fiind doar suferinţe ale germanilor. Dacă pentru deportarea din 1945 în Uniunea Sovietică interpretarea aceasta este corectă (atunci au fost deportaţi aproape numai germani), ea devine falsă în cazul deportării în Bărăgan, în 1951, când victimele nu au fost numai germani.

A cincea trăsătură constă în omniprezenţa unor *stereotipuri istoriografice*. Unul dintre acestea, observat şi de alţi autori, este cel al *rolului civilizator* al germanilor colonizaţi în provincie. Respectivul rol a fost sesizat de autorii aparţinând diferitelor etnii, însă, în monografiile germane, el capătă proporţiile unui mit, după cum concluzionează un atent analist al fenomenului (Bocşan 1996, p.265-283). Un alt stereotip este cel al *eliberării Banatului de către austrieci* în anul 1716. Luarea Banatului de la Imperiul otoman, care îl stăpânise până atunci, este de obicei înfăţişată pe larg, dându-i-se dimensiunile unui gest întemeietor.

În concluzie, putem afirma că monografiile istorice germane din Banat, ca orice construct istoriografic, sunt parte a discursului identitar german din regiune. Ele au rolul de a prezenta sau sugera idei şi valori specifice, care contribuie la întărirea coeziunii, la fixarea priorităţilor şi la facilitarea comunicării în interiorul grupului etnic.

Bibliografie:

Ábrahám, B. 1999, „Ungaria ca simbioză a mai multor culturi naţionale în manualele maghiare”, în L. Nastasă (ed.), *Studii istorice româno-ungare*, Iaşi, Fundaţia Academică „A. D. Xenopol”, p. 283-288.

Albert, C. 2002, *Cercetarea monografică în Banat (1859-1848)*, Editura Modus P. H., s. l.

Bocşan, N. 1996, „Istoriografia bănăţeană între multiculturalism şi identitate naţională”, în *Banatica*, Reşiţa, vol. XIV, p. 265-283.

Boia, L. 1999, *Mitologia ştiinţifică a comunismului*, Humanitas, Bucureşti.

Boia, L. 2000a, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Humanitas, Bucureşti.

Boia, L. 2000b, *Pentru o istorie a imaginarului*, traducere din franceză de T. Mochi, Editura Humanitas, Bucureşti.

Boia, L. 2002, *Două secole de mitologie naţională*, Humanitas, Bucureşti.

Bugariu, A. (1943), „Bibliografia Banatului 1918-1943”, în *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, Timişoara.

Conciatu, I. 1919, *Timişoara. O scurtă monografie cu deosebită considerare asupra comerţului şi industriei*, Tipografia Huniadi, Timişoara.

Ehrler, I. Iacob 1982, *Banatul de la origini până acum (1774)*, traducerea şi îngrijirea ediţiei de C. Feneşan, Editura Facla, Timişoara.

Feneşan, C. (1997), *Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Editura de Vest, Timişoara.

Furet, F. 2002, *Atelierul istoriei*, traducere de I. Cristea, Editura Corint, Bucureşti, 2002.

Georgescu, V. 1991, *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români 1944-1977*, Humanitas, Bucureşti.

Haţegan, I. 2006, *Ghid monografic. Bibliografia monografiilor de localităţi bănăţene*, Timişoara, Editura Banatul.

Ilieşiu, N. 1943, *Timişoara. Monografie istorică*, Timişoara.

Kellogg F. 1990, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield, California, Charles Schlackc Jr. Pub., 1990.

Koselleck, R. 1975, „Geschichte", în Otto Brunner *et altri*, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. 2, J. G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger, Stuttgart.

Koselleck, R. 1997, *L'expérience de l'histoire*, traducere din germană de A. Escudier, Seuil/Gallimard.

Leu, V. 2006, *Memorie, memorabil, istorie în Banat*, Editura Marineasa, Timişoara, 2006.

Mândruţ, S. 1989, „Bibliografia istorică a Banatului 1970-1985", în *Studii de istorie a Banatului*, Timişoara, serie nouă, vol. I (XV), p. 1-50.

Mihalache, A. E. 2003, *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Editura Albatros, Bucureşti.

Munteanu, I. *et al.* 2002, *Timişoara. Monografie*, Editura Mirton, Timişoara.

Nastasă, L. 1999, *Generaţie şi schimbare în istoriografia română (sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj.

Nipperdey, T. 1994, *Deutsche Geschichte 1866-1918*, vol. I: *Arbeitswelt und Bürgergeist*, Verlag C. H. Beck, München.

Preyer, J. N. 1853, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Joseph Beichel, Temesvár.

Rusu, A. 1969, „Contribuţii la bibliografia istoriei Banatului", în *Studii de istorie a Banatului*, Timişoara, vol. I.

Rusu, A. 1971, „Realizări ale istoriografiei româneşti. Titluri de articole şi studii extrase din reviste de specialitate apărute în ţară între anii 1944-1970, relative la istoria Banatului", în *Studii de istorie a Banatului*, Timişoara, vol. III, p. 215-240.

Rusu, A. *et al.* 1973, „Bibliographie des Banater historischen Schrifttums", în *Forschungen zur Volkes und Landeskunde*, Sibiu, vol. XVI, nr. 1, p. 140-156.

Scherer, A. 1966, *Donauschwäbische Bibliographie. Das Schrifttum über die Donauschwaben in Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien sowie - nach 1945 - in Deutschland, Österreich, Frankreich, USA, Canada, Argentinien, Brasilien, Australien, Venezuela, Südafrika*, vol. I, *1935-1955*, Südostdeutsches Kulturwerk, München.

Scherer, A. 1974, *Donauschwäbische Bibliographie...*, vol. II, *1955-1965*, Südostdeutsches Kulturwerk, München.

Scherer, A. 1997, *Donauschwäbische Bibliographie...*, vol. III, *1965-1975*, Südostdeutsches Kulturwerk, München.

Schmidt, J. 1996, *Bibliographie zur donauschwäbischen Geschichte und zur deutschen Auswanderung nach dem Südosten. Mit einem Verzeichnis von Veröffentlichungen von Felix Milleker*, AKdFF.

Sonnleitner, H. *et al.* 1991, *Bibliographie Donauschwäbischs Archiv*, Verlag der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München.

Stoicescu, N. 1973, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor medievale din Banat*, Timişoara, Editura Mitropoliei Banatului.

Vultur, S. 2004, „New Topics, New Tendencies and New Generations of Historians in Romanian Historiography", în U. Brunnbauer (ed.), *(Re)Wreting History – Historiography in Southeast Europe after Socialism*, LIT Verlag, Münster, p. 236-276.

Wallner-Bărbulescu, L. 1982, „Contribuţii privind istoriografia românească din Banat la mijlocul secolului al XIX-lea", în *Studii şi comunicări de etnografie*, Caransebeş, vol. IV, p. 227-237.

White, H. 1994, *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*, traducere de P. Kohlhaas, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main.

Zub, A. 1985, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX)*, Editura Academiei RSR, Bucureşti.

Zub, A. 1989, *Istorie şi istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iaşi.

Zub, A. 1998, *Discurs istoric şi tranziţie. În căutarea unei paradigme*, Editura Institutul European, Iaşi.

Zub, A. 2000, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Editura Institutul European, Iaşi.